

નિર્મળા.

હીંદુ સંસારના અનેક અનિષ્ટો શમાવેના ઉપાયો
સુચવનારી હીંદુ સાંસારિક કથા

લખનાર,
અતુર્ભૂજ માણકેશ્વર ભટ્ટ.
મુ. દાંતા.

પ્રસિદ્ધ કર્તા,
સોમાલાલ મગળદાસ શાહ.
અમદાવાદ.

અમદાવાદ

જરાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શાહ સોમાલાલ મગળદાસે છાપ્યું
ઠે પાચકુંવા, ચાર રસ્તા.

૧૯૮૧

પ્રત ૫૦૦૦.

સને ૧૯૨૪

ક્રીંમત રૂ ૨-૦-૦.

૧૧૮૮૬

‘ગુજરાતી પંચ,’ પત્ર તરફથી આપવામાં આવેલી

ગુજરાત સેટા. ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
૧૫૮૮
ગુજરાતી કોપીરાઇટ સંગ્રહીકૃત.

૧	માલતી અથવા આર્યોના સાસારિક	
	દુર્ગુણોથી થતી ખુવારી ..	૧-૦-૦
૨	સ્ત્રીગીતા અથવા વીજળી ગામડીયણુ	... ૧-૦-૦
૩	મ સાગ્યાત્રા	૦ ૧૦-૦
૪	શૈલપુગની સુદરી ..	૧-૦-૦
૫	અયોધ્યા અને અગ્રેજ ૧-૮-૦
૬	અલક્ષ્ય જ્યોતિ	૧-૮-૦
૭	ઉષાકાન્ત ..	૧-૮-૦
૮	પદ્મનાભ .	૧-૮-૦
૯	મધુકર	૧-૮-૦
૧૦	જ્યોતિપુજ	૧-૮-૦
૧૧	શાન્તિદા .	.. ૦-૧૨-૦
૧૨	પ્રિયકાન્ત . ..	૧-૮-૦
૧૩	સિત ગ્નેા શોખ તથા સુરખાળા	૧-૮-૦
૧૪	લક્ષ્મિત મોહન .	૧-૮-૦
૧૫	ગ્નેતલાનુ ..	૧-૮-૦
૧૬	સુવર્ણકુમારી	૧-૦-૦
૧૭	કુચખાળા .	૧-૦-૦
૧૮	સત્યસિંહ ...	૧-૮-૦
૧૯	કિરણસિંહ ...	૧-૮-૦
૨૦	મયુગ કિવા પ્લક્ષસરા	૧-૮-૦
૨૧	સ્નેહલતા અને ભેદભર્યું પુન .	૧-૮-૦
૨૨	ભાગો ભીમદેવ... ..	૧-૮-૦
૨૩	મજરી .	૧-૦-૦
૨૪	વીર ગમણી ૧-૮-૦
૨૫	સદ્યાની અહલ્યા ..	૧-૦-૦
૨૬	ભિખુ પ્રતિજ્ઞા .. .	૧-૦-૦
૨૭	દિગ્ધ-જ્યેતિ... .	૧-૮-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
૨૧ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૬

PREFACE.

Encouraged by the warm reception accorded to my book, *Suarna Kumari*, which I wrote for the Gujarati Punch in 1914, I venture to place before the public in general, and the workers for the social amelioration of the Hindu Society in particular, one more fruit of my efforts in the direction of the revival of the Varnashram system which has been the ideal of my life. In my humble opinion the continuance of numerous subcastes and subdivisions in Hindu Society, acts as a spoke in the wheel of its progress, and a drag in its onward march. The abuses that have crept up in the Hindu Society and the diseases that are eating into its vitals, cannot be removed or eradicated without the adoption of the old order of four castes, into which Society was formerly divided. The re-establishment of this Varnashram system, will act as a very effective germicide to the bacilli that sap the strength and solidarity of the Hindu community and will restore to it its pristine prosperity and glory. The numerous divisions and subdivisions that exist at present in the Hindu community, present perennial obstacles to its progress and exercise a very unhealthy influence upon its march. The Hindu

outlook has become narrow. The Hindu horizon has become limited. It is time that the barriers that divide different divisions in the Society should be broken. It is time that the many social evils that have been born of these divisions, should be struck at the root. It is time that these sub-divisions should be destroyed and the Varna-Vyavastha should be restored. The difficulties which Hindu parents have to face, in the matrimonial market, in connection with their children, the disasters into which Hindu widows are stranded, the perils which Hindu boys and girls have to undergo—all these constitute the baneful and pernicious effects of the present system and it is up to all the workers in the field of social regeneration of the Hindu Society, to make a vigorous and organised effort for the uplift of that Society, by demolishing the barriers created by these sub-divisions. In the spirit of an iconoclast Hindu Society cannot long survive without the revival of the Varnashram System. Time was when the Varnashrama system was denounced as obsolete and unnecessary by advocates of 'social reform' but deeper study and consideration of the circumstances of the Hindu Society have converted them—most of them to the conclusion

that the adoption of the Vernashian System will be a sure panacea for many ills that the present Hindu Society is heir to. It is difficult to imagine the chaotic condition into which Hindu Society will be plunged, in the event of the obliteration of the old boundary marks designated in the Hindu scriptures. I have no doubt that a higher and brighter destiny will await the Hindu Society, on its adoption of the old Varnashian System, which is sanctioned by Hindu Law and which is sanctified by ages of usage and custom and I have equally no doubt that Hindu Society will perish if it clings to the present order of things, which fosters, nothing but dissensions and differences, and creates nothing but contests and conflicts. I appeal to social workers to put forth their best efforts to lift the curtains of sub castes that conceal behind them the scenes of peace, happiness and progress, in store for the Hindu Society on its adoption of the Varna Vyavastha, venerated by age and sanctioned by the shastrias and I hope I do not appeal to them in vain.

DANTA,
Bhawanghad, }
1924

Chaturbhuj Man'keshwar
Bhatt.

પ્રસ્તાવના.

સ્ત્રી શિક્ષણ પુરૂષોને આપવાના શિક્ષણ બેટલુંજ ઉપયોગી નહીં પરંતુ તેથી વિશેષ ઉપયોગી છે એ માન્યતા ધરાવનારો વર્ગ મહોટો થવા પામે, અને સુશિક્ષિત સ્ત્રીઓના પ્રયત્નો, પૂર્વના વર્ણાશ્રમ ધર્મ પુનરપ સંસ્થાપિત કરવાના પુરૂષો પ્રયત્નોમાં ભળે, અને તેમ કરવાથીજ હોંદુઓના હાલના અનેક સામાજિક અનિષ્ટો શરૂ થઈ પામશે એ સ્વપ્ન તરંગથી પ્રેરાઈ, સુસ વાચક-વૃન્દ સમક્ષ આ કથા રજુ કરવા અનુજ્ઞા લઉં છું.

વર્ણાશ્રમ ધર્મ પૂર્વની પેઠે પુનરપિ સંસ્થાપિત થાય અને હાલમાં જૂદી જૂદી વર્ણોમાં પડેલી પેટા જ્ઞાતિઓ પોતપોતાની જાતિમાં ભળી જાય તો, હોંદુ સંસારનાં દુષ્ટો નષ્ટ થાય એ વિષય ઉપર સને ૧૯૧૪ ની સાલમાં સુવર્ણકુમારી નામનું પુસ્તક મહે ગુજરાતી પાંચના વાચકો સમક્ષ રજુ કર્યું હતું તે વખતે સર ચીનુભાઈ માધવલાલ ખેરેનેટ-પ્રોફેસર સ્વામીનારાયણ-વગેરે હોંદુ જાતિના સામાજિક અનિષ્ટો શમાવવા કાળજી રાખનારા ગૃહસ્થો અને કેટલાક વતમાનપત્રોએ એ પ્રયત્ન તરફ દીલસોજી ખતાવી હતી, એથી ઉત્તેજિત થઈ મહને લાગ્યું હતું કે-વર્ણાશ્રમ ધર્મ નષ્ટ કરવા ઉપદેશ આપનારાઓ, વર્ણાશ્રમ સંસ્થા તેના વારતવીક સ્વરૂપમાં પાછી સ્થાપવાના પ્રયત્નમાં બેડાય તો, આપણે સામાજિક ઉદય દૂર નથી

આમા શરૂઆતમાં તો માત્ર જે જે પેટા જ્ઞાતિઓ પડી ગયેલી છે તે પોતપોતાની મૂળ જ્ઞાતિમાં ભળી જાય, એ તરફજ પ્રયત્નો દોરવાના છે જે જ્ઞાતિના અગ્રેસરોએ પેટા જ્ઞાતિ-જેને “પરજાતિ”-હાલ કહેવામાં આવતી હોય, તેવી જ્ઞાતિમાંથી કન્યા લાવનારાઓ ઉપર જે અકુશો મૂક્યા છે તે દૂર કરવા બેઠાંએ એમ કરવામાંજ ધર્મ રહેલો છે એમાંજ ઉદય છે શાસ્ત્રકારોની આજ્ઞા પણ એ દિશામાં છે અને હાલ જે દબાણો મૂકાયેલાં છે તે ધર્મથી વીપરીત છે એમ તેમને ઠસાવવા માટે, જે તે જ્ઞાતિના સુશિક્ષિત યુવકોએ ઠટીબદ્ધ થવું બેઠાંએ

આથી વરઠન્યાની અછત દૂર થઈ જતા, હોંદુ જાતિના સાસારિક ઉદયને માટે લોકમત વિફલના ભય કર ઉપચારો ખતાવનાગઓની બુદ્ધિ પણ ઠંકાણે આવશે; કારણ કે હાલની પરિસ્થિતિએ વઠન્યાની અછત કરી મૂકી છે તે પછી નહીં ગહે અને લોકોની ચિત્તવૃત્તિ ડામાડોળ નહીં ગહેતા ઠંકાણે આવશે

મી સોમાલાણે આ પુસ્તક તૈયાર કરવા મ્હારી પામે ખુબ જીતાવળ કરાવી છે ઉપાધિવળા ધધામા, એક ખાજુ પ્રેસનુ યાત્રિક કામ, અને બીજી ખાજુએ મ્હારી કલમની હરીફાધમા પ્રસંગે આ કથામાં દોષો રચ્યા હશે, તથાપિ એ દોષો વરદ લક્ષ ન રાખતાં મ્હારા હૃદયની લાગણીપૂર્વકના ઉદ્ગારો ગ્રહણ કરી હોંદુ જાતિના ઉદયમાર્ગના પ્રયત્નોમાં સંમત થવા મ્હારી પ્રાર્થના છે

આમા, પુરુષોના આપણી જાતિના ઉદય માટેના પ્રયત્નોમા ફાળો આપવા તૈયાર થયેલાં ત્રણ સ્ત્રી રત્નો, એક કર્મચોગિની દેવી ધર્મલક્ષ્મીના પ્રયત્નોથી તૈયાર થયેલા છે ભદ્રબાલા સસ્કૃતનુ સપૂર્ણ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી પૂર્વના આશ્રમોના સ્વપ્રામા જીવન ગાળનારી છે તે કેવળ પ્રરબધવાદી છે જૂની શિક્ષણ પદ્ધતિ ઉપર પ્રેમ રાખનારી છે પૂર્વના આશ્રમો-પૂર્વના સસ્કારો આર્ય પ્રજામા દાખલ થવા પામે તે જોવાના પ્રયત્નોમા રહે છે

સરયુ કેવળ પ્રયત્નોનેજ પ્રાધાન્યપદ આપનારી છે ભક્તિ-પૂર્વકનુ સત્ક્રમ જમે તેવા બીજા કર્મોને ભસ્મીભૂત કરી પ્રારબ્ધને પણ જે ઘડી થોભાવી શકે છે એ માન્યતાવાળી છે નિર્મળા પ્રારબ્ધવાદી છતાં કર્મને પણ સરખો હિસ્સો આપનારી છે. આર્ય ધર્મનુ ત્રણેને સરખુ અભિમાન છે આર્યનીતિની ત્રણેને ખુમારી છે પોતપોતાના વિચારોમાં મશગુલ છતા સખીના વિચારોને સપૂર્ણ માન આપનારી નીતિ, પ્રસંગે, દરેક ગ્રહણ કરે છે એવા આર્યોએ હોંદમા મકટ થઈ આપણા ઉદયના પ્રયત્નોને વેગ આપો ! તથાસ્તુ

વિક્રમાર્જ ૧૯૮૧,
કાલિદ સુદ ૧૫
દાંતા ભવાનગઢ. (મહીકાંઠા)

ચતુર્જી માણકેશ્વર ભટ્ટ

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
„ ૧	દુ ખીયારી મુસાફરી .	૧
„ ૨	દશાચક્ર ઘટમાળ .	૪
„ ૩	મવાહ સામે તરવાનો પ્રયોગ... ..	૧૭
„ ૪	શિષ્યની વૃષ્ટતા ...	૨૧
„ ૫	મહેન્દ્રપ્રસાદનું કુટુંબ ...	૨૬
„ ૬	મૃત્યુલોક ઉપગની મુઝવણીના રપાન્તરો	૩૩
„ ૭	મિત્રોની ભેટ	૪૩
„ ૮	મહેન્દ્રપ્રસાદ અને હોગમસજી	૪૮
„ ૯	ગોદાવરીનો આપઘાત . .	૫૪
„ ૧૦	ખાવનલાખનો ખીન્ને ખોળે .	૬૪
„ ૧૧	સેવાશુદ્ધિ કે મકામ ભક્તિ ?... ..	૭૭
„ ૧૨	દુ ખની પગઠાટા ..	૮૩
„ ૧૩	કન્યા ખજાની વિચિત્ર ગુફા	૯૦
„ ૧૪	શુભક કેળવણીના સત્તાનો	૯૯
„ ૧૫	ઉદ્ધતલાલ શર્મા ...	૧૦૭
„ ૧૬	ભટ્ટ દબ્યોયી પતિત થતી ભૂમી	૧૧૪
„ ૧૭	તપસ્વિની ભદ્રબાલાની સ્નેહ વ્યથા	૧૨૪
„ ૧૮	એક અશ્રુતપૂર્વ દ્રવ્ય .. .	૧૩૦
„ ૧૯	વીરપૂજા	૧૪૫
„ ૨૦	પાકુશેરીની ખહારીયણુ	૧૭૫
„ ૨૧	પાવલ મવાલી ઉપર ફારગની પત્ર .	૧૮૮
„ ૨૨	ભુલકાની ભાળ ...	૧૯૬
„ ૨૩	વિદ્વાન-વિદુષીનો વાર્તાલાપ .. .	૨૦૪
„ ૨૪	ખુફીવાળો સીંધો અને અપરિચિત દેવી...	૨૨૬

શુદ્ધિપત્ર.

— ૧૨ —

(જૂલો મુધારોને વાચવા બહામણ છે)

પાનુ	લીટી	ને બદલે	વાચશે
૨	૬	આડના	
૩	૩૦	એવધમે	અવધમે
૫	૨૬	અવાતો	આવતો
૭	૨૭	તપસ્વિની	તપસ્વિનીની
૮	૧૫	ભદ્રશીલા	ભદ્રબાલા
૮	૨૨	,	,
૮	૨૫	,	,
૧૧	૪	ઉધાન	ઉધાન
૧૨	૩૦	જવાણુપ્રસાદજી	જવાણાપ્રસાદજી
૧૫	૩૦	બ્યાજ	બ્યાજ
૨૦	૧૭	આપકાઃ	આપનાઃ
૨૪	૧૧	નથી	હતું.
૨૪	૨૫	વાળી	વાગી
૨૪	૩૧	મડો	માડો
૩૫	૧૧	મણે	ધણે
૩૫	૧૩	ઠઠીન	ઠઠીન પછી 'નહીં ઉમેરવાન છે
૩૫	૨૮	હરીપ્રસાદ	મહેન્દ્રપ્રસાદ
૪૬	૨૧	લીલે	લીધે
૪૮	૨૪	તે	"તે"ની જગ નથી
૬૫	૧૮	ધવળવ	ધવળ
૬૫	૨૦	મહેલગાહ	મહેલગાહ
૬૬	૪	જમને	તમને
૭૦	૨	જેલુ	જેટલુ
૭૭	૮	હરીપ્રસાદ	મહેન્દ્રપ્રસાદ
૭૭	૧૦	,	,

પાત્ર	લીટી	નેખદલે	વાચશે।
૭૭છેલ્લેથી ત્રીજી લીટીમાં		દોહતે	દોહત
૭૮	૧	કુદરત	કુદરતે
૮૬	૨૧	નહી	નહી
૮૭	૧૮	અગ્રેસરો	અગ્રેસરોએ
૮૯	૧૪	તેને	તેનો
૮૯	૨૦	લેમે	લેકે
૯૦	૧૬	ખાલો	ખાવો
૯૧	૧૨	“તો તે” પછી	“મહારી જીનો” એટલું ઉમેરવાનું છે
૯૩	૧૬	પકડયા	પકડાયા
૯૩	૧૮	શાખ	શાખા
૯૩	૨૬	પકડયા	પકડાયા
૯૪	૧૮	જીવણુ	જીવન
૯૫	૧૭	લક્ષ્મીપ્રસાદ	મહે દ્રમસાદ
૯૫	૩૧	”	”
૯૬	૧	”	”
૯૬	૨૧	ઠહેતા હતા	ઠહેવાદો
૯૬	૨૭	લક્ષ્મીપ્રસાદ	મહે દ્રમસાદ
૧૦૧	૧૩	અખરો	અખતરો
૧૦૧	૨૧	નાણુ	નામ
૧૦૧	૧૦	દિખાન	દિખાના
૧૦૨	૧૦	આશ	આશા
૧૦૨	૨૭	દિશે પિવસને	દિશેપિવસને
૧૦૩	૪	ખનાદો	ખતાદો
૧૦૩	૬	રકો	રકા
૧૦૫	૧૪	મહી	મદી
૧૦૭	૭	પતીઓતો	દંપતીઓનો
૧૨૦	૧૪	અને તેમ	એ વખત છે તે એક વખત વાંચવાનું છે.
૧૨૦	૧૦	તહે	તે
૧૨૮	૧૦	સમાગમ	સમાગમ
૧૩૨	૧	જણાઈ	તણાઈ

ખાનુ	લીટી	ને ખદલે	વાચશે.
૧૩૩	૧૫	ઉતારી	ઉતારી
૧૩૪	૧	ઠઠ	ઠઠ
૧૩૫	૨	ફરમાનો	ફરવાનો
૧૩૫	૩૦	(આ) હેલા	(આ) પેલા
૧૩૫	૩૩	શિર્ષાવ ઘ	શિર્ષાવ ઘ
૧૩૭	૧૪	આર્યોદ્ધાર	આર્યોદ્ધાર
૧૩૯	૧	ઉતાર	ઉતારા
૧૩૯	૨૪	ઉપાગન	ઉપાગન
૧૫૩	૨૭	દેશભક્તો	દેશભક્તોને
૧૫૮	૪	લુલ્લ	લુલ્લ
૧૬૪	૮	વીક્ષમ	વીક્ષમ
૧૬૫	૬	પુણ્યશાળી	પુણ્યશાળી
૧૭૦	૩૦	પાણી	પાણી
૧૭૨	૨૪	ના	ના
૧૮૨	૧૦	છોકગ	છોકગ
૧૮૮	૧૦	એગર	અગર
૧૯૨	૩૨	માત્રે	માત્ર
૧૯૪	૪	એ મનને	એમ તને
૧૯૮	૨૨	રાગે	રાગે
૧૯૮	૨૩	ઉતારીને પછી “તે”	ઉમેરવું
૨૦૦	૪	તને	તેને
૨૦૩	૨	સ્વાસ્થ્ય	સ્વાસ્થ્ય
૨૦૭	૧૯	અનુસરતું તે	અનુસરતું છે
૨૦૭	૨૩	મી લીટી પછી સરયુ ઠહે	છે તે લીટી ચાર
		લીટી પછી મૂકીને વાચવાની છે.	
૨૧૩	૧૧	વીધેલો	લીધેલો
૨૧૬	૧૫	પલાલો	પવાલો
૨૨૭	૨	ખુશી	ખુશીના
૨૩૦	૮	શેખસક્તી	શેખસક્તી
૨૩૩	૧૭	પશ્ચતાપ	પશ્ચતાપ
૨૩૪	છેલ્લી લીટી	પ્રયત્ન	પ્રયત્ન

લકવો.

લકવો—અડધા શરીરને થાય છે તેથી તે ખાજુના હાથ અને પગ રહી જાય છે (જૂઠા થાય છે) અને તે ખાજુના મોં વાંડુ થાય છે. તેથી ચોખ્ખું બોલાવું નથી વીગેરે

હજારે રૂપીઆ ખર્ચ કરતા પણ માફ થતું નથી તેવા લકવાના રોગની વનસ્પતિની દવા મારી પાસે છે. તે વ્યાધી સે ઠડો દરદીયો સારા થયા છે સગીરીકેટો મળેલા છે

છોટુભાઈ જીવાભાઈ.

૬ શાહપુરચકલા પાસે—અમદાવાદ.

પ્રસિદ્ધ
તાજમહાલનાં
રીટર કરેલા પાણીના
સોડા, લેમન, જંજર વિગેરે
ખીતાં જરૂર સંતોષ પામશે.

જનસમાજને
ફાયદાકારક ચેતવાણી
પંચાલ ભુલાભાઈ હીરાચંદ
ચાંદીના જસ્તીથી જાળેલા દાગીના
તથા ચોખ્ખી ચીનાઈ ચાંદી
ના દરેક જાતના વાસણો
ખનાવનાર તથા વેચનાર.
ડે. માંડવીની પોળમાં લાલાભાઈની
પોળમાં ઘર નં. ૨૪૬૦—અમદાવાદ.

નિર્મળા.

પ્રકરણ ૧ બુ.

“ દુઃખીયારી મુસાફરી. ”

બની કેપર મુખ્યત્વે નિવાસ કરનારા, જુદા વ્યાપારીઓથી અને થોડાક વિદ્વાન શાસ્ત્રજ્ઞોથી વસાયેલા એક મૃગુચુર નામના ગામડા કેપર ત્રાવણમાસની દૃષ્ટિ પામતી તેમની માજ અકુમી ગ્હી હતી જુદમની-ભામની, છાયા મંમો અવકાર વ્યાત થવાને હજુ મહજવાર હતી આ વખતે એક માહત્તીક શાસ્ત્રજ્ઞ યુવક અત્યંત ચિતાતુર મુખે એક દુઃખી મુસાફરી પેડવાની ઉદ્ધાપોહ કરી રહ્યા હતા.

રામાય, ભાગ્યે જ જાહેરો.

“ શઠ ” ગાડી તો આખા વીખી યઈ ગઈ ત્યજ, જગા બહેલું કપુ ભત તો સુવાગ્ને ખેલ્લાવી ઢીક કરાવી લત ’

“ પાચ છ ગાઉ જ જવાનું છે નીલશેને ’ ઉતાવળ છે ’

“ ની ઇ-ઇ-ઇલશે જગ તેયાર થવાની ઉતાવળ ગાખવા મહેરબાની કરજો ”

“ હું તૈયાર જ છું-મહાં કછ તેયાર થવાનું હોયજ નહીં ઘણી ઉતાવળ છે, હો. ”

“ અરે શઠ, પણ કપડા તો પહેરજાને ?

“ આ એક પહેરણું પહેચું આ ખેમ થયા આ ટોપી પહેરી હવે ચાલો ઢીલ ન કરો. ’

દેવમન્દિરમા સહયા મમયના ઘટ વાગી ગયા હતા એ ઘટના નાદની સાથે બળદાની ડોકની ઘટડીઓના નાદ ભળ્યા અને આ યુવકના પિતાના વખતની જરી પુરાણો બહેલ બંસલાવ રહેતા કાપવા લાગી રામાય, યુવકના પિતાના વખતનો વૃદ્ધ ગાડી હાકનાર હતો એના જેવા સ્વામિભક્ત જગતમા આઝા એવામા આવતા નથી યુવક પણ એનું માન માચવી કામ લેતો ગાડી ગામને પાંદરે આવી એટલે ગમા પટેલ યુવકને પ્રમુખ

“ મનહરભાઈ ! આપ આજા ઠગી એટલે મહે ગાડી જંતડી પણ હવે કહો એવડુ શુ અગત્યનુ કમ છે ? ”

મનહર—ગમાણ, ગુરુણ ઉપર તવાઈ છે, હમણાજ ખખર મળ્યા આપણે આજ રાત્રેજ તેમને ખખર આપી આવધ રહેવા મોકલવણ ઠરી દેવાની છે

રામાણ—કાણુ ગુરુણ, વિશ્વનુપ્રસાદજી ! હા-હા-હા-હા મારના એમના ઉપર તે વળી જગતમા તવાઈ હોય ? એક માણસ જે પાહડા પણ નિમયોજન ઉઘેડતા નથી મન વચન કાયાથી હમેશાં પવિત્ર રહે છે એવા ઇશ્વરના અનન્ય ભક્તોનો તો પ્રભુ દાસ થઈને એમનુ રક્ષણ કરે છે એમના ઉપર શું તવાઈ સાલળી છે ?

મનહર—રામાણ, હમણા હમણા ગુરુણએ પોતાની પ્રવૃત્તિઓ વધારી મૂકી છે એમની માન્યતા એવી છે કે-જન સમુહ ઉપર પરોપકાર કરવાથી મોક્ષ માર્ગ સુલભ થાય છે આપણા હોંદુ-ઓના સાંસારિક સંકટોથી એમનુ હૃદય સતત સતત રહે છે એ એમ માને છે-અને તે માન્યતા વાસ્તવિક છે-કે હિંદુ જાતિમા તેમા મુખ્યત્વે પ્રથમની નણુ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, અને વૈશ્ય જાતિમા જે સખ્યાબધ પેટા જાતિઓ પડી ગઇ છે તેમનુ એકીકરણ થાય તો સ્મરણ માનથી પાવન કરનાર પૂર્વના સુખી સમય દૂર નથી એમા પણુ બ્રાહ્મણોની પેટા જાતિઓ જે અનેક ડલહ પ્રસંગોને નહનેજ ઉપસ્થિત થઇ છે એ જો કોઇ પ્રયત્ને પુનરપિ એકત્ર થાય તો એમના અનેક અનીષ્ટ આપોઆપ ગમી જશે એટલુજ નહીં પણુ અન્ય જાતિઓને ત દયાતરંગ બની મમત્ર હોંદુ જાતિને માસારિક સુખની ઘડી અનુભવાવશે આ ઉપગ્રથી એમણે બ્રાહ્મણોની પેટા જાતિઓમાના સચાલકોને ઉપદેશ આપી કેટલોક પેટા જાતિઓમા આપસ આપમમા લગ્નોની યોજના કરી છે અને આ યોજના જ ખર આવે તો જે જાતિ પટેલો હાલની અધાધુધી અને અગ્યવસ્થિત બધારણુને લીધેજ નિર્વાહ ચલાવી ગેહલા છે એમના ધનો લાગી પડે છે એટલે દંખીતી રીતેજ તે નિરૂદ્ધ પડ્યા છે

રામાણ—વાહ, મનહરભાઈ, પણુ અમા હજુ ગુરુણ ઉપર તવાઈની વાત ન આવી—

મનહર—સાભળો તો ખરા કેટલાક ઉતાવળીયા જાતિ પટેલો અધીગ થઇ ગયા છે અને આવતા કાલ સવાગમા ગુરુણ-ગુરુણ—

નહી એવો ઘોર અવકાશ વ્યાપ્ત થયો આગના જેટલું વામ ભયંકર કદી નહતું બન્યું વચમા વચમા વીજળી થાય એટલે ગમાજી થોડોક માર્ગ આગળ જોઈ લે પણ વગસાદ પૂર જોસમા પડવા માડયો એટલે વીજળી એાછી થવા માડી

એવી રીતે સુમારે એકાદ ગાઉ ચાલ્યું હશે, એટલામા ગાડીનો ચીલો ગુમ થયો ! માત્ર એક પગદડી ગસ્તાને આધારે વચમા વચમા પાચ દશ મીનિટે વીજળીનો ચમકાગે થાય તો આગળ થોડુંક જોઈ લઈ ગમાજીએ બળદોને હાકવા માડયા આવી સ્થિતિ પણ ઝાઝો વખત ન ટકી અને દિવસે પણ ગસ્તો ન સુઝે એવી ગીચ ઝાડી વચ્ચે ગાડી આવી ઉભી

ગમાજી—ભાઈ ! આમ ક્યા જઈશું ?

મનહર—હાકનાર જાણ કે બનનાર, રામાજી !

આ સંજોગમા પણ ગાડીવાન સહજ હમી પડ્યો શબ્દો મનની શાન્તિ અને વૈર્ય જોઈ સતુષ્ઠ થયો હવે તો જાણ બળદોજ ગાડીને ચલાવી ગયા હતા અને થોડોક છેટે જતા ત પણ સ્તબ્ધ ઉભા ગયા આગળ શું છે તે કઈદેખાતું નહતું ભયંકર ઘોર અધકાર ! વ્યોમમા એકે તારે પણ જણાતો નહતો ગમાજીએ મુઠ્ઠેલીથી ઉત્પન્ન થતા સ્વાભાવિક કંપનો ઉભરો જે બળદો હાલ સુવી ગાડી ચલાવી ગયા હતા તેમના ઉપર પ્રહાર કરવામા કહાડવાનું સાહસ કર્યું અને તમ છતા બળદો ! ગયા નહી એટલે તેમની પીઠ ઉપર અચ્છી રીતે તાડન ચલાવ્યું માત્ર ન સાડન થતા બળદોએ સહજ ખનવાના પ્રયત્ન કર્યા એટલે પાચ છ મુટ જેટલે ઉચ્ચતી તુરંતના ભારે વગમાધથી આવેલા પુનવાળા વાતામા ગાડી ગબડી પડી ! !

પ્રકરણ ૨ જી.

“ દશાચક્ર દ્રુતમાળા ”

પાણીનો સુમવાટ સભળાતો નહતો, પણ વાધુ શાંતિથી વધ્યા જતું હતું એ જોતાં એવા પૂર ભયંકર પગિણામા નીપજાવે એ વિચારથી રામાજી શેઠની સલામતીને માટે આજેજી જીદગીમા ભયભીત થઈ કહેા ! ગાડી પડી તેવાજ તેણે બળદોને મૂકી દઈ

મનહરને પકડી લીધાં ઠાગણુકે ગાડીના પડતા સાથ ત્રણ ચાગ કકડા થઈ ગયા હતા પાણી ત્રણ સાડાત્રણ ફૂટ ઉંડુ હતું પણ જૈરથી વહેતું હતું ને ખડુ તાણ કરતું હતું ભાગેલી ગાડી તો ડુબી ગઈ હતી, બળદની ડોક સુધી પાણી હતું મનહર સ્વસ્થ થઈ, પાણી નીચેની, પગ નીચેથી સરી જતી, ગેતીમા ઉભો રહ્યો, રામાણને બળદન છોડવા કહ્યું બળદ ગાડીથી છુટા થતા બંકેએ અંકેકા બળદનું પૂછ્યું પકડી રાખ્યું

‘ ગમાણ ! હવે ઉપર ચઢી જઈશું પાછા ? ’

ગમાણ—ના ગેઠ, ગભરાવાનું કામ નથી આ વાણ મોટું નથી આ અકસ્માતે બીજું કંઈ ન કર્યું પણ સહજ દિશા સુઝાડી છે મહાગજ વિષ્ણુપ્રસાદજીના આશ્રમથી તો આપણ દૂર આવી પડયા છીએ પરંતુ તેમના એક શિષ્યનું ઉદ્યાન અને પશુકુંડી અહીંથી નજીકજ હોવી જોઈએ તમે ધીમે ધીમે બળદનું પૂછડું પકડી માત્ર પચાસેક કદમ આ પાણીમા ચાલી શકશો ? વિષ્ણુપ્રસાદ મહાગજના પરમ ભક્ત પાતંજલીનો આશ્રમ અહીંથી નજીકજ હોવા જોઈએ બળદનું પૂછડું પ્રવાહની તાણને લીધે મૂકી દેવાય તો મહારી પાછળ પાછળ આવો પાણી વધારે નથી અને આ વગસાદથી વધી પડયું હશે તો ચાર છ ફૂટમા વધ્યું હશે તગ્તા તો તમને આવડે છે પાણીમા જગ સાવધ રહી ચાલો બહાર નીકળી બીજી વાત કરીશું

મનહર—ખરાબ પચાસ ડગલા થયા ને કીનારો આવ્યો ! આ વાઘાની ખોળાઈનું માપ તમે કયાં લીધેલું ? આ સ્વચ્છ ગેતીમા હવે જગ ખેસવા દો

ગમાણ—અહીં તો મહાગજ વિષ્ણુપ્રસાદ, તેમના કેટલાક શિષ્યો સાથે ઘણી વખત સ્નાન કરવા આવેલા છે, અને હું પણ ખાપાણ સાથે ગાડી લઈને અવાતો છેલ્લા, અહીં બેએક વર્ષ ઉપર આવ્યા હઈશું વિષ્ણુપ્રસાદ મહાગજનું લક્ષ બધા બ્રાહ્મણોને એક કરવા તરફ જરા વધારે છે અને તેમ કગ્તા બ્રાહ્મણોની જૂદી જૂદી નાતના આગેવાનોની આજીવીકાને બાધ આવે છે એટલે તે વિરૂદ્ધ પડયા છે એ વાત હું સારી પેઠે બાણ છું પાતંજલી અને આપની નાત જૂદી છે—એ કે બેજ બ્રાહ્મણ તો ખગ, પરંતુ પાતંજલીને તે વખતે એક પુત્રી હતી તેની બાબત-મા ગુરૂજીએ ખાપાણ આગળ વાત કરેલી

મનહર—અને હુ તે જાણુતો નથી એ શુ ?

રામાજી—આપનીજ ખાખતમા એ વાત હતી, એટલે આપણુ ખધારણુ જોતા આપ તે કદાચ જાણુવા ન પામે ખાપાજીએ તો જાણુ સમતિ આપી આપવી પડી-ગુરૂજના જોજસને લીધે કશુજ ન જોલી શક્યા પરતુ તેમની સમતિમા કંઈક આનાકાનીનો ભાગ જોઈ ગુરૂજી ચેતી ગયા, અને તેનો ખુલાસો કરવા કહ્યુ એટલે ખાપાજીએ સ્પષ્ટ કહી દીધુ કે-છાકરાએ પાઠશાલામા એક બ્રાહ્મણુ બાલિકાને સંસ્કૃત શ્લોકો શુદ્ધ ઉચ્ચારપૂર્વક જોણતા સામળી, તેના પ્રત્યે કંઈક લાગણીવાળી વાત તેના મિત્રા આગળ કહી છે એટલે ગુરૂજીએ કહ્યુ કે તેમ હોય તો તેને હાલ ન છોડશો એ ખાખતમા વિશેષ ખાતરી કરીને આગળ વાત ચલાવવી

મનહર—પછી ?

રામાજી—પછી શુ ? એ વાત એટલેથી ગૂઢી ખાપાજી ગત થયા વાતજલી પણ ગુજરી ગયા અને આ ઠાવો માલો એમનો આશ્રમ રહ્યો પણ એ ખાપાજીએ વાત માબજેલી તે ખરીને ?

મનહર—ખાપાજીએ પાઠશાલાની ખાલાઓને વાર્તિતોપઃ માટે જોલાવેલી ત વખતે કેટલીક મુખપાઠો જીજ્ઞાસાએ કરેલા તેમા એક ભદ્રખાલા નામની ખાલાએ સંસ્કૃતમા શકુંતલાની સખીનો ભાગ ભજવી ખતાવ્યો હતો એ દબ્ય મને આ દેષે તો નહોં બુલાય, પરતુ જીવ સાથે ચિત્રકાળ રહેશે કદાચ અમં પૂર્વજન્મ પણ સખધી હોઈશુ કે કેમ ? એવો મને સ્વાભાવિક ખ્યાલ થઈ આવ્યો હતો મત્યુલોકપર મનુષ્યોને અપાયલા દેહમા મુખાકૃતિ પૂર્વજન્મનો સખધ મુચવનાર ચિન્હ જાણુ હોવુ જોઈએ એવી કંઈક વાત મહે મિત્રા આગળ કરેલી ખરી અને તેથી તે વાત ખાપાજી પાસે ગઈ હોવી જોઈએ ભદ્રખાલાની મુખાકૃતિ તે પછી હુ જોવા પામ્યો નથી પિતાને જેફ થાય તે એક મ્હોટુ પાપ મ્હને લાગ્યુ એટલે એ વાત હુ બદલા પ્રયત્ન કરે છુ પણ, અહો ! જાણે વિધાતાની યોજનાએ આણી મૂકેલા પૂર્વ જન્મના સ્મરણોની ગતીને જોલાવવા મનને કેટલા સામર્થ્ય ની જરૂર પડે છે ?

આ વખતે ખેજ ખેઠા હતા તેની પાછળનીજ ઝાડીમા કંઈક વનપક્ષ્વની ડાળીઓ હાલવાનો, અવાજ સભળાયો ! વરસાદ ખધ પડ્યો હતો, અને તારનો અખો પ્રકાશ થવા લાગ્યો હતો

એ તરફ લક્ષ આપતા ગુપચુપ બે આકૃતિઓ એક બીજના કાનમાં વાત કરતી હોય એમ લાગ્યું. અધકારને અને ભયને ન ગણકાવતા મનહર તે તરફ ગયો, એ નજીક ગયો તેવું જોઈ શક્યો કે બેઉ સ્ત્રીઓ જીવી હતી અને એકના હાથમાંથી પીતળનું કમડલું અને પવાલું જમીન ઉપર નીચે પડ્યા, એના અવાજથીજ જાણે આ બહુ આ સ્થળે આ સમયે હોવાને માટે અપરાધ કરતી હોય એથી એમના કંઠમાંથી અવાજે એકદમ બહાર નીકળવા જાણે આનાકાની કરવા માડી છતાં વધારે હોંમત વાળીએ ભય-સન્માન-કુતુહલ મીશ્રિત મૃદુ વચન કહાડયા.-

“અમારા અહીં આ વખતે હોવાને લોધે આપનો કંઈ અપરાધ—”

મનહર - અહો ! એમા અપરાધ તો શી રીતે હોઈ શકે ? બૂલા પડેલા અમે બેઉ મુસાકરો કોઈ મનુષ્ય મળે એનીજ વાટ જોતા હતા પણ આવા જગનમાં આપ બેઉ બાળાઓ છો એ જોઈ સ્વાભાવિક આશ્ચર્ય થાય છે, આપની અમે કંઈ સેવા કરી શકીએ તેમ છે ?

૧ લી સ્ત્રી—બહુ કરી શકો તેમ છે આ આશ્રમના અધિષ્ઠાતા મહારાજ પાતજલીની કુમારિકા ભદ્રબાલાની અમે બેઉ સેવિકાઓ છીએ આજે શ્રાવણ માસની શીવરાત્રિ હોવાથી તે આ ઉઘાન વચ્ચે આવેલા ન્હાના શિવાલયમાં શકરની આરાધના કરી રહેલા છે તમે બેઉ વચ્ચેની વાતચીત, આ બળદોની ડોકે બાંધેલા ઘટનો અવાજ વગેરે કોલાહલ એમને કાને પહોંચતાજ, કોઈ મનુષ્ય આ વગસાદના લોધે કદાચ મુશીબતમાં હોય તો તે જોવા અમને તેમજો અહીં મોકલ્યા કોઈ મનુષ્ય ભયમાં હોવાનું અનુમાન એથી બાધ્યું કે આ સ્થળે આ આશ્રમનાં મનુષ્યો સિવાય બીજનો ઉતાર જવલ્લેજ હોય છે

મનહર—અમારા ઉપર એ તપસ્વિની અનહદ કૃપા થઈ પરંતુ ભદ્રબાલા હજી આ આશ્રમમાંજ છે ?

૧ લી સ્ત્રી—એ કુમારિકા હાલ બીજે કયા જગ્ન શકે તેમ છે ?

બીજી સ્ત્રી—એ માનસિક રીતે વિવાહિતા થવા સંબંધની હકીકત આપનાથીજ સાંભળી લેવાનો હોય તો અમે હમણાંજ કર્યો ! આપને ક્ષેત્ર પામવાનું પ્રયોજન નથી પરંતુ સુકુમાર

જન્મમા આ બ્રહ્મચારિણીએ એવું અર્ચાધારા સમુ ઉગ્ર કૌમાર્યવૃત્ત ધારણુ કર્યું છે કે તેથી આ જમાનામા ત વાત સાબળનાર આશ્ચર્યચક્રિત થાય છે નથી એમન ખાનપાનનુ ભાન કે નથી એમને હમેશના પરિચિત 'સ્તુતકો ઉપર લક્ષ' તેમના હમેશના સોબતી વિષયો કાવ્ય અને મંગીત તમને પણ જાણ વિભાગી મૂકયા છે વિધાન કરતા હોય તેવી રીત્ય વિભક્ત અત કરણથી ઈશ્વર સ્તુતિ કરે છે.

મનહર—પણ આ બધાનુ કાણુ ?

૧ લી સ્ત્રી—જે બધુ જાણવા છતા પૂછે તેને કાણુ કહેવામા પણ પાપ છે આપ નથી જાણતા કે બ્રાહ્મણુની પેટા જ્ઞાતિએને એક કરી પગિઆને સમગ્ર બ્રાહ્મણુ જ્ઞાતિને અકન કરવાના સ્તુતિ પાત્ર પ્રયત્ના તરફ મહાગજ પાતજલો જીવન ગાળી રહ્યા હતા ? આપના લક્ષમા નથી કે આપના પિતા અને તેમના (પાતજલો) વચ્ચે કિસ્સાહપુર્વક મદેશા ચાલી રહ્યા હતા કે ભદ્રશીલાનુ લગ્ન આપની સાથે કરવુ અને એ રીત્યે જ્ઞાતિમા પેટા જ્ઞાતિએને મમેટી લેવાના, જેવે તો બનતા અનેક દષ્ટાંતોમા, એકને હમેરો કન્વો ? હમણુજ આ ગમાજીને આપે આપની મનેહ વ્યથાની કથા કાઢી બતાવી તે સાબળનાર આપના ધારવા પ્રમાણુ જે કે એમનાજ કાન હતા પરંતુ વાસ્તવીક રીત્યે એ અન્યોક્તિ પ્રભુએ અમદે માભળવા યોજી હતો એમ આપ નહી કહી શકશે ? સુમતિ ! ચાલ હવે, જીવનભરમા શાન્તવગના કિતમ કથા ભદ્રશીલાને કહેવાનો આ અવસર આવ્યો છે

ધીમતી—અને આપ બેઉ અમાગી પાછળ પાછળ આવો, આ બળદોની ગસ હુ લઈ લઉં છુ આગળથી ખસે કદમ નહાનુ શિવાલય છે તેમા ભદ્રસાક્ષા શ્રી રાકર પ્રગ્નમા છે, તે ધ્યાનમા હોય તો હાલ આપને તેમા અપલન ન કરીએ તેમા સાવધ રહેવાનુ છે

સુમતી અને ધીમતી બળદો લઈ આજળ ચાલી પરતવ હોય, તેમ મનહર પાછળ ચાલેતા ગમાજી વાર્તા વિષય સમજી જવાથી સહજ છેટે બંગી વિચિન્નિ લેતા હોતો તે ઉઠી પાછળ ચાલ્યો એવામા શિવાલયમાથી મંગીતનો કર્ણપ્રિય હવની કાને આવ્યો એટલે જાદુ કરાયલા મનુષ્યની પેટે-શ્રી કૃષ્ણની મુરલી પાછળ વૃજ ગોપીનો પેટે-મંગીત ગજજીઓથી આકર્ષાતો મનહર

એ બાજુ આદ્યો ગિવાલય દસેક ડુટ હિયા ઓટલા ઉપર ઘણું નહાતું હતું પરંતુ મુગ્ધ હતું. તેમથી ગઈ સ્તુતીનું સુંદર ગાન ગાના ગાત વાતાવરણને અતી રવિત બનાવી રહ્યું હતું. અદગના દીપકનો પ્રકાશ આગસના પતથગની ભીતોની ધવળતા સાથે ભળી જઈ શ્રી ગઈગના હામ્યનું જાણે અનુકરણ કરતો હતો. ગિવાલયમાં શકર સ્તુતિ ઠગી ગહેલો બ્રહ્માચારીની તક્ષી નતામાં ભગ ન પાડવા મુચના ઠગવા જવું ન હતું, કાગળ કે અદગની અનેક જ્યોતિ કગતા વિગથ પ્રબળ તેણીનું ઓજસ તે કાર્ય કરી રહ્યું હતું સાતેક પગથીઆ ચઢીને દર્ગાન કગવાના હતાં તથાપિ મગાતથીજ મુગ્ધ બનેલો મનહર નીચેજ કર સંપુટ પર મસ્તિક મૂકી એક ચિંત હોમો રંધા અને મનને મહેશ્વરની સ્તુતિ તરફ, નદોના નેસર્ગિક વહનને નહેમ્મા વાળ તેમ વાળવા લાગ્યો—

— સંગીત આદ્ય —

“ તોની ગતી અપાર હર હર ઓકાર,
સગ્ગનહાર, ની જન નીરાકાર તોની—
સપ્તઘીપ મરનમાગર, અષ્ટકુલ પર્વત પુગારુ,
મર સેવો સાતઘાર મગ્ગનહાર..
હર હર ઓકાર તોની—
જલ થલ કિરનાર, જવી ગગન ધાર,
અધમ ઔદ્ધાર, તાગ્ગનહાર, ઇહસસાર..
હર હર ઓકાર તોની—
તાનમેન પ્રિયા ઘટ ઘટમે દીપે ગ્યાન ધ્યાન,
અગમ નિગમ મકલ અપગમપાર
હર હર ઓકાર તોની—”

મગીત બ વ થતા ભટ્ટખાલા ધ્યાનમાં રોકાઈ મુમતી અને ધીમતીએ પ્રથમ તો બળદોને બાધ્યા અને તેમના આગળ બાજ-
ગીના મકસણા પૂજા નાખ્યા, અને કળાહારની યોજના કગવામાં
રોકાઈ-ગમાલે બળદોને બોલે માગધી ગયો સમજ એક
ઓટલા ઉપર ગોદડી નાખલો હતી ત્યા નિર્ભય ગીત્યે ઘોડી ગયો
અને જલ જતામાં નસકાગ બાનાવવા લાગ્યો મનહર ત્યાથી
ખસી શક્યા નહો તેમ ઉપર પાળ ચઢો ગઈયો નહી ત્રિશકુની
પંઠ વચમાં મગ્ગધ ગ્યો દમકે મીનિટ આવી શાંતિ પસારો ગ્યા

પછી બળદો લડ્યા, તથા તેમના ડાકમાની ઘટડીઓએ ઘડીયા-લના “અલારમ” (alarm) નું કામ કર્યું અને ભદ્રબાલાની ગાતિમા ભગ પડ્યો, “કોણુ હતુ, આવે વખતે ? સુમતી ! પીમતી !”

બેઠે દોડી આવી—‘અમા- નુ કામ પડ્યુ !’

ભદ્રબાલા—ગગામા શાનો કોલાહલ હતા ?

સુમતી—ખવો કોલાહલ શાત થયો બળદોને ઘાન નાખ્યું છે. ગાડીવાન ગમાજી તો થાકને લીધે ઉઘીજ ગયા

અને—અને—અને—

ભદ્રબાલા—શુ “અને”-“અને”-કંઈ છે ? ગાડીવાન ગમાજી કયાના, ભયુપુરાના ? તે અહીં કયાથી ? કોને લઇને આવ્યા હતા ? પછી શુ થયુ ? તુ કાને મળી ? મ્હને કમ કંઈ તુતાન્ત નથી આપતી ? અહી, કેમ મ્હને કશુ કહંતી નથી ?

સુમતી—આજ્ઞા બધા પ્રશ્નોના મહજ્જમા જવાબ જી મેંત્યે અપાય ? આપ આરતી કરી લઇ પુજન પ્રર્ણુ કરી દયા, એટલે આ ડિભા એ યુવક પોતેજ પોતાનો અવાગે ગત ખેડેલી દુખી-યાગે મમાકરીની કથા કગ્ગ મહાભાવ ! કેમ બોલતા નથો ? મનગ્ગ કેમ ડિભા ગ્હા ક્રો ?

મનહર—આ તપસ્વિનીને આ જા મુસાડ- માટે કયશ થયો અને પશ્ચિમ વેઠવો પડ્યો તેવાં તે માટે તે ક્ષમા માગી અનેક પ્રભુામ કરે છે

સુમતિ—અહો ! તીજ પુરૂષમા હમ કલુ હગ ?

ધીમતી—(સુમતિના કાનમા) સાલજને ! અહી વ્યાકરખને શુ કગ્ગુ છે ? (પ્રકટ) આગતીને માંડે આ કપુર લાવી છુ

ભદ્રબાલા—આગતી તો માનમિક કરો લીવી હવે આતિથ્ય માટે તમે નુ કર્યું છે તે જોવા દો આલો,

સુમતિ—એવી મક્ષિપ્ત માનામિક વીરિઓ યોજનાગ રૂપિ મુનીઓનુ કલ્યાણુ થજે ! (યુવકન) પધારો, આ બાણુ.

મનહર—દેવીનો જય થાએ !

સુમતિ—આતો મહાદેવનુ શિવાલય છે

ભદ્રબાલા—[સુમતિના કાનમા] અહી, આમ આબુધડ કયા સુવી ગ્હીશ !

નુમતિ—(કાનમા) ઘડાઈ નથી ત્યાં મુઘી-

રામાજી ગાડીવાળો જે ઓટલા ઉપર સુઈ ગયા હતા તે મકાનની ઓસનીમા ભદ્રબાલાએ યુવકને એક ફર્નિચર આમન આપ્યું પાસે જાળુ કમડનું મકેયું અને ઉધાનના તાજાં ફળો લાવી મૂક્યા, અને લજ્જા-વિવેક-કુતુહલ મીશ્રિત મૃદુ વચને કહેવા માડ્યું —

“ આપનું સ્વાગત કરવાનું મહાગ સદ્ગત પિતાના પ્રાર્થનામા નહીં યોગ્યત્વ તે આજે હું કંઈ છું આપની ચરણ સ્પર્શી અમારો આશ્રમ આજે પાવન થયો છે અહીં આપનું પોતાનું ઘર સમજી આપ યથેચ્છ ભોજન કરો વરસાદને લીધે જે કંઈ મુશીબત નહીં તે અમને પ્રથમથી ખબર મળ્યા હતા તે દૂર કરવા પ્રયત્ન કરત ”

મનહર—આ તપોવનમા આપના દર્શન માટેજ જાણે મહાદેવ પુણ્ય મહને અહીં ઘસડી લાવ્યું

ભદ્રબાલા—નહીં તો આપનું પ્રયાણ કંઈ દિશાને પાવન કરવાનું હતું ?

મનહર—જાતિ પુન્યામા મહાગજ શ્રી વિશ્વપ્રસાદજી પાસે જવાનું છે

ભદ્રબાલા—અહો ! જવાલાપ્રસાદજી અને ખીજી કેટલુંક ભક્તમંડળ પણ આજે ત્યાંજ ગયું છે વિશ્વપ્રસાદજી જેવા ધર્મગુણના અનન્ય ભક્તને, શાસ્ત્રથી વીરઘ્નના સાસારિક બંધનોથી મુક્તિ આપી થતા અટકાવવાના પુણ્ય કાર્યમા, વિદ્વનો નાખનાર હક પકડે દુરાચારીઓએ દુખી કરવામા ખાસી રાખ્યું નથી આમ છતાં અડગ ધૈર્ય તે તેમનુંજ આપને વિદિત હશેજ કે મહારા પુણ્ય પિતા એમના ઉપદેશાનુસાર પેટા જાતિઓને એકત્ર કરવાના બનતા દબાવોમા એકે ઉમેરવા તત્પર થયા હતા

મનહર—હા પણ મહારાથી બની શકે તો આજ રાત્રિમાજ તેમની પાસે જવું જોઈએ

ભદ્રબાલા—ભગુપુરાથી જ્યાતિપગનો જે સગલ રસ્તો છે તે દૂર રહ્યા-વચમા મહાર પ્રારબ્ધ આપને અહીં લાવ્યું-અને અહીંથી જતા બે વાઘા જખરજસ્ત આવે છે જે આ વરસાદથી ભરાયા હશે પ્રાત કાળ ત્રિવાય, અને અહીંથી જે રસ્તે આવ્યા તેજ રસ્તે પાછા કર્યા ત્રિવાય ખીજી રસ્તે નહીં

મનહર—મહને અહીંથી પાછા, અમ આગ્યા તજ રસ્તે લઈ જઈ શકે એવા કોઈ પરિજનો આપની પાસે નથી ?

ભદ્રબાલા—આ ઉઘાનની ઉગમણી બાળુને માખરે ઢપામ પકવનાગ ચાગ પાચ બેડુતોની પર્ણકુટીઓ છે અને તેથી થાડેક છેટે “કપાસથી કાપડ” નામના એક કાગખાનાના વીગેક મા-ણસો-સી પુરૂષોને છોકગા-છે પરંતુ તે દિવમભગ્ના અથાગ પરિ-શ્રમને પગિણામિ શ્રમિત થવાથી ભરનિદ્રામા હજી.

મનહર—મહને સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહેવાદો કે ગુરુજીને સવા-રમા આઠેક વાગતા પહેલા કંઈક દગો ફિસાદ કરી તેના અગે મારી નાખવા માટે ફેટલાક મારાઓ રોકવાનો પ્રપચ રચાઈ ચૂક્યો છે

ભદ્રબાલા—મહને તો મહાગ પુજ્ય પિતાશ્રીએ મદ્ગુર વિશ્વપ્રસાદજીના દૈવી સામર્થ્યમા અગાધ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરેલી છે આપ નિશ્ચિત અહીં આ ગત્રિ વ્યતિત કરવાનો અગવડ વેઠી લો પાચેક વાગતા પહેલા દમેક માણસ સાથે આપને વિદાય કરવા મહાગ અત કગ્ણને હુ તત્પર ફગીશ

મનહર—તમે તમાગ સપૂર્ણ આત્મબળપ્રવક વિચાર-મનન કરી મહને કહો કે, હુ સહવાગમા ગુરુજીના દર્શન કરી શકાશ ?

ભદ્રબાલા—એક ઘડી પછી અહીં ભૂકપ થવાનો હોય તો તે ચામડાના કોથળામા ગહેલો-કેદ પુગાયલો આત્મા, કંઈ જાણી શકે છે ?

મનહર—છતાં ધર્મ ગજાએ એક પૂછવા જનારને કહ્યું હતું કે—‘આવતે કાલ આવો’—તે ઉપરથી તે નગાડ વગાડવા બેસી ગયો હતો, અને તે એવી સમજથી કે-ઘડી પલકની ખબર નથી પરંતુ ૨૪ કલાક તો હુ જીવવાનો છુ કાગ્ણ કે તેમ ન હોય તો ધર્મગજા આવતે કાલ આવવાનું ન કંડ

ભદ્રબાલા—આપ તો દેવલાકની વાત કરો છો છતાં આપની સપૂર્ણ ગુરુભક્તિથી ઉત્પન્ન થતી આગામા સમાયલી શક્તિ મહને ઉચ્ચ કરવા પ્રેરણા કરી ગઈ છે કે હજી ગુરુજીને આપ ચિત્કાળ જશે તમની પાસે જવાણપ્રસાદજી, ચાગ હ બીજા ગિબ્યોને લઈને આજેજ ગયાનું નાભજ્યુ છે માટે આપ સ્વસ્થ થઈ મહજ નિત્રાન્તિ લન આ આત્રમને અધિક પાવન

કંગે મહારી ડાકી દુખ કયા માભંગો દુખીઓનુ દુખ માભ-
ળવામા બહુ પુણ્ય સમાયલુ છે હમણાં ઘડી યત્રમાં એક
વાગશે આજ વાગ્યા પછી તો આપને પ્રયાણ કરવાનુ ગણુ
મારી દુખ કયા લાળી થાય તો ક્ષમા કરશા હુ આપને એ
વાત કન્ટી હતી કે-વિગ્રનુપ્રમાદ મહાગગ્ગના ઉપદેશામૃતથી
મહાગ મદગત પિતા આપણી પટા જ્ઞાતિઓને એકત્ર કરવા
બહુ પરિશ્રમ કરી ગયા હતા અને મરુને તેમા દટાત રહે-

મનહર—તપસ્વિની ! ભદ્રબાલા ! આપ બાલવાનો વ્યર્થ
પરિશ્રમ શા માટે લો છો ? નૈમર્ગિક લાગણીઓ જાણવાનો હુદયે
અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો હોય ત્યાં તુદ્ર જીવ્હાનુ વિશેષતા બતાવી
ગકંગે ? પૂર્વે એકજ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિમાથી કાળે કરીને અનેક
પ્રકારના કલહ પ્રસંગોએ તે જ્ઞાતિને મિત્રભિન્ન કરી નાખવી-
તેના પરિણામે તેવી જાતી પડેલી પેટા જ્ઞાતિઓના મનુષ્યોનુ
સંસારના અનેક કલશોમા જીવન વ્યતિત કરવુ-એ કલ્પજોના
પરિપાકના પરિણામે પૂવના શાસ્ત્રકારોએ પુનરપિ તે જ્ઞાતિને
એકત્ર કરવાના કાયમા મહત્ત્વ પગેપકાગ છે એમ મમજી મૃત્યુ-
લોક ઉપર “આધુનિક આગેવાનો” તરીકે અવતરવુ-સમગ્ર
બ્રાહ્મણ, સમગ્ર ક્ષત્રીઓ, સમગ્ર વણીકોમા કલેશ વડે ઉત્પન્ન
થયેલી પેટા જ્ઞાતિઓના એકીકરણને માટે તેથી જાગૃતિ ઉત્પન્ન
થવી—આધુનિક અધમ સ્થિતિ ઉપર ત્યાગ વૃત્તિનુ ઉત્પન્ન થવું-
મહાગ પુણ્ય પિતા અને મહાશય પાત જલિની વૃત્તિઓને ભગવાન
વિગ્રનુપ્રમાદગ્ગના સદુપદેશથી પોષણ મળવુ-એમા આપણુ ઉભય
પક્ષકારોની પાળુ ઉદ્ધાસપૂર્વક મહાનુભૂતિ હોવી—વળી મહારા
પિતાશ્રીએ સરકેત જાણનારી બાલીકાઓને પાગિતોષક માટે એકત્ર
કરવુ—તેમા આપનુ ઉત્તીર્ણ થવુ અને પરિણામે મહાઃ આશ્ચર્ય
ચકિત થવુ—તેજ સમયથી નૈસર્ગિક સ્નેહાકુરોની સ્ફુર્ણ થવી-
આપની એક સહચરી, જે હમણાં અમને ‘ગંગા’ ઉપર જાણે
મત્કાર માટે બે સામે આવેલી હતી અને તેમાની એક જે અહીં
નિદ્રામા પડેલ છે તે સુમતીનુ આવવું—આપની સ્નેહવ્યથાનુ
વર્ણન કરવું—આ બધા સંજોગો આપણા ભવિષ્યના સંબંધનુ
અનેક જાણે વર્ણન નથી કરતા કે આપને નાહક—

ભદ્રબાલા—અરે ! મહેતા એવી ઠાઠ મહચરીને આપની
પામે માકલવાનો અવિનય કર્યો સાભગતો નથી

મનહર—એ મહાયગીએ કરેલ વર્ણનના અક્ષરો મહા સ્વીકાર કર્યો હતો એટલે એમાં અવિનય તો ગણુશો નહીં પરંતુ ‘દાપત્ય સ્નેહ જગતમાં મૂર્તિમાન થાય તો તેનું નિવાસસ્થાન કંઈવા આપ ઉભયના વિશુદ્ધ અતઃકર્ણોજ પન્ન કહે’ એ વગેરેની માડીને આપની એ વાચાળ સખીએ મને વિસ્તારથી આપનું વૃત્તાંત આપ્યું હતું અને તે અપૂર્વક મહે માભાગ્યુ હતું કદાચ અણુઘટતું વિશેષણ આપવા માટે ક્ષમા દરશોપણુ— મહેને મહાજ લાગ્યું હતું તો ખરૂં કે—શ્રીમતોના અતઃપુરોમાં પ્રેમકલહ પ્રમગે મમાધાન માટે યોજાયેલી હોય એવી આ લગ્ન જીવ્હાને ભદ્રબાલાએ ઠીક માંકલી છે—

‘લખજીવ્હા’ નામનો ઉચ્ચાર થતા પાસના એક વ્યાત્રા મન ઉપર નિદ્રામાં હોય એવી રીતે મુઠી ગયેલી ‘સુમતિ — હસતી હસતી ઉભી થઈ એની પાસેજ મુઠી ગયેલી ધીમતી નિદ્રામાં લાગતી હતી

ભદ્રબાલા—અલી સુમતી ’ તું અહીંથી વડીભર ખસી નથી તો ભગુપુરા શી રીતે પહોંચી ? અને આ જો અપગર કહેલો ?

સુમતિ—ક્ષમા કરો ! કેટલાક મામ ઉપર મહાગજ વિગતુ પ્રમાદે આપણા આશ્રમ પાવન કર્યા હતા, તે વખતે કથા ગ્રંથ હતી તે પછી મહાપ્રસાદ આપવા નિમિત્તે હું ભગુપર પહોંચી ગઈ હતી, અને કોઈ પ્રજાગની અતીશયોક્તિ વગળે જાવું તેજ કહ્યું હતું

ભદ્રબાલા—ત્યાંએ આજથી ત્રણ નામ ‘લખજીવ્હા’ રખીશ

મનહર—મહાઃ કહેવું એમ છે કે—આ ખરા મજાગા જાતા, સર્વશાસ્ત્રની મર્યાદાને જાણનાર એવા એક પગમ પવિત્ર તપસ્વીની—બ્રહ્મચારિણી સમક્ષ, પ્રથમના વૃત્તાન્તની પુનઃક્રિયા કરવાનું અસ્થાને છે મહારા જેટલુંજ આપના વિશુદ્ધ અતઃકર્ણને તે સુવિદિત હોવું જોઈએ મહારા અને આપના પગમ પવિત્ર પિતાના આત્મા હાલ આ સ્થલે આપણી સાથેજ હોવા જોઈએ અને એમની આજ્ઞા આપણું શિર્ષાવ ઘ હોવાના આ વાતીલાપથી તે ખન્ને પગમ મુદિત થતા હશે એટલે શાસ્ત્રની મર્યાદા સાચવવા યોજાયેલી મમપદી ક્રિયા બાદ કરતા, લક્ષ્મીની મા કંઈ ન્યુનતા હોવે સમજવાની નથી અને હ્રદયમાં કયેગને સ્થાન આપવા આવશ્યકતા થઈ

ધીમતી—(ઉઘમચી જાણે કઠીન) ગવવાની ખુ
માહિત્ય તૈયાગ ગળ્યું છે, લાવું ?

ભદ્રબાલા—અરે, અધીગી ? તું પણ ગુ જાગે છે ?

મનહર—આપના હીતને માટે એમની આકાશ માન એમની
▲ મવા બુદ્ધિ મુચવી રહી છે—

ભદ્રબાલા—એ મેવા બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન થતી લાગણીએ કેવળ
અભિચિત નથી યુવાવસ્થાના પ્રભાતમા એક પ્રકારના નૈમગિક
કુતુહલો ઉત્પન્ન થાય છે જુઓને ! આપના ગાડીવાન પટેલ ભલા
ગમાજીને આમાનું કાંઈ નથી

ગમાજી—મ્હને કાણે ખાલાબ્યો ! ભાઈ, ગાડી જોડું ?

મનહર—ગમાજી, ગાડી તો ભાગી ગઈ છે ને ?

ગમાજી—હા, હા, માલ્યું ત્યાં કમ કમ ?

મનહર—હજી કલાકેક વાર છે તમ કિંઈ લા,

ગમાજી—ગેઈ ' એમ મુસાફરીમા તે ઉઘ આવે ?

▲ મનહર—તમજ કહેતા હતાને કે મૃત્યુ લોક કિપગની મુસા-
ફરીમા મનબ્યા કિયા કહે છે

ગમાજી—હા તે તેમાએ ન ઉઘવું જામ્યે અને આવી
દક મુસાફરીમાય ન કિવાય કેટલા વાગ્યા હશે ?

આ વખતે જાણું પ્રત્યુત્તર આપતા ઘડીયાળમા બ વાગ્યા
મુમતિ અને ધીમતી ટપોટપ કહી, અને કંઈક કાર્યમા રોકાઈ
રજાટકના પાયાણુની પ્રતિમા હોય તેવી ગીત્યે નિશ્ચય, ભદ્રબાલા
તા ખનીજ ગડી હતી તેમના વાતીલાપમા ગમાજી શામેલ થયો
તે પછી પાત કાળની શકરની પૂજની તૈયાગીને માટે ભદ્રબાલા
ઘડીભર કહી એટલે ગમાજીએ—“વૈભુવ જન તો તેને કહીએ જે
▲ પીડ પરાઈ જાણે રે” “ ગત રહે જાહરે, પાછલી પટઘડી, સાધુ
પુરપને સુધ ન રહેવું ’ વગેરે ત્રિસિદ્ધ મેતાના ઘણાખગ પ્રભાતીયા
ગાઈ વાતાવરણને પવિત્ર કોલાહલમય બનાવી મૂક્યું

આ વાગ્યા એ વખતે ધીમતી બે સુદર અશ્વો લઈને આવી
વરનાદ ગડી ગયો હતો ભજનના પગ્ગિમથી ગમાજી પાછા લોટી
ગયા હતા શાત ગતિમા વ્યાજખોરાના વ્યાજનું અનુકરણ
કરતી સતત આલતી તમગની કીકીયાગી માન મલજાતી હતી
અનિમિષ નન, મનહરના સાંગે જાંઘ રહેલી, નેત્રાગ દૃઢ્યમા
પુત પુત મનહરની પ્રતિમાને સ્થાપિત કરતી, ભ ખાલા ભેડી

હતી એવામા દીપકન પ્રકાશની મયાદા કિન્ન - મર પગ
રવ સભગાયો

કોણ ? ' ભદ્રબાલાએ પૂછ્યું

“ લખ જીવડા ! ” બોલતી સુમતિ એ પુષ્પના મહાટા ભાગ
માથે આવી

“ બોલાયલા શબ્દો પાછા એ ચી લેવાનું થતે તે મનુષ્યની
બુદ્ધિ નહીજ શોધી શકે ” મનહરે કહ્યું

ધીમતી—ક્રિયામાણ જન્મ મચિતને ભસ્મીભુત કરે છે તેમ
બોલાયા પછીના નિર્મળ વચનો પ્રથમના શબ્દોની કટુતાને ભસ્મ
કરે છે પરંતુ આ ‘ લખજીવડા ’ એ સુશબ્દ તે આપના પવિત્ર
મુખમાથી નીકળતી એની હંમેશની પ્રસાદિ છે મહાદે માટે તેના
કઈ શબ્દ થોળ્યો હતો તે હું બહુ આનંદ માનત

ભદ્રબાલા નિ શબ્દ ઉઠી તેના દેહમા તે વખતે અત કમળ
હોવાની પણ એને ખાતરી ન હતી મનહર પણ પાવાણુપ્રતિમા
સમોજ ઉભો થયા. બેઠેની જીવડા હૃદય પાસે શબ્દોની યાચના
કરવા ગઈ પણ હૃદયને સ્થળે હૃદય ન હતું મનહરના કંઠમા
ભદ્રબાલાએ એક હાગ પહેરાવ્યો અને એક ગુરુજીને માટે ગમાજીને
બીજો હાર આપ્યો અત્રુજલથી ભીની નેત્રની પાપણીએ પગના
અગુઠા ઉપર માર્ગનીનું બાણ કામ કરી રોમાચ ઉત્પન્ન કર્યો,
ત્યારેજ મનહર બંધી શક્યો કે ભદ્રબાલા નમી નમીને તેને
પ્રણામ કરી ગઈ છે “ સાવવ ગડા ” એટલા શબ્દો બળપૂર્વક કાઢી
શક્યો અને અશ્વ ઉપર તે બેઠો પાછળ રામાજી પણ બીજા અશ્વ
ઉપર બેઠો એટલામા “ કપાસથી કાપડ ” વાળ કારખાનામાથી
છ માત પગિજનોનું બાણ લગ્ગર આવી મળ્યું અને બેઠેએ
પ્રયાણ શરૂ કર્યું

પ્રકરણ ૩ જી.

પ્રવાહ સામે તન્વાનો પ્રયોગ.

જ્યોતિષગના એક પ્રવિન આશ્રમના એક ભાગમા દસ ખાગ મુમુક્ષોમા કેટલાક પુરતકાના પાના કચ્ચી ગયા છે, અને કેટલાક મહાત્મા વિશ્વનુપ્રસાદજીની આરાધનાસાગ લેખો વખી ગયા છે એ મહાનના ઉપગ્ના મેડાના ભાગમા વિશ્વનુપ્રસાદ, ચિત્તવૃત્તિ અરવસ્થ હોવાને લીધ આમતેમ આટા નાગી ગયા છે પોતાના આત્માની સાથે વાદવિવાદ કરતા હોય તમ આત્મ નભાવજી ચલાવી ગયા છે —

જે જમાનામા, હીંદુ જનમુહનો મત નહીં ઇચ્છવા જવી દિશામા તણાઇ ગયેલો જાવામા આવે એવે પ્રસંગે, વિરૂદ્ધ દિશામા જવા ઉપદેશ આપનારને ગસ્તો મુશ્કેલી ભરેલો હોય જ! જગતમા ખૂબ અમન થયેયું જાવામા આવે છે ન્યુટને જગત ને એક નવો સિદ્ધાંત સીબવવાનું માદમ કર્યું-જગતે વિરૂદ્ધતા ખતાવી-ન્યુટને એ વિરૂદ્ધતાને એક પ્રકારનું તપ માન્યુ-પોતાનો મત ન છોડયો-કાગળકે તે મત અત કગળનો કબજો કરી બેઠો હતો, અને અત કગળ પ્રભુનું સ્થાન છે એવી તેની માન્યતા મક્કમ હતી એવોજ કઈક ગસ્તો મહાન જવા પેટા જાતિઓનું એકીકગળ કગવી વર્ણશ્રમ ધર્મને અબાધિત સુગક્ષિત ગાખવા ઉપદેશ આપનારને થઈ પડ્યો છે પ્રથ્વીની સપાટી ઉપર હીંદુ પ્રજાને ઓળખાવના તત્વ માત્ર યાગ વર્ણો છે એ તેને તેમના મૂળ સ્વરૂપમા પુનઃપિ સસ્થાપિત થવા પામે તો હીંદુ જાતિના અનેક અનિષ્ટો આપોઆપ શમી જશે તથાપિ હીંદુ પ્રજામા આજે એક એવું તત્વ દાખલ થયું છે એવા હીંદુઓ ઉત્પન્ન થયા છે કે જે પગપૂર્વાથી ચાલતી આવતી વર્ણશ્રમ સસ્થાને છિન્નભિન્ન કરી તોડી નાખવામા જીવન ગાળી ગયેલા છે એવાઓ પણ જે કે હીંદુ પ્રજાના ઉદયના મનોગજ્યો રચી, વર્ણશ્રમ સસ્થા નષ્ટ થાય તોજ હીંદુ પ્રજાની પ્રગતિ થાય એ માન્યતા ધગવી તનતોડ પ્રયત્નો કરે છે પરંતુ પ્રભુ ઇચ્છા તેવી ન હોવાથી તેમના પ્રયત્નોને મકળતા મળતી નથી એક જ દાખલા

એવા કંઈક બને કે જેમા તેમની ઇચ્છાનુમાન આ સસ્થાના કિલ્લામા ગાબડુ પડે એટલે વાલ વાલ કરી મૂકે છે ખરા તથાપિ સુક્ષ્મ દષ્ટિથી અવલોકન કરનારને જણાશે કે હીંદુ જનસમુહ તો તદ્દન બપોર છે આ શુ બતાવે છે ? પ્રયત્નો અને તેના પગિ-
ણામે બનતા બનાવો, એ એક પ્રકારની કુદરતની અર્થસુચક ભાષા છે અને એ કુદરતની અર્થસુચક ભાષા દ્વારા પ્રભુ પોતાની ઇચ્છાઓ જગતને બતાવે છે જનસમુહના માસારિક, રાજકીય આગેવાનો ! તમે આ ભાષાને અભ્યાસ કરો ! લાંબો મનુષ્યોને અમુક રસ્તે ચાલવાનો ઉપદેશ આપતાની સાથેજ તેના પગિણામની જવાબદારી તમારે માથે પડેલી છે એવું માનવાનો જનસમુહને હક નથી ! વર્ણવ્યવસ્થા નષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કરવા ઉપદેશ આપનારા “ જાત્યાભિમાનીઆ ” ! રૂપા કરી દીર્ઘ-પ્રિ પૂર્વક વિચાર કરો કે વાસ્તવીક ઉદય આ મસ્થા ગણવામા છે કે, તેને કહાડવામા છે સંકેદ દેવતા મમા જાગૃત સ્વદેશ-ભિમાનની અપૂર્વ લાગણીઓથી પ્રેરણા તમ ઉપદેશ આપી રહ્યા છે તે વાત કબુલ-પરોપકારની પવિત્ર લાગણીઓ તમને ચલા-યમાન કહી ગઈ છે એ પણ કબુલ, જનસમુહને શીઘ્રતાથી ઉદય તરફ પ્રગતિ કરવામા તમ સ્વાત્માર્પણ કરના તત્પર છે એ પણ કબુલ-પરંતુ તમારા આ વર્ણવ્યવસ્થા પ્રત્યે કરવાના ઉપદેશથી કરોડો ધાર્મિક હિન્દુઓના અત કમળ દુભાઈ રહ્યા છે, કરોડોની ઇચ્છા શક્તિ તમારા આ કાયના વેગને અટકાવી ગઈ છે, જે વગે વર્ણવ્યવસ્થા નષ્ટ કરવાનું ગાડું તમારા હિસાબે ચાલતું કહો છો તે વેગ જોતા ત પર્વાત તોડવાનું કટલે વર્ષ પાગ પડે તેનો અદાજ કહાડવો મુશ્કેલ છે તો પછી તમ આ આકાશ કુંસુમ પ્રાપ્ત કરવા જીવનને અમુદય સમય શા માટે વ્યતીત કરી રહ્યા છો ? ક્ષણભંગ જેવા જીવનમા બ્રહ્માડને બાથમા લેવા જેવા મિથ્યા પ્રયત્નો તરફ તમારી શક્તિનો વ્યય કેમ કરી રહ્યા છો ? ધારે કે વર્ણવ્યવસ્થા કહેવામા આવે છે તેટલી પુગની-વેદપ્રણિત-નથી, પ્રમાણુમા આધુનિક છે, અને સમયને અનુસરીને મનુષ્યોની જરૂરીયાતોને નિયમિત કરવા માટે બધાયેલી છે, આમ હોય-તથાપિ જે મસ્થા હજારો વર્ષની પોતાની હયાતિ પુરવાર કરી ગઈ છે જે સસ્થા તોડવાને પ્રથમ મહાન પ્રયત્નો થયેલા છે તેમ છતાં તના કિલ્લામાથી કાકરી ખસી નથી

જે સસ્થા એના મૂળ સ્વરૂપમાં આવે તો હીંદુ પ્રજા સાસાગિક શાંતિ સુખનો સપૂર્ણ અનુભવ કરી શકે તેમ છે, તેને શા માટે તોડી નાખવી ? ૫૬૦ વીશ વર્ષ સુધી અમુક સખસના છાપરાનું પાણી તેના પડોશીના છાપરા ઉપર થઇને નીચે પડે છે તો તેના છાપરાના પાણીના નિકાલ માટે તેવીજ રીતે પડવા દેવાનો તેનો હક (Pecuniary right) તમે જણાવવા તકરાર લાવી શકા છો, અમુક નદીનું વહેન અમુક વર્ષો સુધી વહ્યાને લીધે તે તેમનું તેમ સુગ્રસ્ત ગાખવાની તકરાર વાજખી જણાય છે, એક રાજ્યનો અમુક હક કેટલોક કાળ બીજા રાજ્યે આપ્યા ને લીધે તે હંમેશનો થઇ પડે છે-તેથી બીજી રીતે કગવાથી કલેશ ઉત્પન્ન થાય છ તો પછી કરોડો મનુષ્યોના અત કગ્નમાં હનનું વર્ષથી ઘર કરી રહેલી, કંગેડા મનુષ્યોના જીવન કમનો અક ભાગ બની ગયેલી આ નસ્થા, માત્ર તેનો સડેલો ભાગ સ્વસ્થ ન કરતા, તેને મૂળથીજ નષ્ટ કગવાની કેટલી વ્યક્તિઓના અત કગ્નો દુભાવવાની હિમા તમારે શીઠ આવે છે ?

ઉપગના વિચારે કગતા મહારાજ વિનુપ્રમાદ મળે ઉપગના આગડામાં આટા મારી રહ્યા છે તેવામાં નીચે બેઠેલા મુમુક્ષા માથી જવાલાપ્રમાદ ઉપગ આવ્યા

“ પ્રભો ! આજ કથાનો મમય થઇ ગયો છે શ્રવણને માટે મુમુક્ષાઓની સખ્યા કઇઠ વવારે છે આ દિવસ ઉપર રાત્રે મળેલા મડળમાં થયેલી ચર્ચાથી ઉત્પન્ન થયેલા કલેશે આપના સ્વાસ્થ્યને હચમચાવી મૂક્યું છે, આપની આજ્ઞા હોય તો આજે શ્રવણ બધ ગાવવા પ્રબધ કરીએ

વિનુપ્રમાદ—“ હા, તેજ ઠીક પડશે ”

આજા થતાજ જવાલાપ્રમાદે નીચે ભક્તજનોને કહી દીધું મહારાજને પ્રણામ કરી ઘેર વિદાય થવા ભક્તજનો એક પછી એક ઉપર આવવા માડ્યા એટલે વિનુપ્રમાદ પોતે નીચે આવ્યા ત્રીએ બખર પૂછી વિદાય થવા માડ્યું

વિનુપ્રમાદ મહારાજ એક ઇશ્વરના પગમ ભક્ત હતા સત્યયુગના મનુષ્યોના નમુના તરીકે પ્રભુએ તેમને મૃત્વી ઉપર મોકલેલા હોવાનું એ જાણના લોકો અનુમાન કરતા એમણે

ઘણા વખતથી સસાર ત્યાગ કર્યો હતા પરંતુ ભગવા વલ્લે
 ધારણ કરવાનું તેમને નિમિત્તજન લાગતું હતું એમનું વય કડી
 શકાતું નહતું પરંતુ અમની લાળી કેપેરી દાઢી યુવાવસ્થાને
 સપૂર્ણ કાબુમાં રાખી સ્વાસ્થ્યના દરેક નિયમાનું યથાવિધિ
 પાલન કર્યાનું સ્પષ્ટ સુચન કરતી હતી, વગાવકાળ એ એમને
 મુદ્રાલેખ હતો પચીસ ત્રીસ માણુન અમના દશન માટે લગભગ
 દરરોજ આવતું અને તેવા આવનાર મનુષ્યોના ચતકાળ માટે
 એમના શિષ્યોએ ઉત્તમ પ્રકારની ભેગવાઈ કરી ગમી હતી
 વાનપ્રસ્થ જીવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પણ અમનોજ જ્ઞાતિમા-
 ના સાસાંગિક પ્રશ્નો એમના ઉપદેશને વિષય થઈ પડ્યા હતા
 એમના ઉત્તમ સાહિત્યના ઓજસથી અનેક મનના એમની
 પેટા જ્ઞાતિ નજીકની પેટા જ્ઞાતિ જેઠે મળી જવાના બંધનમાં
 સમત થયા હતા તથાપિ કેટલાકે જનના વિચારના આગે-
 વાનોને તેમ કરવું પડતું નહતું કાળજીકે ચાલુ સ્થિતિના
 નિભાવમાજ કેટલાકની આજીવિકા ચાલી શકતી હતી એના
 આગેવાનોએ પોતાના મનના કેટલા ઉદ્વિગ્ન યુવકોને ભેળવી
 કેટલાક સમયથી એક, હંમેશા વિદ્વો નાખનાર, ત્રાસ આપકાર,
 ભયકર મહા વિશ્વપ્રસાદ અને તમના શિષ્યો સામ બહુ કર્યું
 હતું આ ટોળીએ, વિશ્વપ્રસાદના ઉપદેશથી, શ્રાવણના પેટા
 જ્ઞાતિઓને ભગી કરવાના ઇટતા અકુરોને તોડી નાખવા બાદ
 પ્રયત્નો કર્યા પરંતુ જનસમુહમાં આ ટોળીની ઇજ્જત ન હોવાને
 લાવ, વિશ્વપ્રસાદના હેતુઓને કિલટી રીતે પુષ્ટી મળ્યા જતી
 આથી ટોળીના આગેવાનોનું વૈર વધ્યું, તેમણે આપસ આપસમાં
 કંઈક ડ્રોયનું ઉદ્વેગન કર્યું, અને વિશ્વપ્રસાદને મારી નાખવા
 માટે પૈસા આપા મનુષ્યો રોકના ધાય પરંતુ-ડ્રોય લઈને, ભગ-
 વાનના ભક્તનું ખુન કરવા કર્યા જન્મા જન્મના પાપી પણ,
 મહાજમા તપર થાય ?

પ્રકરણ ૬ થી .

૧૨૧ થી ૧૨૫

ભદ્રબાલાના આગતનું કાલ્ય પળે પળ દૃષ્ટિ મમલ આવતા, હવે પડીના કાયકમના વગે આપવા માટે મગ ચવા, મહાગજ વિનુપમાદત્તી મર્તિ નેન મમલ વાની, મનહર અને ગમાજ વેગપૂર્ણ પોતાનું પ્રયાણ ચલાવી ગયા હતા ગઈ ગતિના વગ સાહે કુદરતના ત્રીયા બગીચા-ઉપવનોને સ્વચ્છ કર્યા હતા તથાપિ મનહરના મનનું તે જોડી રીત આકર્ષણ કંઈ શકતા ન હતા ગમાજ મન કઈકે વાત કરતાં બેઠાં મ તજ હતુથી વચમા ગચિત કંઈ રન કરતા—

‘ ભાઈ, આપને એક વાત જણાય ? આપન આ ગુરજની મામતમા ખખ જી રીત્ય મળતો હશે ? ’

નાક — ગમાજ, એ ખ ? પુનઃની વાતો છે

આઠક વાગતાના અન્નાના જ્યોતિષુગા હવે વગલગ નજરે તવામા ગઈ ગાન અ ય એ ગામને પાદે ફેવા નજરે નવોશ સ્ત્રી મગજ એ નયુ હતુ ગમાજએ પામ કરી બેઠુ તો એ તજ નવ તો પાન આનુપણુ અલકાગે નજરે ગામરે ગમાજની હતો જય તવામા તજવાટ આક્રમ કંઈ ગી હતો । તજ નવ પછા પાડા ત તાદગ તની પમ ગત તવામા ત જાગા પ એ મડગમાથી મિહરુની રઈ રાત્રી જન-મા ઝપવાયુ । એ ખ ગના મખતિના તજ નજરે હતા મન-હરે તેમને જોલખ્યા, અન પાછા આવતા પગિરે માથી એક ખાહોશ મવાગને આજા કરતા તજે તજણુ ફેરનાના ઝપલાયુ । અ ખતુ ખજે એક પગનગર ખનુ । અનાવૃષ્ટિનું વગ હોવાથી અને અશડ માસના વગસાદો પડવા છતા ફેવામા એકાદ મથોડુ પાણી હતુ અદર પડેલા મવારે તતકાળ ખાળાને ઉચકી લીધી, અને તે ખાળાને ઉપર લાવવા મદદને માટે ખૂમ પાડી તુર્તજ ખીજ બે સવારોએ અદર દોગડા નાખ્યા, એક મ્હોડુ ટોપલુ લાવી ઉતાર્યું અને તે ખાળાને સહી સલામત ઉપર લાવવામા આવી પ્રથમ ફેદી પડનાર મવાગને ઉપર આવ્યો તેવો જોતાજ

એ બાળાની માતા આકૃદ કંવા લાગી પરંતુ તે મવાન કહ્યું કે- 'હવે તે બધું નકામું છે.' બાળાને એક ખાટલા ઉપર નુવાડવામાં આવી એને કંઈ ઈન થઈ ન હતી પરંતુ મહજ બશુદ્ધિમાં હોય તેમ જણાતું હતું મનહરે નીચે ઉતરી પોતાના કદમાંના હાડ તે બાળાને પહેગવ્યાં, એટલામાં તો એ બદુધ-મધમધતા, પુષ્પોના પગ્મિલથી તે બાલાના મુખમાંથી 'ભદ્રબાલા! ભદ્રબાલા!' એ ગળદોર્યાગ નીકળ્યા! તુર્તજ પાછા મનહર અને તેના સોબતીઓએ પ્રયાણ શરૂ કર્યું

ગમાણ—શેઠ! આ ઇન્દ્રજાળ જેવું મહને કંઈ સમજાયું નહીં

મનહર—રામાણ! એ તમાગ ઉપરના પ્રગ્નના જવાબમાં જ જાણે બધું બન્યું છે ગુરૂજના સબધમાં જે પ્રપચ ગ્યવામાં આવ્યાં છે તે ગ્યનાગ મડળમાં આ બાળાનો બાપ પણ હતો, એ બાળા ક્યચિત્ ભદ્રબાળા પામે જતી હોવી જોઈએ કાગણું કે તેજ ગુરૂજની બાબતમાં અનીષ્ટ વિચાર સકલના બધાઈ છે વગેરે સમાચાર આપવા આવી હતી એનું વેવીશાળ જ મવાન કૃવામાં પ્રથમ ઝપલાવ્યું તેનો માય ચવાનું હતું એવી એ બાળાની પોતાની પણ ઇચ્છા હતી અને તેના માત પિતા પણ સમત થયા હતા ભદ્રબાળાના સદુપદેશનું એ પગિણામ હોવું જોઈએ પરંતુ ટોળાંના માણુમાં એક મધ્ય ગત્ર એકદા થયેલા તેવ મા આ બાળા તેના પિતાએ ગત્ર વાળું કર્યું નથી માટે દુધ આપવા નિમિત્તે તે મડળમાં દાખલ થઈ તેને ધમકાવવામાં આવી એટલે તેની સુકુમાર વય અને અર્પાન્પકવ બુદ્ધિએ આ ગાક્ષસી પ્રકૃતિના મડળને ઉપદેશ આપવાનું માહમ કંગવ્યું. જ ત કાર્ય તેના ઉચિત મમયે શોભે છે બે ત્રણ દિવસમાંજ આ બાળાને કોઈ અયોગ્ય સ્થળે પગણાવી દેવાની શિક્ષા કરવામાં આવી આજ તે સાસરે જાય છે-જતી હતી

ગમાણ—મુમર્તિ ધીમતીને મ્હાગે પાસે ઉભી કહેતી હતી ક-આ પુષ્પો તો કદાચ કરમાઈ જશે પરંતુ તે હાર સુરાક્ષત ગ્દેશે તો સુવર્ણના તારના ચબ્દો બનાવી તે એક પ્રયોકરૂપે કરી તેન ઉપર તે પુષ્પો ગુથેલા છે—

મનહરને હૃદયના ઉડાણમાં સહજ પશ્રાતાપ થયો! સ્નેહ મંગળ હાર! પણ હવે તો તેનો વિચાર વિશેષ દુઃખકર થયે.

ઘાડાઓને હવે વેગથી દોડાવ્યા, ગમાજી સહજ ઘાડાન વમડતા આસતા હતા કાગળુ કે તે ઘાડાનો અવાગીના તેમને પગિ-
ચય ન હતો જોત જોતામા જ્યોતિપુગ અગ્યુ તાગ મડળમા
અદની પેઠે હજુ શેષ ઉભા રહ્યા ભક્તમ ડળમા ગુરજીને ઉમેલા
જેમ મનહરે ફરી ફરીને આહ્વાદ પૂર્વક પ્રણામ કર્યો અને આત્રમ-
માથી સુમતિએ આપેલા ગમાજીએ પામે ગમેલા ખીંખે પુષ્પહાર,
લઈ તેમના કંઠમા નાખ્યો જે પુનરપિ ગુરજીએ મનહરના કંઠમા
નાખ્યો, અને આહ્વાદપૂર્વક પોતાના પગ ભક્તના સુપુત્રને તે
ભેટયા ! એજ પળે જાણે ભક્ત મંડળમાથીજ એક પિસ્તોલ ગુરજી
ઉપર છૂટી ! જે ભડાકા થયા ! અને છોડનાર નાંઠો ! હો ! હો !
હો ! દગો ! દગો ! થઈ રહ્યું કોલાહલ કરનાગમાથી કેટલોક ભાગ
પિસ્તોલ છોડી નહાસનારની પાછળ દોડયા, અને ખાકીના ગુરજી-
ની સારવારમા રોકાયા. ગુરજીના ડાલા હાથના ખભામા પાછળ
ગોળી વાગી હતી અને મનહરને જમણા પગની જગની પાછળ
વાગી હતી, ખેડ નીચે પડયા હતા, તેમને એક ઓગડામા લઈ
શેષ રહેલા ભક્તજનો સાગવાગમા રોકાયા !

જ્યોતિપરામા પોલીસ અધિકારી રહતો હતા એક જે
ચારીના ગુન્હામાં મુદામાલ શોધવામા અફલત થવાથી તેના
ઉપરી અધિકારીની કફગીમા તે આવ્યો હતો એથી તેનું “શીટ
રોલ” બગડયું હતું, અને તેથી તે કેંઈ મ્હોટા ગુન્હામા ગુન્ડે-
ગારને શોધી ‘બગડયું સુધારવાની ઉહાપોહ કરી ગયો હતો.
એવામા તેને આ વાતની ખબર પડી લાગણી તે દોડ્યો તેની
પાછળ જે સિપાઈઓ દોડયા, અને ગુન્ડો કયા બન્યો, ગુન્ડે-
ગાર કંઈ ખાજુએ નાંઠો વગેરે તપાસવા લાગ્યા એવામાજ
પિસ્તોલ છોડનારને મજાનુત પકડી ચાગ માણસો પોલીસ થાણામા
મામે આવતા જોયા એના શરીર ઉપર લોહીનો ડાઘ તો
ન હતો કયાથી હોય ? તેમ પિસ્તોલ પકડાઈ ન હતી એટલે
કાજદાર જમણામા પડવા લાગ્યા કારણકે મુદામાલના અને
ગુન્હાની પુરતી સાબીતિને અભાવે, તેમના હસ્તકના પ્રથમના કેસો
માથી ગયા હતા માત્ર એકલો ગુન્ડેગાર ! પકડનાગ ખુદ તો
કદાચ ફરી જાય ! વિશેષમા તેમણે જાણ્યું કે મહારાજ વિશ્નુ-
પ્રસાદજી, અને મનહર જે ખેડને અકેક ગોળી વાગેલી છે તે બંને
તેમ લાગતું નથી. અને વિશ્નુપ્રસાદજીનો તો શ્વાસ આલી રહ્યો

છં. એટલે તેમની આખર સ્થિતિયા જીખાની લેવડાવવાને ખીજ અધિકારીને લઈ તેમની પાસે ગયા જ્યાથી પિસ્તોલ છોડેલી ત્યાજ ફેંકી દીધેલી માલમ પડી એટલે કોજદારને કંઈક રહાયત મળી એમણે ત્યાં હાજર હતા તેમના નામ લખી દીધા પિસ્તોલ ગુન્હેગારના હાથમા રખાવી રુરખાવી બેઠા કે તે તેના હાથમા ખરોખર (fit) રહી શકે છે ! ને તેનો પચ કયાસ કરાવ્યો ! એ સ્થળને એક સામાન્ય નકશો કરાવ્યો પછી ન્યાયાધિકારીની સાથે મહારાજ વિષ્ણુપ્રસાદજી અને મનહરને જો આરડામા સુવાડયા હતા ત્યાં ગયા વિષ્ણુપ્રસાદ દીર્ઘ શ્વાસ લેતા હતા, અને સામાન્ય ગીતે બેનારને તે બેશુદ્ધ હોય તેમ જણાતું નથી. મનહરને તેમણે સ્નેહપૂર્વક ખાથમા લીધેલો તે વખતે તેમની બેઠા ભૂજ તેના વાસામા હતી એટલે તેમના ડાખા ખલામા સીસાની ચણીખોર જવડી ગોળીથો પેઠી હતી જના વખતની સીસાની ગોળી છોડનારી પિસ્તોલ હતી, તેને દાક્તરે કાળજીપૂર્વક તુર્તજ કહાડી બહાર મૂકી હતી અને ઉપચાર ચાલુ થયા હતા મનહરની જગમા તેનીજ ખીજ ગોળી આરખાગ નીકળી ગઈ હતી અને તેનો આનંદપૂર્વક હમલો હતો, થોડાક દિવસની મારવાગ પછી તેને આગમ થઈ જશે એમ લાગ્યું પરંતુ વૃદ્ધવચ્ચાને લીધે વિષ્ણુપ્રસાદની મિત્રિત વધારે બચક થવા પામે તેથી માવચેતીની ખાતર આખરની જીખાની લેવા ન્યાયાધિકારી તેમની પાસે ગયા થોડીકવાર તેમણે નેત્ર ખાંડયા એટલે તેમને પ્રછવામા આવ્યું —

“આપને વધારે ઇન લાગે છ ?”

વિષ્ણુ—“મનહર ! મનહર ! !”

ખધાએ કહેવા માડ્યું કે—મનહરને પણ ગોળી વાખી છે ને તે નજીકમા જ પથારીવશ પડેલ છે

ન્યાયા—વિષ્ણુપ્રસાદજી ! આપના ઉપર પિસ્તોલ કાંડનારને કાજદારે પકડી રજી કર્યો છે તે આ જ્યો આપ મળેને કહો કે આપને માગના આજ કે બીજે કોઈ ? એને એના ગુન્હાના પ્રમાણમા સજા થશે આપ ચિંતા કરશે નહીં

વિષ્ણુ—હું કહું તે લખવા મડો દેહ શ્વેત શુર છે

ન્યાયાધિકારીએ લખવા માડ્યું —

“મહારા આશ્રમમાં એક વખત ચોરી થઇ હતી, તે ચોરી કરનાર બીજા દોકાની સોળતમાં આ સખસ, જેનું નામ ગોદડ-શ કર, અથવા ગોદડછ છે તે બ્રાહ્મણ છતાં બળ્યો. મહે તેને માફી આપી, કેટલાક ઉપદેશ પણ આપ્યો, અને કંઈક મનુષ્યના સામાન્ય ધર્મ તરફ એનું લક્ષ દોર્યું અને એક ‘જીદો’ કરીને છોડે છે, જે બચપણમાં તોફાન કરવાથી મહે’ નેનું નામ “હિંદત” પાડ્યું છે, ને પછી તે નામ તેના માત પિતાએ પણ કાયમ રાખ્યું છે એ છોકરાને જીતમ પ્રકારનું શિક્ષણ મળે તેની મહે’ ગોઠવણ કરી રહેતે રહેતે મહારો વિશ્વાસ ગોદડમા હોવાનો મહે’ દેખાવ પણ રાખ્યો પણ મહારા હૃદયના બીતરમા તો હજી વિગ્રેષ ખાતરી કરવી બાકી રહી હતી એનો છોકરો સંપૂર્ણ વિદ્યાભ્યાસ કરે એટલે તેના સમાન બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં-એકે પેટા જ્ઞાતિમાં-તેના હાથકની કન્યા માટે સુદ્ધા મહે’ ગોઠવણ કરી હતી

પરંતુ થોડાક દિવસ ઉપર કથામાજ મહારાથી બોલાઇ જવાયું હતું કે-હોંદુ સસારના હાલના બધારણને લીધે અનેક સ્ત્રીઓને જે કષ્ટ વેઠવું પડે છે તે મહારા હૃદયને માટે હવે અસહ્ય થયું છે એ દુ બો મહારે જોવાં પડે છે તે કરતા મહારા દેહને કોઈ ગોળીથી વીધી નાખે તો તેના ઉપકાર માનુ ગોદડે ગમે તે લાલચથી આ કામ કર્યું હોય, તો પણ બનવા બેગ છે કે તેણે મહારી આસનું પાલન કરવા કદાચ આ કડું હોય જગત તેના ઉપર ગમે તે આક્ષેપ મૂકે-હું તો તેને નિર્દોષ માનુ છું ગેરસમજનો ભોગ થઈ પડેલા એક ભોળો સખસ સમજુ છું, એને સારાન કરવાના કાર્ય પ્રસંગે મહારી ઇચ્છા ઉપયોગમાં લેવામાં આવે તો હું તેને આત્મહત્વર્ધક બીન શરતે સંપૂર્ણ માફી આપવાની જાહેર સજી છું.”

ઉપરના શબ્દો ન્યાયાધિકારીએ લખી લીધા તેમા વિશ્વનુ-પ્રસાદે સહી કરી પોતાના પ્રેમાશુથી ફરી ફરીને વિશ્વનુપ્રસાદના ચરણ પથાળતો ગોદડ તેમના પગમાં પડ્યો.

સંપૂર્ણ પુરાવાને અભાવે આ કામના કાગળો બંધ થતાં દરમીયાન ગોદડને જમીન ઉપર છૂટો કરવામાં આવ્યો.

વિશ્વનુપ્રસાદ અને મનહરને થોડાક દિવસ પછી મળ્યું આવેલી ટેકરી પાસેની ગુફામાં હવાફેર નિમિત્તે તેમની ઇચ્છાનુ-સારે લઈ જવા તૈયારી આવી શિષ્ય સંમુહમાંથી તેમની આજ્ઞા પ્રમા-

છેના શિષ્યો પણ સાથે ગયા. માફીના અદ્ભૂત મંત્રે આળુખાળુના વાતાવરણને પવિત્ર બનાવ્યું અનેક મનુષ્યોનાં હૃદયોમાં વિશ્વ-પ્રસાદજી જેવા મહાત્માના દર્શન માટે ઉત્સાહ ઉત્તમ થયોં થેર થેર કુંડુંએ કુંડુંખમા આ બનાવની વાતો ચાલવા માંડી જગતમાં પ્રેમના મંત્રો પરાણે પરાણે ઉપદેશ આપી સુચવવામાં આવે છે પરંતુ આથી તો સર્વ મનુષ્યોના હૃદયો સામેથી એ મંત્રની ઉપ-યુક્તતા સમજવા ઉત્સુક થવા લાગ્યા પ્રેમ મંત્રની પરિસિમા જગતે પ્રત્યક્ષ બેઠી !

પ્રકરણ ૫ મું.

મહેન્દ્રપ્રસાદનું કુંડુંખ.

જેલ પુરોષોના વચનામૃતોમાથી, એવી મતલબનો ઉપદેશ નીકળતો બેઠાંએ છીએ કે—આ મૃત્યુ લોક ઉપર, દરેક મનુષ્યને પોતાનાજ સચિતમાથી બધાયલા પ્રારબ્ધાનુસાર, સુખ દુખનું મીઠાણ અમુક, દુઃખ વખત સુધી ભોગવવાનું હોય છે. અને તે ભોગવતા દરમ્યાન મનુષ્ય પોતે પોતાનાંજ કર્મથી પોતાનું ભવિષ્ય રચે છે.

આમ છતાં, મનુષ્યોની દષ્ટિએ મહેન્દ્રપ્રસાદના કુંડુંખમાં એકલું સુખજ જેવામાં આવતું હતું એવી ઘણી વખત આપણે ભૂલ કરીએ છીએ કે દ્રવ્યમાં લોટતા મનુષ્યોને સુખી તરિકેની ગણના કરવામાં ઉતાવળ કરી નાખીએ છીએ. ધનાઢ્યોની ખહારની, જગતને ખતાવવાની હીલચાલોના દશ્યો ઘડીભર ક્રોધ પ્રેક્ષકને સફળતાથી કળી શકે છે તેમના મનની વાસ્તવિક સ્થિતિનો અનુભવતો તેમની સાથેનો કંઈક પરિચયજ કરાવી શકે છે. મહેન્દ્રપ્રસાદને, વિદેશી કાપડની હગ્ગિલાઈમાં ઉતરી શકે તેવું સ્વદેશી કાપડ ઉત્પન્ન કરનારી લાંકાશાહુર નામની મ્હોટી મીલ હતી. એમાં કાપડ તો અલખત ઉત્તમ પ્રકારનું બનતું પરંતુ એને માટે સુતરની આયાત વિદેશથીજ કરવી પડતી. એક રાક્ષસ બેઠા બેઠા ખાય અને ડોશી રોટલી કરવા બેઠી હોય, એ રીતે સ્વદેશી સુતર મુઠીમાં આવે એટલું કતાય અને મીલને સ્વાહા

કરવા કેટલાક મણુ જોઇએ એ સ્થિતિ શી રીતે નીલે ? આથી શુદ્ધ સ્વદેશી કાપડ મીલથીજ ઉત્પન્ન કરવાની મહેન્દ્રપ્રસાદની ઇચ્છા ફ્રવામાની છાયડી ફ્રવામાજ સમાય તેમ બન્યું હતું અને મ્હોટી મીલ તેની હયાતીના દિવસો ગણતી હતી. એક મ્હોટી પડતર જમીનનો કંકડો લઈ, કપાસ વવરાવી, તેને લોઢાવી, કતાવી, શાળથી ઉત્પન્ન થતા કાપડમા આશરે હજારેક માણસોને રોકવામાં આવ્યા હતા તે 'લકાશહર' મીલના કરતાં કંઈક સારી આશા આપી રહ્યા હતા હોંદના મુએલા પશુઓનાં સેકડો ખાડી હાડકા હોંદથીજ હોંદીઓને હાથે રવાના કરી દેવામાં આવે છે, તેના જપાન વગેરે સ્થળેથી છત્રીના હાથા, ખટનો, ચખ્ખુના હાથા વગેરે બનાવી બહુ મોઘા મૂલથી, હૈયાના ધૂટા અને ખીસાના દેખાતા તરુ સ્વદેશી હીલચાલના શત્રુ-હોંદીઓનેજ પાછા વેચવામાં આવે છે તે જોઈ, કટાળી, હોંદમાજ તે હુત્રરોની સ્થાપના કરવા મહેન્દ્રપ્રસાદે કેટલાક અભ્યાસકોને પગદેશ મોકલ્યા હતા સ્ટીલપેનો-હોલરો-ટાકણીઓ-દીવાસળીઓ-ખેતીવાડીનાં ઓજારો-રમકડા-વારનીશો-રગ-કાગળ વગેરેનાં સાચાકામ હિંદમાં બનાવવામાં આવે તેનો અભ્યાસ કરવા કેટલાક સાહસિક યુવકોને અમેરિકા મોકલવામાં આવ્યા હતા.

આતો મહેન્દ્રપ્રસાદની ઉઘોગી પ્રવૃત્તિની ખાખુ કહી સાસાન્કિ સુખોની પણ તેમના ઉપર ઉપલક દષ્ટિથી તો પ્રભુએ વૃષ્ટિ કરેલીજ જોવામાં આવતી હતી મહેન્દ્રપ્રસાદના ધર્મપત્ની ધર્મલક્ષ્મી, તેમના ખીજજ હૃદયની પેઠે, તેમની દરેક પ્રવૃત્તિમાં તેમના જોટલોજ ઉત્સાહ અને હીત ધરાવી, સરજો ભાગ લેતા હતા સંસારમા સ્ત્રીની મદદ વગર પુરુષ એકલો શુ કરી શકે છે ? રથનું એક ચક્ર ઉભુ રહે અગર મદ ગતીથી આવે તો રથની ગતિને અવરોધ આવવોજ જાઇએ હોંદની ગરીબીના ઘણાં કારણો છે, તેમાનુ એક એવું આડે ધરવામાં આવે છે કે હોંદ કુંડુઓમાં માત્ર એકજ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરનાર હોય છે અને કુંડુબનાં ખીજ મનુષ્યો તો કશે ઉઘોગ કરતા નથી. તેમના જીવન તો મુખ્ય મનુષ્ય-દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરનારને ગળે મ્હોટો પથરાનો હાર લટકાવ્યો હોય તેમ એ મુખ્ય કમાનારના કંઈ લટકી-અવલખી રહ્યા જોઇએ છીએ. હવેજ સમજાવવા લાગ્યું છે કે-સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીઓને

છાજતો, ખાળકોએ ખાળકોને છાજતો અને ફાલતું મનુષ્યોએ પણ જે ખતાવવામા આવે તે પ્રયત્નનો ફાળો આપવાથી જે તે કુટુંબની સ્થિતિ ઉન્નતિ તરફ વેગથી વધે છે ધનવાનોના કુટુંબો અને ગભ્ય કુટુંબો પણ આમા અપવાદરૂપે ભાગ્યેજ રહી શકે. સુખ દુખમા વૈભવ વિપત્તિમા સ્ત્રીની શામેલગીરિ શ્રી રામ-ચંદ્ર અને સીતાજીના સમયથી આપણુ જોઈએ છીએ એ વખતનું ઉત્તમ ચારિત્ર દેવી ધર્મલક્ષ્મીમા જોવામા આવતુ હતુ સ્ત્રીઓની કેળવણી, સ્ત્રીઓ માટેની શાળાઓ, સ્ત્રીઓ માટેના ઉદ્યોગસ્થાનો, નિરાધાર વિધવા માટે સદુપયોગના નમુનેદાર આશ્રમસ્થાનો, અને એવી સંસ્થાઓની સંખ્યા વધે તે માટે સતત પ્રયત્નશીલ ઉપદેશીકાઓની સુવ્યવસ્થા કરવાનો ૪૫ વર્ષની વયે તેમને જીવનક્રમ હતો. ધર્મલક્ષ્મીના પ્રયત્નો વડે એક સ્ત્રીઓ માટેની પાઠશાળા એક નમુનેદાર સંસ્થા હતી અને એ સંસ્થાએ ઉત્પન્ન કરેલા ભવિષ્યના ત્રણ સ્ત્રી રત્નો ભદ્રાબાલા-સરયુ-અને નિર્મળાના ભવિષ્યમા ધર્મલક્ષ્મીનુ કાર્ય ઉપાડી લેવાના આશા-ભર્યા ઉત્તમ વર્તનથી તે મગરૂર રહેતી ત્રણેના સુદઢ વિચારો-ઉત્તમ ચારિત્ર્ય-અને સ્ત્રી ઉન્નતિ માટેની કાળજીને માટે ત્રણમાંથી કોણુ શ્રેષ્ઠ તે જાણવુ જોકે મુશ્કેલ હતુ તથાપિ ત્રણેના રસ્તા સહજ જૂદા હતા. ભદ્રાબાલા વિશેષ ભાગે ધર્મપરાયણુ હતી જૂની શિક્ષણ પદ્ધતિ ઉપર તેને અત્યંત પ્રેમ હતો. પૂર્વેના પવિત્ર સમય-પૂર્વના મહર્ષીઓના આશ્રમો-પૂર્વના તમામ સંસ્કારોનુ પુનરપિ આર્યોવર્તમા સંસ્થાપન થાય તે માટેના સ્વપ્ન પ્રદેશમા તે નિમગ્ન રહેતી સંસ્કૃત ભાષાનો ઉદ્ધાર થાય અને સાહિત્ય અને નાટકો સંસ્કૃતમા ભજવાય અને જનસમુહનો કેટલોક ભાગ પણ તેમા રસ લેનો થાય એ તેનુ ંહાલામા ંહાલુ સ્વપ્ન હતુ પોતાનાજ જેવો ઉત્તમ ચારિત્ર્યવાન પુરૂષ અને તે ઘણે ભાગે પેટા જ્ઞાતિમાંથી મળે તોજ લગ્ન કરવું નહીં તે જીવનભર કૌમાર્યવૃત્ત ધારણુ કરી જનમમાજની-સ્ત્રી સમાજની સેવિકા ખનવામા તે મગરૂરી માનતી. મનહરમા તેણે આ ગુણો જોયા, એટલે સસારસુખ આકાંક્ષા કરતા સમાન વિચારના સોખતીથી પોતાના મનોરથોની સિદ્ધીને દ્વિગુણવેગ મળશે એ વિચારે તેને તે પોતાના અત કરણુમા સ્થાન આપી ચૂકી હતી-એટલે તેના અત કરણુના “કેમેરા” ના કાચ ઉપર એકજ છાંયી પડી

શકી હતી અને એ અતઃકરણના કાચ અને તેના ઉપર પડેલી છાયાનાં જીવનો જાતપ્રાત અકાંઈ ચૂક્યાં હતાં મનહરની સાથે એક એ વખત મળવાના પ્રસંગો ન આવ્યા હતા તે વખત પ્રાપ્ત થયે તે ઇચ્છાપૂર્વક કંઈ પ્રયત્નમાં પડત કે કેમ તેની શકા રહેતી, કારણકે તે પ્રારબ્ધવાદી હતી

સરયુ સ્વપ્ન પ્રદેશમાં રમનારી ન હતી વ્યવહાર હતી. પળેપળની કીમત આકતી અને સતત પ્રયત્નશીલ રહેતી સદ્-ધોજમાજ ને સદ્ વિચારમાજ તેનો સમય જતો. ઉત્તર-ઉત્તરસાહ પૂર્વકેનું, ભક્તિપૂર્વકેનું સત્કર્મ પૂર્વના ગમે તેવા બીજા કર્મોને ભસ્મીભૂત કરી પ્રારબ્ધને પણ ઘડીભર થોભાવે છે એ તેનો મુદ્રાલેખ હતો. બચપણમાં માતૃપિતા વગરની થવાથી તે દુઃખી હતી તથાપિ પોતાના પ્રયત્નો વડે તે જગતમાં પોતાનો રસ્તો કરશે તેની એને હિંમત હતી

નિર્માળા નામ પ્રમાણે નિર્માળ હૃદયનીજ હતી-હજી વયમાં ભદ્રબાલા સરયુથી બે વર્ષ નાની હતી પરંતુ સુક્ષ્મ દષ્ટિથી જોનારને બચપણનાં ચાગ્રિય કિંગ્લોની પાછળ ઉત્તમ વર્તન રહેલાનું સ્પષ્ટ અનુમાન થતું

મહેન્દ્રપ્રસાદ અને ધર્મલક્ષ્મીને ત્રણ પુત્રો હતા લક્ષ્મી-પ્રસાદ-કુંજવિહારી-ને મધુસુદન લક્ષ્મીપ્રસાદની હિંમર વીશ વર્ષની થઈ હતી અને આટલી વયમાં એણે સંપૂર્ણ કેળવણી મેળવી માતૃપિતાના જનસમાજ સેવાના કાર્યમાં મદદરૂપ થઈ પડ્યો હતો. કુંજવિહારી અને મધુસુદન અનુક્રમે ચાર અને બે વર્ષના બાળકો હતા લક્ષ્મીપ્રસાદની કેળવણી-સૌદર્ય-ચારિત્ર્ય અને સદ્બોધ વૃત્તિ જોઈ તેનું વેવીશાળ કરવા કોઈ પોતાને ભાગ્યશાળી માને પરંતુ એમની જ્ઞાતિમાં કન્યાની અછત ઘણી હતી પુરુષોની સખ્યા જીજ હતી, અને વિધવાઓથી જ્ઞાતિ ઉભરાઈ હતી

ગુજરાતના ઉત્તર ભાગમાં, ઝાડી જંગલથી પરિવૃત થયેલા ઉઘાન સમાં પ્રદેશમાં, ભક્તિપુરા નામના એક ન્હાના ગામડામાં મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠનું વતન હતું નજીકનો તેવાજ બીજાં ચારેક ગામડાના બ્રાહ્મણોનો સમુદાયમાં તેમની જ્ઞાતિ હતી જ્ઞાતિમાં સુમારે ત્રણસો પુરુષો અને છસેના આશરે સ્ત્રીઓ, હતી જેમાંની સાડાત્રણસો વિધવાઓ હતી ! અશિક્ષિત અને જ્ઞાતિહિનને નહિ

જાણનાર મનુષ્યોના સમુહમાં સૌથી પ્રથમ જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ તરફ લક્ષ્ય જોડનાર, સમગ્ર જ્ઞાતિમાં એક મહોટો અપરાધ ગણાય છે એ તમે કયા નથી જાણતા ? જ્ઞાતિમાં કન્યાઓની એટલી બધી અછત થઈ પડી હતી, સામસામાં કુટુંબો એટલા બધા સંકેતમાં આવી પડેલા હતા કે માત્ર વિક્રયથી કન્યા લાવી શકે તે તો ખડું પવિત્ર કુટુંબ ગણાતું હતું પરંતુ કેટલોક વખતથી “માથા સાટે માથું” એટલે સાટાનો રિવાજ ફરજિયાત રીતે દાખલ કરવો પડ્યો હતો જ્ઞાતિ ન્હાની હોવાથી વરકન્યા વચ્ચે સગપણના દાખલા નીકળી આવે તેવે પ્રસંગે ટીપણા ઉપર પાણી છાટીને ભેતિથીએ શાસ્ત્રમાંથી ખારીએ શોધી કહાડી રસ્તાએ ખતાવતા ! “મનુ મહારાજે આજ્ઞા કરી છે કે દેશકાળને અનુસરીને શાસ્ત્રની આજ્ઞાઓમાં ઘટતો ફેરફાર કરવો” આ ! સુત્રને એવે પ્રસંગે મહોટા આધાર રૂપ માનવામાં આવતું, પરંતુ તેવી ચર્ચા દરમિયાન કોઈ સાહસીક પુરૂષ પેટા જ્ઞાતિમાંથી વર કે કન્યા લાવવાની વાત કરે તો તે જ્ઞાતિનો મહોટો ગુન્હો કરી ખેસતો ! એટલે પછી “ઘોખી જાકે કયા કરે, દીગમ્બરકે ગામ” એ વચ્ચનાનુસાર એવી ચર્ચાને પડતી મૂકવામાં આવતી, મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠે એવી એક ચર્ચા વખતે સહજ તે ચર્ચા તરફ અનુમોદન આપવા જેવા વિચારો જણાવેલા તે ઉપરથી તેમને પણ કેટલોક વખત જ્ઞાતિ અગ્રેસરોના ઉલટા વલણનો ભોગ થવું પડ્યું હતું અને એ અપરાધનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા તેમણે તેમના વતન નજીક રેલ્વે સ્ટેશનથી નજીક ન્હાનું પણ સુંદર સેનીટેરીયમ બંધાવી તેમાં જ્ઞાતિના મનુષ્યોને માટે દરેક પ્રકારની અનુકૂળતા કરી આપી તેમ છતાં અગ્રેસરોએ “તેમાં ભૂત રહે છે” એવી ગપ ચલાવીને મકાનને લગભગ નકામાં જેવું બનાવી મુક્યું હતું.

મહેન્દ્રપ્રસાદને જ્ઞાતિની પ્રીતિ સંપાદન કરવા માટે પ્રયત્ન કરવામાં એક હેતુ એ હતો કે લક્ષ્મીપ્રસાદની જિંમર પરણવા લાયક થઈ હતી પરંતુ એક લાખ રૂપિયા આપે તો પણ જ્ઞાતિમાંથી કન્યા સાટા સિવાય મળી શકે તેમ ન હતું. સાટા જેવા અધમ રિવાજ માટે આ કુટુંબ આ જમાનામાં તત્પર ન હતું ને તત્પર થાય તો પણ કુટુંબમાં કન્યા ક્યાં હતી ? લક્ષ્મીપ્રસાદના વેવીશાળની વાત હવે મહેન્દ્રપ્રસાદ અને ધર્મલક્ષ્મીને

મોટા જિંતાનો વિષય થઇ પડી હતી ઓદિય જીવી જ્ઞાતિની કેટલીક પેટા જ્ઞાતિઓમાં એક ઉપર બીજી ને બીજી ઉપર ત્રીજી એમ ઉપરાઉપરી પાંચ પાંચ કન્યાઓ ઉપરથી ચાહ્યા આવીને મળી શકે અને આ પેટા જ્ઞાતિના મર્યાદિત કુંડાળા બહાર કોઇથી જઇ શકાય નહીં એ માત્ર એક પ્રકારના ગેરવાજબી કેદખાનાથી થોડું ઠગ ઉતરતું લાગતું હતું । કયો મનુ અવતરીને આ કુંડાળાની પરાકાષ્ટા મટાડે-હોંદુ શાસ્ત્રમા સમાયલા સિદ્ધાંતો તેમના મુળ રૂપમાં બતાવી કયો નિઃસ્વાર્થ શાસ્ત્રી તે આ જ્ઞાતિના લોકોને સમજાવે ? સેકડો માખાપોનાં, દીકરાને કન્યા ન મળવા માટે અને દીકરીને વર ન મળવા માટે સંતમ હૃદયોને સાંત કરવાનો ઉપાય બતાવનાર કોણુ ઉભો થાય ? પોતાના કોમતી જીવનના ભોગે કહેવાતી નજીવી કીર્તિની દરકાર કર્યા વગર હિંદુ માખાપોના આસુડાં સુકવવા અડગ ધૈર્ય બતાવી તમામ પેટા જ્ઞાતિઓનું એકીકરણ કરી પૂર્વના વર્ણાશ્રમ ધર્મ સંસ્થાપના કરવાની કોને પડી છે કે તસ્દી ઉઘાવે ? સાધુ સન્યાસી ઉપવેશકો, દેશભ્રમકો અને આચાર્યોના હૃદયદ્રારા પરમ કૃપાળુ પ્રભુ પોતાનો અવાજ આ જ્ઞાતિના અગ્રેસરોના કાન સુધી પહોંચાડવામાં વિશ્વંજી કરે તેનો હેતુ કેમ નહીં સમજાતો હોય ? શું જ્ઞાતિરૂપ ભુમિમાંથી પેા કોઇ ભૂકંપ લવિષ્યમાં થવાનો છે કે પેટા જ્ઞાતિઓના એકીકરણ માટેના અવાજ તરફ લોકો શૂન્ય-બધીર-બની રહેલા છે ?

ઉપરના વિચારો મહેન્દ્રપ્રસાદને નિદ્રામાં તેમજ સપ્નામાં વખતોવખત આવતા. કેટલીક વખત તેમને એ વિચારો કલાકના કલાક સુધી રોકી રાખતા એવામાં એક દિવસે પ્રાતાઃક્રોળમાં વિચારમાં નિમગ્ન થઇ બેઠા હતા તેવામાં જ બહેન તેમનું પુણ્ય ઘસડી લાવતું હોય તેમ ટપાલવાળાએ લાવી હાથમાં ઝીંબળેા મૂક્યા તેમાંનાં વર્તમાનપત્રો કોરે મૂકી બાકીના ઉલોચને કાઢતા કાઢળેા સાથે નીચેનો એક પત્ર શેઠના એવામાં આવ્યો ।

“દેવી સંપત્તિ વિભુષિત, ધર્માનુરાગી શ્રીયુવ મહેન્દ્રપ્રસાદજીની સેવામાં—

“અનેક વિપત્તિ વાદળથી ઘેરાયેલો, બ્રહ્માડમાં ન અમાય “તેવા મહાન નિઃશ્વાસ સાથે, આ પત્ર આપને સમીપમાં છે “વાગ્દે લખું છું. એમા લખેલી પ્રાર્થનાનો કદાચ અસ્તિવત્કાર “થવા પામશે તો પણ મહારા હૃદયનો કેવળ બાર આપ સમા

“ પવિત્ર હૃદયના સત્પુરુષ સમક્ષ રજી થશે તેથી તે કંઈક અંશે

“ એકો થવનો સતોષ હું માની લઉંશ

“ કહેવાય છે કે પોતાનું દુષ્કર્મ બીજા આગળ રડવાથી

“ દુનિયામાં કંઈ સાર્યક નથી, તથાપિ આપ સમક્ષ આ પત્ર

“ લખવા મહને પ્રેરણા થાય છે તેનો હું કંઈજ ખુલાસો કરી

“ શકતો નથી. આપણા લોકોની સામાસિક સ્થિતિ એવી અધમતાને

“ પામી છે કે તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી મુઝવણ, દીકરીઓના

“ આખાપોને એટલા બધા જાભરા બનાવે છે કે તે યોગ્યાયોગ્યને

“ વિચાર કરી શકતાં નથી, એટલે કે અમુક ગૃહસ્થને અમુક

“ વિષયપર લખવું હિતકર નીવડે છે કેમ તેના પરિણામનો

“ વિચાર કરવા તેમનું ધૈર્ય રહેતું નથી-હૃદય ખાલી કરવા

“ પૂરતું લક્ષ રહે તો એવે પ્રસંગે તેને અસ્વાભાવિક ગણવાનું નથી.

“ સમગ્ર હિંદુ કોમની જીદી જીદી તમામ જ્ઞાતિઓમાં અર-

“ સપરસ જાગે કરવાના ખરડા રજી કરવાને જોડેલી હદ સુધી

“ હિંદુ સુધારકો પહોંચ્યા છે, ત્યાં સુધી હિંદુ ધર્મના શુભેચ્છકો

“ પૂર્વના વર્ણાશ્રમધર્મને પુનરોદ્ધાર કરવા કટિબદ્ધ થતા નથી

“ એ આપણું મહોટું દુર્ભાગ્ય છે બ્રાહ્મણોની તમામ પેટા જ્ઞાતિઓ

“ એકત્ર થાય તે માટે ભગીરથ પ્રયત્નની જરૂર નથી, કારણ કે

“ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિમાંથી કલહ વગેરે કારણોને લઈને હાલમાં જોવામાં

“ આવતી સખ્યાબધ પેટા જ્ઞાતિઓ પડેલી છે તે પાછી સમેટી

“ લઈ, એક બ્રાહ્મણ જાતિની પુનરપિ-હતી તેવીજ સંસ્થા હયા-

“ તિમાં લાવવાની છે તે માટે કોઈ શાસ્ત્રના આધારની જરૂર

“ નથી, કારણ કે તેમ કરવું તેજ શાસ્ત્રને અનુસરતું છે ”

“ ઉપરના મહારા વિચારો આપણી જ્ઞાતિ-અમારી પેટા જ્ઞાતિના

“ એક જ્ઞાના સમેલન વખતે મહે જણાવ્યા તે ઉપરથી આગેવા-

“ નોએ મહારો બહિષ્કાર કરવાની મને ધમકી આપી અને

“ ભવિષ્યમાં એવા ઉદ્ધાર ન કહાડવા મહને સુચના આપી છે

“ અશિક્ષિત આગેવાનો હોય ત્યાં જ્ઞાતિહિતની આશા રાખવી

“ એ વ્યર્થ છે તેથી જન્મ બને તેમ જ્ઞાતિમાં કેળવાયેલી વ્યક્તિની

“ સખ્યા વધવા પામે તે તરફ જ્ઞાતિના શુભેચ્છકોનું લક્ષ

“ એ આવું જોઈએ.

“ પ્રથમત્રી ત્રણ દીકરીઓને તેમના પ્રારબ્ધ યોગેલા સ્થળોએ

“ મહે પરણાવી દીધી છે પરંતુ મહારી ચોથી પુત્રી નિર્મળા દેવીને

“ માટે જ્ઞાતિમા કોઈ સ્થળ મળતું નથી નિર્મળાએ સંપૂર્ણ
 “ ડેળવણી લીધી છે અને તેની ઇચ્છા જીવંતીપર્યંત કૌમાર્યવૃત્ત
 “ ધારણ કરી સ્ત્રી ડેળવણી માટે એક ઉપદેશક તરિકે જીવન
 “ અર્પણ કરવું એવો તે નિશ્ચય કરી બેઠી છે આ તેનો નિશ્ચય,
 “ જ્ઞાતિમાથી યોગ્ય વગ ન મળી આવવાની ખામીને લીધે ઉત્પન્ન
 “ થયેલો છે એમ હું માનું છું અને એના હીતની ખાતર, તેમ
 “ મહારા અને સમગ્ર જ્ઞાતિના હીતની ખાતર, મહારે આપની પેઠા
 “ જ્ઞાતિ સાથે જોડાવું એ નિશ્ચય ઉપર હું આવ્યો છું. હાલ તો
 “ આ મહારા હૃદયના વિચારો માત્ર આપના સમક્ષ હું રજી કરું
 “ છું આપના ચી લક્ષ્મીપ્રસાદ સાથે તેના લગ્ન થાય એમા આપની
 “ સમતિ મેળવવા હું લાગ્યશાળી થાઉં તોજ હું મહારા કુટુંબમાં
 “ પણ મહારી સ્ત્રી અને બધુજનો આગળ એ વિષય કહાડું
 “ લખશો ત્યારે રૂબરૂ જરૂર લાગે તો મળીશ.

પ્રત્યુત્તરનો અપેક્ષિત.

“ જવાલા પ્રસાદ.”

પ્રકરણ ૬ હું.

મૃત્યુલોક ઉપરની મુઝવણોના રૂપાન્તરો.

પત્ર વાંચી મહેદ્રપ્રસાદને આશ્ચર્ય સાથે આનંદ મીશિત
 લાગણી થઈ એને લાગ્યું કે “ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિનું હજી કંઈક
 પૂણ્ય છે કે જે બ્રાહ્મણોની પૃથક પૃથક વ્યક્તિઓને સમગ્ર બ્રાહ્મણ
 જાતિના હીત તરફ વર્તવા પ્રેરણા કરે છે સર્વથા ધન્ય છે. જો
 જાતિને કે જેમાં આવા નખશીખ સતત ગતવાળા સમજામાં
 પણ એવી વ્યક્તિઓનો જન્મ થાય છે ! નહિ મહારી શૂલ ચાલી
 બય છે. દેશોદ્ધારક, જ્ઞાતિઉદ્ધારક, વ્યક્તિઓનો જન્મ તો વિશેષ
 કરીને આવી સકટની અણીના પ્રસંગેજ સલાવે છે.”

ઉપર મુજબ વિચાર કરતા તેણે પત્રનો પ્રત્યુત્તર લખી
 નાંખ્યો, તેમાં જવાલાપ્રસાદને લખ્યું કે જન્મ બને તેમ વેળાએ
 આવી એક રીજ તેમણે મળી જવું. પરંપીડીયા ઉપર સરનામું
 લખતો હતો તેવામાં ધર્મલક્ષ્મી આ ઓરડામાં આવી

“ કંઈ ઉપયોગી પત્ર લખાય છે ?—ટપાલ હજી બપોરે
 રવાના થશે—”

“જવાલા પ્રસાદ નામના એક જૂના મિત્ર અહીં મળવા માટે આવે છે તેમને પ્રત્યુત્તર લખ્યો—”

“નિર્મલાદેવીના પિતા ?”

“અહો ! એમના પુત્રીનું નામ તમે જાણતા લાગે છે ! દેવી ?”

“અમે સ્ત્રીઓમા કેળવણી વધે તે માટે તે પોતાના જીવનનું સ્વાર્થમાર્પણ કરવા માગે છે પછી તે સુપ્રસિદ્ધ કેમ ન હોય ? એમની પૂરી સોળ વર્ષની હજી ઉંમર થઈ નથી એટલી વયમા તો સંસ્કૃત ભાષા એટલી બધી સારી રીતે તે જાણે છે કે જાણે તેજ તેમની માતૃભાષા ! આ જાણુ સ્ત્રીઓની ધાર્મિક ઉન્નતિ અર્થે સાક્ષાત્ ભગવતીએજ જાણે અવતાર ધારણ કર્યો હોય તેવા તે પોતાની કેળવણીની લીધે અમે સ્ત્રીઓમા વદનીય થઇ પડયા છે”

“અને-અને-એમનાં લગ્ન કયા થયા છે ?”

“નાથ ! અમે સ્ત્રીઓના અંધકારને દૂર કરવા, સફેદ કેવતા સમા જાગૃત અત કરણને ધારણ કરનાર, એ ભગવતીને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટેના પ્રયત્ન આગળ લગ્ન નિર્માદ્ય લાગે છે ! એટલે અસિધારાવૃત સમુ એમણે કૌમાર્યવૃત રાખ્યું છે. એમના સદ્ગુણોની કથાનો પાર આવે તેમ નથી—”

“જવાળાપ્રસાદના એક સુશિક્ષિત પુત્રી દસેક વર્ષની ઉંમરના ઉત્તમ સંસ્કૃત શ્લોકો બોલતા સાબળેલા તેમનું નામ તો કંઈક નમુ બહેન હતું, દેવી ! તમે કંઈક ભુલતા તો નથી ?”

“હા, તેજ, તેજ, નાથ તેજ નમુબહેન ! આપ ચાગ પાંચ વર્ષ ઉંમર કોલેજમાં ધનામના મેળાવડા વખતે ગયા હતા ને આવીને વસત કરતા હતા કે હોંદનેા ઉદય આવા સતાનોથી છે તેજ નમુબહેન બચપણનું તેમનું તે નામ હતું અને હવે તે પૂર્ણ નામ નિર્મળાદેવી તરિકે બહાર આગ્યું છે અહીંના તેમના સ્ત્રી ઉન્નતિ સંસ્થાની શાખાના પ્રયત્નોને વેગ આપવા નીમાયલી સેક્રેટરી હોવાનું કહેને માન મળ્યું છે અને તે આવતા અઢવાડીયામાં અહીં એ માટે આવવાના છે વાર, હુ આપની પાસે એટલા માટે આવી છુ કે-હાલમા હોંદુઓમા વર્ણાન્તર લગ્ન માટેની ચર્ચા પૂરજોસમાં ચાલી ગઈ છે વર્ણનો વિદ્વંસ થતા બ્રાહ્મણને પટેલ દરજી કોળીને ઢેઠ ચમારને વેરથી ક્રુયા લાવતા પણ હરંકત ન આવે અને તેના લગ્નને કાયદેમગ્ના લગ્ન ગણાય

તેવી છાપ ન્યાયની કોટી પણ આપે એ એનો મતલબ છે એની સામે સ્વાભાવિક રીતેજ સમગ્ર હોંદુ કામ ખળભળી ઉઠી છે ને કદી નહીં સાંભળેલી કાગારોળ મચા રહી છે. હોંદુ જાતિને ઝાળ-ખાવવામા વર્ણાશ્રમ ધર્મ એ એક મુકુટ રૂપે ગહેલુ ચિન્હ છે, વર્ણાશ્રમ ધર્મને તોડવાથી હોંદુ જાતિ નષ્ટ થવા સંભવ છે. હાલનાં દુ ખોના ઉપાય તરિકે તે સુચવવામા આવે છે તે એક ભુલ છે હાલના હોંદુ સંસારના અનેક કળેટા નષ્ટ કરવાનો ખરો ઉપાય તો એજ છે કે-પૂર્વના વર્ણાશ્રમધર્મ પુનરપિ સંસ્થાપિત કરવો, પ્રથમ સમગ્ર બ્રાહ્મણ જાતિ એકત્ર થાય તો ખીજી જાતિઓ તેનો દાખલો લઇ તે પ્રમાણે વર્તવા માટે પરતુ બ્રાહ્મણની અનેક જાતિઓના શિક્ષિતને જણે લાગે અશિક્ષિત નેતાઓને કાને આ વાત નાખી તેમને તે સ્તુતિપાત્ર પગલાનુ વાસ્તવિકપણું દસાવવાનુ કામ એકલુ કઠીન પણ અશક્ય જેવુ લાગે છે. એટલા માટે વડોદરામાંથી પ્રકટ થતા પ્રાત કાળના ત્રી શ્રીયુત પડિત જગન્નાથભાઈએ એવી મતલબની એક દગખાસ્ત સમગ્ર ગુજરાતના બ્રાહ્મણો જોગ મૂકી છે કે દરેક જ્ઞાતિમાંથી નાગર, ઔદિચ્ય, ત્રવાડી, મેવાડા, ભટ, મેવાડા, ખેડાવાળ, રાયકવાળ, ગોમતીવાળ, શ્રીમાળી, કનોજીઆ, હિદખર, વગેરે બ્રાહ્મણોમાંથી, બ્રાહ્મણ જાતિનો થતો વિદ્વસ અટકાવવા માટે કટિખદ્ધ થનારા-ઓએ પોતાની એક “ બ્રાહ્મણ ” નામની ઇલાયદી સ્વતંત્ર જ્ઞાતિ ખનાવવી એવા ઓછામાં ઓછા એક હજાર બ્રાહ્મણો એકત્ર થતા તેમની જૂદી જ્ઞાતિ ખ ધાશે અને તે જ્ઞાતિમા પેટા જ્ઞાતિના તફાવતને ન ઝોળખતા વર અને ઠંન્યાની આપલે, પૂર્વના પવિત્ર સમય મુજબ, બ્રાહ્મવિવાહ પદ્ધતિને અનુસરીને શરૂ કરવી આમ થતા તેમા વર્ણાશ્રમધર્મ શરૂ ગહે તે ઇચ્છનારા અનેક બ્રાહ્મણો તેમા અવશ્ય લગશે.

ઉપર મુજબ દરખાસ્તને આપણી અનુમતી મળવી રહેછે. હરિપ્રસાદ—વાસ્તવિક છે દેવી! આપણે તેમા સંપૂર્ણ અનુમોદન આપવાનું છે એટલેથીજ પતી જતુ નથી, પરતુ એ કાર્યને આપણા સંપૂર્ણ આત્મખળ વડે મદદ કરવાની છે. નડી-યાદવાસી તત્વવેત્તા પ્રોફેસર મણીલાલ નલુભાઈએ આ વાત ઘણા વર્ષ ઉપર પ્રજા સમક્ષ રજુ કરી છે તેને હવે પ્રધાવી લેવાનો અવસર આવ્યો છે.

જવાબપ્રસાદને, મહેદ્રપ્રસાદ શેઠનો સત્કારપૂર્વકનો પ્રત્યુત્તર મળતા તેના હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં ! દીકરીના આપને, બુદ્ધિમ-સ્તિકજન્ય રૂઢિદેવતાના ઉપાસકો-અશિક્ષિત જ્ઞાતિ અગ્રેસરોના ત્રાસાગ્રિને ન ગણુકારતા, નજીકની પેટા-જ્ઞાતિના એક પવિત્ર અને તે સુખી કુટુંબમાં સખધ બેઠાવાનો કાગળ મળે એ આજના જમાનામાં, વર્ણાશ્રમધર્મને ઢેડવાડે લઈ જવામાં આવે છે એ સંભેગો ભેતા, વધાવી લેવા જેવી બાબત નથી ? પ્રથમની ત્રણ દીકરીઓને, જ્ઞાતિમાં વરની અછતને લઈને, જ્ઞાતિમાંના દીકરી ઓના માખાપોએ વમન કરી કહાડી નાખેલા, તીરસ્કૃત થયેલા, કુટુંબોમાં પરણાવવી પડેલી હોવાથી હીંદુસંસારની દુખમય હાલતનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ તેને આવી ગયો હતો. એ દીકરીઓના દુખોના જિવે પ્રત્યક્ષ બે કે તેની આગળ ચીતરવામાં આમ્યા નહતા તોપણ પરોક્ષ રીતે જોઈતું તે જાણવા પામ્યો હતો તેથી તેને હૃદયમાં જખરો આઘાત થયો હતો ભરતભૂમિમાં જન્મ થવો એ મહાન પુણ્યનું પરિણામ છે, અને વળી બ્રાહ્મણ જાતિમાં જન્મ થવો એ શ્રેષ્ઠ છે એ વગેરે કથનો જ્યારે જ્યારે તેની આગળ ઉચ્ચારાતા ત્યારે એ હોડો નિશ્વાસ નાખતો અને આજના જમાનામાં હીંદિ તરિકે જન્મ થવામાં તેને હૃદયના ઉડાણમાં જાણે શરમ લાગતી ! નજીકની પેટા જ્ઞાતિઓમાં સુશિક્ષિત યુવકોની કીર્તિ કાને સંભળાતી હોય, તે યુવકને તેમની પેટા જ્ઞાતિમાં કન્યા ન મળી શકતી હોય, પૂર્વના વર્ણાશ્રમ ધર્મની અને મહાત્મા મનુની આજ્ઞાનુસાર તે હોય, તથાપિ કળોળિયાની જાળ સમાં ધાળમાં ફસાઈ રહી, જીવતા અધર્મનું આચરણ કરાવનાર અને મરણ વખતે નેકે લઈ જનાર, રૂઢિ દેવતાના ઉપાસકોની ડુર આજ્ઞાઓને તાળે થવામાં પોતાના અત કરણ વિરુદ્ધ વર્તી, તે પોતાના આત્મા પ્રત્યે, જ્ઞાતિ પ્રત્યે અને દેશ પ્રત્યેની ફરજ બજાવવામાં શિથિલતા વાપરતો એમ તેને લાગતું

પરણાવેલી પુત્રીઓના દુખોની કમંઠથી સાંભળવાના પ્રસંગો એની સમક્ષ જવદંત્રેજ આવવા પામતા કારણ કે જનાલાપ્રસાદના ધર્મપત્ની વીજળીબાઈનો પુત્ર એવી વ્યવસ્થામાં મોટે ભાગે રહેતો. તે તેમના લગ્ને કરાવવામાં કારણભૂત પણ હતી આલસી આવેલી પદ્ધતિમાં લેશ માત્ર ફેરફાર કરાવવામાં પાપ છે એવું

વલણુ વીજળીખાઈનું અચપણુમાથીજ પાડવામા આવ્યું હતું વીજળીના પીતા જાતિના આગેવાનોમાના એક હતા અને પટેલા-
ઇમાથી ઉત્પન્ન થતા દ્રવ્યવડેજ તેમના કુટુંબને વલો ચાલતો હતો તે પાટલા ઉપર ધ્રુજ નાખી ગામઠી નિશાળે એકાદ વસ્ત્ર નહીં જતું લખતા વાચતા શીખ્યા હતા, અને જાતિમા કાળા ઘોળા દાવપેચ, પ્રપચપાશ અને જાતિની વ્યક્તિઓ “પરજ્ઞાતિ” માથી કન્યા લાવવાનો ગુન્હો કરે તેવે પ્રસંગે પચના ફસલામઃ આગેવાની લેવાના કૃત્યોને કુટુંબની એક મ્હોટી ધન્યતા સમજતા હતા

એવા પિતાની પુત્રી-વીજળીખાઈના સસ્કારો, પિતાના વિચારોને અનુસરતા અચપણુમાથી ઉત્પન્ન થતા હતા એટલે ચાલતી આવેલી રૂઢીમા લેશ પણ ફરફારની વાત કહાડવામા આવે તેવે પ્રસંગે તેના નામ પ્રમાણે વીજળીની પેડે કડાકા કરીને તે ઉઠતી હૃદયકાઠિત્યનો અભ્યાસ છેક અચપણુમાથી થયેલો તે કાળે કરીને વૃદ્ધિગત થઈ પૂર્ણતા પામ્યો હતો આમ છતાં તેના સામે દષ્ટિ કરનારને તેના હૃદયની કઠિનતાનો ખ્યાલ એકદમ તો નહોતો આવતો કારણ કે વસતરતુના સુકુમાર પુખ્તોના બળામા છુપાઈ રહેલા વાઘની પેઠે સૌદર્ભમાં હૃદયકાઠિત્ય અદ્ભુત રીતેજ રહેતું ! વીજળીના પિતા બાળકીઓને લણાવવા માટે પૂરેપૂરા વિરોધી હતા અને એ સસ્કારો પણ વીજળીએ મ્હોટે ભાગે વારસામા મેળવેલા હતા, તો પણ ઘણું મોડું થયું તે વખતે જવાળામુક્તિ પ્રથમની ત્રણ પુત્રીઓને લખતા વાચતા આવડે તેટલું છેક અગીઆરમે વર્ષથી લણાવવા કોશીશ કરી હતી અને જીવગીભરની સમગ્ર ભૂલ સુધારવા નિર્મળા દેવીના અભ્યાસ પાછળ સપૂર્ણ લક્ષ રાખવામા આવ્યું હતું વીજળીખાઈના સસ્કારો જવાલાપ્રસાદના પરિચયથી કોઈ રીતે ખદલાયા લે ન હતા, પરંતુ નિર્મળાની કેળવણીમા તેને પોતાના હૃદય વિરુદ્ધ, પતિ સાથે સમત થવું પડ્યું હતું નિર્મળાનું સદ્ભાગ્ય એ હતું કે તે છેક પાંચ વર્ષની હતી ત્યારથી ત્રણ મ્હોટી બહેનોના દુ ખો શરૂ થયા હતા, તે દુ ખોની જાતમા ફેર હતો પરંતુ એક એકથી ચઢે તેવા પ્રકારના હતા નિર્મળા લખી વાંચી શકે ને કંઈક સમજતી થઈ-એટલે વાંચતા લખતા આવડતુ તે અરસામાં તો ત્રણ બહેનોનાં સાસરીયા તરફના તેમનાં “રોહડા” ના કામગીરી

તેનું વાચનશુદ્ધ ઉચ્ચારણ જવા માડયું ! નિર્મળા ઉપરના એ તેની બહેનેના પત્રો જો પ્રકટ કરવામાં આવે તો તેનો મ્હોટો પોથો થાય, અને દુખી હીંદુ સંસારમાં ગાયની પેઠે દોરી આવેલી દીકરીઓના દુઃખડા, આંખે પાટા બાધીનેજ જોનારાઓને વીજળીકે રોશનીથી બતાવે !

મ્હોટી બહેનનું નામ ગંગા હતું તેનું વય પચીસેક વર્ષનું હતું તેના જાણવામાં આવ્યું કે-નિર્મળાને માબાપોએ નિશાળે મોકલવા માડી છે, એથી બહુ દુખી છતાં એને કંઈક દીલાસો મળ્યો પણ લખતા વાચતા આવડતું ન હોવાથી ન્હાની બહેનના શિક્ષણ પ્રત્યે પોતાનો સંતોષ બતાવવા માટે તે બહુ મુઝાતી હતી તેના સાસરાનું કુટુંબ પૈસે ટકે સામાન્ય રીતે સુખી હતું ઘરમાં દીયર, જેઠ, નણ્દો, જેઠના છોકરા, દીયેરના સાળા; તેમના છોકરા, મળી પંદરેક માણસ હતા તે બધાનું રસોડું કરવાનું કામ ગંગાનું હતું ! વાસણો માજવાથી પરવારે કે તુર્તજ બપોરના વખતમાં કુંવા ઉપરથી પાણી ખેંચી લાવવાનું સુમારે ત્રણેક કલાકનું કામ ગંગાનુંજ હતું ! એટલામાં પાંચ વાગતા એટલે સાંજના ગ્સોડાનો વખત થતો તેમાથી પાછી ગંગા રાતના અગીયાર વાગે વાસણ માળને આટોપી શકતી ગંગાના મનથી સંસાર તો એક શુન્ય દુઃખમય દેદખાનું અથવા નર્કસ્થાન હતું ! ગંગા પરણી તે પહેલાં તેની સૌક્ય ક્ષયના દરદથી બે વર્ષ પહેલાં મરી ગઈ હતી તેના મરી ગયા પછી તેનો પતિ મુબઈ શેર સદા બજારમાં ધંધાર્થે ગયેલો ત્યાંથી જીવલેણ ગુસ્સો રોગ ખરીદી લાવ્યો હતો તે રોગ પૂરે તેના શરીરમાં જમ્મો નહોતો તે અગ્નિમાં વીજળીબાદળે તેને જમાઈ તરીકે શોધી કહાડી જવા-લાપસાદને કહી તેના લગ્ન કરાવ્યા હતા ગંગાની પડોશમાં પિયર તરફની ઝાળખાણવાળી એક મીડવાઈકનું કામ જેનું તેનું જાણનારી ગામડીયણ રહેતી હતી તેણીએ ગંગાને લગ્ન થયા પછી તુર્તજ તેના પતિની શારીરિક સ્થિતિ બાબત ચેતાવી હતી એટલે લગ્ન કરવાનો અર્થ ગંગાના મનથી એવોજ થઈ પડ્યો હતો કે સાસરે જઈ સવાગના પાંચથી રાતના દસ સુધી બઠીયાદ કુંટવું, વાસણ માજવા, કપડા ધોવા, અને પાણી ભરવામાં વખત ગાળવો એક વખત જામમાં માતા ધુણવાથી લોકોએ જામ બહાર નીકળી ઉઘાણી કરી હતી પણ તે વખતે રસોઈ ન કરવાની હોવાથી

ગગાને ઘર સંભાળવા રાતે આઠેક વાગતે બેઠેલી મોકલી દેવામાં આવી હતી. આજે ગગાને પરણીને આવ્યા પછી કોઈ સાથે વાત કરવાની થોડી નિવૃત્તિ મળી આજે તેનું મગજ સહજ પ્રકૃષ્ટીત જણાયું કારણ કે ગામની બાહર આસમાની રજના આકાશ નીચે લીલા ઝાડો હોય છે તેનો રસોડાની સખત મજુરી પછી લાખે વખતે તેને અનુભવ મળ્યો હતો ! કામકાજ તો જીને અવતાર દરેક જીને હોય છે-અને હોવું બોધજે જીને ઘરનું કામ તેને એક પ્રકારની કસરતની ગરજ સારે છે, પરંતુ એક સુખી કુટુંબમાં પરણ્યા છતાં ગગાની કસરત સખત મજુરીવાળા કેદીની કસરતને હકાવે તેવી થઈ પડી હતી તેનો પતી જેનું બહુ લાડ ઘેલા માખાપોએ નટવરશંકર નામ રાખ્યું હતું તેને હોંગ-તેલ-મરચું અને ખટાઈનો સ્વાદ જાણ્યે વર્ષોના વર્ષો થઈ ગયા હતા તો પણ એક વખત કોઈ જૂના દોસ્તદારે ચુપકીથી સારી રીતે લજમા ખાવા આપેલા તેનું પરિણામ એ આવ્યું હતું કે મ્હોમા ગરમી નીકળી હતી તેથી પૂર ખોલાતું નહતું. છેલ્લા છ મહિનાથી કોઈ પણ જાતના જીવન વગર, ખીછાનામાં પડી રહેવાના પરિણામે પશ્ચાત્તાત્ત્વ પડ્યું હોવાથી તેને બાહર કયાય લેઈ જઈ શકાતો ન હતો ગગાની સાથેનું તેનું ખીજ વખતનું લગ્ન હોવાથી, અને વચમાં કરેલા યથેચ્છ વર્તનને લઈને નટવરને કોઈ જાતની મહેરછા સસારમાં પાર પાડવાની રહી ન હતી, એટલે તેને પરિણામે “ નટવર તો જગતમાં નાથી રહ્યો હતો ” પરંતુ સદગુણની મૂર્તિ પવિત્ર સુકુમાર ગગાએ તો કાદબરોની પેઠે-પતિના ચૈતન્યમય દેહ સમક્ષ બ્રહ્મચર્યનું ઉચ્ચત્ત્વ કરતાં સાસરીયાની મજુરીમાં જીવન ગાળવાનું અસીધારાવૃત્ત ગ્રહણ કર્યું હતું ! “ અરે ઓ ! પોલીટીકલ લુમ પાડનારાઓ ! હોમશ્વરો ! તમે ખુશીની રથચક્ર નીચે દબાતા હોવાના પોકારો કરો છો. પણ અમારા હોંડ સંસારમાં એકડેએક નહીં જાણનારા અને બધા શાસ્ત્રોનું તારતમ્ય જાણતા હોવાનો આકમ્પર કરી જ્ઞાતિની વ્યક્તિઓને નાક ઝાલી મ્હોટા ખાડામાં ફેરનારા અણુધડ અજ્ઞેસરોના જીવનનો તમને ખ્યાલ નથી નહીં તો તમારી બૂમમાં ખરચાતી શક્તિનો વ્યય તમે જો જીવન સંટાડવા ખરચો એમાં શક નથી અરે ઓ સત્યાગ્રહીઓ ! દેશભક્તો !

સ્વયં સેકો ! સ્વર્ગના સમા સુખો આપનારી અમારી ચાર વર્ણો માથી અમને આ અનેક વર્ણોમા-અનેક સંકુચિત કુડાળામાં આ જીવતા મોતસમુ જીવન ખતાવનાર ઘોળનાં કેદખાનામાં અમને કોણ લાગ્યું ? એ સામે તમે ક્યારે તમારી દેશદાઝ ખતાવશો ? એ સામે તમે તમારૂં એકત્ર આત્મખળ વાપરી આ હીંદુમજા ઉપરનો જીલમ અટકાવવા કટિબદ્ધ થશો ? ” ઉપગના વિચારો ગગને કવચિત સ્ફુરી આવતા તેના દુઃખી જીવન ઉપર વીજળીના ચમકારાની પેઠે કવચિત તેને ઠટાળો આવતો પરંતુ જીવનને નીચ ખનાવી શકે એવો કોઈ પણ વિચાર ઉદ્ભવે તે પહેલા તેના સદ્વિચારની જવાળામા તે ભસ્મીભૂત થઈ જતો ! આ રીતે વીજળીખાધના સસ્કારો તેનામાં જીજ્ઞાસુતા અને ઘણું ભાગે જવાળાપ્રસાદના વિચારોનો સત્રહ વારસામા મળેલો તે વિચારોના સુરમ્ય ક્ષેત્રમાં જીવન ગાળી સસારની કટુતા તે ઓછી કરી શકતી

નટવરને એક બાકડા ઉપર નાખી મેલી બધું કુટુંબ ઉજાણીએ ગયું હતું ગગાએ ઘેર આવીને ફાનસ લઈને બાકડા પાસે એને કંઈ જોઈતું હોય તો આપવા નિમિત્તે ગઈ એટલે પતીના મ્હોમાથી “ પોઈ-પો...ઈ—” એવા શબ્દો સાંભળ્યા નટવરની આ અજબ ભાષાને ટેવાઈ ગયલી હોવાથી તેના મ્હોમા બે ચમચા નિર્મળ પાણી તેણીએ નાખ્યું.

લાકડાના પુતળા સમા નટવરને પાણી પાતી વખતે— પોતાના દુઃખી જીવન ઉપર બ્રહ્માડ ફાટે તેવો નિશ્વાસ નાંખવાનો વિચાર, ગગાના હૃદયના હંડાણમા ઉત્પન્ન થયો વિજળી ખાધના સ્વભાવનો જે અસ તેને વારસામા મળેલો તેનું એ પરિણામ આગ્ય અને જવાળાપ્રસાદના ઉચ્ચ સસ્કારો જે તેના મનમાં ઉદ્ભવેલા તેમણે એ વિચારને ઉત્પન્ન થતોજ રોક્યો ! હીંદુ સસારમા આટલી બધી અધમતા આવી ગયાં છતાં બાળકોને બચપણના જીવનક્રમમા ગુલાયલું ધાર્મિક શિક્ષણ હજી સુધી કંઈક અંશે મળે છે, બીજા પ્રજાઓનો જીવનક્રમ ધર્મથી સ્વતંત્ર અને જૂદોજ છે ત્યારે હીંદુ પ્રજાનાં ધાર્મિક સુત્રો અને જીવનક્રમ આત પ્રોત ગુલાયલા છે. એક હીંદુ ધર્મથી ને જીવનથી સાથેજ જૂદો પાડી શકે છે અનેક ત્રાસમય જમાના પછી એવી રીતે કંઈક અંશે સચવાઈ રહેલ ધર્મમા શેષ રહેલા

સુનેને હાલના હોંદુ યુવકના મગજમાં મૂકી-અહોંસા સત્ય મન્તેય' શૌચમિદ્રિય નિગ્રહ — ધૃત્યાદિ સુનેનુ યથાવિધિ સિદ્ધિ આપી, પુનરપિ સત્યયુગ પ્રવર્તીવવાની પુણ્યવાન તક પ્રયત્નવાને સમક્ષ મોજીદ છે ! અમુક વ્યક્તિના કે પ્રભના, જીવનમા મુની-ખતોના પ્રસંગો જોવા કે વર્ણાશ્રમની-ધર્મની-કંઈજ અગત્ય નથી એવા પ્રમો ઉઠાવનાગ ઉભા થાય, વગેરે તો આવવાજ બેઠકે

નટવરના પાકડા આગળથી ગગા ઘરમા જવા ગઇ તેવીજ તેની સોખતણુ જે તેના પિયર તરફની સગી હતી અને જે કંઈક મીડવાઈકેનો ધધો કરતી એમ ઉપર જણાવ્યું છે તે આવી પોતાની અનેક મુસીબતો ગગા માતપિતાને કે બહેનેને સમજાવી શકતી નહોં કારણ કે બુદ્ધિમાન અને ઉચ્ચ સસ્કારોવાળી હોવા છતા પોતાના વિચાર કાગળ ઉપર મુકી શકે તેવા લેખન વાચનથી તેને પિયરમાં વિજળીઆઇએ બેનસીખ રાખી હતી. એટલે તે આ પરોપકારી સાધવી શાંતિઆઈ પાસે નિવૃત્તિ મળે તેને પ્રમંજે થોડું થોડું લેખન વાચન શીખતી હતી

“શાન્તા બહેન ! આજ મ્હારું હૃદય ભરાયલું છે. મ્હારા વિચારો તમેજ હું બતાવું તેમ કાગળમા મુકશો ?”

ગગા લખાવતી ગઈ અને શાન્તાએ લખવા માડ્યું —

“બહેન નિર્મળા,

ત્હને આઠેક દીવસપર મ્હારો કેટલોક દુખ ભાર કાગળ દ્વારા મોકલ્યો છે આજે વળી એના એ રોદડાથી ત્હારા સુકુમાર હૃદયમાં લાગણી કરવા હું ઇચ્છતી નથી શાન્તા બહેને મ્હને આપવા માડેલા સિદ્ધિથી હવેના થોડાક પત્રો પડી હું ભૂતે તને કાગળો લખીશ અને મ્હારે ભોગવવી પડતી અનેક વિક્ષતિઓની કમંકયા બતે હું તને લખી સકીશ સહજસાજ પણ લખતાં વાચતાં માત્ર જાણવાથી દુનિયા નવા રૂપમા ભાસે છે ! દીકરીઓના માથાપોએ જ્ઞાન મેળવવા માટે નહોં તો દીકરી પરજીવ્યા દેડે સાસરામા સુખી થાય છે કે દુઃખી તે તેના પોતાના હાથથી લખેલા અક્ષરોથી જાણવા માટે તો ઘણું જરૂરું છે કે તેને લખતાં વાંચતાં તો શીખવવુંજ બેઠકે

નમુ બહેન ! દુનિયામાં કયાય જીવને નકં હોય તો તે જ્ઞાપણ હોંદુ સંસારમાં લોભનાં કુડાળામા, આપણી જ્ઞાતિઓના

અણુઘડ નેતાઓના અને એ કુડાળાથી ખહાર જરા પણ નહીં જોઈ શકનાર આપણા ભીર માખાપોના અત કરણોમા છે ! હોંદ સસારમા સાસુઓનાં અને નણુ દોના વહુઓ પ્રત્યે અત.કરણો વગ્ર કરતા કઠોર હોય છે એ નક્કી સમજાવે, કુવે પડી કાસો ખાઇ, ઝેગ ખાઇ, વગેરે કૃત્યોથી આપઘાત વધારેમા વધારે કંઈ પ્રજામા થાય છે ? પત્થરોને આખો હશે તો તે પણ આંસુ પાડતા હશે તે કોનુ દુખ જોઇને ? હોંદ હોડોએ પાળીપોષી મોટી કરીને રૂઢિને આધિન થઇ ઘોળની કરેળીયા સમી જાળ મા જીરથી વહાલી દીકરીઓને નાખી દેવાનુ હજુ કયા સુધી ચાલશે ? આગેવાનો હજુ કયા સુધી જંઘશે ? અનેક સુધારાની જુમો પડે છે તેમા આપણા કુડાળા મોટા કરી વરની અને કન્યા ની છત વધારવી એ મૌથી અગત્યનો સુધારો છે એવું અમે અણુઘડ જૈગ સમજવા માડયા છીએ અને અગ્રેસરો કહેવાતા હોડો હજુ નહીં સમજતા હોય ? નાતોના સકુચિત કુડાળામા પડી રહેવામા દુખ છે એની હજુ ખાતરી કરવી બાકી છે ? એવા કુડાળામા સમાયલા દુખથી ભાગ્યેજ કોઇ કુદૃખ મુકત હશે છતાં બીજા સુધારા થાય છે અને આ મહત્વની વાત કેમ પ્રજાના આગેવાનોએ છાજલી ઉપર મુકી દીધી હશે ? ઢેડ, ભીલ, મોચી, બ્રાહ્મણને એકાકાગ કગ્વા માટે શાસ્ત્રના આધારો સોધી કહાડવામા આવે છે એમ સાબળીએ છીએ તો પછી તમામ બ્રાહ્મણો એક થાય એવા આધારો હજુ હોંદી પ્રજાના આગેવાનોને જડતા નથી ? કયામાં સાબળુ હતુ કે મનુ મહારાજ તો એમ કહેલુ છે કે-દેશકાળ સ્થિતિને અનુસરીને તમારાં જીવનમાં ઘટતા ફેરફાર કરજો, એ મહોટો આધાર અમે અશિક્ષિત સ્ત્રીઓ બાણીએ છીએ અને ધર્મને બાણનાગ શાસ્ત્રીઓ નહીં બાણતા હોય ?

જે કુદૃખને આપણા પિતાએ વમનની પેઠે ખહાર કાઢી દૂર કર્યું હતું તેમાજ મહેને નાખવાનો પ્રસંગ એ શું ઓછી સંતાપ ની વાત છે ? યમુના અને સાવિત્રીના દુખની કર્મકથાથી તો રોમાચ ખડા થાય છે તે વળી ચાર છ દીવસે લખીશ, તેમના કાગળો જ્યારે જ્યારે મહારા ઉપર આવે છે ત્યારે ત્યારે માથેક મિનિટ અવકાશ મેળવી વચાવુ છું ને આસુડે ભીંજકું છું.

નમુ બહેન ! અમને તો મનોબળ વચરના માતૃપિતાએ દુખ સમુદ્રમા ફેંકી દીધા છે પરંતુ પ્રજાઓનું સર્વ દુખ દૂર

કરનાર કેળવણી તમને સહાય કરશે ! તમે તમારા હ્યેયમા મક્કમ રહેજો દુઃખી પરણેલા જીવન કરતાં પવિત્ર કૌમાર્યવૃત્ત સોજણ સુખકર છે ! કા તો આ કુડાળાં મ્હોટા થાય, અગ કા તો આપણા જીવન આવી જાતના પાપમય સાસાગિક બધા રણના હોમાગ્નિમા ભગ્ને સ્વાહા થાય ! એવા અનેક ભોગને પરિણામે નેતાઓના કાન ઉઘડશેજ

લી૦

ગંગાના આશીર્વાચન

દા શાન્તામ્બરી

પ્રકરણ ૭ મું.

મિત્રોની ભેટ.

ઉપર મુજબ દુખી દીકરીઓના પિતા જવાળામસાદને મહેદ્રપ્રસાદનો સત્કારપૂર્વકનો પ્રત્યુત્તર આનંદમય લાગે એમા નવાઇ નથી એણે તુર્તજ પોતાની ઈચ્છા મહેદ્રપ્રસાદ શેઠને મળવાની જણાવતા શેઠના કુટુંબમા તેના સત્કાર માટે તૈયારીઓ ચાલી

જવાળામસાદ પણ તુર્તજ આવ્યા જૂના મિત્રો એક બીજાને પરસ્પર સ્નેહપૂર્વક મળ્યા મહાત્મા વિપ્રુમપ્રસાદની બાબતના વાર્તા ચાલી, મહેદ્રપ્રસાદે ઉલ્લેખની ઉપાધિવાળા જીવનમા એ મહાત્માના દર્શનનો લાભ ન લીધો તે માટે દીલ્લીની જાણી

જવાલામસાદ—તે વાતને એ અઢી વર્ષ થઇ ગયા હવે તો તે કંઈ પર્વતોની ગુફામાં વાસ કરી રહ્યા લાગે છે ક્ષરણ કે પાછળ ઉત્સાહપૂર્વક કેટલાક ભક્તજનો ફરી ફરીને કુંજરની ગુફાઓમા ભૂલા પડી પાછા આવ્યા

મહેદ્રપ્રસાદ—અને એ મારનારને કંઈ સાશન થયું પડી ?

જવાલામસાદ—આપે એ પણ સાબળયું હશે કે—મહાત્માએ ગોદડશ કર નામના સખસે એ ઘોર કર્મ કરેલું તેને બચાવવા પ્રયત્નો કર્યા હતા—શ્રમાનો અશ્રુતપૂર્વ મત જમતને તેમણે સમજાવ્યો હતો. જમતમાં બહુ બહુ નિંદા તો થઈ કે અપરાધીને સજા ન થાય તો ગુન્હેગારોને ઉત્તે મળે છે મહાત્મા મહા-

રાધને મારની ખડીકે નહાસી ગયા વગેરે વગેરે પરતુ તે ગયા તે ગયાજ ગોદડશ કરને તેજ દિવસથી ખડુ પશ્ચાતાપ થયો એનો ખર્ધા સમય પશ્ચાતાપમાજ જતો તેથી તેને જ્વર લાગુ પડયો અને જે અઢી માસમાજ તે મરી ગયો તેનો દિકરો ઉદ્ધત તે ખરેખર ઉદ્ધતજ નીવડે એમ લાગે છે અને તેની વિધવા એક શેઠના સુખી કુટુંબમા રસોઈ કરે છે

મહેદ્રપ્રસાદ—શુ હવે મહાત્મા વિશ્વપ્રસાદજીના દર્શન પણ ત્યારે નહોજ થાય ?

જવાલા—હયાત હશે તો પ્રારબ્ધમા હશે તે થશે મહને આપનુ નામ એમજોજ આપેલુ ત્યાગી જેવા ગહેતા હોવા છતા જ્ઞાતિ અને પેટા જ્ઞાતિઓની લગભગ દરેક વ્યક્તિને ઓળખતા એમના પ્રયત્નો તમામ એમને કાને આવતા કાગલુ કે એમનુ ભક્ત મડળ ઘણુ મોટુ છે

મહેદ્રપ્રસાદ—મારૂં પરમ ભાગ્ય -

જવાલા—પરમભાગ્ય તો મ્હારૂં સમજુ છુ કે જ્ઞાતિના અગ્રેસરોના ભવિષ્યના ત્રાસને ન ગણકારતા આપ મ્હારા આ વિચારને સમત થાઓ છો મહને વિશ્વપ્રસાદજીએ ગોદડશ કરના ઘોર કર્મવાળો દુખદ બનાવ બન્યો તે પહેલાજ પત્ર લખ્યો હતો તે આ ગ્યો —

“ ભાઈ જવાલાપ્રસાદ,

“ પુત્રીઓના ભવ હવે ન બગાડશે ભક્તિપુરામા મહેદ્ર પ્રસાદના પુત્ર લક્ષ્મીપ્રસાદ સાથે નિર્મળાનુ વેવીશાળ કરવાના પ્રયત્નમા રહેજો. એ કુટુંબમા પેટા જ્ઞાતિઓના એકીકરણનુ “ વાતાવરણ સંપૂર્ણ બળપૂર્વકનુ હુ બેઠ રહ્યો છુ તે દષ્ટાતરૂપ “ અવશ્ય થશે એવી મ્હારી માન્યતા છે મહને મળી જો “ મળવામા આજમ ન રાખવી મળી જવુંજ ખુલાસા થાય.

લી

વિશ્વપ્રસાદના

જય સચિચદાનદ.”

ઉપરની છેલ્લી લીટિઓનું રહસ્ય ન સમજાયું એટલે આહિ-નેજ હુ એનો સ્પષ્ટાર્થ કરાવવા ગયેલો ત્યાં તે રોજનો બનાવ બન્યો હવે તો તેનો અર્થ આપો આપ સમજાઈ બય છે

મહેદ્રપ્રસાદે વિશ્વપ્રસાદનો મન હાથમા લીધા. તે અશુ-
ભળથી ભીજવા લાગ્યો એટલે દુ ખદ અત કરણે તેણે જવાલા-
પ્રસાદના હાથમાં મૂક્યો એવામા બેઠ મિત્રો બેઠા હતા તેમની
પાછળના ઓગડાનું ખારણુ ઉઘડ્યું અને લક્ષ્મીપ્રસાદ બેઠને
પ્રણામ કરી બેઠે બેઠા.

મહેદ્ર—હું એકલોજ નહીં પરંતુ મારા કુટુંબના બધા
માણસો આપણી પેટા જ્ઞાતિઓ એક થાય તેમા જે કંઈ વિદ્વે
આવે તે સહન કરવા તત્પર છીએ

કેટલીક વાતચીત પછી જવાલાપ્રસાદે સહર્ષ રજા માગી
લગ્નની તૈયારીઓ ચાલી અને તે તૈયારીઓ પશુ દૃષ્ટાત રૂપ હતી
મમે તેવી નિદાને ભોગે, ખર્ચ જરૂર પડતુજ રાખવાનો કાર્યક્રમ
રચાયો. લગ્નના ગીતો પણ સમયાનુમાર યોજાયા અને અમુક
યુદ્ધમા જમ પરિક્ષા કરી બળવાન યોદ્ધાઓનેજ લાઇ જવામા
આવે તેમ જનમા શામેલ રહેનાર પણ તેવાજ યે જાયા

જવાલાપ્રસાદની યોજનામા વીજળીખાઇ શી રીતે સમત થઇ
શકે ? એ સાધુ પુરૂષને પોતાને ઘેર જતાજ વાતાવરણ કલેશમય
લાગ્યું વીજળીખાઇએ લગ્નના ચોષડીયામાજ આપવાત કરવાની
ભીતિ ખતાડી એ ભીતિને જવાળાપ્રસાદે ગણકારી નહીં કારણ
કે એના એવા પ્રકારની ભીતિના ઉદ્ગારો આ પ્રથમના ન હતા.
છેવટ લગ્ન તો નિર્વિદ્વે પસંદ થયું પરંતુ વિજળીખાઇની ઇચ્છા-
નુસાર ન થવાથી તેના હમેશના સતમ અત કરણમા મ્હોટો
આઘાત થયો તેથી તેને જન લાગુ પડ્યો અને આઠેક દિવસની
ખીમારી પછી તેનો દેહાન્ત થયો જ્ઞાતિના અગ્રેસરોએ તેને ઝે
દધને મારી નાખવામા આવી એવી વાત હડાવી અને વીજળી
ખાઇનું કારજ કરવામા આવે તે જમવું નહીં એવો ઠરાવ કર્યો
જવાલાપ્રસાદે કારજ બધ ગાળ્યું આ પછી અગ્રેસરો રોજ રોજે
મળતા જવાલાપ્રસાદના બે ગુન્ડા નોધાયા હતા (૧) પન્ડાનિ (૨)
મા દીકરીનું લગ્ન કર્યું (૨) શકા પડતા શબ્દોમા વીજળીખાઇનું
મોત થયું આ બેજે અપરાધોની સિક્કા માટે પ્રથમ તો એ કુટુંબનો
ખહિબ્કાર કર્યો તે જવાલાપ્રસાદે ગણકાર્યું નહીં એટલે જ્ઞાતિનો જે
માણસ જવાલાપ્રસાદના કુટુંબની સામે કોઇ પ્રકારનો સંબંધ
રાખે તેનો પણ ખહિબ્કાર કરવા માડ્યો જવાળાપ્રસાદને ત્રાસ
થવા માડ્યો. મહેદ્રપ્રસાદ આજળ આવી તે રડી પડ્યો. મહેદ્ર-

સાદની પણ થોડાક ફેરફાર સાથે એવી સ્થિતિ થઈ પડી હતી પરંતુ જ્ઞાતિના મોટા ભાગ ઉપર એમણે ઉપકારો કરેલા એટલે એમના વિરુદ્ધ માત્ર છાનીપટપટ થઈ શકતી પરંતુ જવાલા પ્રસાદની સ્થિતિ તો અગ્રેસરોએ બહુજ ઠકોડી કરી મૂકી હતી જન વિદાય થાય તો રસ્તામાં લૂટવા માટે ભીંચોની એક ટુકડી પૈસા આપીને તૈયાર કરી હતી આથી નિર્મળાને પિતાને ત્યાંજ રાખી લક્ષ્મીપ્રસાદ અને જનનાં બીજા માણસોને ગ્રસ્તે રક્તે જૂદા જૂદા દેખાવ કરી મોકલી દેવા પડ્યા હતા.

લગ્ન થયાને પંદરેક દિવસ થઈ ગયા હશે તેવામાં એક રોજ રાત્રે પિતા પુત્ર ગમગીનીમાં બેઠા હતા તેવામાં દસેક વર્ષની એક બાળાએ આવીને લક્ષ્મીપ્રસાદના હાથમાં એક પત્રિકા મૂકી -

“... આપ નિશ્ચય રહેશે મફત અને નિશ્ચય છે એમ
“ ધારીનેજ હું પરણી છું મહને સમત થવામાં કંઈ સમજ-
“ વવી પડી નથી-હું મહારા માતૃશ્રી વગેરે સૌને ખની શકતી
‘ મર્યાદાપૂર્વક સમજાવી રહી હતી

“ આપના કુટુંબની સાધુતા-જનસમાજ ઉપર પરોપકાર
“ કરવામાં થતા વ્યયથી આપના પુજ્ય પિતાશ્રીની સુકીર્તિ-
“ જગતને પોતાના જન્મથી શોભાવનારી સ્ત્રીઓમાંની એક
“ હોવાનું ગુજરાતને વાજખી અક્ષીમાન રખાવનાર તરિકે
“ આપના પુજ્ય માતૃશ્રીનું હૃદાહરણીય લઘ્ય જીવન અને
“ આપના અત કરણની પવિત્રતા, એને લીધે હું આપને
“ પરણવામાં મહાર અહોભાગ્ય મમજી બેઠી છું

“ જ્ઞાતિના હઠીલા અજ્ઞાન અગ્રેસરો તો આગ દહાડા
“ ચક્રવાતી પેઠે ચીંચી કરી રહેશે પરંતુ પેલા જ્ઞાતિના એકા-
“ કરણને માટે આપણે જ દષ્ટાત બેમાર્થ છે તેથી થતું
“ અક્ષય પુણ્ય આપણા આત્માનું હમેશનું સાબિતી બનશે
“ કદાચ હાલ ચાલે છે તેવી શુન્યતા-તેવો ત્રાસ, તેવી
“ ભયાનકતા, લાંબી ચાલે તેવી લેશ માત્ર ડરવાનું નથી.
“ અસત્યના પગ જૂઠા હોય છે આ અગ્રેસરો મલિન
“ હૃદયના, નિર્મોહ્ય અને ભીર છે, એમના મડળમાં મહારા
“ નિકટના આ તરફના સગા છે તેમનું હૃદય તપાસતાં મહને
“ લાગે છે કે જગતની અહિની રંગભૂમિ ઉપરથી આપણે બે
“ સહજ દૂર કેટલોક વખત સુધી ખસી જઈએ તો આ

“ ત્રાસનો મ્હોટો ભાગ આપો આપ સમી જવો બેઠએ આ
 “ તો મ્હાડ અનુમાન માત્ર છે. પણ જો તેમા હુ સાચી
 “ ઠડ તો આપણા ખેડ કુટુંબોમા થોડ ક વખતમા શાંતિ પ્રસરે
 “ આપને એ ઉપાય હુ સુચવી શકું ? એથી મ્હારી હિંમત
 “ વિશેષ અગર અસ્થાને ગણાય તો મ્હને ક્ષમા કરશે આપના
 “ વિચારો અમેરિકા જવાના છે તો સુએથી આપ જમ ખને તેમ
 “ સત્વરે ત્યાં પ્રયાણ કરો ! પણ લખતા મ્હારા હૃદયના ચૂરા થાય
 “ છે કે તેમાં હુ આપની સાથે રહુ નહીં ! આપણી સલામતીને
 “ માટે એમ થવા જરૂર છે કે-આપના પછી ત્રીજી ચોથી
 “ સ્ટીમરમા આપના પત્ર મુજબ, મ્હારી સાથે એક અગર બે
 “ સહચરીઓની સાથે, હુ આવી મળીશ પત્ર ઉતાવળથી લખવો
 “ પડ્યો છે

લી ૨૬ દાસી

નિર્મલા—”

પત્ર વાચી લક્ષ્મીપ્રસાદે બેયુ કે-આમા સામાન્ય રીતે
 બેવામા આવતાં વિશેષત્વ જવા વિશેષણો નથી અને સંપૂર્ણ
 મર્યાદાયુક્ત છે એટલે તે પત્ર તેણે પિતાના હાથમાં મૂક્યો ! મહે
 પ્રસાદે વાંચ્યો

મહેન્દ્ર—પુત્ર ! હુ પ્રસન્ન થયો છું જવો તુ મ્હને સુપુત્ર
 પ્રભુએ આપ્યો છે તેવીજ-કેદાર્ય વિશેષ હિંમતવાન મ્હને પુત્ર
 વધુ મળે છે તે બેતા આ લોકોનો ત્રાસ મ્હરા હિંસાખમાં નથી
 મ્હને લાગે છે કે એની સુચના પણ વ્યવહાર છે અને ધધાના
 વિશેષ ખેડાણ નિમિત્તે અમેરિકા જવામા આપણને ખોજે અત-
 રાય નથી-અતરાયો તો જો કે આ લોકોથી જ નડશે-પેટા જા-
 તિએ એકત્ર થઈ નથી ત્યા સુધી નડશે પરંતુ મ્હાગી સલાહ
 છે કે તું ભલે જા શુભસ્ય શીઘ્રમ એવામાજ નજીકના ઝોર-
 ડામા બધુ સાલળી રહેલો ધર્મલક્ષ્મી આવી અને એણીએ પણ
 સંપૂર્ણ અનુમોદન આપ્યું પત્ર લાવનાર છોકરીને લક્ષ્મીપ્રસાદે
 પ્રત્યુત્તર લખી આપ્યો

ખીજે દિવસથી લક્ષ્મીપ્રસાદને અમેરિકા જવા માટે તૈયાર
 રીએ ચાલી. અને પખવાડીયાની અંદર તે પણ પિતાને અપૂર્વ
 ધૈર્ય આપતો, પેટા જ્ઞાતિઓના છિન્ન ભિન્ન બંધારણને આપ
 આપતો, હિંસાજનક સાધનો હોંદમા લાવવાની લાખી યાદી કરી
 અમેરિકા જવા વિદાય થયો

પ્રકરણ ૮ મુ.

મહેન્દ્રપ્રસાદ અને હોરમસજી.

મહેન્દ્રપ્રસાદના મળતાવડા સ્વભાવને લઇને, તેમની ઉંચી ગીક પ્રવૃત્તિઓ દરમીયાન હોદ્દા જાતિ સિવાય મુસલમાન પારસી કોમમાં પણ તેમણે સખ્યાબધ સ્નેહીઓ કર્યા હતા તેમાંના એક હોરમસજી શેઠ હતા. હોરમસજી શેઠને આફ્રિકાના એક બંદરમાં એક અખાતના યુરોપીયન ઇબ્નેરદાર સાથે ભાગદાર બનવાનો યોગ પ્રાપ્ત થયો હતો. એ અખાતમાથી મોતી નીકળતા હતા તેમના બચપણમાં તેમને એક જીવરામ જોશીએ કહ્યું હતું કે- તેમના “નસીબમાં મોતીનો વ્યાપાર લખેલો છે.” તે ઉપરથી જ દિવસે ઇબ્નેરદાર સાથે આ અખાતના ભાગીદાર તરિકે જોડાયા તેજ દિવસે પાંચસે રૂપિયા તેમણે હિંદમાં જીવરામ જોશીને આપવા મોકલી આપ્યા હતા અને બીજી કેટલીક રકમોની સખાવત તેમના હસ્તક નીભતી શાળાઓમાં કરી હતી.

મુબઇમાં હોરમસજી શેઠનો બગલો દરિયા કિનારે હતો અને લક્ષ્મીપ્રસાદ મુબઇની કોલેજમાં અભ્યાસ કરતો ત્યારે એ બગલાનો એક ભાગ તેણે ભાડે રાખ્યો હતો. દરિયા ઉપર જ આ બગલો આવેલો હોવાના સંજોગને લીધે લક્ષ્મીપ્રસાદે કાલતું વખતમાં તરવાના હુન્નર ઉપર સાગે કાણુ મેળવ્યો હતો.

એક દિવસે હોરમસજી શેઠના હસ્તક નીભતી પારસી કન્યા શાળાની બાળાઓને તરવાની હરીફાઇમાં ઉતારવામાં આવી, અને આ બગલાની પાસેની જગ્યા હોરમસજી શેઠની ઇચ્છાથી તે માટે પસંદ કરવામાં આવી હોરમસજી શેઠનો પુત્ર મી સાવકશા અભ્યાસમાં કંઈ બહુ આગળ ન જઇ શક્યો, અને ઉમરે આવી પહોંચ્યો હોવાથી તેમના કુટુંબમાં વલા પ્રમાણે નજીકના જ ભવિષ્યમાં તે તેનું સગપણ કરવાની જરૂર લાગી. શેઠે આજની હરીફાઇમાં ઉપર નબરે આવે તે છોકરી માટે ઇનામ બહાર પાડ્યું હતું ખરૂં, પરંતુ તેમની અદરની ઇચ્છા એકાદ લાયક કન્યા મળે તો તેના માતૃ પિતા સાથે સંદેશા અલાવી સાવકશા માટે ગોઠવણ કરવાની હતી પણ કમનસીબ ! સાવકશા

તેજ શાળાની શીરીન ખાઇ નામની, મીડવાઇફના ઠંઠાસમાં અભ્યાસ કરતી, એક ગરીબ કુટુંબની છોકરી સાથે સંદેશા અદાવી રહ્યા હતા ! આ વાતનો હોરમસજી શેઠને જાણુ ન હતી.

શીરીનને તન્તાં સાડા આવડતું હતું, પરંતુ હોરમસજી જેટલો જોળા સ્વભાવને લીધે કુટુંબમાં પોતાના અતઃકરણનો ભેદ આપી દીધેલો હોવાથી સાવકસા તે જાણી ગયો હતો ને તેણે શીરીનને પણ ઠલી દીધેલું હોવાથી શીરીનને આજે પોતાના આત્મમજામાં શકા થવા લાગી બન્યું પણ તેમજ છોકરીઓ તરવા માંડી-આશરે બે ફરલોંગને છેટે એક કોથળો તરતો હતો. તેમાં એક પેટી હતી ને તેમાં ધનામની ચીઠી હતી તે કોથળો સૌથી અમૂલ્ય જનારે પાછો લાવવાનો હતો. શીરીનનું મન બેઠે ચાલવા લેવું હતું, “આ ધનામ હું નહીં જીતી શકું તો શું બસ ! મહાર નસીબ અંકાઈ ચુક્યું ?” આ ખ્યાલમાં ને ખ્યાલમાં તેના હાથે પાણી ઉપરનો કાણુ ભેત ભેતામાં છોડાયો, અને તે સૌથી પાછળ પડી ગઈ એટલું જ નહીં પરંતુ ખૂડવા લાગી ! જે છોકરીઓએ જોયું તેમણે ખૂબો મારી કાલાહલ મચી રહ્યો ‘શીરીન ગઈ !’ શીરીન ગઈ ! થઈ રહ્યું, ઠટાકટીનો વખત હતો લક્ષ્મીપ્રસાદ આ ભેંધ રહ્યો હતો તેણે તુતજ સમુદ્રમાં ઝપલાવ્યું, અને ભેત ભેતામાં શીરીનને લઈને ખાહેર આવ્યો કેટલીક સારવાર પછી તે સાજી થઈ ધનામ સમારમ મુલતવી રખાયો. તેજ ખર્ચલાઈથી શીરીનને સારવાર માટે સખવી પડી સાવકસા પણ તેની સારવારમાં રહ્યો. આ દિવસોમાં સાવકસા અને લક્ષ્મીપ્રસાદ વચ્ચે મૈત્રી થઈ સાવકસાએ પોતાના અતઃકરણના વિચારે લક્ષ્મીપ્રસાદને જણાવ્યા.

લક્ષ્મીપ્રસાદ આ હરીશાઈમાં અધ્યક્ષ (અધ્યક્ષ) વીમાસેફ હતા. તેણે યુક્તિપૂર્વક શેઠના મનની સ્થિતિ સાવકસાની પસંદગી તરફ વાળી તેના પરિણામે મી સાવકસાને શીરીનના લગ્ન થયા તેમાં મહેન્દ્રપ્રસાદના કુટુંબે સારો ભાગ લીધો.

લક્ષ્મીપ્રસાદના લગ્ન વખતે સાતિમાં તો ગણ્યા ગાંઠ્યા કુટુંબોમાં આમ તણ પત્રિકાઓ મોકલાઈ હતી પરંતુ હોરમસજી શેઠ જેવા મિત્રે ઉપર પ્રથમથી આગ્રહપૂર્વક નિમંત્રણ મોકલાયો હતો, હોરમસજી તે વખતે આફ્રિકામાં હતા. આ પ્રસંગને લઈને ખાસ તે આફ્રિકાથી આવ્યા. આજે તે મૂળવા આવવાના હોવાથી મહેન્દ્રપ્રસાદના કુટુંબમાં એક પ્રકારનો આનંદ જણાવા લાગ્યો.

મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠે ઉત્તમ પ્રકારે તેમનો સત્કાર કર્યો પરંતુ આ સત્કારના ઉપલક્ષ આનંદ નીચે નાતના ઝઘડાની ગમગીની ડોકીયા કરી રહી હતી હોરમસજીના પૂછવાથી મહેન્દ્રપ્રસાદે કેટલાક ખુલાસા કર્યો અને લક્ષ્મીપ્રસાદના અમેરિકા જવાનો વાસ્તવીક હેતુ પણ સમજાવ્યો.

એટલામા કુજવિહારી અને મધુસુદન એ બે શેઠના ખાળકોને બે માધ્યમ આવેલી ગુફા પાસેના શિવાલયમા દર્શન કરાવવા નોકર લઈ જવાનો હતો. તે પ્રથમ હોરમસજી શેઠની મુલાકાત માટે લઈ આવ્યો. લગ્ન નજીકમા ગયેલું હોવાથી બેઉ ખાળકોને અચ્છી રીતે વસ્ત્રાલંકારથી સજ કરવામા આવ્યા હતાં. બેઉ બચ્ચાને બેઠું હોરમસજી બહુ ખુશ થયા પરંતુ ટીકા કરી કે—

“શેઠ સાહેબ ! આ દેવતાઈ ભુલકા વગર દાગીને બહુ મજેનાં નહિં લાગતા ! આપની આ રીઠીથી તો ખાવા તોખા તોખા છે.”

‘દેવતાઈ ભુલકાં’ એ અજબ ભાષાથી મહેન્દ્રપ્રસાદને બહુ હસવું આવ્યું.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—હોરમસજી શેઠ, તમે પારસીઓએ ગુજરાતી ભાષાને ખગાડી નાખવાનો આક્ષેપ તમારી ઉપર મૂકવામા આવે છે, પરંતુ કેટલેક પ્રસંગે તો એ તમારી ખગાડેલી ભાષામા કંઈક મીઠી નાજીકાઈનું મીશ્રણ જણાય છે, નહીં વાર ?

હોરમસજી—એતો આપ લોક માત્ર મીઠી નજરથી દેખો. એટલે એમ લાગતું હશે, પણ એટલું તો ખરૂં કે અમે લોકો બોલવા-અને લખવામા પણ-ભાષાના નિયમો બાધિલા હશે તો તેથી સ્વતંત્ર બનીએ છીએ ખરા અમારી એ ખગાડેલી ભાષામા કૃત્રિમતા અથવા બનાવટ ઘણી ઓછી બેસે, વાર આપને વધારે વખત રોક્યા કરતાં જ કામે હું આવેલો છું તે—

મહેન્દ્રપ્રસાદ—બોલો, સુબેથી બોલો.

હોરમસજી—આપને આવતા મંહીનામા ખાસ અમને માન આપવા માટે મુબઈ પધારવાનું છે-સાવકસાથી નહાના છોકરા શાહપુરજીનું લગ્ન છે.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—હું પારૂં છું કે મી શાહપુરજીને તો પચીસ ત્રીસ વર્ષ થયાં હોવાં બેઠાં, કેમ ?

હોરમસજી—નહીંજી, તેને માત્ર ખાવીસમું વર્ષ થાલે છે એનો ખાધો સાધારણ રીતે મજબુત હોવાને લીધે એમ લાગે છે હાલ સુધી તો એનો વિચાર પરણવાનો જ નહતો, પરંતુ હાલમાં એક ઠેકાણું મળવાથી તે પરણવાના વિચાર ઉપર આવ્યો છે.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—આપનામાં કન્યાઓની છત તો મહેને લાગે છે કે હોય છે નહીં વાર ?

હોરમસજી—અમારામાં એવું છે કે આખરદાર કુટુંબ હોય અને ભણેલો હોશીયાર વર હોય તો તેના ઉપર છોકરીઓના માગનો દરોડો પડે ! અને ખીલ ખાળુએ ઉંચા કુટુંબોમાં છોકરી ભણેલી ને કાબેલ હોય તો તેની સારા કુટુંબમાં સગવડ થતા વાર લાગે નહીં નવસારી જેવા શહેરમાં ગરીબો પોતાની સ્થિતિનાં જેવા કુટુંબોની સાથે સહજમાં ગુજરો કરી લે છે, વચલા વડના લોકોને અમારામાં પણ ઘણું દુખ છે.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—અમારામાં છે તેવા “બોળ”ને કુંડાળા તો તમારામાં નહીંજી ને ?

હોરમસજી—“બોળ” એટલે ?

મહેન્દ્રપ્રસાદ—એટલે સો ખસો માણસોનો સમુહ મળી એક દસ્તાવેજ બનાવે કે આપણે આસમાન ઉપરથી તૂટી પડે કે પાતાળ ફાટે તો પણ આપણા ખસે ઘરોમાં અદર અદર કન્યા આપવી અને લેવી ખસે માણસોના કુંડાળા બહાર જાય તેનો સાતિએ તીરસ્કાર કરવો, તેને નાતબહાર મૂકવો અથવા તેનો દડ કરવો.

હોરમસજી—નોખા, તોખા, તેણુ તો કંઈજ નથી અમારી વસ્તી મૂળ લગભગ લાખની તોપણ તેમાં ખાંધી કોમની સગવડ અને સુખની ખાતર વગર લખાયલા કેટલાક નીચેના પળાયે જાય છે. સામસામા લગ્નના વ્યવહારો કરનારા કુટુંબોમાં, જુજ અપવહો સિવાય, ઘણે ભાગે સ્થિતિની સમાનતા જોવામાં આવે છે. ખઝારગેટમાં સાધારણ રીતે સાણની ફેરી કરનાર એક પારસી, સર ધનજીલા માતબરશાને ત્યાં વરનું માગુ કરવા નહીં નીકળી પડે, પણ પોતાનીજ સ્થિતિમાંથી વર કે વહુની સોધ પ્રથમ કરશે. તમારામાં તમે જે “બોળ” કહો છો, જેને એક કુંડાળુ કીલ્લે-ખાંધી કે ફેફાળુ’ નામ આપ્યું હોય તો વધારે બંધબેસતું આવે, તેને લીધે પડે કે આખડો પણ તે કુંડાળામાંથીજ વર

કન્યા શોધી લાવવી પડે! અમારામા દુઝો પણ છે. પણ પર-
ણનાર પક્ષકારોની સ્વતંત્રતા ઉપર તરખ મારવાના પ્રસંગો
ખડુ હોતા નથી તેને લીધે અમે મગર છીએ કે તેટલા પુરતા
અમે સુખી છીએ શાહપુરજનોજ દાખલો! કેવો મજાલુત ખાધ
નો જવાન! તમારામા એવડા જવાનો કુવારા મહે જે કે ચા
માત્ર જોયા હશે! ને તે પણ નાતના કેટલાક વાધાને લઈને
વરની અછત હોવી એ તો હરકોઈ કામનો એક પ્રકારનો ધીમે
આપઘાત છે એથી તો એવો વખત આવવા પામે કે એ કામનો
મનુષ્ય શોધીએ તો જડે નહીં! એથીજ આન મી પટેલે એક
ખરડો રજુ કરેલો હતો પણ તેને શેઠસાહેબ! તમે લોકો વધાવી
કા નથી લેતા? મી પટેલની દેશદાઝ માટે તો જે મત હોઈ
શકે નહીં

મહેન્દ્રપ્રસાદ—એમાં દેશદાઝનો પ્રશ્ન નથી મી હોરમસજી.
અમારામા ઘણા વખતથી વર્ણશ્રમ ધર્મ સ્થપાયેલો છે એટલે
કે બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણની કન્યા પરણે અને ક્ષત્રી ક્ષત્રીઓમાથી કન્યા
પરણે પરતુ આન મી પટેલના ખરડાનો હેતુ એમ હતો કે-
એક બ્રાહ્મણ ઢેડની કન્યા પરણે તો તે લગ્ન કાયદેસરના છે
તેમજ એક ઢેડ બ્રાહ્મણની કન્યા પરણે તો લગ્ન પણ કાયદે-
સરના ગણવા જોઈએ આ બાબત એવી છે કે હિંદુઓના ધર્મ-
શાસ્ત્રોના લગ્નના મહાન નિયમોનું ઉચ્છેદન કરે છે મી પટેલજ
તે વાત કમુલ કરી તેમણે તે ખગડામાજ ખતાવ્યું હતું કે-
any custom or any interpretation of Hindu
Law to the contrary notwithstanding—એટલે
એ જોતા એમણે પોતેજ સ્વીકાર કરેલો છે કે હિંદુઓમા રીવાજ
અથવા ધર્મશાસ્ત્રો મી. પટેલના ખરડાથી વિરુદ્ધના અઘાપિ પર્યંત
હયાતિ ધરાવી ગયા છે

હોરમસજી—ત્યારે શું આ હાલ ચાલે છે એ સ્થિતિ
ધરખવા જોવી છે?

મહેન્દ્રપ્રસાદ—કદી નહીં. હાલની સ્થિતિ પણ મહાન દુ ખ-
મય છે સો સો ખસે ખસે ના “બોળ” અથવા કુડાળાં, કહો
કે દેદખાના અછતને લીધે કન્યાઓનો વેપાર. સંતાપકારક જોડાં
ન મળવાથી દુહીકરીઓને સહન કરવાં પડતાં દુ ખ, અને પરિણામે
આપઘાતોની સખ્યા, પાસે પેસો છતાં કન્યાની અછતને લીધે

માખાપોને પોતાના છોકરાને બહેલો પરણાવી દેવાથી અધ્યાસ અધ્યાસને ઠેકાણે રહે છે ને “ટીંગુળીન ચી ગુળ” જેવા વામન-રાવોથી ભરેલ અમારો આ દેશ ! અધમતાની પરિસીમા આવી રહી છે, અને સદીઓની સદીઓથી દુ અમા સખડેલાં કુટુંબો સહજ કેળવણીના પ્રકાશને લઈને અધકારમા દષ્ટિ નાખવા સક્તિ માન થયા છે જ્ઞાતિના સ્વાર્થી અગ્રેસરોની ગુલમી, અરે ! પ્રાણુ-ધાતક આજાઓનો હવે વધારે વાર આદર નહોં થઈ શકે ! જ્ઞાતિનું હીત માગે છે—મોટેથી પોકારે છે કે રહીને જુનો અધ્યો હવે કોરે મૂકી ભવિષ્યની પ્રજાના હીતની ખાતર હીદુઓની સાસારીક બધારણુમા ઘટતા ફેરફારની જરૂર છે

હોરમસજી—પણુ ત્યારે તમે જ્ઞાન મી પટેવના બીલને ટેકોબી નથી આપતા અને હાલની કફેડી સ્થિતિને પણ આવી રીતે ધી કારી કહાડો છો તો પછી તમે કેવું બધારણુ કરવા માગો છો ?

મહેન્દ્રપ્રસાદ—આપનો પ્રશ્ન યથાર્થ છે મૂળ અમારામા ચાર વર્ણુ સ્થાપિત થઈ હતી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને શુદ્ર આ દરેક વર્ણુ પોતપોતાની જ્ઞાતિમાથી કન્યા લઈ શકતી. તે વખતે બ્રાહ્મણોની આટલી બધી પેટજાતિઓ ન હતી, હાલ તો અમારી સ્થિતિ એવી નકારી બની રહી છે કે—બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણમાથી પરતું નજીકની પેટાજ્ઞાતિમા વર કન્યા બેઠાંએ તેવા લાયક હોય પરંતુ અમારે તો ટગર ટગર બેઠાં રહેવાનો અમારો ધર્મ અમને જ્ઞાતિના અગ્રેસરોએ અચ્છી રીતે સમજાવી મૂક્યો છે, અને અમારા ઘોળમા જ છોકરા છોકરી પરણાવી શકાય. આ સ્થિતિ વચમાના અવ્યવસ્થીત જમાનાને લઈને બનવા પામી છે તેનો ઇતિહાસ લાખો છે પરંતુ હાલ તે સ્થિતિમાથી અમારી આ અવદશાને અધમતા હવે અમે સહન કરી શકીએ તેમ નથી, માટે પ્રથમ પ્રમાણે પાછી બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્ય અને શુદ્રોની ચાર જ્ઞાતિઓ બનવા પામે તે ઉપર અમારૂં લક્ષ છે. હોંદ સમાજના શુભેચ્છકોનું તે અમારા લક્ષ પ્રત્યે અનુમોદન છે એ મુજબ ઘટાં કન્યા કે વરની અછત એકદમ બંધ પડશે. હોંદુસમાજના સાસારીક કુટુંબો નહિ થશે સંસાર સુધારાની અનેક પ્રકારની જુઓ પાડનારાઓની ચિત્ત વૃત્તિ અન્ય દેશેદયના માર્ગમાં જોડાશે. ઉદ્યોગી અને રાજકીય પ્રવૃત્તિને અવકાશ મળશે.

હોરમશણ—મને લાગે છે કે તે મુજબ થતું હોય તો મી પટેલે કા તો પોતાનું બીજ પાછું ખેંચી લેવું જોઈએ.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—ને તેમજ થયું પણ છે, પણ તેટલું બધું કરવાની પણ જરૂર નહતી માત્ર Caste ની આગળ Sub શબ્દ મુકવાથી આ અર્થ સરી શકે તેમ હતું એ શબ્દ મુકવાથી ખરડાનો અર્થ બધો ફરી જમ્ જોમ્ અને છે કે—પેટાસાતિઓના પક્ષકારો હોય તેથી લગ્ન ગેરકાયદે બનવા પામતું નથી એટલે દાખલા તરીકે ઓદીચ્ય ટોળકીયા અને ઓદીચ્ય શહજી બ્રાહ્મણો વચ્ચેના લગ્નોને તેની બહાલી અપાય છે પરંતુ અમારી ઇચ્છા એમ છે કે લગ્ન જેવા મહત્વના વિષયમાં સરકારના ધારા અમને આપળા બેલની માફક દોરી રસ્તો બતાવે તે કરતાં અમે જાતે અમારા બધાંજીને સુધારીએ તે વધારે ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

આ ઠેકાણે એક મજબૂત બાધાના કદાવર દેખાવના યુવકના આવવાથી ઉપરની વાત બધી રહી હોમસણ શેઠ રજા માગી વિદાય થયા.

પ્રકરણ ૯ મું.

ગોદાવરીના આપઘાત.

“ માત્ર Sub શબ્દ ઉમેરવાથી ઓન. મી પટેલનો ખરડો હીંદુ પ્રજાને માનનીય થાય તેવું આ પારમી ગૃહસ્થને આપે કહેવું જોઈતું ન હતું.

આલ્હાદ ઉત્પન્ન કરે તેવા બાધાનો—યુવક અદર પેસતાજ બોલ્યો.

“ કારણ ? ” શેઠે પૂછ્યું.

“ કારણ એજ કે હીંદુ પ્રજા હવે અશિક્ષિત નથી આઠ દશ વર્ષપર ઓન મી. બાસુએ આથી વધારે ગભીર પ્રકારનું બીજ રજુ કર્યું હતું તે એવટ નામજીર થયું હતું એ બીજમાં હીંદુ-ઓના બીજી કોમાં સાથેના લગ્નોને કાયદાની છાપ માગી હતી અને આમાં હીંદુઓમાં પરસ્પર લગ્નો થાય તે કાયદેસર છે એવી દરખાસ્ત હતી અને તેમાં Sub શબ્દ ઉમેરવાથી પેટા સાતિ-ઓમાં થતા લગ્નોને કાયદેસરપણું અપાય તે ખરૂં પરંતુ હવે

હોંદુ પ્રજા પાગળી કે રાગળી રહી નથી. છેલ્લા ચાર પાંચ વર્ષની ભયુતિએ કેટલીક સદીઓનું કામ કર્યું છે એટલે હવે સરકારની મદદ સંસારિક ખાખતમાં માગવાને બદલે સમજી હોંદુઓ સમજાવવાની ધર્મની જરૂર પડી છે. આવી જાણના પ્રયત્નોનો નિષ્ફળ એ સરકારના અધિકાર કરતા પ્રજાના અધિકારમાં વધારો થાય છે એટલે સ્વરાજ્ય માટે જેમ ઇંગ્લેન્ડની પ્રજાના કાન ઉઘાડવાની જરૂર બેવામાં આવે છે તેવી રીતે આ ખાખતમાં આપણી પ્રજામાં ચર્ચા થઈ વર્ણાશ્રમ ધર્મ પુનરપિ સરચાપીત થાય તેમ કરવા જરૂર છે એજ હીતકર છે એથીજ હોંદુ ધર્મને અનુસરીને પવિત્ર જીવન ગાળનારી કરોડો વ્યક્તિઓના મનમાંથી બોખાટ મટશે નહીં તો Sub શબ્દ વધારીને પણ ખરડો પસાર કરાવીએ તોપણ તેની બજવણી કરવી પ્રજાનાજ હાથમાં છે. અને તે પછીના ચાલુ બોખાટની તમે શું કોમત આદેશ છો ? અણગમતા ધારા સામે કાગારોળ ફેટલો બધો થશે ? વળી—”

આ વખતે ધર્મદેવી આ ઝોરડામાં આવી. ઘડીભર સાંપ્રિ પ્રસરી રહી.

ધર્મલક્ષ્મી—અહો ભાગ્ય ! આજે બાંધને બોલતાં સાંભળી છું—”

“ એમ કેમ ? ” શેઠે વચમાં પૂછ્યું

ધર્મલક્ષ્મી—ચોવીસે કલાકમાં મોટા ભાગે પુસ્તકો વાંચ્યાં કરવા, ઘડીભર સાંજે કરવા જવું, નિવૃત્તિના વખતમાં અનન્ય ઉદાસીનતા, ઉચ્ચ મનનરૂપ તપ, કોણ બણે શું કરવા પાર્યું છે— મહાન તપસ્વી બની જઇ—”

“ કેમ, કેમ, દેવી ! એટલું બધું ? હું કાંઈ સમજી શકું નહીં ” શેઠે કહ્યું

“ હું પણ કાંઈ પુરું સમજતી નથી. આજકાલ કરતાં એવો ચોવીસ વરસ થવા આવ્યા આપણે એના પાલક—એનાં બણે ટ્રસ્ટી—અરે કહો કે માતપિતા એટલે એની વાતથી બધી ચિંતા આપણને રહી નાતમાં હાલ કન્યાની અછત છે તે એના બણે—વામાં છે. અગ્રેસરોની મુરદા બગ ન આવે ત્યાં સુધી તે કપાલ બંધ બેસવા દે તેમ નથી. આમ છતાં કેટલાક પ્રયત્ને ઇચ્છાશક્તિની પુષ્ટી ઉજમતું વેવીશાળ કરવા મહેં પાર્યું હતું તે માત્ર બાંધને એક વખત કહેતા—”

“ પણ હું આ નથી બણતો હોં દેવી ! તમે પ્રયત્નો કરો

છા એ બહુ સારી વાત છે હું કબુલ કરું છું કે એ બાબતમાં હજી હું ગાફલ છું ” શેઠે કહ્યું

“પણ પ્રવેશ કરીને શું ? લાઇને એ વાત મહેં સહજ એક વખત કહી, એટલે “છટ નોનસન્સ” કરી મહેને તરછાડી વાંધી તે પછી એ દીવસ સુધીના અપવાસ કર્યા અને ત્યારથી મુજે ખુબ વાધ્યા કરે છે તેની હાજરી ઘરમા હોવાનું કોઈ ભાગ્યેજ કોઈ જાણી શકે તેમ એક યોગી મહારાજની પેઠે જાણે ધર્મરના કેમરણ મનનમા હોય તેમ ચુપેચુપ જીવન ગાળે છે તેથી હું કહું છું કે-આજેજ તેને બોલતાં સાબળુ છું

આ સ્થળે આ યુવકના થોડાક વૃતાતની જરૂર છે એની માતા એને છેક થોડાક માસનો મુઠ્ઠી ગુજરી ગઇ હતી એના પિતાનું વય તે વખતે ચાલીશ વન્સનું હતું ઘરની સ્થિતિ બહુ ખરીબ હતી અને તેવામા આ યુવકની મા પછવાડે તેના પિતાએ ઘરની શીલીક જ કંઈ હતી તે તાણી તોસીને વેચી અને કંઈ કરજ કરીને જાતિ લોજન આપ્યું “દોકડા લેજે” બાર ટકાના ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજના વમળમા કુંટુખ ઝોકા ખાવા માડ્યું અને તે ચિંતાના ભારથી આ યુવકનો પિતા દોઢેક વર્ષની લાખી ખીમારી ભોગવી મરણ પામ્યો

આ યુવકને હવે ઘરમા કોઈ મહુ નહિ એટલે તે તેના પિતાના એક વૃદ્ધ કાકાના હવાલામા ગયો એ પણ એક ગરીબ માણસ હતો પરંતુ અનુકંપાને લીધે અને કંઈક કરજ સમજીને ભત્રિજના નિરાધાર થઇ પડેલા બાળકને પોતાના હવાલામા લીધો જવો તે ત્યાં ગયો તેવાજ આ યુવકના પિતાના લેણદારો એ વૃદ્ધ કાકા પાસે દોડી આવ્યા ભત્રિજના દીકરાનું પોપણ કરવું એ ભારે પડતું હતું તેવામા હજારો રૂપિયાનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજથી ટુલાવી મુકેલું એનું દેવું આ વૃદ્ધ કાકો શી રીતે આપી શકે ? લેણદારોના તગાદાથી છિવટ એ કટાઈયો એના પોતાના કુંટુખમા કોઈ હતું નહીં માત્ર જવો આ યુવક-તે વખતે બાળક હતો તેવીજ બીજા એક ભત્રીજાની પુત્રી ચાંદેક વર્ષની નિરાધાર હોવાથી તેને તે નીભાવતો હતો. અને થોડાકજ વખત ઉપર એ બાળકીને તેણે મોટા શહેરમા સારું પ્રતિષ્ઠિત ધનવાન કુંટુખ બેઠને પરણાવી દીધી હતી એમ કરીને એને સંસારની હિમાધીમાથી મુક્ત થવું હતું પરંતુ એ બાળકીને પરણાવી દીધા પછી થોડાક માસમા

આ ભત્રિજે, “યુવક” તે વખતે ખાળક હતો. તેનો બોલો તેને માથે આવી પડ્યો પરંતુ આ તો છોકરો હતો એટલે આનો બોલો એ વૃદ્ધ પુરુષને ખડુ લાગ્યો નહીં પણ માત્ર એના લેણદારોનો તગાદો વધારે થઈ પડ્યો હતો.

જે ખાળકી જેનું નામ ગોદાવરી હતું તેને આ વૃદ્ધ પુરુષે સાઝ પ્રતિષ્ઠિત ધનવાન કુંડુખ બેઠા પરણાવી દીધી હતી તેનાં સાસરીયાની વૃત્તિઓ બેવાનો અવકાશ એને ખડુ આઠો મઠ્યો હતો એટલે કુંડુખ બેયુ હતું-ધન પણ બેયુ હતું પણ છોકરીનાં સાસરીયા પોતાના કુંડુખમા મુરતીયા રૂપ હુડીને એક કરતાં વધારે વખત વટાવવાની વ્યાપારી વૃત્તિવાળા છે એ બંધુવાનું એ બોળા પુરુષથી ખન્યુ ન હતું એ ખાળકીને પરણાવ્યાને પુરાં છ મહીના થયા હશે તેવામા એ કુંડુખમા એક બીજા ધનવાન કુંડુખ તરફથી સારી રકમ “ચાંદલા”ની આપવા કરીને માગુ આવ્યું એટલે ગોદાવરીને પિયર રવાના કરવાના નિશ્ચય ઉપર તેના સાસરીયા આવ્યા જે જીજ્ઞ વખતમા ગોદાવરી તેના પિતાના વૃદ્ધ કાકા પાસે રહી હતી તેટલા અરસામાં તેણે તેને કંઈક ઉચ્ચ પ્રતિભુ શિક્ષણ આપ્યું હતું અને તેને સારા કુંડુખમા પરણાવી દેવાથી તે એક વાતે ફરજ બજાવ્યાનું હૃદયનું સુખ અનુભવતો હતો. એટલામા ગોદાવરીને સાસરેથી કાગળ આવ્યો કે તે ઘણા દિવસથી અહીં છે પાછું ફરીને કોઈ બેઠું નથી માટે તેને એકદમ બોલાવી લેવી ! આ જહાગીરિ હુકમથી ડોસો સ્તબ્ધ થઈ ગયો ! કોની દીકરી ! કયા પિયરમા ! અને કોને બોલાવવાં મોકલે ?

આ યુવક તે વખતે માત્ર પાંચેક વર્ષનો હતો તેને એક ભોમીયા સાથે ગોદાવરીને ‘પીયર’ તેડી લાવવા મોકલ્યો. સુશિક્ષિત-સમજી-ને શાણી ગોદાવરીને ધનાઢય સાસરીયાંએ એકા પિયર તરફના સંજોગે બેઠા નિભાવી લીધી હોત તો ઠીક એમ આ વૃદ્ધ પુરુષ ધારતો હતો તેથી તેને બોલાવવા મોકલતાં એના હૃદયના ઉંડાણમાં કપારી છુટી પરંતુ એને લાગ્યું કે પૂર્વે સર્વોચ્ચ બેલા કલ્પવૃક્ષધિ કળતા તો હું એ ખાળકીનો વધારે નજીકનો સંગે છું. મૃત્યુ સુધી દેહે દેહના ધર્મ બજાવવા બેઠાએ એમ ધારી પાંચ વર્ષમા આ યુવક અને ભોમીયાને ગોદાવરીને તેડી લાવવા મોકલ્યા.

પણ યુવકે ત્યાં જઈને શું બેયું ? શાણી પણ જરીબ ગોદાવરી પોતાના ઉપર શોક્ય ન આવે તેટલા માટે કરચરતી, પગે

પડતી, સાસુ સસરાે પામે પાસે બેઠા હતા તેમના પગ પોતાના આસુડે ભીજવતી હતી ! એવા દુઃખમાં પણ પોતાનો 'ભાઈ' આવેલા બોધ તે તેને ભેટી પડી ગોદાવરીએ ઠરગવાના, પ્રાર્થનાના, બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ થતા જોયા બાળક ભાઈના આવાગમને એને કંઈક હૃદયબળ ધીર્યું બપોરનો સમય હતો } એ દીવસથી ગોદાવરીએ સાસુ સસરાને વિનવતા નહીં માનવાથી અત્ર સરખુ પણ લીધું નહતું એટલુંજ નહીં પરંતુ તેડવા આવેલા ભાઈને પથ્થરના હૃદયના તેના સાસરીયાએ આવકાર સરખો આપ્યો નહીં ગોદાવરીના હૃદયમાં માકુ લાગવાથી હૃદય બધું પૂર્ણ રીતે ભરાઈ ગયું હતું તેણીએ પાંચેક મીનિટ ચોભી કંઈક વિચાર કરી જોયો અને એકદમ ભાઈ સાથે પિયર જવા નીકળી

“ આ તારા લખાયા ” કોણ મૂકવા આવશે, એ પણ સાથે લેતી અને ! સાસુએ નીકળતા કહ્યું ગોદાવરીએ તેનો જરા પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ પણ પિયરથી આવેલા ભાઈથી સમજાયો કે બહેનને કંઈ કલેશ થયેલો જણાય છે, એટલે તત્કાળ કપડાનું અને પુસ્તકો વગેરેનું ભરેલું ટ્રેક એણે મથે ઉપાડી લીધું. અને એ પણ બેફકાંગી જતું મહો કરી ગોદાવરીની પાછળ આદ્યો

શહેર બહાર નીકળ્યા પછી એક આમાંના રક્ષકના ઝુપડામાં કેટલાક કૂંગો તેણે જોયા એાળખાણ કાઢી ત્યાં તેણે ચનમ પીધી અને માગી લીધલા કૂંગો બાળકને આપ્યા તે તેણે સારી રીતે ખાંસ ગોદાવરીને આગ્રહ કરી અપવા માડયા તે તેણીએ ન લીધા એટલે પોતે પણ પાછો પાછળ પાછળ કંઈ તેમાંનું ખાધા વગર આદ્યો

છેક માત્ર તેઓ ભ્રમિતુરો—જ્યાં આવવાનું હતું ત્યાં આવી પહોંચવા થયા ગોદાવરીને તે વખતે તરમ લાગી હતી પણ પાણીનું માધન કમાય ન હતું

“ હેડો બહેન, બા હવે ગામ અગાઉએ નહીં હોય ” ભાઈનાએ કહ્યું

પણ ગોદાવરીએ તુર્તજ પાણી પીવાની ઇચ્છા જણાવી નજીકમાં એક કુવે હોતો પણ તે બહુ ઊંડો હતો. ગોદાવરીએ ભે મીઆનો મહોટો કંટો લઈ તે વડે પેટીમાંથી લોટો કહડિલો લેતો તેને ખાવી પાણી બેચવા માડ્યું પણ દોરડું પહોંચ્યું નહીં

એટલે નજીકના ખેતરમાં ખેડુતો ખતાવી તેમની પાસે દોગડુ હોય તો લઇ આવવા ગોદાવરીએ ભોમીયાને કહ્યું. ભોમીયો તે તરફ લેવા દોડ્યો. માં કદમ નહીં ગયેલો એટલામાં ગોદાવરીએ મ્હો-ટેથી “અમે માતકી જી” કહીને કુવામાં પડતું મેલ્યું ભોમીયો તે સાલળી તુર્તજ પાછો દોડ્યો અને છોકરાને પકડી લીધો. કારણ કે તે કુવામાં જોવા જતો હતો.

ભોમીયો લાચાર ખની ગયો. નજીકના ખેતરના ખેડુતોને ખાલાવી દોરડાની મદદથી એક માણસને કુવામાં ઉતાર્યો આ ખધુ કરતા પહેરેક મીનિટ નહીં થઈ હોય અંદર જઈ કુવામાં ઉતરનારે એક ન્હાનો ખાટલો માગ્યો તે ઉતાર્યો. તેમાં નાખી ગોદાવરીને કુવામાંથી ઉપર કહાડી પરતુ તેનામાં જીવ રહ્યો ન હતો.

લક્ષ્મીપુરામાં દિવસ અસ્ત થવા આવ્યો, ભોમીયા સાથે માકલેલું ખાલુડું, ગોદાવરીને લઇને હમણાં આવી પહોંચ્યો એ આશાએ એના પિતાનો વૃદ્ધ કાકો અનિમિષ નેત્રે તેમને આવવાના રસ્તા તરફ જોઈ રહ્યો હતો. અને તેમ કરતા થાક્યો. એટલે તેણે એમના આપવાના રસ્તા તરફ એકાદ માધલ સામાં જવા નિશ્ચય યર્થો એ ફૂવા આગળ આવી પહોંચ્યો ત્યાં એણે ગોદાવરીને ચાર દયાળુ ખેડુતોએ ફૂવામાં ઉતરી કહાડેલી— ભોમીયો આફુંદ કરતો, ખાળક તેને વળગી પડેલો— એ દબ્ય જોયું. લનિબની દીકરી લાડકોડથી ઉછેરી મોટી કરી સુશિક્ષિત ખનાવી ધનાઢ્ય કુટુંબમાં પરણાવી, તેના ઉપર પરણ્યા પછી થોડાક માસમાં, તેની કંઈકસુગ વગર, માત્ર ખીજ ચાલ્લાની રકમની લાલચે, સોક્ય આવવાના કારણે આવી રીતનો તેનો આપવાત! અને આ અમારા હિંદુ સમાજનું વિચિત્ર ખંધારણુ !

“અમે હીંદુ લોકો હજારો વર્ષ ઉપર ખડું સુધરેલા હતા, અમારા ધર્મ શાસ્ત્રો સમગ્ર ભૂગોળના મનુષ્યોને શિક્ષક રૂપે થવાના છે” એ મતલબની અમારી પાછલી મોટાઈ અને લવિબ્યના સ્વભા, કંઈ કામ લાગે છે? પાછલી મોટાઈને હવે એક કોરે મૂકી દો! ઝીસને પછુ તે કંઈ કામ લાગી નથી, લવિબ્ય, ઇચ્છો તેવું કરવા, વર્તમાનમાં પ્રચલનવાન રહો એ મહત્ત્વ નિયમ એક વ્યક્તિના જીવનને તેમ પ્રજાના જીવનને એક સરખો લાગુ પડે છે તમારા સત્તાનો-પુત્રીઓ યોગ્ય વર નહિ મળવાથી અને પુત્રો યોગ્ય પત્નિ નહીં મળવાથી દુઃખી થતાં હોય, અને તે

તમે શાસ્ત્રોની આગળ વધીને કરી મૂકેલી સે કડો પેટા જ્ઞાતિઓને લીધે તેમ થતું હોય તો મહાત્મા મનુની આજ્ઞાનુસાર દેશકાળ સ્થિતિને અનુસરીને તમે તેમા સુધાગે વધારો કરી શકો છો. મહાત્મા રાનડે આજ હયાત હત તો તમને એમજ સલાહ આપત કે પેટા જ્ઞાતિઓનું એકીકરણ કરો. અરે પૂવનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ પુનરપિ સ્થાપિત કરો, તેથી ધર્મ સચવાશે અને પ્રજામાં કન્યા અને વરની અછતના તમામ દુ ખો નષ્ટ થશે

ભક્તિપુરામાથી જ્ઞાતિના મનુષ્યોને બોલાવી દુ ખી ગોદાવરીના દેહને એજ સ્થળે અગ્નીદાહ કરવામા આવ્યો. ડાઘુઓમા મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠ પણ કેટલેક છોટે કુટુંબી થતા હોવાથી આવેલા હતા. તેમણે ધંધાની શરૂઆત કરી હતી તોપણ મુંબઈના સાહસીક પારસી વ્યાપારીઓના સમાગમને લીધે તેમનો વ્યાપાર જામતો હતો. વૃદ્ધ પુરુષનું આકૃંદ જોઈ મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠને ખડુ લાગણી થઈ આવી અને તેમણે કહ્યું કે—જો હવે આ બાળકને સાચવતા તમને અગવડ જવું લાગતું હોય તો એને સુખેથી મારે ત્યાં મૂકી જજો અમારા કુટુંબમાં રહેશે, અને એના લાગ્યમા હશે તે શિક્ષણ મેળવશે

“ અને એના લેણદારોને મહાં શું કરવું ? ” એ વૃદ્ધ પુરુષે પુછ્યું.

ભલા મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠે તેમનો પણ હિસાબ તપાસી, તેમની પેઢીમાથી પ્રતિવર્ષે નીકળતી અમુક ધર્માદા રકમમાથી પતવવા વચન આપ્યું. આ રીતે આ વૃદ્ધ પુરુષ મહાન દુ ખરૂંપ બ ધનમાથી મુક્ત થયો. ગોદાવરીની સ્થિતિથી એને મોટો આઘાત થયો હતો, હીંદુ સાસારિક બંધનો ઉપર એને તીરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો એને ભાસ્યું કે એ સંસારમાં પર્ય થયો છે, એથી એને ઉત્તરવૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, અને કોઈક ગુફામા જાણે એવી રીતે ચાલ્યો ગયો કે જગતમા એની વીધે કંઈ સંભળાતું જણાયું નહીં

મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠના કુટુંબમા આ બાળકના આવ્યા પછી તેમની પેઢીમા દ્રવ્યનો સચય કુદકે ને ભુસકે વધવા માડ્યો. એટલે ધર્મ-લક્ષ્મીનો પક્ષપાત એ બાળક ઉપર દીનપ્રતિદીન વધવા માડ્યો. બાળક પણ સારા સંસ્કારવાળું બેવામા આવ્યું અને પૂર્વ જન્મનું કંઈક શિક્ષણ લઈનેજ જન્મ્યું હોય એમ જણાયું. ધર્મલક્ષ્મીને તે વખતે લક્ષ્મીપ્રસાદ સિવાય સતતિ નહતી. એટલે આ બાળકને ઉછેરવાનું તેને યોગ્ય શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા કરવાનું તેણીએ માથે રાખ્યું.

આ રીતે ઉછરાયેલો આ બાળક ઉંમરે આવતા અતુન પરાક્રમવાળો અને દીવ્ય દેહવાળો જણાવા લાગ્યો. ઉત્તમ ગૃહશિક્ષણ શું નથી કરી શકતું? એની માનસીક વૃત્તિઓ સુદૃઢ અને ઉંચ પ્રકારની થવા પામી તોપણ ગોદાવરીને તેડવા જવું-તેનું સાસરીયામાં રદન કરવું-કુંવામાં પડવું-એ દરથો એનાથી બૂલાયા નહતા અને એમ કેમ થવા પામ્યું તે અવાપિ ન હતો સમજી શકતો તે વય પ્રાપ્ત થયે સમજવા લાગ્યો અને આપણા સામાસિક બંધનો તરફ તેના અણગમીને તીવ્રસ્કારની લાગણીનો જન્મ થયો. ધર્મલક્ષ્મી સાથે વખતો વખત એ હીંદુ સમાજના બંધારણો બાબત વાર્તાવિનોદ કરતો અને આ સુશિક્ષિત યુવક ધર્મદેવીને અર્ચામાં પ્રસન્ને હરાવી દેતો. ધર્મદેવી તેથી મગરૂર બનતી અને તેના માતાતુલ્ય સ્નેહમાં તેથી ઉમેરો થતો. બાવીશ વર્ષનો થયો ત્યારથી ધર્મલક્ષ્મી એને માટે કન્યાની શોધમાં રહી જ્ઞાતિમાં ઘોળ બંધાઈ ગયા હતાં ઘોળ બહારથી કન્યા લાવવી તે પીનલ કોડમાં સમાયલા ગલીમાં ગલીર ગુંહાઓના એકત્ર વજન કરતા વધારે ગુંહાઈત કૃત ગણાતું હતું ! અગ્રેસરોની રૂશવતની મુરદ બર ન આવે ત્યાં સુધી કોઈ સ્થળે કોઈનું લગ્ન બંધ બેસવા દેતા નહતા. છેવટે ઇચ્છાશ કરનામના ગરીબ વિપ્રની ઉજ્જમબાઈ નામની એક બાળકી, જેનું કયાય બંધ બેસતું નહતું તેને આ યુવક સાથે પરણાવવાની યોજના ધર્મલક્ષ્મીએ કેટલાક પ્રયત્ને ઉભી કરી અને તે બાબત પ્રથમ તેણીએ આ લાઇનેજ વાત કરી- તે વાત કરતાંની સાથેજ તે ચમકી ઉઠ્યો ! ને બોલ્યો —

“માતા ! હું શું સ્વાર્થી છું ? જ્ઞાતિને અને તેમ કરીને પ્રબળે સુખી કરવાનું જેનું લક્ષ્યબોંદુ નથી, તેનો જન્મ વૃથા છે ! જ્ઞાતિના અનેક સુજનો, ઘોળરૂપી કેદખાનામાં સડે છે-કેદ-તો કન્યાની અછતને લીધે કુંવારી સ્થિતિમાં ભવ પુરા કરે છે અને કેટલાક ઘોળમાં કન્યાઓ ઉભરાઈ જવાથી એક ઉપર બીજી ને બીજી ઉપર ત્રીજી કન્યા લાવી શકે છે એ જમાનામાં હું આપણા લોકોને પૂર્વનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ પુનરપિ સ્થાપવાને તેમ કરીને કન્યાઓની અછત દૂર કરવાના ઉપદેશમાં નીકળી પડું તે શું બોલું છે ? ગોદાવરીના કુંવામાં પડવાની જાણે ગયા કાલ-નીજ વાત છે હું તે વીસરી શકતો નથી માટે કૃપા કરી મહારા માટેના કોઈ પ્રયત્નમાં હાથ પડશે નહી—”

ધર્મલક્ષ્મી—કેમ લાઈ, ઇચ્છાશ કરની છોકરી અણબંડ છેને જરા બોડવાળી છે તેથી તો આમ કરતો નથી ને !

“ માતા ! હું તે તમાગ મ્હોડેથીજ જાણુ છું મ્હને સતા વશે નહીં પ્રભુની ખાતર મ્હને એ ખાખત ત્રાસ ન આપવા મ્હારી પ્રાર્થના છે હોંદુ સમાજ જે વખતે દુ ખ સાગરમા ગઝાવ છે તે વખતે મ્હને મ્હારો ધર્મ બજાવવામાં અતરાય ન નાખો ! એવામા હાલ પરણુવું ? “ છટ નોનસન્સ ”

“ આ છટ નોનસન્સ કહી તમને ત્રાસ આપવાના પ્રાયશ્ચિત માટે મ્હારે એ અપવાસ કરવા પડશે ”

ઉપર મુજબ વાત થતા ધર્મલક્ષ્મીએ ફરી એ વિષય કહાડી તેના મનની લાગણી દુ ખાવી ન હતી અને તે હકીકત તે શેઠની આગળ કહેતી હતી ત્યાંથી આપણી વાર્તાનું વિષયાન્તર થયેલ છે

ધર્મલક્ષ્મી—ભાઈને ભલે યોગીરાજ ખની જવું હોય ઉપદેશક તરીકે નીકળો પડવું હોય તો ના નથી પરંતુ તેમ કરતા પહેલા આપની આગળ એ ખાખત ચર્ચા ચલાવી એના કાગ્જો રજુ કરશો કે નહીં ?

મહેન્દ્રપ્રસાદ—ધન્ય છે દેવી, તમારી લાગણીને ! તમ એ ખાખતના કારણોમા તેની સાથે નથી ઉતર્યા !

ધર્મલક્ષ્મી—મ્હને તો આ પ્રશ્નોમાજ ખોલતી બધ કરી દેછે આ સ્થળે બે ખાળકો—“ દેવતાઈ ભૂલકા ” ને લઈજનાગ નોકરે હાકતા હાકતા આવી મ્હોડેથી ખૂમ મારી

શેઠ સાહેબ ! માખાપ—ગજબ થઈ ગયો કુંજવીહારી ને મધુસુદનભાઈને બે ખાવા જેવા જણાતા દાદીવાળા બદમાસો ઉપાડી ગયા ! ! હું બહુ પછવાડે ગયો—દોડ્યો ! મ્હારા કપડા ઝાડીમા ફાટી ગયા ! ! પણ કોઈ હાથ આન્યુ નહીં ! થાક્યો છું—અરે ખાપરે—મરી જઈશ—થાકથી ત્રાસથી અધમુઓ થયો છું કોઈને પાછળ મોકલવા બેઠાએ એ ખાપણ “ એટલું ખોલતામા તે ભોય આડો પડી ગયો ! ! ”

નોકર હાકલો હાકલો પાછળ દોડવાને લીધ ચાકેલા ભોય પર પડી ગયો, એ ઉપગ્રથી ત્યાજ ઉભેલી માતાનું હૃદય ચુગ થવા માડ્યું ધર્મલક્ષ્મી “ હાય ! હાય ! ” કંઠી આકૃંદ કરવા લાગી

મહેન્દ્રપ્રસાદે, સમયસુચકતા વાપરી, પડી ગયેલા નોકરના કપાળમાં ટાઢા પાણીમા ભીંજવી હાથ રમાસ મૂક્યો યુવક ત્યાં

ઉભેલો હતો તે દોડ્યો અને ત્રણ ખીખ નાકરોને મારવારમા ખોલાવી લાવ્યો.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—દેવી ! ધૈર્ય રાખા ! મહને લાગણી નથી થતી ? ઇશ્વર ઉપર તમારી અબાધ શ્રદ્ધાની અને તમારી ભક્તિની જે પળમા કસોટી થાય છે, તેમા તમે એક અજાન નાસ્તિક કહે તેવી છાકરવાદ જવા દો ! અનત બ્રહ્માડનો નાયક—મહારો પરમાત્મા એ ખાળકોનો હવે તો, ઝવેરાતને માટે વધ થતો અટકાવે એ આપણી પ્રાર્થના છે !

મહેન્દ્રપ્રસાદથી આગળ ખોલી શકાયુ નહિ સીલીંગમા શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માની અનેક કીરણો સમેતની ચિત્રેલી છબી સામે તે નીજીવ બનેલા જવો—પૂતળા જવો ઘડીભર બેઠ જ રહ્યો ! એટલામા ઠડા પાણીથી કંઈ ગહાયત મળી હોય તેમ ભોય પડેલો નોકર સ્વસ્થ થવા માડ્યો તેના ઉપર શેઠની અનુકંપા બેઠ, તેના હજાર ગુન્હા માફ થયા સમજી મૂળ કંઠણ હાડ અને શેઠની બતે કરેલી સાગ્ગવારથી તે સ્વસ્થ થયો ને રડતો રડતો પાછો ખોલ્યો —

“ આજ સવારે બેઠલા ઉઠી, બેઠેલા બાઈઓ અહીંજ મહારી પાસે રમતા દોડી આવ્યા હતા મહને કહે કે—તાગી છત્રીને ઉઘાડવાની જગોએ અમે એવી સગ્ગ રીતે પીતળની ચાપ લગાવી દીધી છે કે તે કદી ઉઘાડી શકે નહી, મહે કહ્યું એમ હશે તો મહને ખીજી છત્રી મળશે એટલે કહે કે અમને બહાર ફરવા લઈ જાય તો અપાવીશુ ” એવી એવી વાતો કરતા હતા પછી થાડીવારે હું તેમને નહવડાવવા લઈ ગયો ”

એટલામા યુવક તૈયાર થઈ આવ્યો ! તેને જરૂરના સાહિત્ય સમાનની એક ન્હાની પોટકી, એક મ્હોટી કથા ગમે ત્યા પથારી તરિકે પણ વાપરી શકાય તે અને નોકર માટેની છત્રી જેના ઉપર છાકગઓ ચાપ લગાડવાની ગમત કરવાનું નોકરે કહ્યું તે, ઉતાવળમા સાથે રાખી અને ખોલ્યો —

“ હું જઈ છું ”—

“ ક્યાં ! ! ” મહેન્દ્રપ્રસાદ સેકે પૂછ્યું.

“ બાઈઓની શોધમા ! ”

એટલું ખોલતો, ગફગફ કંઈ પરમાત્માનું સ્મરણ કરતો તે ચાલતો થયો. મહેન્દ્રપ્રસાદે હીંમત એકઠી કરી જતા જતા તેને કહ્યું.

બાઈ, પ્રભુ તને સહાય થાઓ ! હું પણ અહીંથી તત્કાલ

એજ પ્રવૃત્તિમા જોડાઉ છુ, અને ચારે દિશામા અનેક મનુષ્યોને
હોડાવી મૂકવાના પ્રયત્નમા રહુ છુ

યુવક એ શબ્દો પૂરા સાભળવા પણ ન રહ્યો તેનુ હૃદય
એણે મક્કમ કરી, આવા ખનાવોનુ કારણ તપાસવા તરફ દોરી
દીધુ હતુ તેના જવા પછી મહેન્દ્રપ્રસાદે ધર્મલક્ષ્મીને ધૈર્ય
આપવા માડ્યુ —

“ દેવી, જુઓ, આ ભાઈ તો ગયો હવે જરા ધૈર્ય રાખો.
પરમાત્મા એને સાનુકુળ થાય તેવી સ્તુતિ કરો ! અમે તમામ
નોકરો સાથે જે મદિરમા તે દર્શન કરવા ગયેલા ત્યા જઈએ છીએ
તેમ પોલીસ ખાતાને જાગૃત રાખવા પણ બહોબસ્ત કરીએ છીએ,
ખીજ પણ કંઈ ગોઠવણ થશે તે કરીશું આકાશ પાતાળ એક
કરવા જેટલા પ્રયત્ને તમને એ બાળકો-હયાત હશે તો પાછા
મળશે સૌથી મહોટામા મહોટુ મહારૂ હથીઆ મહારા પ્રભુમા
શ્રદ્ધા એજ છે અને એજ તમારૂ પણ હો ! તમારી ઇચ્છા હોય
તો તમે પણ મદિર સુધી લલે ચાલો પણ એક વાત યાદ
રાખવાની છે દેવી ! આથી શીખવાનુ એટલુંજ છે, અને આપણા
આ દુખી ચોઘડીયામા મહારે ન કહેવુ બેઘએ તો પણ કહી
જવાય છે તે એ કે-અવેરાત વડે બાળકોને શણગારવામા આવે
છે તે તેના લાલની એક બાજુ છે, પણ પુરતા જપતા અને
જરૂરના પરિજનો વગર તેમનું લૂટારાઓની આંખો આગળ પ્રદ-
ર્શન કરવા રખડતાં મૂકવામા આવે તેને લઈને તેમના જીવ
બેખમમા આવી પડે તે અવેરાતના ઉપભોગની ખીજ બાજુ છે

પ્રકરણ ૧૦ મું.

“ બાવન લાખનો બીજો બોલો. ”

“ સમગ્ર દુનિયાના મહારાજોના જવાહીંગે એકત્ર થયેલાં
કોઇ પ્રદર્શનમા જોવા ન મળે ? ” એ મતલબના એક વૈભવમાંજ
અલમસ્ત રહેનાર, અને વૈભવોના તરંગોની વિચાર સૃષ્ટિમા
જીવન ગાળનાર બાદશાહના વિચિત્ર પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં, ભારત-
વર્ષનો કોઇ કવી શીરોમણી જવાબ આપે તો ખસ છે કે-“ જન-
સમાજ ઉપર ઉપકાર કરવા માટેજ જેણે દેહ ધારણ કરેલો છે,

જીવનની હરેક પળે માતૃભૂમિના ઉદયનોજ જે મન વાસ્તવીક દિશામાં જમ્યા કરે છે—એવા એક દેશાભિમાની નરવીરનું અત કરણ એ કરતા પણ અમુલ્ય અને વિશેષ લાભકારી અને લગ્ય પ્રદર્શન છે”

“જનસમુહના લાભાર્થેજ જીવન ગાળનાર પવિત્ર અને પરોપકારી નરરત્નોના જીવનની કીમત આંકવા મનુષ્યોએ ઉત્પન્ન કરેલી આંકડાની સખ્યા તુચ્છ લાગે છે ભગવા વસ્ત્રો ધારી સાધુજનોમાં જનસમાજ ઉપર ઉપકારને અર્થે જીવન ગાળનારા જીજ્ઞ અપવાદો સિવાય, ખાકીનાએ તો, જનસમુહને રખડતો મૂકી, પોતેજ જહેલી જહેલી મોક્ષ મળે તેવો માર્ગ પકડી લઈ એક રીત્યે સ્વાર્થ સાધવાનો વેશ કર્યો છે એવો આક્ષેપ મૂકવામાં આવે તો શું ખોટું છે? પ્રસ્તુત જીવનમાં, જે સમયમાં, માતૃભૂમિના સત્તાનો, અન્ય પ્રજાને દ્વારે તેના છત્ર નીચે સ્વતંત્રતામાં રહેવાની યાચના કરવામાં પ્રયત્નવાન ખની રહેલા છે, અને તે માટે ખીજ તમામ કુલ્યોને ઘડીભર ખાજીએ મૂકી દીધા છે, એવામાં, એજ ભૂમિની મૃતિકાથી ઉત્પન્ન થઈ, એજ ભૂમિની મૃતિકામાં પાછા સમાવા સરજાયલા છતાં, એ સત્તાનોની ખૂમોમાં પોતાનો વાસ્તવીક અવાજ ન ઉમેરનાર કૃતઘ્ની ખરો કે નહીં? એવા ભગવા વસ્ત્રધારીઓ કરતાં તો અમારા ધવળવ વસ્ત્રધારી સાધુ મહાશયોની ચરણ રજ અમારા શીર ઉપર વધારે શોભજે ! કોઈ વખત, વૈભવમાં લોહતા ધનાઢયો જેમ સલેહગાહને અર્થે અમેઝિકા જેવા દેશની મુસાફરીએ જાય, અને ત્યાં પણ પોતાના ધનનો સદુપયોગ જનસમાજના હિતને અર્થે કરી ખતાવે તે મુજબ અથાગ પુણ્ય સચયને લીધે, લાખા વખત સુધી, સ્વર્ગમાં રહી કટાળવાથી સ્વર્ગના એ દેવો પૃથ્વી ઉપર આવી પરોપકાર કરવાનીજ પ્રકૃતિને આધીન રહી અહીં પણ તેઓ જનસમાજ ઉપર પરોપકાર કરવામાં પોતાનું જીવન ગાળના જોધએ છીએ, અને પ્રાકૃત પુરુષામાંથી, સામાન્ય રીત્યે વૈરાગ્ય થયો ન થયો, એટલે તુર્તજ ધોળા વસ્ત્રોમાં ભગવે મેલ ઉમેરી, હૃદર નિમિત્તે અનેક ઉપાધિઓમાં પડતા જોધએ છીએ તેમને તો—

“દુઝામે દોનું ગયે,
માયા મીલી ન રામ”

એમ ખને છે તે કરતાં તો તેવાઓ કંઈ સદુચોએ વળગે તો દેશને ફાયદો છે એ કહેવું ખોટું નથી પણ એવાઓને

એમની સ્વેચ્છાએ ઉદ્યોગ પ્રદેશમાં વાળી દેવાની ચાવી હાથ આવવી જોઈએ ”

ઉપર મુજબના અનેક તરંગો, યુવક, મનમાં કરતો, ભક્તિ-પુરાથી નીકળી, જ્યેષ્ઠ માસની અમાસના રોજ ટેકરા ટેકરીવાળા અને ભયાનક ઝાડી જંગલવાળા પણ દુષ્કાળને લીધે વધારે ભયાનક રૂપ ધારણ કરી રહેલા પ્રદેશમાં ચાલતો હતો. સુભાગ્યે વાદળો હોવાથી તેને તાપ લાગતો નહતો એટલે ન્હાનું પોટકું અને છત્રી બગલમાં રાખી, કથા ખભે નાખી, હાથમાં એક ડાંગ લઈ, પ્રાતઃસ્મરણીય સતી સીતાની શોધમાં જતા હનુમાનની પેઠે, અવાપિ પર્યંત પાળેલા પ્રહર્યે આવેલા વેગવડે મનમાં તરંગો કરતો તે ચાલ્યા કરતો હતો —

‘ જુઓ, વળી આ બાળકોને ઉપાડી જનાર પણ ખાવા । બિચારો નોકરે હાકતા હાકતા કરે । વર્ષાન તરફ જોતા તેમનો પણ ભગવો વેષ હોવો જોઈએ એવા પચાસ લાખ કરતા વધારે મનુષ્યો, ગરીબ હોદવામીઓના પરસેવાની કમાણી ઉપર નાહક નો બોલો થઈ પડનારા હોદ્દામાં મોજુદ છે । કોઈ પ્રજામાં, બીજાની કમાણી ઉપર આધાર રાખી નિરૂપયોગી જીવન ગાળનારા આથી ચોથા ભાગના મનુષ્યો હોવાનું કોઈ બાહ્યશ આકડા શાસ્ત્રી ખતાવે તેને એક દાખ રૂપિયાનું ઇનામ આપવાનું નામદાર ગાયકવાડ સરકાર જેવા દેશાભિમાની નૃપતિ કહાડે તો તે કોઈ મેળવી શકે ખરો કે ? ’ એવા ભગવા વેષધારીઓ ભલે ગૂંહાઓ ઉપરજી જીવન ગાળનારા હોય અનીતિમાં સખડી, દુનિયામાંથી અજાણપણે પાપમય જીવન ગાળી રહ્યા હોય, પરંતુ માત્ર ભગવા વસ્ત્રો પહેરી એકાદ મદિગમાં ગાદી જમાવી બેસે, અથવા શેરીએ શેરીએ ફરે, એટલે તેમને અમારા હુકમના એક વિશેષ અગીલુત ગણી તેમને પોષવા એ અમારો ધર્મ થઈ પડ્યો છે । અમે એમ નથી કરતા તો પાપી યા-નાસ્તિક કહેવાઈએ છીએ —

ઉપર મુજબ વિચાર તરંગમાં આ યુવક ચાલતો હતો એટલામાં —

“ સખર ! કોન હે તુમ ? કહા જતા હય ? ! ” બે કાળા

* વધારે ખાત્રી માટે “ દીમીનલ દ્રાહ્મસ ” નામનું પુસ્તક વાંચશો

પાણીદાર ઘોડા ઉપર આવતા અજાણ્યા અન્ય પ્રદેશના લાગતા. ઘોડેચારોમાંથી આગળનાએ યુવકને પૂછ્યું

આ વખતે એ ભક્તિપુરાથી ત્રણેક માઈલ આવ્યો હતો, યુવકે સ્વપ્ને પણ ધાત્રેલુ નહીં કે આવી રીતે અપરિચિત લૂટારા જવાઓને અહીં એકાએક ભેટો થશે એટલે એ ઠંધ પણ અઠસ્માત માટે તત્પર નહતો. ક્ષણભર આત્માને હૃદયમાં ઉતારી સાવધ થઈ સમયસુચકતા વાપરી એ પ્રત્યુત્તર આપ્યો તે વિચાર કરતો હતો તેવામાં—

“કયા ખહેરા હય ! મુંગા હય ! કયો જવાબ નહીં દેતા હય ?” આગળના સવારે ફરી પૂછ્યું

યુવક હજી સ્તબ્ધજી ઉભો હતો એટલામાં પાછળનો સવાર જે ઉમરે સહજ મ્હોટો હતો તેણે આગળનાને કહ્યું —

“અરે, જવા દેને ! નયોં રખારી જેવો ને ખહેરો દીહેસે !

ઠંધજ નથી, હાલ હાલ,”

જે સવારો આગળ ચાલ્યા, તે દેખાયા ત્યાં સુધી યુવક એમજ ગ્યો તે પછી તેણે નજીકની એક ટેકરી ઉપર ચઢી તેમના તરફ બેસ્યું તો ભક્તિપુરાની જાણે પ્રદક્ષિણા કરતા હોય તેમ વચમાં આવતા આઠા રસ્તાને ઓળંગી તેઓ દોડતા જતા જણાયા, યુવકે ઘડીમાં અનેક તર્કવિતર્ક કરી દીધા

સાંજનો સમય થવા આવ્યો હતો નજીકની એક ખીજ વધારે ડેંચી ટેકરી ઉપર એક જીર્ણ દેવાલય જણાયું ત્યાં જવા માટે રસ્તો જણાતો નહતો અને વિકટ જગો હતી તોપણ યુવક તે તરફ ચાલ્યો અને દીવસ અસ્ત થતા પહેલાં એ જીર્ણ દેવાલય નજીક જઈ પહોંચ્યો. સાવચેતીની ખાતર હવે એણે આગળ ન જતાં રાત્રિ અહીંજ ગાળવા વિચાર રાખી દેવાલયના આગળની ઓસરી તરફ ચાલ્યો, તેવામાં સામેથી ચાર સ્ત્રીઓ તેના તરફ આવતી બેઠી !

તે ચાર સ્ત્રીઓમાંથી એકને તો યુવકે ઓળખી કારણ કે ત્રણ વર્ષ ઉપર છ માસ સુધી મહેન્દ્રપ્રસાદ સેઠના ઘરમાં તે નોકર રહી હતી, તેનું વય ચાળીસેક વર્ષનું હોવા છતાં પાંત્રીસ જેટલું લાગતું હતું. તે ભાવસાર ગતિની હતી ધણીની સાથે તકરાર થવા ઉપરથી પંચ સમક્ષ તેના ધણીએ તેને ફારકતી આપી હતી ત્યાર પછીથી તે છૂટક મજૂરી કરી ગુજરાન ચલાવતી.

નકારી સોખતમા ફરતી જણાયાથી શેઠના ઘરમાથી તેને રજા આપવામા આવી હતી ખાકીની તેની ત્રણ સોખતણા તેનાથી ઘણી ન્હાની ઉમરની હતી અને યુવકના જોવામા તે પ્રથમ આવેલી નહતી

“ ચમેલી ? ! આ વખતે ક્યાથી આવે છે ? ! ” સહસા મળવાથી કંઈ વાત કરવીજ એમ ધારી યુવકે પ્રત્ન કર્યો

“ અમે બધા આ દેવાલયમા દર્શન કરી આવ્યા ને કથા સાલળી આવ્યા ” એટલું કહેતી કહેતી તે ઉતરવા માડી

યુવકે કહ્યું—“ અરે પણ સખુર ! ચમેલી ! ભક્તિપુરાતો અહીંથી દૂર રહ્યું આજી બાજી નજીકમા કોઈ ગામડું નથી, જો કે મહને પણ આ રસ્તો કદી ભયાનક તો નથી લાગ્યો પણ હમણાજ મહને જો સવારો મળ્યા તે ઉપરથી મહને લાગે છે કે તમારા જીવી ત્રણ ચાર સ્ત્રીઓના મડળને અધાડ થયે અહીંથી જવું જોખમ ભરેલું છે યુવક વાક્ય પુરૂ કરે તે પહેલા ચમેલી જોલતી જોલતી ઉતરવા લાગી કે—અમને શું હરકત છે ? અમે તો હમણાજ પહોચી જઈશું.

વાહ ! સ્ત્રી જાતિ ! ઘજાદપિ કઠેરાણિ મૃદુની કુસુમા-યપિ તે આ ! ! અસ્તુ ! મનુષ્યના સામાન્ય ધર્મને આધિન રહી મહારે તેમને ભયના ખખર આપવા ઉપરાત કાંઈ પ્રયોજન નથી ” એમ મનમા વિચાર કરતો, યુવક દેવાલય પાસેની ઓસરીમા પેઠો યુવકે ત્યા જ દર્શ્ય જોયું, તે આપણા દેશની સ્થિતિ જોતા વાચકે ઘણી વખત જોયેલું હોવું જોઈએ “ સાધુ મહારાજ ” પાત્રીસેક વર્ષની વયના કંઈક શુષ્ક બાધાના અને શરીરે રયામ વર્ણના હતા હરદમ દમ લગાવવાને લીધે તેમના નેત્ર લાલજ રહેતા તે એકલા આ વખતે નહોતા, સાથે બીજા ત્રણ સખસો હતા એમને ‘શિષ્યો’ કહીશું ? ‘સાધુ’ પાસે એસનારાને શબ્દ ચિતામણીમા બીજી સજ્ઞાને અભાવે હું ધાડ છું કે શિષ્યો કહેવા અનુચિત નહિ ગણાય એમાનો એક તો હલકી કામનો હિંદુ લાગતો હતો ખાકીના જો બંધે ઇંચ લાખી ઉમેલી દાદી વાળા જવાન હતા એક બાજી ચિનાઈ રકાબી પવાલા અને બીજી બાજી રમવાના છૂટા છવાયા પત્તા પડેલા હતા, જોથી થોડાકજ વખત પૂર્વે તે પત્તાની રમત રમાયાનો ખ્યાલ આવતો હતો.

મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠની પારમાર્થીક વૃત્તિનો લાભ કેઠને મળતો

આ સાધુ મહારાજને આજ દેવાલયના જીર્ણોદ્ધાર માટે બે વર્ષ ઉપર મદદ કરાવવાનું કામ યુવકે કર્યું હતું. મહારાજના વ્યવસાયમાં જીર્ણોદ્ધારનું કામ તો જામનું તેમ રહી ગયું હતું પરંતુ યુવકે મદદ કરેલી એટલે નિરૂપાયે જામને કહેવું પડ્યું કે—“આવો ! ફક્કડ, લો ! તમે પણ એક ગાજનો દમ લગાવો !”

યુવકે આ દૃશ્ય જોઈને ચક્રિત થઈ ગયો. મનમાં ઉડો નિશ્વાસ નાખ્યો “આ પણ બાવો !” એવો મનમાં સહજ ખ્યાલ કરતો તેણે મહારાજને કહ્યું

“મહારાજ ! હું ગાજે પીતો નથી” જાણે પરાધીન હોવાથી—આ સમયે બીજો જવાનું હતું નહિ તેથી યુવક મુગો મુગો ત્યાં બેઠો.

“લાવો ! લાવો ! !” થોડી ઉગ્રેણી દાઢાવાળામાંથી એક બોલ્યો “હો કયા દમ લગાયગા ? દેખો ફક્કડ

“જે ન પીયે ગાજેકી કલી,
વો લડકેસે લડકી ભલી—”

એમ કહેતામાં યુવક સીવાયના ચારે જણ ખૂબ હસ્યા.

યુવક અસ્થાને આવેલો લાગ્યો પરંતુ તેને રાત્રિ આ સ્થળે ગાળ્યા સિવાય બીજો રસ્તો ન હતો જે કામે તે આ મુસાફરી ખેડતો હતો તેમાં આવા પ્રકારના મનુષ્યો સાથેનું સંમેલન કદાચ ઉપયોગી પણ થઈ પડે, એવો તેને વિચાર આવ્યો અને સહન શક્તિને મદદમાં બોલાવી, પોતાની માનસિક ઉચ્ચ સ્થિતિથી જાણે નીચે ઉતરી, તે આ ટોળી સમક્ષ ખેડો.

બાવાજી જ્યાં બેઠા હતા તે ઓસરીને લગતા બે ઓરડા હતા અને તે બે સદીઓ પૂર્વે બનેલા હોવાથી તેને જરૂર હોય તો ગળડાવી પાડવા માટે સેન્ડોની એક લાતનું જોર તો વધારે થઈ પડે તેવું હતું ! એમાંથી જમીન નજીકની ધટો તો ઘસાઈ ગઈ હતી ભીંતોમાં ખાકોરા પડ્યા હતા એક ઓરડામાં બાવાજીનું રસોડું થતું હતું અને બીજામાં એક ઢોલીઓ બીછાવેલો પડ્યો હતો નીચે જમીન ઉપર એક સાદડી પાથરેલી પડી હતી. ભીંતે તળાકુંની અને ગાજની એક કોથળી લટકાવેલી હતી માન્થેસ્ટરની મીલોમાં બનેલા કાપડના તાકા ઉપરની સીઓની છબીઓ ભીંત ઉપર ગુંદરથી ચોટાડી તે ભીંતને શણગારવામાં આવી હતી.

ખાવાજી ઉપર ઉપકાર થયેલા છતાં તેમણે યુવકને ભોજનનું કે પાણી સુઝાનું પૂછવા જેવું સ્વાગત ન કર્યું એ યુવક ઢોલી-ચાવાળા ઓરડામાં ગયો. પોતાની ડાંગ એક ખાજીએ મુકી પાસેનું ન્હાનું પોટકું એક ખોટીએ ટીંગાવ્યું. છત્રી એક ખોટી ઉપર મુકી તેના ઉપર કંથા મુકી બીજાની ફાટોમાંથી અધારી રાત્રી હોવાથી કંઈ પ્રકાશ આવતો ન હતો. એમાં બે ત્રણ મિનિટ રહી તે પાછો ખાહો આવ્યો. ચારે જણા આપસઆપસમાં ગુપ્તગુપ્ત વાતો કરતા જણાયા, એને ન ગણકારતા યુવકે વાત શરૂ કરી —

‘ મહારાજ ! આ મકાન આટલા સુધી જીર્ણ થઈ ગયું છે એમ જો તમે થોડું પાસે આવ્યા ત્યારે હું જાણી શક્યો હતો તો માત્ર અહીંસે રૂપિયાની મદદ થઈ શકી તે કદાચ તમારો વધારે સત્કાર થાત ખરો—’

“ અરે, ફક્કડ ! ” ખાવાજી વચમાં જોલી ઉઠ્યા. “ કોન જેતા હે ઓઁ કોન લેતા હે ! હમારા નસીબ મે લીખાયા સો હમકું મીલ જયા ખસ ! કયો સચ ખાન હે ને ? ” વળી પાછા યુવક સિવાયના ચારે વિના પ્રયોજન હસી પડ્યા અને એક પછી એક ગાજની ચલમ હાથમાં લેવા માડ્યા.

યુવકે જાણ્યું કે ખાવાજી એકલા કૃતદ્રો નથી જણાતા પરંતુ તેથી આગળ વધીને આ ટોળીના કૃત્યો જે હોય તેમાં પણ સંડોવાયેલા હોવા જોઈએ પરંતુ હાલ જ કંઈ તે નીકળ્યો હતો તેમાં સજ થવાની જરૂર તેને હતી, એટલે ખાવાજીના કૃત્યોના વિચારોને હૃદયમાં એક કોરે મુકી દીધા. દીવસભરના પરિશ્રમથી તેને કંઈને ભૂખ લાગી હતી ત્રાખા જેવી પરિપક્વ કરેલી લાખરીના ચોરસા પાડી, મુરખા અને અથાણામાં ટેવાઈ ગયેલા પાકેશાંચીએ ઘરમાંથી યુવકના પોટકામાં ખાધેલા હતા. પરંતુ પાણી કયાય તેના જોવામાં આવ્યું નહીં એટલે તેણે ખાવાને પૂછ્યું.

“ મહારાજ ! અહીં પાણી કયા મળશે ? ”

“ નીચેના બહેળીયામાં ! ” ખાવાજીએ રોકડો જવાબ આપી દીધો.

એ જવાબથી યુવક પળવાર તો સ્તબ્ધ થયો, પણ નીડર રહી પોતાની ડાંગ અને પોટકીમાંથી લોટો લઈ નીચે ઉતરવા

પહેલાં પોટકી તરફ એને ઠપક ચિતા થવાથી તેના નગ્ન બેયુ પોટકીમા ઠપ બેખમ ન હતુ પરંતુ કેટલાક ઠાગળો અને કેટલીક ચીએ ખીએને નજીવી જીવી લાગે પણ તેને ઉપયોગી હતી એટલે તેને તેના તરફ જરાક ચિતાની નજરે બેવાઈ ગયુ તેા પણ ડાગ અને લોટો લઈ ઉતર્યો અમાવાસ્યાની રાત્રિ અને વળી વાદળા હોવાથી તારાનો આખો પ્રકાશ પણ ન હતો. આશરે ત્રણસે ડગલા જેટલું નીચાણ તેને ઉતરવાનુ હતુ રસ્તો ખતાવનાર પણ ત્યાં કોઈ ન હતુ ખાવાળ અને તેમના ત્રણ ગોઠીયા ઝાંઝની ધુનમા ગપ્પા મારતા હતા યુવક નીચે ઉતરવા માડ્યો, જંગલ, અધારી રાત્રિ અને ઉન્હાળો હોવાથી જનવરની સ્વાભાવિક રીતેજ ધાસ્તી હતી એવામા જ્યા તેને ચમેલી અને ખીજ ત્રણ બીએ મળી હતી તે સ્થળે એક ચાલીસેક વર્ષનો પુરૂષ મયત્ન કરી ચડતો દેવાલયમા આવતો બેથો. યુવકને બેઈ તે ઉભો રહ્યો તેના ગજવામા એક ન્હાની ડખી હતી તેની આપ દખાવી એટલે વીજળીનો સહજ પ્રકાશ થયો, યુવકને તેણે આળખ્યો અને યુવકે પણ તેને મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠને ત્યાં હુડીના નાણા એક શગડના ગુમાસ્તા તરિકે વખતો વખત આપવા આવનાર હોવાથી તેને આળખ્યો

“ આ વખતે કયાથી ? ” યુવકે પ્રશ્ન કર્યો

“ આ દેવાલયના જીજ્ઞાસુ મારે ખાવાળને પચીસ રૂપીઆ આપવા મને મોકલ્યો છે આવતા આવતા મોડું થઈ ગયુ સવારમા મ્હારે યાત્રાએ જવાનુ છે એટલે હાલજ આખી આવુ એમ વિચાર કરી નીકળ્યો પણ અધાર થઈ ગયુ આપ કયા આ વખતે બજો છો ? ” ગુમાસ્તાએ પૂછયુ

યુવકે કહ્યુ. “ હુ નીચે બહેળીયામા પીવા માટે પાણીનો આ લોટો ભરવા બહુ છું ”

“ સભુર ! મ્હારી પાસે આ હીવાની મદદ છે એટલે હુ તતજ જઈને લઈ આવીશ. ”

“ તેમ હોય તેા હુ પણ સાથે આવું છુ ” એમ કહી યુવક અને એ ગુમાસ્તા સાથે નીચે ઉતર્યા અને ધાર્યા કરતાં બહેળામાંથી જળ લઈ બહેલા ઉપર આવી ગયા યુવકે અને ગુમાસ્તાએ કોરડીમા જઈ થથેરછ ફળાહાર કર્યો અને જળ પીધુ ગુમાસ્તા ખાહર આવ્યો મહારાજ તેને કહ્યુ “ દેખો ભર્યા !

જોગી લોકકા સમાધીકા યે વખત હે, તો રાતકા વખત ઇધર કબી મત આના, સમજ્યા !”

“અરે મહાગજ ! આતો તમારા આ મદિરના સમાર કામ માટે પચીસ રૂપીઆ લઈને એમના શેઠ તરફથી આવે છે—” યુવકે બહાર આવીને કહ્યું

“એસા હે બહોત અચ્છા ઓળીસ્તરે પર રખો.”

આ વાત શ્રી હતી તે વખતે બે સવારો, ઘોડાઓને પાછળ આલતા દોરીને ઉપર ચઢ્યા અને ઓસરી આગળ આવી ઉભા

“હવે આ હરાણીયાનો વારો ! મહારે માથેથી દાણુ ઉતર્યું” એકે ખાવાળના સામે જોઈને કહ્યું

“હાલ, હાલ, હવે” બીજે બોલવા જતો હતો જને ઇસારાથી દાદીવાળામાથી એકે રોક્યો યુવક તે જોઈ શક્યો. એટલામા દાદીવાળા બેઉજણાએ નવા આવનાર સવારોને ખાવાળની ઓસરીથી થોડે દુર લઈ જઈ તેના કાનમા કંઈક કહ્યું

યુવકથી આ બધુ કંઈ સમજાયુ નહી એટલે એણે ખાવાળને કુતુહલની ખાતર આ લોકો કેણુ છે એમ પ્રશ્ન કર્યો,

“તુમ તુમારે અદર બેઠકે સોજઓ !” ખાવાળએ ઉત્તર આપ્યો યુવકને બહુ માકુ લાગ્યુ પણ સમય સુચકતા વાપરીને અદર જઈ સાઢડી ઉપર બેઠો એવામા ખાવાળ સિવાયના પાંચ જણુ જે ટોળું વળાઈ આવે જઈ વાતો કરતા હતા તેમાંના એકે આવી ‘યુવક બેઠો હતો તે ઓરડાનુ બારણુ બંધ કરી બાહરથી સાકળ વાસી

યુવકને કંઈક એમ સમજવા માડ્યુ કે બે બાળકોનું હરણુ કરનારા કાતો આ લોકોજ હોવા જોઈએ અથવા તેમના તરફથી જસુસો આ રાખેલા હોવા જોઈએ ઘણીજ ત્વરાથી-ટુંકા વખતમાં પોતાના હ્યેયનુ સુકાન હાથમાં આન્યુ જોઈ તેને ઓરડામાં પુરેલો છતા હૃદયના ઉડાણમા સતોષની લાગણીઆ થઈ આવી સ્વતંત્રતાના ભોગે હ્યેય સંધાયુ ! અથવા હ્યેય તરફને રસ્તો જણાયો ! યુવક બીલકુલ નાહિંમત થયો નહીં એમ છતા તે છૂટકારા માટે પ્રયત્નશીલ રહ્યો, ઓરડાની એક ન્હાની બળી હતી તેમાથી તેણે ખાવાળને બોલાવવા માડ્યુ

“ચુપ રહો ! ઓર તમારા બદનપર મેં બેત લગાડ્યા” મવારમાંના એકે કહ્યું

યુવકે બેસુ કે હિંદી જેની માતૃભાષા હોય તેવા તો આ લોકો નથી. પરંતુ કોઇ હલકી જાતિના લૂટારા છે, જેમ છતાં સાવચેતીવા ખાતર એણે એરડાને અદરથી સંકળ પ્રથમ તો મારી પછી પૂછ્યું —

“કેમ, મીયા બેત લગાવશે ? તમારું કંઈ અપમાન થયું છે ?” યુવકે પૂછ્યું

“કુરુરકુ તુમ હમકું મીલાયા એર બહારા હોમકા ટોમ કીયાયા.” એક સવારે, બોલ્યો

યુવકે હવે બાક્યુ કે આ બપોરે મળ્યા હતા તેમ સંસ્મરણ

“મીયા તમે ઉભા રહ્યા હતા તો હું તમને જવાબ આપીશ તમને બેઠામે હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો હતો મહારી એવ હવે પે પહેલાં તો તમે ઘોડા ઘોડાવી મૂક્યા, કેમ અરે ?” યુવકે કહ્યું.

“હમ તુમારા કુંછ સુનતા નહીં હે ! બસ્તી બેઠામા તો અખીં સેરા જન લીયા બયગા.” સવારે જવાબ આપ્યો.

“મીયા, જન તો કોઈના કોઈથી લઈ શકતા નથી. તેમને તેને રસ્તે આલ્યો જાય છે—”

એવામા એક ખાતમીદારે આવીને આ લોકોને ખમ્મર આપ્યા કે બકિતપરમા થાણામાથી પોલીસના માણસો આવી પહોંચ્યા છે અને હવે ઠંકાણે ઠંકાણે તે તપાસ માટે નીકળશે એ સંજોગો ટોળીના પાંચે માણસો બચાવીત થયાં. ખાવો પણ એમાકાના જેવો ખની ગયો. ખાતમીદારના કહેવા ઉપરથી એક મીનીટ પણ રૂકા-વવી પરવડે તેમ નહતું. યુવકને પુર્યો હતો તે એરડાને ખાતર એક મહોદ્દ તાણુ આપ્યું તે સવારોએ માર્યું. અને પાંચે એ ટોળીના માણસો અને ખાવો એમ છએ જણા ગુપચુપ ટેકરી હાતરી પડી રહ્યે પડયા. પચીસ રૂપિયા આપવા આવનાર સુખાસ્તો તો કયારનોએ જતો રહ્યો હતો કારણ કે એને સવારેજ ખાતર નીકળવાનું કહેતો હતો.

તાણામાં પૂરેલો યુવક એકલો પડ્યો. સંધ્યાની અમારોમાની સુત્રિની બચાવકત્તને લીધે તે તલભાર રહ્યો નહીં. એને એક પ્રિયાર આવતો હતો કે હું આવી રીતે પુરાસો મહા મહા સૂફન ને કુંજાવીકારીને લઈ જવાર આવવા તેને લઈ. જ્યાંમાં મહા કંરારાસો જોરો માલ્યા. “પ્રભુ કરે ને એ ખાતરો કંરારા

હોય ! અને હું અહીંથી છૂટી આ લોકોની પાછળ લાગું” એ વિચારે જૂદા જૂદા રૂપે એના મનમાં ધોળાયા કરતો હતો. વિચારમાં ને વિચારમાં મધ્યરાત્રિ થઈ એવામાં ચારડાની પાછળથી કોઈ ચોર ખાતર પાડતો હોય તેમ એક પછી એક ઇટ ખેંચી લાગી.

મધ્યરાત્રિ સુધી તો આવી પડેલી નવીન આપત્તિમાંથી છુટવા માટેના અનેક તરંગમાં આ યુવકે વખત ગાળ્યો અને વિદ્યાર્થી-આભાસ આવા વિષમ વખતમાં પણ શાકને લીધે, કંઈક સંતુષ્ટ વૃત્તિ સ્વીકારી લેવાથી થવા માંડ્યો, બગાસા આવવા માંડ્યાં ત્યાં તો પરમકૃપાળુ પરમાત્મને જાણે એકાએક વિપતિ વાહણ વિસ્તૃત કરવા ધાર્યું હોય તેમ લાગવાથી તે સચેત થઈ ગયો. પ્રથમ તો એને લાગ્યું કે કોઈ જનવર કંઈક જીવ જતું માટે દોડાદોડી કરતું હશે અથવા દર ખોદતું હશે, પરંતુ બાકામાંથી ધારીને એતા બહારથી મનુષ્યનો હાથ એક પછી એક બળવી બળવીને ઇટો ઉખેડતો માલમ પડ્યો ત્યારે એને લાગ્યું કે તેમ કરનાર ગમે તે કોઈ અબાણ્યો મનુષ્ય હોય, એની સાથે છૂંટયા પછી ગમે તેમ થાય પરંતુ એના હાથવડેથી સ્વતંત્રતાનું દ્વાર ખુલ્લું છે એ જોઈ પ્રથમતો હૃદયના ઉડાણમાંથી એણે પ્રભુનો ઉપકાર માન્યો. “હે પરમાત્મન, અમે પામર મનુષ્યો અમારા છૂંટકારા માટે વળખા મારીએ, અમારી મતી પ્રમાણે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નોમાં જીવન ગાળીએ છીએ પરંતુ હે સર્વવ્યાપી વિશેષ ! આપની એક ઈચ્છા માત્રથી અમારી અનેક પ્રકારની આપત્તિઓ વિધુત્વેગે નષ્ટ થઈ જાય છે ! અને અમે મિથ્યા મર્મત્વ કરીએ છીએ કે અમારા પ્રયત્નોનું અમુક પરિણામ આપણું પ્રભો ! તમારી ઈચ્છા માત્રજ સર્વત્ર પ્રબળ છે અને તેનેજ આધિન રહેવાની અમે મનુષ્યોને, અમારા પ્રયત્નો કરતાંની સાથે, સુમતિ આપો ! પ્રભો ! ઘડી પૂર્વેજ આ કારાગ્રહ સમાં ચારડામાં હું રહેને પૂરાયલો લાગતો હતો. આવાજ અને તેમના સ્વાર્થોના પોલાસ આવવાની પછીકને લીધે પલાયમાન કરી ગયો છું ! અહીંથી હું કેવી રીતે છૂટી શકીશ એના ખ્યાલ રહેને નહિતી એ સમયમાંજ વિષમઠાળમાં, પૂર્વના પૂણ્યોને લીધે મનુષ્યોને કેવા પ્રકારે આપ સહાય કરો છો એ મમજીવું”

કેપ મુજબ યુવક વિચાર કરતો હતો, તે દમ્યાન જીવ્ય થયેલુ ચાર છ ઇંટોનુ ખનેલુ એક ગેડુ ખસ્યું અને ખારી જોડલી જગો ખુદલી થઈ ! અદરથી યુવકે ખહાંગ ઉભેલા મનુષ્યને સ્પષ્ટ રીતે જોયો, ખહારના ઇંટો ખસેડનારે અદર યુવકને જોયો તેવોજ તે જાણે લયલીત થઈને નહાસતો જણાયો ! યુવકે પોતાની પોટકી ડાગ વગેરે લઈ એકદમ કુદકો મારી ખહાર નીકળી તેને નહી નહાસવા માટે કહ્યું—

“તું ગમે તે હો ! તહારા આ કાર્યથી હું છુટવા પામ્યો છું માટે નહાસવા માટે કંઈજ કારણ નથી”

એ મનુષ્ય ઉભો રહ્યો યુવકે પાસે જઈ તેને કહ્યું—

“ભાઈ ! તમારા આવવાથી ખંદીખાના જવા ઓરડામાથી મહારો છૂટકો થવા પામ્યો તેથી તમે એક મહોટા મિત્રનું કાર્ય કરેલુ છે” અમાવાસ્યાની રાત્રિ અને વળી તારાનો પણ પૂરો પ્રકાશ નહતો, કારણકે આકાશમાંથી પૃથ્વી ઉપર કંઈક પણ પ્રકાશ આપનારા બુધ, બ્રહ્મસ્પતિ, મંગળના તારાઓ ઉપર છૂટાં છવાયા વાદળા આવી ગયા હતા અને થંદ્ર માટે ઉમેદવારી જાણે કરતો હોય તેવો શુક્રનો તારો કેટલીકવાર પહેલા ક્ષિતિજમાથી ઉતરી પડ્યો હતો ! તેવામા પણ આ મનુષ્યની આકૃતિનો એક ખે વખત પરિચય થયેલા હોય એમ યુવકને લાગ્યું તેના ખરડા ઉપર આલ્હાદ અને વાત્મલ્ય મિશ્રિત લાગણીથી હાથ ફેરવતો યુવક ખાલ્યો —

“તમે શા માટે અલોપ થઈ જવાનું ઠીક ધાર્યું એ કહો !

“...ભાઈ ! એ ઓરડામા આજ ખાતર પડવાથી બહુ દ્રવ્ય મળશે, એમ મને કહેવામા આવ્યું હતું તેથી લાલચે .”

“તો પછી તમે તો એ દ્રવ્ય લીધા વગર કેમ જાઓ છો ?

“એ હવે અમને મળી ગયું સમજવું અમો ખાતર પાડનારામા એક જણ હોતો નથી. એ લીતમા ખાકોડ પાડવું એટલુંજ મહાર કામ હતું”

“પણ ખીજ તમારા ભાગીદારો આવીને શું લેવાના ? એ ઓરડામા કંઈજ નથી એ મહે મોડા કલાકના પરીચયથી બહુનું છે”

“એ તો લક્ષિપુત્રથી ખીજ ભાગીદારો હમણા આવી પહોંચતા હશે તેઓ તે વાતથી ચોક્કસી કરશે.”

“ ભક્તિપુરાના એકે એક ભીલ દાદુરામ મહારાજની ઠઠી સિવાયનો નથી—”

યુવક એમ ખોલતો હતો એટલામા દાદુરામનું નામ સાંભળી તે ભીલ નાચવા કુંદવા મડી પડ્યો વાહ ! દાદુરામ મહારાજ ! તમારું નામ સાંભળી પાવન થયો ! ભાઈ, દાદુરામ મહારાજ, હજારો ભીલ લોકોને દુર્ઘસનથી મુક્ત કર્યા છે રાત પડે અમારા કનૈયા છોગાળાના મહિમાના ગીતડાની ધુનમા ને ધુનમા ઘડના આગણાને તીર્થસ્થાન સમુ કરી મૂકે છે તે દાદુ મહારાજના પરતાપ !

વાહ દાદુરામ ! વાહ કનૈયા—

પાવન કીધા ગોમતી કેરાં જળ હો લાલ

મોરલીવાળા રણુછોડજીરે

શ્રીકૃષ્ણની ધુનમા આ ભીલ અધારી ગને જગલમાં પણ જાણે પરવશ જવો બનેલો લાગ્યો અને ઉપરનું ગીત મ્હોટેથી લલકારવા લાગ્યો

યુવકે કહ્યું—ભલા માણસ, તમને તે મ્હારે ભક્ત કહેવા કે ખાતર પાડવા આવનાર ચોગ કહેવા ?

“ આ આમડાના કોથળાને ગમે તે કહાને !

“ લીમડામા એક ડાળ મીઠું કે

ગજુછોડ ગીલા ”

એમ કરી ફરીથી તે ગાવા લાગ્યો

એની શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિની ધુન આ નિર્જન વનમા લાખે સુધી પહોંચવા લાગી અને જોત જોતામા આ સ્થળે ચાર માણસો દોડતા આવી પહોંચ્યા તેમા એકતો બાવાજીને થોડાકજ ઠલાક પહેલાં દેવાલયની મરામત માટે પોતાના શેઠે આપેલા પચીસ રૂપીઆ આપવા આવનાર ગુમાસ્તો જે યુવક સાથે જન્મે નીચે જોળીયામાથી પાણી લઈ આવ્યો હતો તે હતો બીજા માણસો અપ્રિયિત હતા ગુમાસ્તાએ પોતાની પાસેની વીજળીની બત્તી ખતાવતા કહ્યું—

“ હવે અહીં વિલખ કરવું સલાહ ભરેલું નથી ”

“ મ્હારા મિત્ર ! તમે અહીં પાછા શી રીતે આવ્યા ? ”

યુવકે ગુમાસ્તાને પૂછ્યું

ગુમાસ્તા—હું એ કૃતદની બાવાને મદદમાં પચીસ રૂપીઆ આપવા નહતો આવ્યો. ખરું જોતા તમારી ભાળ કહાડવાનો અ-

મારો હેતુ હતો. તમને ઓરડામાં પૂરી બાહેરથી તાણુ મારી દીધું તેવાજ હું બીજો કાંઈ ઇલાજ ન સૂજતા નીચે ઉતરી પડ્યો હતો. ટેકરી નીચે મહારે માટે એક પાણીદાર ઘોડો તૈયાર હતો હું તુર્તજ ભક્તિપુર ગયો અને તમારા એ ઓરડામાં જ લક્ષ્મી-વધિ ખબરો હતો તે લેવા આ અમારા ભક્તને પરિશ્રમ આપ્યો ! ”

“ વાહ વાહ ” યુવકે કહ્યું.

“ હરીપ્રસાદ શેઠે કેવી કેવી ગોઠવણો કરવા માંડી છે ! ”

આ ગોઠવણ કોણે કરી છે તે હાલ પ્રકટ કરવાની અમને આશા નથી પરંતુ હરીપ્રસાદ શેઠે પણ ચારે દિશામાં મનુષ્યો દોડાવી મૂક્યા છે ખરા.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

સેવાબુદ્ધિ કે સકામભક્તિ !

નરહરિ—હશે, પ્રભો ! ત્યારે આ કોઈ અન્ય શુભેચ્છકનેા પ્રયત્ન હશે પરોપકારી અત્કરણોમાં, નિર્દોષના છૂટકાગ માટે, અત્યામિ નિવાસ કરે છે જ ! ભાઈ એવી પરોપકાર વ્યક્તિનું નામ મને આ પ્રાતઃકાળ થવા આવ્યો એવામાં ગમનામ પેઠે સ્મરણ કરવા માટે ઠહેંતા પણ શો દોષ છે ?

ગુમાસ્તો—આજ્ઞા ભજનો. બીજો કંઈજ નહિ

નરહરિ—એમ? વાહરે? ભલે તો તેનો હું હાલ આગ્રહ નહિ કરું પણ ખરૂં પૂછાવો તો જો તમે માત્ર આ ટોળી સાથે ન હોવ તો હું તો મનથી એમજ માની લઉં છું કે એક ટોળીમાંથી બીજી લૂટારાની ટોળીમાં હું ફસાયો છું હોં ! વર, આ ભક્તને એવું કોણે ભરાવ્યું હતું કે જો ઓરડામાં મહને પૂર્વો હતો તેમાં લક્ષાવધી ખબરો હતો ?

ગુમાસ્તો—લક્ષાવધી ખબરો તો કેમ નહિ ? અસુક દેશની દોહલત એ કંઈ દેશના સિપાઇઓની કે ઠિલ્લાઓની કે તોપીની સંખ્યામાં નથી આવી જતી ! દેશની વાસ્તવિક દોહલત તો સુશિક્ષિત, ઉત્તમ આરિયવવાળા દેશપ્રેમી યુવકોજ છે.

નરહરિ—અને એવું જૂત તમને કોણે ઠસાવ્યું ? !

ગુમાસ્તો—કુદરત—સમયે—સ્માધદસે ! x

નરહરિ—અરે, તમારે લલુ થાય ! તમે અગ્રેજી બોલો છો ?

ગુમાસ્તો—ભોગજ થાતને ! અગ્રેજી બોલ્યો હોત તો કોઈ આફ્રિકામાં પદર રૂપિયાની નોકરી મેળવવા સિવાય બીજી રસ્તો જ ન ઉઠેલત ! આ ગુમાસ્તીમાં રોટલો ખાવા મળે છે તે—

આ વખતે તેઓ ટેકરીથી નીચે કુતર્યા સુધી બપોરે મંદા-નમાથી કંઈક બળામાના પુષ્પોની પરાગ માથે મીઠા થયેલ સુગંધીત ઠડી સમીર લહરી આવ્યા કરતી હતી પરંતુ અધકારના અમલ પૂર્ણ રીતે બન્યો હતો તેથી આખને મગ્ન થવા જેવું કંઈજ ન હતું, લકતને ગીત લલકારવામાંથી સાચવી ગાખે પડ્યો હતો, કારણ કે દરેક બળામાં લુટારા ધુપાઈ ગ્રહેલાની બમણા થયા કરતી હતી, એટલે તેઓ જેમ બને તેમ શાંતિથી ઉદયની વાટ બેતા પ્રયત્નપૂર્વક રસ્તો કાપતા હતા.

અધકાર કંઈ હમેશ આદ્યા કરે છે ? મનુષ્યને—જનવરને—ધમારતને અને જગતના તમામ સ્થુલ પદાર્થને જેમ અમુક સમયને માટેજ લાડા ચિઠી મળેલી હોય છે, તેમ જગતની અમુક વસ્તુસ્થિતિને માટે પણ ઉપગ્ર નિર્મોણ કરેલી હોવાનો કુદરતનો નિયમ સ્પષ્ટ સમજાય છે.

વેગળે,—ઠણું દિની સાલજવાની મર્યાદાના સીમાડા ઉપર, કુકડે કુકુકે થવા માંડ્યું ! જગતમાં, કુકડાને જન્મ આપવાની બ્રહ્માની યોજના, બે કદી સૌથી વધારે ઉપયોગી જણાઈ હોય તો તે આવી રીતે અમાસની અધારી રાત્રે ચાલતા મુસાફરો માટે હોવી બેઠાએ ! અગ્ની વગર ધુમાડો હોતો નથી ! તેમ જામ વગર કુકડા હોતા નથી. એટલે છેટે ગામ હોવાનો ભાસ થયો ! પરંતુ એટલામાં દુરદર્શી લકતની તીવ્ર આંખે થોડેકજ છેટે કેવતા સળગતો બેઠો ! ભય અને આશામીશ્રિત લાગણીઓથી બધાએ કયાસ કરવા માડ્યો. પાસે આવતા ગયા તેમ એક પશુકુદીમાં કોઈ મનુષ્ય ભઠી સળગાવી બેઠેલો બેવામાં આવ્યો. શિયાળાની ટાંઢ ન હતી—ચોમાસાની ખેતી સાચવવાનો સમય ન હતો—ઉનાળાના મધ્યાહ્ને તપ કરવાનો પણ સમય ન હતો, તો પછી એ મનુષ્ય અધારી રાત્રે અગ્ની સળગાવી પાસે કેમ બેસી રહ્યો હશે તે

ખાખત સૌએ સૌની મતીને અનુસરીને જૂદા જૂદા ખ્યાલ કર્યા. લકતે કહ્યું કે “ ભૂત છે ! ” ગુમાસ્તાએ ખ્યાલ કર્યો કે કોઈ ચોર છે ! બીજા બીલો આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ બેઠો રહ્યો ! યુવકે બાણ્યુ કે કોઈ એકજ માણસ હોય એમ લાગતું હોય તો ત્યા જવાથી ઠંઠક ઉપયોગી ખાતમી મળવા સંભવ છે એટલે ત્યાજી જવું

છેક પાસે આવતાં તેમણે બેયુ કે આખી રાત્રિના તાપથી એક મ્હોટું લાકડું ખળી જઈ તેના અંધારાની મોટી ભટ્ટી નજીકની પછીકુટીની ઓસરીમા ખળી રહી હતી એડેક. છેટે એક આશ્ચર્ય ઉપર સુકા ખાવળના કાષ્ટ સમી એક મનુષ્યની પાંચ ફૂતિ ભર ઉંઘમાં હોય તેમ લાગતું હતું. પાસે એક તંબુર પડેલો હતો, એક શપ્ત પણ બેવામાં આવ્યો. “ અહીં કદી કોઈ મહારાજની આવી જશે પ્રથમ આપણે તો બેઠા નથી ! ” ગુમાસ્તાએ “ મહારાજ ” ઉંઘમા હોય તો જગાડવાના હેતુ પુર સર પાસે આવતા વાત શરૂ કરી.

“ અમે આટલે સુધી કોઈ વખતે આવીએ છીએ પણ આ “યામક” આજેજ બેઠાએ છીએ ! બીલોમાંના એક બેલ્યો.

“ મહારો વહાલો, તસુ, તસુ, વ્યાપી રહ્યો, બધા વિશ્વમાં રે ! ” કહી લકતે નાચવા માંડ્યું “ મડદું તો નથી ? ”

એક બીજા બીલે કહ્યું

નરહરિ—પાસેજ જઈને ઢંઢાળી બેતાં “ ખાવાળ ” આજસ મરડયા જેવું કરી બેઠા થયા !

‘ ઇસ ખખત ? ! ’ તે બેલ્યો “ તુમારી પાસ ત ખાખડે ?

“ અરે મહારાજ ! તમે બેલશે એમ મહેં વડી પડેલા પાર્યુ ન હતું, લો આ તંખાણુ ” કહી એક બીલે ચલમ કહાડી ભરી.

“ કહાસે આતે હે ? ”

ગુમાસ્તાએ જવાબ આપ્યો કે—મહારાજ ! આ ખાણુ આમ કેટલે દૂર છે ?

“ ભૂલે પડે હો ? ”

“ સંસારમા ભૂલો પડયાજ છીએ તો ! મહારાજ ! તમારી પેઠે કંઈ છે ? તમે અહિંયા આસન કર્યારનું જમાણ્યું છે ? મારે તો ઠોક થયું. બે વડી વિશ્રાન્તિ મળશે—”

“ હમકું એમીકું આસન કર્યા ચોર ગુમાસ્તરી બીલો હે ? ”

“ વાહ મહારાજ ! ” ભકતથી રહેવાયું નહિં.

“ સખ સ સાર હુઆ ઘર મેરા,

કયા મેરા કયા તેરા—

જ્ઞાન બિના એ સખ અ ઘેરા,

મિટા નહીં તુજ ફેરા—

વાહ વાહ બેગીજી—કયા મુનુ જ્ઞાન તુમારાજી—ઈ ”

“ મહારાજ ! આ તબુરો પણ કોઈ વખત અબવતા હશેજ ને ” જુમાસ્તાએ માત્ર કુંજવિહારી ખાતર પુછ્યું.

“ તબુરો નહિ, એસા એક તારો કહેવાય ! એક તારો ! જો મહારી પાસે ! વાહ ! વાહ ! ” ભકતે એમ કહી હાથમાં નિહાળી નિહાળીને તેને જોયો ને પછી ગાવા માડ્યો—

(ધીરાની કડી) ?

“ તહારો ભરોસો મહને ભારી રે

ઓ કુંજવિહારી તહારો ભરોસો મહને ભારી.

બાળ મઝારી ફેરા, બાળ ઉઝાર્યા બહાલા,

અઝવાની નહોતી એકે બારી રે ઓ કુંજ.

પેલી પાતાળે કાળી નાગ નાચ્યો બહાલા,

દહીધરે નાચ્યો ધનુષ ધારી રે ઓ કુંજ.

દાસ દક્ષપતની અરજ સ્વીકારી બહાલા,

ત્રીકમજ દેજે હવે તારી રે,

ઓ કુંજવિહારી, તહારો ભરોસો મહને ભારી

જુમાસ્તા—ભકત ! હવે તમારૂં ડહાપણ રહેવા હો ! હવે મહારાજના હાથમાં એ તબુરો—અરે એકતારો, આપો

બાવાજી—હમકું ખરેખર નહીં આતા હે !

એક ક્ષીલ—મહારાજ ! ત્યારે આ રાખ્યું છે શું કરવા ?

બીબે બીલ—તારે તેનું કંઈ કામ છે ? રાખ્યું છે તો જો ઉપયોગ થયો સવારના પહોરમાં ભકતરાજે ભગવાનનું નામ સંજાળ્યું વાહ વાહ મહારા કુંજવિહારી તારજી નામ જપીએ છીએ યુવકને વિચાર થયો કે આ સ્થળે કોઈ માણસની વસ્તી હોવાનું જણાતું નથી. બીલોના જણવા પ્રમાણે અહીં પ્રથમ તજકેના એક ઉજ્જડ થઇ ગયેલા ગામનું સ્મરણ હતું. બાવાજીની

આકૃતિ પ્રથમ એકે ભીલના જીવામાં આવેલી ન હતી એટલે
આવે અપરિચિત મનુષ્ય તદ્દન નિર્જન વનમાં-કોઈકે એક
વખતના સ્મશાનમાં પાસે કોઈ પ્રકારના સાધન વગર, અને
કોઈની મોખત વગર અધારી રાત્રીએ, પ્રસંગ વિના અગ્નિ
સળગાવી પડી રહે એમાં કંઈક કુતુહલ ઉત્પન્ન કરનારો હેતુ
હોવો જોઈએ યોગની સાધના કરનારા આવી રીતે એકાએક
જરૂર પડે એવા સન જમાવી નાખે એ અસંભવિત નહતું, પરંતુ
આ મનુષ્ય તદ્દન અજ્ઞાન જણાતો હતો અને સાધન વગર આવી
રીતે આ સ્થળે હોવાની તેની સ્થિતિ અનેક કલ્પના કરાવતી હતી.

યુવકે ગુમાસ્તાને પશુકુટી બહાર લઈ જઈ પોતાની શ્રદ્ધા
જણાવી ગુમાસ્તાએ તપાસની જરૂરમાં સંમતિ બતાવી. જોઈ
પશુ ગુપ્તગુપ્ત એ સખધે વાતો કરવા મડી પડ્યા અને વચમાં
વચમાં કોઈ કોઈ ઉતાવળા થઈ બાવાજીને ભીતિ લાગે એવા
શબ્દો ઉચ્ચારવા મડી ગયા !

યુવકના જોવામાં અજબજબ જેવો સંજોગ એ આવ્યો કે
બાવાજીની મુખાકૃતિમાં ભીતિ કે બીજી કંઈ લાગણી જોવામાં ન
આવી ! કુતુહલની સીમા વધવા માડી એટલે યુવકે શાંતિથી
કહેવા માંડ્યું —

“ મહારાજ ! તમે ગુજરાતી તો સમજતા લાગો છો — ”

“ હા, હા ” મહારાજે કહ્યું

“ જુઓ ત્યારે આ તદ્દન નિર્જન વનમાં-એક વખતના
સ્મશાનમાં, કોઈ જાતના સાધન વગર, અધારી રાત્રીએ
પડી રહેવાનું જોઈ અમને અનેક તર્કવિતર્ક થાય છે. મારે તમે
અમારી સાથે આવો તો તમને કંઈ હરકત નહીં ”

“ અહો ! આવી ગુજનતાનો મને આજે જ અનુભવ થાય
છે કેટલાક કલાકમાં-કેટલી ઘડીના સેવક બન મારે હું તમારી
સાથે આવું, લાઈ ? ”

“ હા ! એવા સેવકો અમને સી જરૂર છે. જોઈ તમારી
લગાવ તો અંતઃકર્ષણને બાંધી દો. તમારે તો — ”

એવું જોઈ જોઈ જોઈ. ગુમાસ્તાને કહ્યું :

યુવકે કહ્યું :

“ મારે ખમ્મ ! તમે મારે જો કેટલું જો મરતું હું સેવક
રીતે નથી ને ત્યાંની નથી, હામ બધું, મનુષ્ય નથી, નથી,

તેમ પણ પણ થવા પામ્યો નથી. ઘડી બે ઘડીમા મારો અતકાળ નજીક આવેલો હોવાનું મને કહેવામા આવ્યું છે

“કોણે એવું કહ્યું છે?” યુવકે પૂછ્યું

જાવાણ—ભલે તમે જાણો મહેને હવે તેની કંઈ પરવા નથી પણ-પણ-પણ પ્રથમ પેલા શખ એક કોરે મૂકી દો. તેને કંબળમાં લઈ લો

“એમ કેમ વાર?”

જાવાણ—કારણકે-

કારણકે જેવી રીતે મહાર મરણ નજીક હોવાનું મહેને કહેવામાં આવ્યું છે તેવીજ રીતે તે શખ તમારા બધાના મૃત્યુનું કારણ થઈ પડશે ભયની નિશાની બતાવવા એ શખ ડુંકવાની સંજ્ઞા ગમવામા આવેલી છે જો કે એ સંજ્ઞા કંઠવાની મહારે જરૂર રહી નથી તથાપિ તમારામાનો કોઈ એ શખ ડુંકવાનું અટકાવ્યાણું કરી દેશે તો તાત્કાળ હથીઆરખધ ત્રણ ચાર અગ્ર વધારે માણસો દોડી આવશે, અને તેનું પરિણામ ઘણું ભયંકર આવવા સંભવ છે

લક્ષ્મી—અરે વાહરે! શ્રીકૃષ્ણના હાથમા રહેલો એક વખતના શખના કુંડળી, તારી આવી અધોગતિ થવા પામી છે?!

એક બીલ—અધ્યા, જોજો ડુંકતો!

યુવક—મહારાજ! ત્યારે તમે શું એવી કોઈ ઘાતકી ટોળીના ભોજ થઈ પડેલા છો? નિર્ભય રહો. હવે તમે મરણની જાતિ છોડી દો! અને અમારી સાથેજ ચાલો તમે કહો છો તે લોકો કયા હોવા જોઈએ? અહીં ક્યારે આવવાના છે?

જાવાણ—મહારી કયા સહજ લાખી છે અને તે પૂરી કહેવાનું આ સ્થળ નથી. પ્રથમ પેલા શખને કંબળમા લઈ લો કારણ કે એને ડુંકવાનું અટકાવ્યાણું ન થવા પારે. તેની અગત્ય છે.

ગુમાસ્તો—એ બધા કરના તમારો જીવનનો દુકામો પણ ભેદ જાણવાની અમને સૌને વધારે અગત્ય જણાય છે. હથીઆરખધ દસેક માણસની ટુકડી તો આપણા રક્ષણને માટે આવવાની તૈયારીમાં છે માટે અહીં જાતિનું કંઈ પણ કારણ નથી મન તમે કોણ છો? તમને મારવાની દહેશત અત્યંત તમારું જીવન મૃતવત્ત બનાવી મુકનારા કોણ છે અને તેમ છતાં તમે અહીં એકલા સ્ત્રી રીતે પડી રહ્યા છો તે જાણવા દો.

ખાવાજી—હું કોઈ ખાવાજી નથી-મહારાજ નથી-ત્યાગી નથી-સ સાગી નથી એ તો કહી ગયો. ન્હાનપણથીજ એક ઘાતકી ટોળીના કબજામાં સપડાયેલો કમનસીબ મનુષ્ય છું. જોનો આજે ભોગ આપવાનો છે.

૧. “શા માટે ?” યુવકે પૂછ્યું

ખાવાજી—એ ટોળીના હેતુઓને કોઈ શક્તિ વેગ આપે- એ ટોળીના મનુષ્યો પકડતા બચી શકે-એ ટોળીને અથાગ દ્રવ્ય મળે વગેરે વગેરે હેતુ પાર પાડવા માટે આ મનુષ્ય યજ્ઞ તૈયાર કર્યો છે

ભક્ત—ત્યારે તો તમે કોઈ બચીસ લક્ષણવાળા મનુષ્ય હશે.

ખાવાજી—તેથી ઉલટું જ ! તદ્દન નિરૂપયોગી-નકામો થઈ પડેલો પણ મનુષ્યનો પણ ભોગ આપવાથી એ મડળના હેતુ આગળ વધે છે એવી માન્યતા ટોળીના મનુષ્યો ધરાવે છે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

દુ.ખની પરાકાષ્ટા.

યુવક—ત્યારે તો તમારૂં જીવન વૃત્તાત બાણવાની જાણમાં અમને વધારે થાય છે, માટે જે હોય તે સુખેથી-નિર્ભય રીતે કહો ‘ખાવાજી’ એ શબ્દ પોતાના કબજામાં લીધો અને પછી તેમનું વૃત્તાન્ત કહેવા માડ્યું —

સાક્ષીઓ ! પાત્રીશેક વર્ષ ઉપર, યુગરાતના એક અપ્રસિદ્ધ ન્હાના પણ જગલ્લ ઝાડી અને લીલાલરીથી શોભી રહેલા એક ગામડામાં વણીક સાતિમાં મહારો જન્મ થયો હતો એ ગામડાની આજુબાજુ થઈ વહેતી ન્હાની નદીને લીધે ઉત્પન્ન થયેલી ભાત ભાતની વનસ્પતીથી એના કુદરતી સૌંદર્યની છાપ હતી પણ મહારા મનમાં જીવીને તેવીજ છે, મહારા માતાપિતા પૈસેટકે સુખી હતા. એમને સંતાનમાં હું એક પુત્ર અને એક પુત્રી હતા, જ્યારે અઢાર આગસ્ટીશ વર્ષનો થવા આવ્યો ત્યારે મહારા પિતાએ મહારા માટે કન્યાની શોધ કરવા માંડી અને અમારી નાતના રીવાજ પ્રમાણે મહારી ન્હાતી બેન જે દસમાઝ વર્ષની તે વખતે થઈ હતી તેને સાટામાં આપી મહારા માટે લગ્નની જોઈવણ કરવામાં આવી ✓

એ અરસામાજ એક મહાન આકૃતરૂપ વિકાળ દુષ્કાળ પડ્યો. વૃષ્ટિ ખીલકુંલ ન થવાથી ખેડુતો લાચાર-નિરાધાર બની ગયા અને અનાજની મોઘવારી વધી પડી ખાર માસ પહેલાની વૃષ્ટિથી જે કંઈ ભિજ લીલોતરીના મૂળમાં રહેવા પામ્યો હતો તે રફતે રફતે સુકાઈ ગયો અને કુંદરતના બગીચા જેવી મનોહર ભૂમિમાં દાવાનળ સર્મા કુર દુકાળ તોળા તોળા પોકરાવી રહ્યો. ભીખારીઓનાં ટોળાની સખ્યા જોત જોતામાં વધી પડી, તેમને બચાવવા માટે મધ્યમ વર્ગના જનસમાજની દયાની લાગણી ખૂટી થતી જોવામાં આવી લૂટારૂઓના ટોળા રક્ષણ વગરના ગાંભો ઉપર ફરી વળ્યા, અને જીલ્લમ કરીને, આગ લગાડીને તેમ અનેક રીતે હેરાન કરીને લોકો પાસે જે કંઈ ખચત રહ્યું હતું તે તમામ લુટવા માંડ્યું, તોપણ લૂટારૂઓની ભૂખ ઓછી થઈ નહીં, અને ઉન્હાળાની મોસમ આવતા સુધીમાં તો ભૂખમરાથી મનુષ્યોના હાડખોજરો પૃથ્વી ઉપર મૃતવત્ સ્થિતિમાં પડેલા જોવામાં આવ્યા. દયા તો જાણે તે વખતે દેશમાંથી વિદાય જ થઈ ગઈ લાગતી હતી સૌને સૌની પડેલી તેમાં કોણ કોને બચાવે ? તે અગ્નિમાં કમનશિષે અમારા ગામડા ઉપર જંગલી ભીલોએ ધાડું પાડ્યું અમારા ગામમાં સુમારે સૌ ઘર હતા તેમાં થોડાક મનુષ્યોને ત્રાસ આપવા માડી પૈસા કોના ઘરમાં છે તે કહેવડાવવા માડતા ભીલોને માલમ પડ્યું કે અમારા ઘરમાંથી તેમને સાગે માલ મળી શકશે એ ઉપરથી લૂટારૂઓએ અમારા ઘર ઉપર દરેડો પાડ્યો. ઘરમાંના દાગીના, રોકડ, વાસણ અને અનાજનો તો એક કણ સરખોએ રહેવા દીધા નહીં આમ છતાં લૂટારા સતોષ પામ્યા નહીં, કારણ કે તેમને ખજા મળેલી કે અમારી પાસે દોલત વધારે છે અને ધાર્યા જેટલું અમાગ ઘરની લૂટમાંથી તેમને મળી શક્યું નહીં વાસ્તવિક રીતે હતું પણ તેમજ મ્હારા પિતા પાસેના નાણાનો મ્હોટો ભાગ વેપારીઓને ત્યાં મ્હોટાં શહેરોમાં જમા મૂકેલો હતો એ કહડાવવા માટે તેમણે અમને અનેક તરેહને ત્રાસ આપવા માડ્યો, ઘઘના જૂદા જૂદા ભાગો, જ્યાં દ્રવ્ય દાટ્યાનો જલમ પડ્યો તે યોદી નાખવામાં આવ્યા પણ ચોપડાના પાનામાં નાંણુ તે તેમને હાથ શી રીતે આવે ? જ્યારે એમને ખાત્રી થઈ કે હવે કયાંય કશું હોવું ન જોઇએ ત્યારે એ લોકો ગયા ગામડાના લોક બધા ન્હાસી ગયા હતા, એક વખ

તમુ સુખી કુટુંબ, નિરાધાર બન્યુ મઠયરાત્રિએ આબુખાબુની
અડીમા સતાઇ ગ્હેલા અમારા પડોશીએ ગામમા ખાછા
આવવા લાગ્યા

સવારમા અમારી લાચાર સ્થિતિ તરફ જોઇ આ લોકોએ
એમનાથી બનતી મદદ કરી અને ધાડપાડુઓથી ડરી નહાસી
જવાથી તેઓ પસ્તાવા લાગ્યા પણ એ પસ્તાવો હવે કાંઈ કામ
આવે તેમ નહતુ અમારી રકમો જ્યા જ્યા જમા હતી ત્યાં
જ્યાં તે લઇ આવી જરૂર જોગી ચીજો ઘરમાં વસાવવા મે મ્હારે
વિચાર મ્હાગ પિતાને જણાવ્યો પણ નજીકમાજ શેષ રહેલાં
લૂટાઈઓના માણસોના જાણુવામા આવે તો અમને ફરીથી લૂટે
અને વખતે માગ મારે એ વિચારે કંટલોક વખત અમે તદન તંજ
હાલતમા નિલાવવા વિચાર ગાખ્યો

જાણે મનુષ્યના હૃદય-બળની કસોટી કરવા માટે બુસીબતો
પણ કવચિત સામટી આવે છે અમારે આ વખતે એમજ બન્યુ
ગામમા ધાડુ પડયાને સુમાએ એકાદ મહીનો થયો હશે-જે મહિનો
અમે કેવી સ્થિતીમા પસાર કર્યો તેનો તમે સહજમા ખ્યાલ કરી
શકશો-તે મહિનો પૂરો થતામા મહામારીનો ગેજ જોસમાં ફાટી
નીકળ્યો, કહે છે કે ગામડાની હવા શહેરોના કરતા વધારે
સ્વચ્છ હોય છે એ ખડ તોપણ આ નહીં જોવી વસ્તીમીનો
પણ સેકડે પચાસ ટકા જેટલો ભાગ નાશ પામ્યો! અને આ
મૃત્યુની દીપમા અમારા કુટુંબને ફરજયાત ફાળો આપવો પડ્યો
તેમા મ્હારી ખડેન અને માતા ગત થયાં મ્હારા પિતા તદન
લાચાર બની ગયા તેમણે આવુ દુ ખ ન જોયેલું એટલે તેમને
માટે તે અસહ્ય જેવુ થઇ પડયુ ચિતાથી ક્ષયના રોગના તે
ભોગ થઇ પડયા અને ચાર માસના અનેક દુ ખદ પ્રસંગે જોતા
જોતાં તે પણ મૃત્યુ વશ થયા

લાચાર—નિરાધાર કુટુંબમા હુ એકલો રહ્યો ! ભગ શ્રીખ
રૂતુનો તાપ, દુઃખાળનો ધુજરો, ભુખમરાનું સકટ, બહાલાં સર્જાનો
વિયોગ, લુટાઈઓની ધાસ્તી, અત્રવગર ટળવળતા લોકોનાં મુડ-
દાથી પથરાયલી ધરતી-આ ચિત્ર મ્હને હાલ પણ કપારી હાથજવે
છે! મ્હે તે ગામડુ છોડી મ્હોટા ગામમાં જવા નિશ્ચય કર્યો.
અને વરસાદ થયેથી અને સારો વખત આવેથી પાછો અહીં
આવવાનો વિચાર કરી ત્યાં ગયો, અમારો પૈસો જમા હતો તે

મળવવામા મ્હને મુકેલી નડી નહીં, કારણ કે જે ભલા શરાફને ત્યા જઈ અમાગ દુખની વાત કરી એટલે તેણે કહ્યું કે-ભલે તમારા ચોપડા પણ ન હોય તો અમારે તેની જરૂર નથી તમારા કુલ પૈસા બેઘએ ત્યારે લઈ જાએ.

મ્હે અહીં થગ લઈ લીધું અને એકલો છતાં અહીં રહેતાં જમાવવા અને રફતે રફતે કંઈક વ્યાપાર કરવા નિશ્ચય કર્યો, ધીમે ધીમે ત્યાના મનુષ્યોનો પરિચય મ્હને થવા માડ્યો અને કેટલાક વ્યાપારીઓ સાથે પણ હું સમાગમમા આવ્યો.

થાડાક વખત પછી ત્યાની અમાગી નાતવાળા ભેગા થયા-અમારી મૂળ નાત તો એકજ પરતુ થાડાક છેટાને લીધ અગર વચમા કંઈક કલહને લઈને-અથવા શા કારણે તે મ્હને પુરૂ મમજાયું નહીં પરતુ અહીંના વાણીયા પોતાનો ગોળ જૂઠો બનાવી ખેંઠા હતા, અને અમારી સાથે માન જમવાનો વ્યવહાર ગમતા-કન્યા આપવા લેવાનો નહીં નાત ભેગી થઈ તેમા ત્રણેક આગેવાનો હતા તેમણે મ્હને તેમના તડમા-કહો કે મૂળ અમાગીજ જ્ઞાતિમા-લેવાનો ઠરાવ કર્યો અને પ્રવેશક ફી તરીકે હું ૪ પાચસે અને એક જાતિ ભોજન આપુ તે. તે અમલમા મૂકશે એમ મને જણાવ્યું મ્હને ભાગ દઇને કહેવામા આવ્યું કે હું એકલો છું, ને નાતના સમુહમા રહેવાની મારે ખડું જરૂર છે, મજબૂતોએ મ્હને આ દરખાસ્ત સ્વીકારવા લલચાવ્યો નાણુનો મકોચ હતો નેહી તે વિચારે મન તે તરફ દોગવાયું અને આ ઠરાવને અનુસરી મ્હે પ્રવેશક ફી, અને જાતિભોજન આપી ત ઠગવના ખરડામા સહી આપી !

જ્ઞાતિએ કરેલ ઠરાવના ખરડામા મ્હે સહી કરી આપી, એ વખત ત્રણ અગ્રેસરો મનમા પ્રદુહિત થતા જણાયા ! રફતે રફત ન અગ્રસરોએ મ્હને તેમના પેટાના એવી અચ્છી રીત્યે લીધા કે હું તેમનાથી ભોળવવા લાગ્યો અને જ્યારે તેમણુ મ્હને એક સારા આખરદાર કુટુંબમાની કન્યા સાથે વેવીશાળ કરાવી આપવાનું વચન આપ્યું ત્યારે તો હું એક બહુ કરાચલા મનુષ્યની પેઠે તેમનો જાણું અનુચર થઈ પડ્યો ! મ્હે તો તે વખતે એમજ ધારી લીધું હતું કે મ્હાગ માત પિતા મરી ગયા એટલે પ્રભુએ આ અગ્રેસરોના મનમા એ લાગણી આણી મુકી છે. મ્હારી માથની વાતોમા તેમણે મ્હારી પાસે પૈસા કેટલા છે તે પણ

જાણના માથું અને લોળપણના ચાઘડીયામાં મહે તેમને કહી દીધું કે-સાત હજાર રૂપિયા જમા હતા તે અને ત્રણ ચાર હજારના દાગીના મૂકેલા હતા એ મળી અગીયાર હજાર રૂપિયા મહારી પાસે હતા, પાંચ હજાર રૂપિયાના દાગીના પહ્લાના કરાવી આપવા, અને કન્યાના માથાપને ચાર હજાર રોકડા આપવાની સરતે નેમણે મહારા માટે અમાગ ગામથી દસેક પાઉં છેટે એક કન્યાની ગોધ કરી. મેં કહ્યું કે મહારી લગ્નલગ્ન શેષ રહેલ કુલ મીલકત ખર્ચ કરી પરણવું તે કરતા તે રકમથી પાંચ વર્ષ વ્યાપાર કરી પછી પરણવું એ સાઝ છે એટલે તેમણે મહેને સમજાવી દીધું કે પદલાના દાગીના તો મહારા ઘરમાંજ આવવાના છે માત્ર ચાર હજાર આપવાના રહ્યા ને નાતમાં કન્યાની અછત જોતાં કંઈ વધારે નથી તે વખતે કન્યા ન મળવાને લીધે ઘણા વર કુવારા હતા તે વાત ખરી પરંતુ એક વખતના સુખી કુટુંબને બીલોએ લૂટ્યું-પછી દૈવે મનુષ્યો કુટુંબી લીધા-અને હવે ભવીષ્યના સામું સસરો ખાકી ગેહલુ લુટી લે તો મરચું મીઠું વેચી કે કોથળો કરીને ભેટ ભગવાનો વખત આવે એ વિચારે મહાઃ મન પાછું હઠતું હતું પરંતુ એવા માગ મનની સ્થિતિમાં આ અગ્રસરો શોધી કહાડેલ કન્યાના માત પિતા, નજીકના એક દેવળમાં દર્શન માટે આવેલા, ત્યાં પ્રથમથી કોઈ જાતની ખબર પણ આપ્યા વગર, મહેને લઈ ગયા અને તેમની સાથે દાગીનાના ભારથી લચી પડતી સુદૃઢ કન્યા ભેધ હુ વેવીશાળ માટે તત્પર થઈ ગયો। એ અગ્રસરોએ જાતે મહેનત લઈ શગત પ્રમાણે મહારા દાગીના તૈયાર કરાવવા માડયા અને લગ્નનું મુહૂર્ત એક માસમાં નક્કી કર્યું

જે ચોઘડીયામાં હું પરણવા બેઠો હતો તે વખતે હું મનમાં એમજ વિચાર કરી રહ્યો હતો કે જગતમાં કોઈ મનુષ્ય મહારી પેઠે કદી ઠગાયું નહિ હોય। કારણ કે જે સુદર કન્યા મહેને દેવાલયમાં ખતાવવામાં આવી હતી અને જેનો દેખાવ મહોટે ભાગે આ લગ્નમાં સમત થવામાં કારણભૂત હતો તેના કરતાં જેની સાથે હું પરણવા બેઠો હતો તે સહજ ઉચી જણાતી હતી! નુખ તો તે દીવસે એયું હતું અને આજે તો કુષ્ટામાં બેસા-રેલી હતી એટલે સરખાવવાનું સાધન ન હતું! પરંતુ ખીજજાણે મહે મહારા મનનું સમાધાન કરી લીધું કે માતપિતા સમ

સ્નેહથી જે અગ્રેસરોએ મ્હને જ્ઞાતિમા સામેલ કર્યો-વેવીશાળ માટે તન તોડીને મ્હનેત કરી, દાગીના ચડાવવા સુદ્ધામાં પ્રયત્ન કર્યો તેમના કાર્યમા શકા લાવવામા પાપ હતુ !

જન વિદાય થવાનો દિવસ આવ્યો. અમારૂં ગામ દસક ગાજી છેટે હતુ એટલે અમે વાહન વગેરે તૈયાર કરાવવા માડ્યા. એવામા મ્હારા સસરા તરફથી કહેવડાવવામા આવ્યુ કે, તેની દીકરીને તે જન સાથે વળાવી શકશે નહિ કારણ કે એકાએક તેને તાવ લરાઈ આવ્યો હતો ! આ વખતે જે અગ્રેસરોએ આ વેવીશાળ કરવામા મદદ કરી હતી તેમણે જનને થોડાક દીવસ વધારે રોકી વગર કન્યાને સાથે સાથે વિદાય કરવા આજ્ઞા કર્યો પરંતુ તેમ કરવામા જનનુ રોકાણ થાય તેના ખર્ચનો સવાલ નડ્યો ! ચાર હજારની રકમ એ તો જાણે એક પ્રકારના એવા સગીન હક તરીકેની લેવામા આવેલી ગણાતી હતી કે તે લેવાના ખદલામા જનના માણસોની સગવડની મર્યાદા વધારવા માટે કીડિ પેસે તેટલી જગા જાણે ન હતી ! અગ્રેસરો પણ પસ્તાવા લાગ્યા અને તેમના પસ્તાવામા મ્હને ઢોગની લાગણીનુ મિશ્રણ જરાએ ન લાગ્યુ.

જે શેઠ-ગોપાળદાસની પેઢીમા મ્હાઠ નાણુ હતુ તે મ્હારા કેટલીક છેટીએ માસા થતા હતા અને તેમના ધર્મપત્ની દયાક્ષિર મ્હાગ ઉપર દૂરના માસી છતા માતા સમે સ્નેહ રાખતા હતા. મ્હને પરણાવવા માટે તે જનમા પણ સાથે આવ્યા હતા સુસી-ખતોના વખતમા મ્હને તે સાચી સલાહ વખતો વખત આપતા. આ વખતે તેમને આ હકીકત જણાવતા તેમણે કહ્યુ કે “ ભલે, કન્યાને તાવ ઉતરે એટલે મોઠલાવશે જનના માણસોએ હવે અહીં રહેવુ તે યોગ્ય નથી

આ સલાહને અનુસરીને અમે ખધા ઘેર આવ્યા. દીવસ ઉપર દીવસ ગયો અને જનને ઘેર આવ્યે એક માસ વિતિ ગયો પરંતુ મ્હારા સસરા તરફથી મ્હારી જીના સુખાકારીના સમાચાર આવ્યા નહીં ચા-છ દીવસે માણસને કાગળ લઈ ખખર પુછવા મોકલવામા આવતુ તેની માથે “ સહજ હીક છે ” એવા જવાબ આવતા.

મ્હારા માસીએ અને ગોપાળદાસ શેઠ મ્હને જાતે ખખર કહાડી આવવા સલાહ આપી મ્હાગ માસા ગોપાળદાસ શેઠે જતી વખત કહ્યુ કે—

“એ જા ! લાઇ, આટો તડન અમુઅટુ લાગે છે, ટોપન કું કોઇ ડીટે ટેમનાથી લડી પડેટો નહીં એટલી મારી સલાહ છે—” મહારા માસાને સોપારી વધારે ખાવાની આદતને લીધે આવી રીતે બોલવાની ટેવ હતી અને થોડાક પગિચયથી તેમના જખ્ખો સ્પષ્ટ સમજવા હું ટેવાઇ ગયો હતો.

હું સાસરે આવ્યો, અરે ! પણ ત્યાં મહેં શું બોયું ? ! દુનિયામાં નાટક-ચેટક-જાદુ ને મીનેમામા અબજખીના દબ્યો મનુ-બ્યોને દરરોજ ખતાવવાના આવે છે પણ તે બધાને કોરે મુક-નારો બનાવ મહેં આજ પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યો ! જે ઘરમાં મહેને પરણ્યા હોતો ત્યાં તો કોઇ સાધુ લોકોએ પોતાનું આસન જમાવેલું મહે બોયું ! ! ત્યાં ન હતા મહાગ સાસગ-કે સાસુ કે મહારી સ્ત્રી-શ્વસુરપક્ષના સગા-સ્ત્રી પુરુષોને મહે ત્યાં મહારા લક્ષ વખતે બોયેલા તેમાનું એકે ત્યાં ન હતું ! જે મકાનમાં હું પગ-લેલો તે કોની માલકીનું છે તેને તપાસ કરતા તે તો ધર્મશાળા છે એમ નીકળ્યું ! સાબુઓમાં એક વયોવૃદ્ધ સાધુને પૂછ્યું કે—

“મહારાજ ! આપ અહીં કયાગ્રથી આવ્યા છો ? ” તેના જવાબમાં તેમણે કહ્યું કે—હમ એક મહિના ભરસે ઇલા રહેતેહય

“તમે અહીં આવ્યા ત્યારે અહીં કોઇ બીજું હતું ? ” મહે પૂછ્યું

“સુનતે હય, કે કોઇ ઠગ લોક ઇલા કીસીકા પેમા લેંગે ચલે ગયે ! ” મહારાજે કહ્યું

હવે મહાર ધૈર્ય રહ્યું નહીં. અઘાપિ સુખી પડેલી વિપત્તિ-ઓમાં આ કંઇ સૌથી મહોટી ન હતી. તો પણ તે વિચારથી મહારા મનનું સમાધાન થઇ શક્યું નહીં હું રડવા જવો થઇ ગયો તે આ વૃદ્ધ મહારાજે બોયું તેમણે મહારા માથા ઉપર હાથ ફેરવતાં કહ્યું કે—

“ઓ લોક તુમકુ ઠગ કે ચલે ગયે હય ? ”

મહે ખનેલી વાત તેમને કહી તેમને મહારા ઉપર બહુ દયા આવી હોય એમ મને લાગ્યું. થોડીવાર મનમાં ઉડો વિચાર કરી તેમણે ઠાઠિયાવાડમાં આવેલ એક અપ્રસિદ્ધ જગોએ એ લોકોના સંદેહાણને ખતો મહેને ખતાવ્યો ! મહારે એવા લોકોની કન્યા પરણીને સુખી થવાનો સંકલ્પ તો સંભોગોએ સ્પષ્ટ

કરેલા કલેશમા ભસ્મીભૂત થઇ ગયો હતો, પણ કાંઈ ઉપાયે જીદગી પાછી શકે કરવા માટે મહારા નાણાનો મોટો ભાગ પાછો મળે એ લાલચે હું ત્યાં જવા તત્પર થયો, મહારાજે ખતાવેલ સ્થળોની નિશાની જમ જમ મળતી ગઈ તેમ તેમ હું તે બાજુ આશાએ આલ્યો સાવચેતીની ખાતર મહે પોલીસના બે માણસો નાથે રાખેલા હતા કારણ કે કદાચ તકરાર થવા પામે તો તે સ્થળના સગાધિશોની મદદ લેવાના કામમા તેઓ ઉપયાગી થઈ પડે

હું ગરોથી ઘેરાયલા અને ઝાડી જંગલવાળા પ્રદેશમા આવેલા એક ગામડાની સીમમા એક મહોટી ઘાસની ગળીની નજીક આવેલા સુપડામાં આ ટોળીના માણસો રહે છે એમ મને કહેવામાં આવ્યું હતું

પ્રકરણ ૧૩ મું.

કન્યા બજારની વિચિત્ર યુક્તિ.

વૃદ્ધ સાધુએ ખતાવ્યા મુજબ એ સુપડામા હું ગયો મહારી સાથેના બે સિપાઈ સાથેજ હતા અમે બેયુ તો દસ અગીયાર છાપગમા માત્ર એક સિવાયના બધા બધ બેવામાં આવ્યાં જે એક ખુલ્લું હતું તેની ઓસરીમા એક ન્હાના ખાટલા ઉપર પુખ્ત વયનો ખાલો બેસીને સિતાર વગાડતો હતો ! અને પાસે એક ચૌદ પદર વર્ષનો ગૌર વર્ણનો સુદર ચહેરાવાળો છોકરો ફરી ફરીને ઘૂતી ઘૂમીને ગાતો હતો હું અને મહારા બે સાથીને એ બે જણાએ જવા બોલા કે તુર્તજ એ છોકરાનું સુદર ગાયન બધ પડયું ! પરંતુ તેની છેલ્લી લીટિ મહારા કાનમા એવી અચ્છી રીતે ભગઈ પેહી છે કે હજુ આટલે વર્ષે પણ તે યાદ છે—

“ ઓલ્યો મહારો હોકલો—

ખતાડું મને માકલો—

મહારા હોકલજીરે—

હારે હકને હાલજી—”^૧

૧ આ ગ્રામ્ય ભાષા છે અને કિલ્લાર્થ જેવી છે તેનો ભાવાર્થ એવો છે—

“ પેલો મહારો હુકો ખતાવું, મને મોકલી દો. હુકાજી ! મારા મુકન બેઠને આવજો ! ”

છોકરાંનું ગાયન બધ પડતાની સાથેજ અંતે ત્રણે જણ ત્યાં જઈ પહોંચ્યા વૃદ્ધ બાવાજીએ મ્હારા સોબતીઓ સામે બેઈ અને કયાથી આવીએ છીએ વગેરે હકીકત પૂછી. અને મ્હારી સાથેના બે સિપાઈઓ-જેમને સિપાઈ તરિકેનો “ડ્રેસ” મહે સાવચેતીની ખાતર કહડાવી નાખી સાદા પેશાકમા સાથે રાખ્યા હતા તેઓ એમની સાથે અમાન આવવાના વૃતાન્તને લગતી વાતોમા રોકાયા હતા પણ તે વખતે હું શું કરતો ? જે છોકરો ગાતા હતો-અને જેનું ગાયન અમારા આવવાથીજ બહુ બધ પડયું અને જેની છેલ્લી લીટિ અર્થના કંઈ કેંઠાણા વચરની મ્હારા કાનમા પેમી ગઈ હતી તેના મહે સામું બેઈ રહ્યો હતો એ છોકરાની આકૃતિ સુદર હતી ને માથે લાખા કેશ રાખેલા હતા એનું મુખ ધારી ધારીને બેતા તો તે બાઈ હશે એવું મહેને તુર્તજ અનુમાન થયું. કારણ કે અમારી સાતિના અગ્રેસરોએ દેવાલયમા જે કન્યા મને ખતાવેલી તેના જેવુંજ તેનું પણ મુખ હતું

“તમે શા વિચારમા પડયા છો જવાન ?” બાવાજીએ મહેને પૂછયું

“આપનાથી તે ભાગ્યેજ અબાણુ હોવું બેઈએ” મહે કહ્યું.

“બોલો ! તમારા સાસુ સસરાને મેળવીએ તો અમને શું આપશે ?” બાવાજી બોલ્યા મહેને તો એટલો બધો ક્રોધ ચઢેલો હતો કે હું કંઈને કંઈ બોલી નાખત પરંતુ મ્હારી સાથેના બે સોબતીમાંના એક કંઈક ઠગેલ હતો તેણે કહ્યું કે-

“તમારે ત્યાગીઓને દોલતનું કામ હોય નહીં તોપણ તમે તે સ્વીકારશો તો તમને ખુશી કરીશું ફીકર કરશો નહીં પરંતુ અમને એ લોકો પાસે લઈ જાઓ ”

આ વખતે જે છોકરો “ગાતો” હતો તે ત્યાથી ઝુપડામાં ચાલ્યો ગયો હતો. એ લોકો પાસે અમને લઈ જાઓ એવું કહેતામાજ ઝુપડામાંથી કાળા ચહેરાના લયકર દેખાવાના ને મ્હોટી આંખોવાળા વિકાળ રાક્ષસ જેવા દસ માણસો નીકળ્યા ! અને કોઈ જાતની વીધિ વચર-કોઈ શબ્દ બોલ્યા વચર-અમને ત્રણેને પકડી એ ઝુપડામાં લઈ ગયા મ્હારી સાથેના બે ચોક્કસ સિપાઈઓ તેમની સંખ્યા બેઈ કોઈ રીતે હટે તેવા નહતા, તેમના દરેકના ગળવામાં ન્હાની રિબાદવરો હતી પરંતુ અધ્યે

માણસે તે દરેકને એવા અરછી રીત્યે પકડી લાધા હતા કે તે લાચાર ફેખાઇ મહારી સામે એવા લાગ્યા એટલામા તો ઝુપડામા એક મ્હોટા ખાટલા ઉપર અમને ત્રણેને બેસાર્યા, અને બેલ બેતામા તે આખો ખાટલો ભોયમા ઉતરી પડ્યો !

ભીતિને અબજબીની લાગણીઓથી, મૃત્યુના નજીક આવેલા સમજી, અમે બંને એક વિશાળ ભોયરામા ઉતરી પડ્યા આ ભોંયરામાં અધાડ હતું એક ખૂણામા એક મ્હોટો દીવો બળતો હતો, અને તેની નજીક એક પથરની મનુષ્યના આકારને કંઇક મળતી આવતી મ્હોટી લયાનક અકતિ જણાતી હતી એક મનુષ્ય અમારી પાસે આવ્યો, એના હાથમા કંઈક લાલુ જણાયું પણ દીવાના પ્રકાશ પાસે આવતા તે તલવાર છે એમ મ્હે ઓળખ્યું એણે એક દોરી બેચી એટલે ઉપરના આકાશને કંઈક લાગ અમે બેઠા શકીએ એવી રીત્યે એક બળી ઉઘડી, અને ભગવાન સૂર્યનારાયણના પ્રકાશમા હું ઓળખી શક્યો કે મ્હેને પરણાવનાર મ્હારો સાસરો તે હતો !

આ વખતે મ્હાગ બે સોબતીઓના ગજવામાથી રીવોલ્વરો છીનવી લેવામા આવી હતી અને કોઇ જાતના અપરાધ વગરના, નિર્દોષ લાચાર મનુષ્યો અમે આ નરાધમના સામે ઉભા રહ્યા હતા એટલામા તો તે બોલ્યો :-

“ જુઓ, આમ બોલ્યા ખુણામા માતા છે એને પગે લાગો ! એ તમારા જીવ બચાવે છે એનો હુકમ થયો છે કે તમને મારવા નહીં ! બાકી તમારા જવા કે કના બોખલા અહીં ઉડાડી દેવામા આવ્યા છે. અમારે ઘોડા-પાળા રાખવા-મ્હોટા મ્હોટા કામ કામ કરવા એ બધું કીયાથી આવતું હશે ? માટે હવે તમે પૈસાની આશા મૂકી દો ! ક્યા ગયો ચેલીયો ? ચેલીયા બેટા ! માતાએ હકમ કર્યો છે કે તેરમે ભરખ તજવો ! એટલે આમને જવા દો ! બોલ જવાન ! તારે શું બેઠ્યું છે ? આ ચેલીયાએ તારા મ્હેલા બાર જણાના હાથ બોલ્યા છે તું તો તેરમા છે ”

મૃત્યુ જવી ઘડીમા મ્હે મ્હારા ચોર ઓળખ્યા ! ચેલીયા-છાકરાને હું પરણ્યો હતો એ પણ સમજાયું ! હવે તો ક્રમ્ય પાછું લેવાની, વહુને તેડી લઇ જવાની. સાસુ સસરાને શેઠી કહાડવાની વાત તો કોરે રહી, માત્ર જીવ બચાવવાનો પ્રશ્ન રહ્યો !

હવે મહને મહાઃ વૃતાન્ત ટુકમા પતવવા દો ! વખત બહુ ગયો ! દુ ખી મનુષ્યો પોતાનું દુ ખ જાવા બેસે ત્યારે ભાન રહેતું નથી એ લોકોએ અમારા જીવ તો બચાવ્યા. પરંતુ અમને એકેને ત્યાંથી પાછા આવવા હીધા નહીં ! લગભગ અમને એક વરસ સુધી સખત મજૂરીના કેદખાના જેવી સ્થિતિ ભોગવવી પડી, પછી અમે તેમના રહેઠાણમાં અમાગ શરીરોને ટેવવા લાગ્યા પરંતુ માત્ર રહેઠાણમાં અમાગ શરીરોને ટેવવા લાગ્યા અમારો સ્વભાવ અમે સાચવી રાખ્યો એમના દુર્ગુણો પ્રત્યેનો અમારો અણુગમ્ભીર એકે અમ છૂપાવવા માહયો. ધીમે ધીમે જ જ મહોટી લૂટો તેઓ લાવવા લાગ્યા તે સાચવવા અને તેને મહોટો મહોટો -જેવો તેવો હિસાબ ગણવાનું કામ મહને સોંપ્યું છુટારાઓના હિસાબ ! પણ હું વાણીઓ, એટલે મહારેજ ગણવો એમ એમને બધાને યોગ્ય લાગ્યું મહારી સાથેના સિપાઈઓ એક વખત એક મહોટી લૂટમાં શામેલ ગ્રહવાનો ઢોંગ કરીને લૂટ દરમિયાન સાવચેતી ગળીને નહાની છૂટયા એ લૂટમાંથી ઘણું દ્રવ્ય મલત, પરંતુ તમાના ગુન્હેગારો પકડયા અને માલ પાછો સોંપવો પડ્યો કેટલેક વર્ષે મહને મમજીયું કે અમારી આ ટોળી બીજી એક મહોટી ટોળીની શાખ હતી અને અમારે ત્યાં કુલગઈ જતું નાણું પાંચ પાંચ વર્ષ ચુપકીથી મહોટી ટોળીમાં લઈ જવામાં આવતું ચેત્રીયો મહાગ અહીં ફસાયા પછી આશેઁ છ મહિના સુધી મહારા સામે એકેને હસતો, પછીથી તો તે મહારી માથે પરિચિત શ્રદ્ધ ગયો તેણે એક સ્વરૂપવાન ભિલ્લ કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું હતું અને એક દીકરો થયો હતો, જેનું નામ વેલાયો ગખ્યું હતું વેલીયાને પણ વેલીયાના જેવીજ તાલીમ આપવાની હતી આવી રીતે દુ ખી જીવોનો કેટલોક ભાગ ગાળ્યો આશરે બારેક મહિના ઉપર મહોટી ટોળીમાંથી એક જન લૂટતા કેટલાક ભિલ પકડયા અને ગુન્હામાંથી બચવા માટે પોલીસના માણસોને મહોટી મહોટી રકમો આપી પરંતુ આખરે ગુન્હેગારો પકડાયા અને મહોટી ટોળીની શિલ્લિક ખાલી થઈ ગઈ, એટલું તે કામમાં ખર્ચ થયું. તે ઉપરથી મહારા ઉપર તવાઈ આવી !

મહારા માસા ગોખાળદાસ શેઠ પાસે બહુ દ્રવ્ય છે અને તેમનાં એ મજૂરી જવાથી તે પુખ્ત થયે બીજી વખત પરજીવાની તજવીજ કરે છે એવી ખબર અમારા મંડળમાં આંખા ત્યારેજ

મહા જાણુ કે મહાગ ભલા માત્રી ગુજરી ગયા! મહારી દીલ-
ગીંગિ ઉપગથી હુ એમને સખધી છુ તે આ લોકોને સમજાયુ,
પણુ ઘણા વર્ષના પરિચયથી હુ હૃદયની કઠીણતા શીખિ ગયો
છુ એમ એ બધાએ માની લીધુ હતુ ગોપાળદાસ ગેઠની પાસેથી
મારી રકમ લઈ તેમને એક કન્યા દૂરની છે એમ ઠસાવી પર-
ણાવી દીધા હોવાનુ અનુમાન કઠુ છુ જો કે ખરી વાત હજુ
સુધી બહાર આવી નથી. ચેલીયો જેવી રીત્યે મહને ઠગી આવેલો
એવી રીત્યે તેના દીકરા વેલીયાને બચપણથી સાગ આબરદાર
શુદ્ધસ્થોને ફસાવવાની તાલીમ તો આપવામા આવી હતી તે
પદર સોળ વર્ષનો થયો છે મૂછો આવી નથી અને તે કેટલાક
દીવસથી અહીં દેખાતો નથી એટલે કદાચ ગોપાળદાસ શેઠને
ચેલીયાનો વેલીયો વળગાડયો હોય તો તે બનવા બેગ છે હવે
મહને કહેવામા આવે છે કે-ગોપાળદાસ શેઠને ત્યા જઈને જમ
તેમ છેવરી ફૂલ દ્રવ્ય લુટી લાવે તોજ તને જીવતો મૂકીએ નહીં
તો માતાનો હકમ થયો છે કે હવે આજ્ઞા ન માને તો તેરમો
ભગ્ન તજવાની ” પ્રતિજ્ઞા કોરે મૂકે! મહને લાગે છે કે જમ
એક આગ લાગેલી ગાડીમા બેસીને મુસાફરી કરવાના કરતા કુદી
પડી મરતો લેવો મારો તેમ દુખી જીવણુ ધાગણુ કરી ગહેવા
પગતા મામ ભેગવા આવેલ મત્યુદાગ પ્રાગ્મ્ય પર્યત ભવાગિધમા
બમણને મરતે પડવુ દીક-આમ ધારી હુ મત્યુ માટે તત્પર થયો
હતો, પરંતુ મહાગ આ વિચાર આ ધૂટારાઓને જાણવા દીધા
નથી તેઓ વાગી બેઠા છે કે હુ તેમના કલ્યા મુજબ કરીશ,
અમોને એ બાબતની વાત આજ ગમે ચાલતી હતી તેવામા
ગોપાળદાસ પરણીને જતાયે બેય છે તેમને લુટી શકાય તેમ છે
એવી બાતમી આવવાથી એ બધા નજીકના મરતા ઉપર ગહ
બંધ બેઠા હતા મહને કદાચ જાળબવામા આવે એમ ધારી
લઈ ગયા નથી પરંતુ મહાને કદાચ બચની નીશાની બતાવી મદદ
માગવાની જરૂર પડે તો આ શખ કુકવાની મહને આજ્ઞા કર-
વામા આવી છે “

ગુમાસ્તો-અહાહા ? જગતમા મનુષ્યોને કેવાં દુઃખો હોય છે?
કેમ ભક્ત તમે પણ તક્લીન થવા લાગો છો.

બક્ષા—હા પણ એક શંકા છે, “વગે” હોકલશ કેમ
કલ્યા હશે વાગ ?

ખાવાજી—હીક-શકા હિભી કરી. જુઓ ઉપર તાપ-અગ્ની મુકયો પેટમા ખાકુ પાડી તાપ નીચે મુકેલ તખાકુનુ સત્વ ગ્રહણ કરી લેવામા આવે છે તેમ આ લૂટારાઓ તાપ દઇ એવા ઠગાનારા વરનું સત્વ ગ્રહણ કરી લે છે-એવો અર્થ કઇ એ લોકો કરતો હશે. ગુઢાર્થ માટે-સજા માટેજ તે અર્થ રાખેલો જણાય છે

આ વખતે આ સ્થળે, એકદમ, ઠોધ ભત્તનો અવાજ પણ સંભળાયા વગર, ચુપકીથી, આઠ હથીઆરખંધ માણસોની ટુકડી, બધે જમીનમાથીજ ગ્રંથટ થઈ આવે તેમ આવી

એ આઠ હથીઆરખંધ માણસોની સાથે નવમો જમાદાર હતો, તેણે ગુમાસ્તાના હાથમા એક કાગળ મુકયો. ઉત્સાહ અને આશા ભરેલો ચહેરે તે વાચતો હતો અને યુવક તેના સામે બેઠ રહ્યો હતો. ગુમાસ્તાએ કહ્યું કે-આપણે માટે મદદ આવી પહોંચી છે ખાવાજીના વૃત્તાતમા જે જે પોલીસના મીપાઈઓ લુટારાઓની ટોળીના હાથમાથી નહાસી છૂટવા પામ્યા હતા તે આ જાઠ માણસોમા છે

યુવક—અને આટલો બધો પરિશ્રમ લક્ષ્મિપ્રસાદ શેઠ સિવાય બીજુ કોણુ કહે છે ?

ગુમાસ્તો—આપનુ પ્રાગ્ન-આપનુ પુણ્ય

એ જે પોલીસના સિપાઇઓના નામ કાગળમા બેઠ ગુમાસ્તાએ તેમને પાસે બોલાવ્યા, અને ભટ્ટાના અજવાળામાં લોખે વખતે ખાવાજી અને આ તેમના સાંબતીઓ એક બીજાને બેઠ બેટી પડ્યા !

ખાવાજી હર્ષલેલો થઈ ગયો જણાયો ! ઘણે વખતે દુ ખમા સાથે રહેલા અને પૂર્ણ રીતે કસોટીએ ચઢેલા સાંબતીઓ મળ્યા !

યુનમચદબાઈ (જે આ ગુમાસ્તાનુ નામ હતુ) અમારી વાત-અર્થ નિરાતે કરીશુ. પ્રથમ તો તેમને આ કાગળ સાથે રૂબરૂના સમાચાર સરચુખાએ એટલા કઠ્યા છે કે-આ પ્રાપ્તકેત્રે લઈ જનાર ખાવા જેવા દેખાતા બદમાસો લૂટારાની ટોળીના માણસો છે. અને એ લૂટારાઓએ પોતાના બસુસો આ ખાવાજી રાખી દીધા છે તેમણે શેઠ લક્ષ્મિપ્રસાદના પ્રયત્નોની બધી દીશા ફેગવી નાખી છે તે તેમાના-એટલે તે બસુસમાના એક જે

માણસો જાણે શેઠ લક્ષ્મિપ્રસાદ તરફથી આવ્યાનો ટોચ કરવામાં આવશે. માટે તેમનાથી સાવચેત રહેવાનું છે

યુવક—ભાઈ ! સરયુખા તે કોણ ? !

ગુમાસ્તો—અમારા શેઠના પુત્રી—

યુવક—અહો ! તમારા શેઠના પુત્રી, તેથી કદાચ તમે તેમનું નામ લેતા આવકો ખાતા હતા, તે મહેં જાણ્યું—

ગુમાસ્તો—હવે જ્યાં તેમનું નામ પ્રગટ થવા પાસ્યું છે તો તે સકોચ રાખવા જરૂર જેવું નથી—

યુવક—વારૂ, પણ એમને આટલા બધા પ્રયત્નોનું કારણ ?

ગુમાસ્તો—આપનાથી એમનું કાંઈ ભલું થયું છે ?

યુવક—ના, હું કંઈ જ જાણતો નથી

ગુમાસ્તો—જુઓ, આ અક્ષરો આપના છે ? વાંચો !

યુવક—વાંચે છે —“ જગતમા, પારણ હોંચાવનારી માતાઓ વાસ્તવિક રીતે દુનિયાના વ્યવહારોને ગતી આપે છે જે સ્ત્રીઓ સુશિક્ષિત હોય, પોતાના ધર્મ ખરોખર સમજતી હોય, સુઘડતાથી કુટુંબનું વાતાવરણ પવિત્ર બનાવનારી હોય, બુદ્ધિથી પુરૂષને તેના કાર્યોમા સલાહ આપનારી હોય, એ દેશમા સ્વર્ગના દેવો પણ અવતાર ધારણ કરવાને લલચાતા હશે. એવી સ્ત્રીઓને જન્મ આપનાર અમેરિકા દેશને માટે સ્વામી વિવેકાનંદને કહેવું પડ્યું કે જાણે સ્વર્ગની દેવીઓ ત્યાં હરીફરી રહી છે હવેના સ્વામી વિવેકાનંદ સમા પુરૂષને કહેતા હતા કે હિંદમાં પણ એવી દેવીઓ જન્મ ધારણ કરવા માડી છે ! આ મહિલા શાળાની સ્થાપના એ તે દેવીઓની પ્રસાદિ રૂપ પ્રથમ પગથી છે. વાસ્તવિક સ્ત્રી શિક્ષણમા હરકોઈ દેશનો ઉદય રહેલો છે સરયુદેવીઓ આ મહિલા શાળા સ્થાપી આ બાળુની ભવિષ્યમાં સ્ત્રીઓનો આશીર્વાદ મેળવ્યો છે ધન્ય છે એવા સ્ત્રી સ્ત્રોને ”

યુવક—અરે પણ આ તો શેઠ લક્ષ્મિપ્રસાદ મહિલા શાળાની સ્થાપના કરવા માટે આમત્રણ આવવા ઉપરથી બહેલા તે બાબતનું છે.

ગુમાસ્તો—પણ તે અક્ષર કોના છે ? ને ઉદ્દેશ્યો કોના છે ? આપનાજ ને ?

યુવક—અરે તમારું ભલું કામ હું મનજો, કદાચ આવી જાતના સર્ટીફિકેટથી તે બાબતે કંઈ માટે લાભ થએ હશે.

ગુમાસ્તા—ના તેવું કાંઈજ નથી. લાભ હવે થાય તો કોણ જાણે. આ પવિત્ર બાઈએ ઘોડી ઉમરમાં ઉત્તમ પ્રકારનું શિશુ મેળવી મહીલા શાળા સ્થાપી છે. સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે તેમનું જીવન સંમર્પણ કર્યું છે. અમારા શેઠ ગુજરી જવાથી તેમના પીણમાં તેમની લાખ રૂપીઆની મીઠકતના ટ્રસ્ટી નીમેલા છે એ ટ્રસ્ટીઓને તેમની નાતમાં બાઈના લાયક વર મળતો નથી અને પેટા જ્ઞાતિમાંથી કોઈ વર બાઈના વાત થતાં નાતના ઘરડા બચેસરો વાંધા કહાડી નાત બહાર મૂકવાની ધમકી આપે છે. બાઈની ઉમર થઈ ગઈ છે. એટલે લાયક વર મળે તે સિવાય કશુંત કૌમાર્ય વૃત્ત ધારણ કરવાનું પણ લઈ બેઠા છે. આપણા હાલના ટુંકા કુડાળાંવાળા બંધનેને હમેશા આપ આપ્યા કરે છે.”

યુવક—વાર, તમારી ઉપગ્ના આ કાળજીમાં શું છે?

બાવાજી—એ હમણા રહેવા દે! પ્રાત કાળ થવી જાય છે. છૂટારાઓમાંથી જ રસ્તા ઉપર બેઠા હોય તેમને આ સ્થળે કુદી “મહારી મદદે” બોલાવો અને એમને પકડી પહોંચાડી કરી શ્રી રામચંદ્રે અહલ્યાને ઉગારી હતી તેમ પ્રથમ તો મ્હને પ્રથમતો ઉગારો! એટલું હું મ્હને ખચે બાણ.

બાવાજીની વાત સૌને વાસ્તવીક લાગી. ભક્તને સંજો મૂકવા કહી હથીયારબંધ માણસોને સંકેત કરી છૂટા છૂટા રાજ્યમાં જાયને નાદ થતા બે સવારો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ભવાજી સંકેત ગુજળ બંદુકોના ઉપરાઉપરી અવાજ થવા માંડ્યા. ૨ સવારોએ બાણ્યું કે માણસો વધારે છે ને સામા મથે કોઈ રીતે પરવડે તેમ નથી. જમાદારે તેમને ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતારી એકદમ ભણી થઈ જવા કહ્યું તે ગુજળ તેમને કરવું પડ્યું અને પુરતા અપતા સાથે તેમને ભક્તિપુરાના થાણામાં મોકલાવી દીધા.

તેમ જા બધા પછી બાવાજીને ધૈર્ય આવ્યું. આ હુ ખી મુલ્ય બધે તેના સામે પહોંચાડવા જમાદારને યુવકે સુચના આપી.

ઉપર હું જાણ્યું બધા થયા પછી યુવકે ગુમાસ્તાને બાણ

કહ્યું:—

‘હવે લાવો એજો કાળજી.’ ગુમાસ્તાએ તે યુવકના હા

થમાં મૂક્યો.—

“બાઈ પુનમચંદ.”

આરે ફરી ફરીને સુચના આપવાની જરૂર પડે છે કે રક્ષતામા “આવાઓ” મળે તેમનાથી બહુ ચેતલો ! આવા ઠેકે યોગી લોકો સમજી જવાના નથી ભગવા કપડાં એતો દુનિયામાં અનેક ગુન્હા કરી તેમનાથી બચવા માટેનો પરવાનો થઇ પડ્યો છે ! જગતમાં કેાઈ પ્રકારનો ઉષ્મ વગર, ખીજાઓની પરસેવાની કમાણી ઉપર પેટ ભરવું હોય તો “આવા થવું,” એવો કેટલાંક વર્ષોથી દેશના મહા દુર્ભાગ્યને લીધે, મૂર્ખ-અશિક્ષિત અને દરિદ્રી મનુષ્યોમાં એક પ્રકારનો પૃથા થઇ પડેલો છે ઠગ થવું હોય, ચોર થવું હોય, છોકરા ઉઠાવી જવાં હોય, વગેરે અનેક એવા ધંધામાં આવાનો વેષ, સીતાળના વખતથી સરક્ષતા આપી રહ્યો છે-અને એવા ઓછા નથી. કહેવાય છે કે હાલમાં એવાઓની સંખ્યા આવન લાખની છે ! દેશ ઉપરના અનેક યોગ્યોમાં આ આવન લાખ આવાઓના પેટ ભરવાનો ખીલો બોલો આવી પડે છે.

મનુને જે ખખર મળ્યા છે તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે આ આશુના હુટારાઓની ટોળી ગોપાળદાસ શેઠને લૂટવા માટે તૈયારી કરી રહી છે પણ તેના ખખર એ શેઠને મળવાથી તે જીતે રસ્તે ચાલ્યા ગયા છે અને તેથી તે. સ્ટેશનને રસ્તે થઇ પસાર થશે તેમની સાથે કદાચ કુંજવિહારી ને મધુસુદન હોય એમ સંભવ છે માટે દુ ખી મનુષ્યો ઉપર પરોપકાર કરવામાંજ જીવન ગાળનાર મહાશય નરહરીને આ વૃત્તાન્તથી વાકેફ કરવા જરૂર છે.”

નરહરીએ જાણ્યું કે આ પરિશ્રમથી તો ચોર અગર ઘોરના શાસ્ત્રીતોજ મળ્યા બાળકો કયા છે ? આ લોકો કંઈ તેની ખખર મને ન મળે અને મળે તે પહેલાં તે બાળકો વગેરે ત્રાય તેવીજ પેસ્વી કરશે આ વિચારથી હાલ સુધી મળેલી ખાતમીના આધારે તેણે બાળકોની શોધમાં પ્રયાણ શરૂ કર્યું

પ્રકરણ ૧૪ મું.

શુઠક કેળવણીવાળાં સંતાનો.

મહાત્મા વિષ્ણુપ્રસાદને ગોળી વાગ્યા પછી કેટલાક દિવસ તેમની સારવાર થયાબાદ તેમણે જગલમાં પ્રયાણ કર્યું. ભક્તો એક પછી એક દમયતી નળની પાછળ ભમેલી તે કરતા સહજ-જ એણે વને વન રખડ્યા પણ મહાત્મા તો જાણે અલોપન થઈ ગયા ! તેમને સસાગ અકારો થઈ પડ્યો હોય, અને સાચા-રિક રીતિ રિવાજોમાં આવશ્યક ફેરફાર કરવાનો તેમનો બહાલા-મા બહોલો જે વિષય તેના ઉપર તેમને ત્યાગ ઉત્પન્ન થયો હોય એમ શિષ્ય સમુહે માની લીધું.

તેમને ગોળી મારનાર ઉપર તેમના વિરુદ્ધ મક્કનો મ્હોટો ભાગ ગુસ્સે થયો પરિણામ એ આબુ કે જે લોકો મહાત્મા વિષ્ણુપ્રસાદના ઉપદેશને ગ્રહણ કરવામાં કંઈને કંઈ કારણ બતાવી દુરાગ્રહ કરી રહ્યા હતા તેમાનો મ્હોટો ભાગ તેમના વિચારોમાં સમત થયો ! એવકુલ લોકોને પાણી વહી ગયા પછીજ પાળ બાધવાનું સૂઝે છે ! જે કે ઢેઢનો વર બ્રાહ્મણ કન્યાને વર વાની વાતો તો તે વખતે બહેરમાં મૂકવાની માત્ર શરૂઆતજ થતી હતી ! એ બ્રાહ્મણનો સર્વાનુમતે નાતે બહિષ્કાર કર્યો એ કોઈને જગતમાં મ્હોં બતાવી શકતો નહીં ! જે ટોળીએ એને ભરકેરેલો તેજ ટોળીએ એનું નામ “ખુની” પાડ્યું ! એટલે એને ઘરમાં ગોધાઈ રહેવું પડતું અધારા ઔરડામાંની કેદ કરતા ભગ્યેજ આ સજા કમતી હતી અત્યંત પશ્ચાતાપના પરિણામે તેને માણ-લાતક જવર લાગુ પડ્યો, અને ત્રણેક માસ પછી તે સરજન-હારની હબુરમાં જવાબ દેવા આવ્યો ગયો ! તેની સ્ત્રી બહુ સુશિક્ષા હતી. સારા માખાપનું ફરજન હતું, ખીલકુલ ભણી ન હતી. પરંતુ થોડાં સાધને કુટુંબનું ઔરવ સાચવી રાખવા પ્રયત્ન કરતી. કુટુંબની આબરમાં બાકું પડે ત્યાં થીગડું મારતી, પણ ધણીના આ કૃત્યથી આભણું ફાટ્યું બ્રાહ્મણ છતાં બિશા માગવાના ધંધા ઉપર તેનું વલણ ન હતું. આલીશ વર્ષનું તેનું વય થવા આબુ હતું. ઉત્સાહપૂર્વક આવડે તે મજુરી કરી

વૈધવ્યના દિવસો કહાડવાના નિશ્ચય ઉપર આવી, પરંતુ ઉદ્ધત નામનો છોકરો પેટ પડ્યો હતો તેને કેળવણી આપવાનો અવસર આજ્યો જતો હતો. એવામા એને ખારણે એક સન્યાસી જોવો કોઈ આજ્યો કોઈ ભગવા વસ્ત્રધારીએ કદી એનું પતિત આગણુ પાવન કર્યું ન હતું સન્યાસી આવીને ખાંદેર ઉભો રહ્યો, અને ખાંધને કહ્યું—

“ ઉદ્ધતની કેળવણી માટે તમને હરકત આવતી હોય તો દયાસાગરજીના નાશિક પાસે આવેલા અનાથાશ્રમમા મોકલાવી દેવો હોય તો હું લઈ જઈ ત્યાં ખાવાપિવાની મફત મગવડ છે અને ધર્મેજી અહ્યાસ કરવાની પણ મફત મગવડ છે ”

આ ખાંધને હવે ઉદ્ધતનું પેટ ભરવાની મોટી ઉપાધિ હતી, ત્યાં તેની કેળવણીની જોગવાઈ શી રીતે કરે? એટલે આ સન્યાસીની સાથે એણીએ ઉદ્ધતને મોકલી દીધો અનાથાશ્રમમાં પણ ઉદયલાલગાથી રૂપાન્તર કરવામા આવેલું ઉદ્ધત નામજ કાયમ રહ્યું ઉમરે આવતા ઉદ્ધતને પણ તેમા આનંદ લાગ્યો તેના શિક્ષકો થોડા પગામ મેળવેલા દેશી પ્રોસ્તિઓ હતા ઉદ્ધતે મેટીક પસાગ કરી એટલે તેની માને આસમાન બે તસુ જંતુ રહેશે એમ તેણે માન્યું પણ તે મુજબ તેણીએ ન માન્યું કારણ કે તે ડાહી હતી ઉદ્ધતે કોલેજમા તો ડીમેટીંગ સોસાયટીમા રસપૂર્વક ભાગ લેવા માડ્યો થોડાક વખત પછી તેણે એક સુધારા સમાજ સ્થાપી તેમા ફેટલાક પ્રોસ્તિ પણ દાખલ થયા હતા તેના વાફ પ્રવાહથી એક બે પ્રોસ્તિ છોકરીઓ પાછી હોંદુ થવા પામી હતી અને આ વિજય ડંકાથી ખુશ થઈ તેના મિત્રોએ ઉદ્ધતને આર (real) એસ (Sudharak) નો સુવર્ણપદક અર્પણ કર્યો હતો ઉદ્ધતના વિચારોને સમાવવા આસમાન ટુકડું પડવા લાગ્યું પાશ્વિમાત્ય કેળવણીના આવકાર-દાયક તત્વો આળી કહાડી તેમાની શુષ્કતાના બધા સંસ્કારો તેણે મેળવ્યા હતા અને વિશેષ, તેમા તેણે સ્થાપેલી અજબ સુધારા સમાજની અસર ભળવા પામી. સુશીલ છતાં નિર્ધન અભણ માતાનો અવાજ ત્યાં પહોંચે તેમ ન હતું એટલે ઉદ્ધત નિરકુશપણે ભણાય તેમ તેમ ભણ્યો અને તેના નામ પ્રમાણે એક અપ દુડેટ-ઉદ્ધત-ત્રેજયુએટ થવા પામ્યો.

એવામા એક કમનસીબ ખનાવ બન્યો. તેના ઉપદેશથી એક દેડ છોકરી જે પ્રીસ્તિ થઇ હતી તે પાછી હોંદુ ખની. તેના ઇચ્છે અભ્યાસ વધારવા ઉદ્ધત ખાનગી શિક્ષક નીમાયો. સસાર સુધારક તો હતો જ, અને વર્ણાન્તર લગ્નની વાતો થવા લાગી હતી. જોઇતા હોય તેમને જાણે અનીતિના-વર્ણાશ્રમ સંસ્થાનું ખુન કરવાના, પરવાના અપાયા ઉદ્ધતે પોતાને માટે તે પહેલો લીધો. એ છોકરીનું નામ તેણે ફેરવી કનિષ્ઠિકા પાડ્યું. અને અનાથાશ્રમથી કેટલેક છોટે તેમની મુલાકાતો થવા માંડી.

કનિષ્ઠિકાએ ઉપરાપરી કેટલાક દાગીનાની માગણી કરવા માંડી ઉદ્ધત પાસે પાછ નહતી એવામા સહસા દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થવાનો કંઈક આશાજનક મામલો ખતાવનારો સંજોગ બન્યો. આ દેશી પ્રીસ્તિ મડળે એ ડીએટીંગ સોસાયટી દ્વારા, પોતાનો ઉપદેશ ફેલાવવા કેટલાક અખરા કયો હતા. અને તેમા ઠીક સફળતા મેળવી હતી. એક વખતે એક સાહસીક સર્કસના મેનેજર સાથે આ ડીએટીંગ સોસાયટીમા ભાગ લેનાર ઉપલા વર્જની છોકરીઓ અને છોકરાને મદદ આપવાનો યોગ બન્યો હતો. તેમા કનિષ્ઠિકા અને ઉદ્ધતનું અત્રસ્થાન હતું. પૈસાજ પેદા કરવાનો હેતુ હતો. એટલે સર્કસના મેનેજરે લોકોને શુ ઉપદેશ મળે છે એ ઉપર જાણ રૂપેજ લક્ષ આપ્યું હતું. તોપણ એક સસ્કૃત હોંદી શાળામાથી ઉપલા વર્જની બાળા સગીતમાં મુવીણ હતી અને તેનામા ખચપણમાથી દૈવી ગુણોને લીધે તે એટલી ખધી સુવિખ્યાત થઇ પડી હતી કે-કોઇ ધનામના સમારંભમાં કે કોઇ ભાવણમા એની હાજરી હોવાનો સંજોગ લોકોની મેદની ખેચી લાવતો. આ સાહસિક દક્ષિણી શૃદ્ધસ્થે પ્રથમ સ્ત્રી કેળવણીનો પાત્ર મીનિટનો સમારંભ રાખી સર્કસના દબ્યો પછી ખતાવવા રાખ્યું હતું. લોકોની સારી ઠક જામી અને મંજળાચરણમાં આ હોંદી બાળાએ ગાયુ કે -

૧ "મા તુઝસે" હય યહિ પ્રાર્થના, અખ ન પુનિયાં ઉપજનાં !

"યદિ ઉપજે તો દૂર ફેંકના-ઉનકો દુદ પિલાના મત !

"ભૂલ પ્યાર મત કરના ઉનકો-અપની ગોદ ખિલાના મત !

"ફિરશી જીવે તો વિવાહકો-ઉનકો નાણુ સિખાના મત !

"બાહ હુઆ તો વિધવા હોગી-મા યહ દબ્ય દિખાન મત !"

તે પછી એક પછી એક દૃષ્યો શરૂ થયાં. તેમાં પ્રથમ કનિષ્ઠકાએ ઉદ્ધત સ.થે રહી, સરકસના મેનેજરની આગેવાની નીચે, મનુષ્યોને વાદરાના રૂપમાં ફેરવી નાખી તેમની પાસે નાન્દી ઠસવી હતી. આ નાન્દીના વિચિત્ર ગીત પાછળ આ મેનેજરે ઠીક ઠીક રકમ ખરચી હતી તેમ કેટલોક સમય સુધી ઉદ્ધત અને કનિષ્ઠકાને તેમાં શિક્ષણ લેવું પડ્યું હતું.

આ સમયથી એમની મૈત્રી વધવા લાગી, સરકસના મેનેજર તરફથી ખ્રીસ્તિ સંસ્થાને પાત્રો પૂરાં પાડ્યા બદલ સારો ફાળો મળવાનો હતો અને તે ફાળામાંથી ઉદ્ધત પોતાના લગ્નને માટે સારા ઇનામની આશ રાખી બેઠો હતો.

વાદરાઓની નાન્દી વખતે પચાસેક કપિવૃદ્ધ એવ મા આવ્યું. ફેટોઝાફ પાડવામાં આવેતો એમાં કનિષ્ઠકાનો તો કહાસો ફરનો ખ્યાલ આવે ! કપિવૃદ્ધે નીચે મુજબ ગાયું —

જય દેવાધિદેવ ડારવીન-જય તપસ્વીન
સમજાવી જગને સુખદાઇ-નર વાનરની સરસ સગાઇ,
જાણે જનો પ્રવીણ. . જય દેવાધિ—

નહીં ભાવા નહીં અમને વલ્લો-નહીં ખાધાદિ રિપુમય શસ્ત્રો;
પૂરણ કપિવૃદ્ધ પ્રાચિન . જય.

મનુષ્યના સામાજિક જગો-સસારાઘિષ વિકટ તરંગો,
સકલ જીવન ગમગીન ... જય.

મુક્ત બધાથી મસ્ત ફરતા-ન ડરાવીયે નહીં કોથી ડરતા;
જન દુખી જયમ જલમીન .. જય.

જંગલના ફલ ખાઇ ફરતા-ન ભાડુઓથી હોજરી ભરતા;
પાપહીન-પ્રભુથી નહીં અભિન્ન.. જય.

જરૂરીયાતો જલ પત્રોની-ન ખૂમ કદિ કોઇજ શસ્ત્રોની;
અમ કપિવર અમ સુઝરીન.. ... જય

સ્વદેશી વસ્ત્રો તણીના જરૂર-દિશે પિવસને રહીયે ગરૂર,
મૂળમાં નહીં કૌપિન . . જય

નહીં લગ્નોમાં ભાડ તમાશા-આપ લેની નહીં આશ નિરાશા,
નહીં કદીએ ગમગીન..... જય.

નહીં બધન નહીં છોડા છૂટા-નહીં સ્વજનથી કદી વિખુટા,
વિષયી સમા નહીં હૈયા ફૂટા-નહીં દારૂ ન અફીણ ..જય.

નહીં અમારે જાડી ઝીણી-ન તેહ વાતે ચિંતાતીણી,
નહીં કેમ અમે યોગિન ?.. જય.

દેવ થયો પૂર્વે અમ દાદો-બક્ષચારીને સદાય સાદો
પ્રીતિ મુસલમાન એક બનાદો-થયો ન કોઈ નવીન ..જય
જય દેવ જય જય જય બકા-ઉડાડી છે જોણે મઠ લંકા:
દેખો આ બાળ લગનીયા રકો-

મારે મારી જમીન જય.

તે પછી એવાજ કેટલાંક દબ્યો રજુ થયાં ઉપજ પશુ
સારી આવી પાત્રોની મદદ આ પ્રીતિ સસ્થાની હોવાથી
સારી મદદની આશા રાખેલી પરંતુ સરકસ મેનેજર બીજેજ
દિવસે ત્યાંથી બધા પૈસા લઇને જાડુઈ રીતે જાણે ગુમ થયો !
આ બનાવથી સૌથી વધારે હતાશ ઉદ્વિગ્ન થયો.

એક દક્ષિણી ગૃહસ્થ મહાદેવપતના જાણવામાં આ બધી વાત
આવી એ પશુ ઝેંબુએટ હતો અને સંસ્કૃતનો અભ્યાસ સારો
કર્યો હતો. કેટલાંક શાસ્ત્રનાં પુસ્તકો ઉપર એણે દીઠ લખી હતી.
- એણે એના કેટલાંક ગુજરાતી મિત્રોની મારફતે ઉદ્વિગ્ન આજે
આજખાણુ કરી અને તેને મળ્યો. કેટલીક વાતચીત થયા પછી
તેણે ઉદ્વિગ્નના વિચારો જાણવા માગ્યા. ઉદ્વિગ્નને કશું છૂપાવવાનું
ન હતું તેણે તુર્તજ જ હતું તે બહોર કંથુ અને મહાદેવપતને
પશુ તેના વિચારોમાં જાણે બજારકારે “હા” બહાવવા માડી.

મહાદેવપત—જે પગલું તમે ભરવા તત્પર થયા છો તે
સશસ્ત્ર છે એવું તમારે સાબીત કરવું બેઠાએ તે સિવાય તમે
આવું પગલું ભરશો તેથી તમારા લાગમાં તમે નિહાને પાત્ર
થશો. દુ.ખી થશો. જનસમાજ તમારો બહિષ્કાર કરશે.

ઉદ્વિગ્ન—એ તેમ છે જ મહે વિચાર કર્યો હશે તે પુખ્ત
વિચાર કરીનેજ કરેલો હશે જો એક માણસ ખરો સુધારો શકે
કરતો નથી, પોતાના પગલાથી પ્રજામાં દાખલારૂપ બનેલો તો
તો ‘સોસાયટી’ કદી સુધરવાની નથી હોંદુ પારસી મુસલમાન
બધું પ્રીતિ બધા પ્રભુનાં સત્તાનો છે. તે તમામ એક શાક જો
હોંદુસ્તાનની આ સ્થિતિ ન રહે. જો કે હું જે પગલું ભરું
તેથી તો માત્ર હોંદુ હોંદુ બધા એકત્ર થવાનીજ વાત છે, ઇતર
બંધિમાં લગ્ન કરવાનું બન્યું હતા તો હું વધારે પુણી આજ
પરંતુ તે ચક્ર પ્રીતિના નસીબમાં હશે.

મહાદેવપત—હીદુ જાતિનું દુર્ભાગ્ય છે કે તમારા જવાના મહોમાથી હું આ ત્રાસળુ છું સાલજો, છાયાજ પ્રકાશની કીમત અંકાવે છે તેમ જનસમાજમાનો કચરો એજ તેના ખાકીના ભાગની ઉજવળતા પુરવાર કરે છે કુદરતની ભાષા વાચો ! અધુ સરખુજ હોવું—સૌ મનુષ્યોની સમાન સ્થિતિ ખનાવી દેવી એ પ્રભુની ઇચ્છા હોય નહીં ! આપણા ગૃહ ઉપરની અન્ય પ્રજાઓની સાસારિક ઘટના તપાસો ! તેમા, પૃથ્વી ઉપર છે તેમ, ખોડા ટેકરા ખેંચે એજો ઉચ્ચ વિચારના, ઉચ્ચ સ્થિતિનાં નનુષ્યો, કાદવ કીચડમાજ લચીપચી રહેવા જેમનું પ્રારબ્ધ અંકાયલું હોય તેવાં કુટુંબો સાથે લગનાદિ વ્યવહારોથી ભળી જવા આવકો ખાય છે, અને જ્યાં નથી તેમ થતુ ત્યાં લય કર પરિણામો પણ આવે છે

વર્ણવ્યવસ્થા જગત ઉપર સર્વત્ર તમે એજો, યુરોપિય મજાઓમા પાદરી વગેરે બ્રાહ્મણોનુંજ કાર્ય કરે છે વ્યાપારી મર્ચે દેશની સમૃદ્ધિમા પોતાનો ફાળો આપે છે લડાયક વર્ગ ઇલાયદો છે અને ખાકીના શુદ્રો છે જે ખીજે સુદમરૂપે છે તે હીંદમા સ્થુલ રૂપે છે વૃક્ષોમા પણ તમને ખારીક દક્ષિણી જાતિ હોવાનો ભાસ થાય તો અભયખ થવાનું નથી પીંપળો-ખાખરો-તુંગસી-વડ વગેરે બ્રાહ્મણ જેવા લાગે છે આખો-આખલી-વૈશ્યો છે ઠાઠાવાળા વૃક્ષોને લડાયક વૃક્ષોની સંજ્ઞા કેમ ન આપવી ? તેમ છતાં વર્ણવ્યવસ્થાની સસ્થા સાક્ષાત્ પ્રભુએજ રચી, અથવા તો વેદ પ્રણિત છે એ વાત હાલ ઠોરે મૂકીએ છીએ તથાપિ એ વ્યવસ્થા હજારો વર્ષની પોતાની હકાતિ ખતાવે છે જ્યાં સુધી તે અખાધિત અને સુરક્ષિત રહી શકી ત્યાં સુધી ચારે વર્ણોની સાસારિક પ્રગતિ કરી રહી હતી. કોઈને હેરાવ કરતી ન હતી. સૌનું તે તો કલ્યાણજ કરી રહી હતી સૌ જ્ઞાતિની વચ્ચે વૃદ્ધિ તેનાથીજ હતી. હીંદુ જાતિનું ગૌરવ તેનાથી હતું હીંદુ જાતિ વર્ણોવડે યોગખાતી અને હજુ યોગખાય છે. સહજે જીભે જાણે તે અન્ય પ્રજાઓને યોગ આપી રહી હતી કે સમાજના ખધાગણો આવાં હોવાં જોઈએ. એ કસ્થાનો પાથો નાખનાર સાધારણ મનુષ્યો ન હતા બલકે તેવા તો ન હતાજ પરિણામોએ ખતાવ્યું છે કે તેમણે વર્ણોને વ્યવસ્થિત કરવામા ડહાપણ વાપર્યું છે. ચારસે વર્ષ ઉપર જે

વાણીયાઓને વટલાવી મુસલમાન કરવામાં આવેલા તે પણ આજે
કરી રહ્યા છે તો વ્યાપારજ ! ખેડુતોને મુસલમાન કે ખ્રીસ્તિ
કરવામાં આવ્યા હશે તે પણ કરે છે તો ખેતીજ ! મૂળશ્રીજ
જનસમાજમાં જ્ઞાનનો પ્રસાર કરવાનું કામ બ્રાહ્મણોનું હતું, તે
પણ આજના અવ્યવસ્થિત જમાનામાં પણ, ઉપદેશક-કથાકાર
વર્તમાન પત્રકાર-અધ્યાપક-રાજસભા સભાસદ-આયુર્વેદ પ્રચારક
અગર એવી રીતે, મ્હોટે ભાગે જ્ઞાનનો પ્રસારજ કરી રહેલા
છે. આ શું ખતાવી આપે છે ? પૂર્વના મહર્ષીઓએ દીર્ઘદષ્ટિ
પૂર્વક ખાંધેલા આ ખધારણને લઈને પિતાના ધધા સુદાના
અકુરો પુત્રને વારસામાં મળે છે. શિલ્પીનો છોકરો સહેલાઈથી
શિલ્પી થયે. તેને વ્યાપારમાં લક્ષ રાખવાનું કહેતા નહીંજ શાવે.
એક બ્રાહ્મણ બાળક નૈસર્ગિક રીતેજ-વારસામાં મળેલા સંસ્કાર-
રોને લઈને-વેદોચ્ચાર સહજમાં કરી શકશે શુદ્ધને તે નહીંજ
શાવે સેકડો સહીથી આ ખધારણ તૂટતું નથી જનસમાજે
કલેશ પ્રસંગથી બગાડી નાખ્યું છે ખર. માત્ર તે બગાડો
કહાડી નાખવામાં આવે તો ખસ છે છતાં હેડ અને બ્રાહ્મણના
એકાકાર કરવાની વાતો કરવામાં આવે છે તે માત્ર અત્યુક્ત સમય
સુધી આ ખધારણને ડોલાવશે ! બીજું નહીંજ કરે ! આ ખધા-
રણ તોડવા, હાલ થાય છે તેથી સખળ પ્રયત્નો થયેલા છે,
પરંતુ એના કિલ્લામાંથી કાઠરી ખસતી નથી હવે અંદરના
મારાથી ખસવા માડી છે, પણ તે પ્રયત્નો પણ અદવાયુષીનીવ
ડશે કારણ કે તે પ્રયત્નોમાં મ્હોટે ભાગે આ ખધારણ રચના-
રાઓના સતાનો-બ્રાહ્મણો નથી ! જેવી રીતે હીંદના દેવ દેવી-
ઓએ મ્હોટા ભાગે હાલના સમયમાં અમેરિકામાં જન્મ લઈ
પોતાના જન્મ સ્થાનથી તે દેશને સોંભાળ્યો છે-જેવી રીતે આઈ-
રીશ દેહમાં હીંદિ આત્મા દાખલ કરતી એક દેવી ગમે તેમ-મડતે
આખડતે-બૂલો કરવા છતાં, હીંદના ઉદયના પ્રયત્નોમાં પોતાનો
ફાળો આપી રહી છે, તેમ બ્રાહ્મણ માતાઓને પેટ જન્મ લઈ,
વ્યવસ્થાનો વિધવસ કરનાર આખું સૈન્ય પેદા કરી તમારેજ
પ્રભુની ઇચ્છા સમજશે કે પૂર્વના મહર્ષીઓએ ખાંધેલી અગ્રણ્ય
વ્યવસ્થાની સ્વસ્થાનું હવે કંઈક ફાતર કરવાનો સમય આવી

પ્રજ્ઞાઓ છે ! વણીક-કે ખેડુતો ભલે વિદ્વાન થશે, અન્ય ક્ષેત્રોમાં કંદાચ દિગ્વીજ્ય કરે પરંતુ, તેમના સહસ્રધા પ્રયત્નો છતાં આ સંસ્થાનો હિમાલય સમો પર્વત પાસું ફેરવતો નથી એ ખતાવી આપે છે કે તેમને આ સંસ્થાને પૂર્વવત્ સુધારવાના મિથ્યા ઉપદેશ સિવાય, તેના ખંધારણુમાં સ્પર્ષ કરવાનો અધિકાર નથી. ને તેથી તેમણે તેમના પ્રયત્નોમાં ખરચાતી શક્તિનો પ્રવાહ અન્ય દિશામાં વાળવો બેઠાએ ભલે ઢેડ-ભગી-ખહારીયા-ચમાર-વિગેરે ભતિ-ઓને તેમનાથી લેવાય તેવું શિક્ષણ લેવાની વાતો કરો તેમને માટે શાળાઓ સ્થાપો-તેમનું જીવન નીતિમય બનાવો તેમને મઘ માસનો ત્યાગ કરાવો-કલહ, દુતનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કરો-તેમના કોઈ સારી વિદ્વતા પ્રાપ્ત કરે તેનો યોગ્ય સત્કાર સુદ્ધા કરો, પરંતુ ઢેડ ભગીની કોટે બ્રાહ્મણો ખાગશે ત્યારેજ હોદ્દાનો ઉદ્ધાર થશે એ તમારા મનોથી અમને ખચાવો ! ઢેડ કન્યાને ઉચ્ચ જ્ઞાતિ વરણે એટલેજ બ્રાહ્મણ ઢેડથી બનેલી સ કર પ્રબળના પ્રયત્નોથીજ ઉદ્ધવ સામે ભેટવા આવશે એ, સેકડો સદીથી એકજ દિશામાં ગતી કરી રહેલી કરોડો હીંદુ વ્યક્તિઓને ગળે કેમ ઉતારે ? નથી ઉતરતું એ સ્થિતિ બેઠ તમે કુદરતના કાર્ય-થીજ તમારા પ્રયત્નોનો ઉત્તર ન વાંચી શકો તો તેમાંથી એટ-લોજ અર્થ નીકળી શકે છે કે-હજી જેમ ઘીને સ્વચ્છ કરવા અદર ક્ષાર નાખવા જરૂર છે તેમ આ સંસ્થાનો કચરો દૂર કરવા તેમાં આવી મુસીબતોરૂપ ક્ષાર પડવાનો છે

વૈશ્વદેવ-યજ્ઞવલ્કે પવિત્ર બની રહેલા વાતાવરણમાંનો શુદ્ધ પ્રાણવાયુ હમેશા લેનારના વિચારો, સંસ્કારો, ચામડા પકવવાના ધધાતા કુડમાંથી નીકળતી બદબોને ટેવાઈ ગયેલા ઢેડના વિચારો સંસ્કારો એકજ બની જવાનો, જવાળામુખીના જેવો કંઈક અક-સ્માત કુદગ્તમાં થવા પામે તે દિવસેજ બ્રાહ્મણને ઢેડ એક કર-ગ્રાની વાત કોઈ સાંભળે ! વિચારને આચાર બોડે ઓછો સંબંધ નથી. જે આચાર-જે ક્રિયા અમુક મનુષ્ય પોતાના ધધા તરીકે કરી રહેલો હોય છે તે ક્રિયામાંથી ઉત્પન્ન થતા સુદ્ધ મનઃકણો તેના માનસિક વ્યવહારનું પોષણ કરી રહેલા હોય છે હાથ પગવડે થતા કાર્યોની સ્વચ્છતા હાથ પગની સ્વચ્છતાના કરતાં મનની સ્વચ્છતાને માટે વિશેષ અગત્યની છે. એટલે સમાન જ્ઞાતિમાંજ લગ્નો થાય તોજ પરસ્પર વિરુદ્ધ સંસ્કારોના પરિણામે ઉત્પન્ન થવાની

સંકર પ્રજાથી હોંદુ પ્રજાને ખચાવાશે. મનુષ્યના જીવનની લાખની મર્યાદા પ્રમાણમાં હીદમાં તે બેઠે ૨૩ વર્ષનીજ છે તથાપિ વધારેમાં વધારે મનુષ્ય જીવનની લાખ મર્યાદાને સો વર્ષની છે એથી બે તે વધારે લાખી હત તે આ વર્ણવ્યવસ્થા નષ્ટ કરવા ઉપદેશ કરનારાઓને જાતેજ વર્ણાન્તર લગ્નોમાં પડી તેના પ્રયોગો કરાવવા ભલામણ થાત ! એવા લગ્નો તરફ દષ્ટિ કરો ! પ્રથમ તો એવા દ પત્નીઓ તો તેમની જ્ઞાતિ તરફથી ખડિઠકાર થશે અન્ય જ્ઞાતિ તેમને આશ્રય આપશે નહીં. ઉચ્છ્રાવલતાનું દોષારોપણ-એક-લવાયા પડી જવાની દુ ખદ સ્થિતિ, એ એવી જાતના સુધારાને અગે રહેલું તપ લેખવામાં આવે, તો પણ એ તપવડે ઇચ્છિત કાર્યસિદ્ધિ દૂર-ક્ષિતિજમાં દેખાતી નથી એ નિશ્ચય માનજો !

ઉદ્ધત ઉપરના ઉપદેશ વખતે ચૂપ રહ્યો હતો. તેના અંત-કરણમાં તેની અસર કંઈ જણાઈ નહીં મહાદેવપતે બહુ મેલે બેશ આગળ ભાગવત નકામું છે એટલે તે છૂટયા પડયા.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

શ્રીયુત્તમ બાબુ ઉદ્ધતલાલ શર્મા બી. એ. આર. એસ.
એલ્ડર સેટેરા. એલ્ડર સેટેરા.

આણુદના જ કશન સ્ટેશન ઉપર જનસમુહનો, અદ્યાયુધો મેળો થઈ પડ્યો હતો એક સામાન્ય-સાદા પોષાકમાં એક મહા પુરુષ પ્લાટફોર્મ ઉપર આમ તેમ આટા મારી રહ્યો હતો. તેના હૃદયની વિશાળતાનો કંઈક ભાસ જગતના અભ્યાસકર્તા તેનાં નેત્રો ઉપરથી થતો હતો આજ રોજ પૂર્ણિમાનો દિવસ હતો ને ડાકોરજના મેળામાં જનારા લોકોની તોળા તોળા ભીડ હતી. તે ઘણે ભાગે ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરતો પરંતુ આજની બીડે, તેમ ગઈ રાત્રીએ કંઈક દુ ખદ પ્રસન્ન અનુભવવાથી થયેલ કલેશને લીધે અસ્વસ્થ પ્રકૃતિ હોવાથી, બીજા વર્ગમાં બેસવાની તેને જાણે ફરજ પડી હતી. તેથી બીજા વર્ગની ટીકીટ લઈ તે બેઠો. અંદર એક પારસી શુદ્ધ બેઠો હતો, ખર્ચોરનો સમય હતો, ગાડી મુખ્ય તરફ જતી હતી મહાત્માને સુરત ઉતરવાનું

હતુ. અદર ખેસતાજ તે પારસી શૃહસ્થે આપણા મહાપુરુષને
 ઓળખતો હોય તેમ અત્યંત સ્નેહભર્યા નેત્રે વધાવી લીધાં પાર-
 સીઓના સાસારિક રોદણા આપણા હોંદુભાઈઓના કરતા ઓછાં
 નથી હોતા. માત્ર તે દુ ખોની જાત જૂદી હોવાથી તેમ પારસી
 બધુઓને પોતાના દુ ખોની કથા બહાર જમ બને તેમ ઓછી
 આવવા પામે એવી વૃત્તિ હોવાને લીધે આપણે તે સુપ્રસિદ્ધ લેખક
 સ્વ કાખરાજ જેવાની કલમ દ્વારાજ જાણી શકીએ છીએ મહા-
 શયને આજે અવકાશ મળ્યો જાણી આ પારસી શૃહસ્થ સાસા-
 રિક અને ઔષોગિક વિષયો ઉપર વાતોલાપ કરતો હતો તેવામા
 વડોદરા સ્ટેશન આબુ અને સેકન્ડ ક્લાસના ડામામાં એક
 તદ્દન ‘અપટુડેટ’ ફેશનવાળો, પાશ્ચિમાત્ય કેળવણી સાથે એકદમ
 પાશ્ચિમાત્ય ઢબછબવાળો ખાવીશેક વર્ષનો યુવક આ ખાનામા
 પાસેની એક બેઠ અને લાકડી ખાનાની વચ્ચેની જગેમા, જે
 કાચની હોય તો ટુકડે ટુકડા થઈ જાય તેવી રીતે, મુખ ઉપર
 સહજ ગુસ્સાનો ઢોંગ કરેલ હોય તેવે ચહેરે નાખી દઈ અદર
 આવી બે જણ બેઠા હતા તેમની સામેની જગે ઉપર બેઠો મહા
 શય જેવો સાદા પોશાકમા હતો તેવો બલો પારસી શૃહસ્થ પણ
 કોઈ જાતના આડખર વગરના સામાન્ય પારસી લેખાસમાં હતો.
 પગે રાતી રેશમી ઇબ્જર, નવસારીના ખુટ, કાળી ભોયમા ઘોળા
 ટપકા કરેલા હતા તેવી ઉચી પારસી ટોપી, અને તદ્દન સાધા
 રણ કોટ, જે કદાચ જાણે ગઈ જાલ લીલાઉ માથી લીધા હોય
 તેવો જૂનો પણ સ્વચ્છ કોટ-આ તેનો પહેરવેશ હતો, આ
 ઉપરથી ખાનામા ખેસતાજ આપણા નવા મુસાફરે મનમાં માનીજ
 લીધું કે આ ગખર લોકો તેને કંઈ આદરપૂર્વક ખેસવા કહેશે
 પણ આ બે શૃહસ્થો તો તેના નેકટાઈ વગેરે લેખાસ તરફ એવા
 અચ્છી રીતે જોઈ રહ્યા હતા કે તેમને તેવું કંઈ સૂજ્યું નહી
 કે તેમણે તેવું કંઈ ઇચ્છ્યું નહીં તેની શી ખખડ પડે ? “ઇન્ડ્રો-
 ડયુસ” થયા વગર કંઈ બોલાય નહી, એમ પાશ્ચિમાત્ય કેળવણી
 શીખવે છે એટલે યુવક પણ શુ કરે ? આખરે તે થાકીને,
 ગુસ્સાના ઢોંગથી એક ખારીમા જોતો બેઠો ! વાસ્તવિક રીતે
 ગુસ્સે થવાનું કંઈ હલુજ નહીં પરતુ પાશ્ચિમાત્ય કેળવણી અમને
 કેટલીક કુટેવો શીખવે છે, એ કુટેવો છોડતા સહજ પરિશ્રમ
 વેઠવો પડે છે એટલે ત્રો ખોજ જવા એવી કુટેવોનું વમન કરી

નાખવાનુ કંઈ યત્ર શોધી શકે તેની વાટજ એવાનુ અમારી નાજુકાઇ અમને સુચવે છે સામી ખેઠક ઉપર બે વૃહસ્થોએ પોતાની વાત આગળ ચલાવી

પારસી—ખરેખર, આપનું આવી રીતે અચાનક મળવુ ન થયુ હત તો મહારા ઘણા ખરા ખુલાસા મનમાજ રહી જત ખહુ દીવસથી આપના ઘડીભરના પલ્લુ મેળાપની વાટ બોલા કરતો હતો કોઈ જાતની હિહાપોહ વગર ગુપચુપ લોકોનું ભણુજ કરવામાં આપ જીદગી ગુમાવો છો એ કેટલાક આપના પરોપકારથી ફાયદો ઉઠાવનારાથી સાલળીએ છીએ એટલે અમે ખહુ મગરૂર ખનીએ છીએ

મહાશય—જનસમાજ ઉપર નાત જાતના તકાવત વખરની ખહોળા દીલની ખાદશાહી સખાવત માટે તો આપની જ કામે હીદુસ્તાનને પોતાના ઉપકાર તળે મુકી દીધી છે નામ સ્મરણ માત્રથી પાવન કરનાર સર જમશેદજી નશરવાનજી તાતાએ હીંદ ના ભૂગર્ભમા જે દ્રવ્યો રહેલા છે તેનો અભ્યાસ કરવા માટે ત્રીસ લાખ રૂપીઆની સખાવત કરી છે તેવી હાલ સુધી ખીજ કોઈએ કરી ? અનેક દીશામા ઉદયના ભણુકારા સાલળીએ છીએ, અને હવે તો લાખો હીંદીઓ પોતાના દેશના ઉદય માટે અનેક હુન્નરો હાથ કળવા પ્રયત્ન કરી રહેલા છે એ વાત ખરી પરંતુ ભુસ્તગ વિજ્ઞાનો (Geology) યથાવિધિ અભ્યાસ હીંદી યુવકો કરી શકશે તે દિવસ જૂદો ઉગશે

પારસી—પણ તે ક્યારે ? વખતે કોઈની વાટ બોધ નથી. સાલળીએ છીએ કે હીંદમા ઘણે ઠેકાણે જૂદી જૂદી ધાતુઓ નીકળી શકે તેમ છે કીંમતી પત્થરોની ખાણોની પણ ભાજ મળી છે પરંતુ આપણા લોકોનુ કેટલેક દરજ્જે આડખરી જીવન—

આ વખત નવા આવનાર યુવકે આ વાતમા કંઈ રસ નથી પડયો એમ ધારી આ “ કપાર્ટમેન્ટ ”ના જાજર અને પાણીવાળા ખાનાનુ ખારણુ ઉઘાડવા માડયુ ડખાના કુંભ પાટીઆને નવુ રોજાન લગાડેલુ હોવાથી તે સહજમા ઉઘડી શકયુ નહી એટલે ખહુ બેરથી તેણે તે ખેચ્યુ અને તેટલાજ બેરથી હાખલ થયા પછી તે પાણુ ખધ કરી તે અંદર પેઠો

ભારતવાસીઓના આધુનીક જીવન અને તેમની ઉન્નતિના સાધનોના ખવિત્ર વાર્તાલાપરૂપે જામા સ્નાન કરતા આ બે

સાધુ પુરૂષોનો ગાડીમાનો સમય બાજુ ત્વરાથી પસાર થવા લાગ્યો. તે એટલે સુધી કે સુરત સ્ટેશનની નજીકના સ્ટેશનો આવવા લાગ્યા એટલે શાંતિપ્રસાદે (જે મહાત્માનું નામ હતું તેમણે) પોતાના પાકીટ વગેરે સમેટવા માડયા.

પણ હજી સુધી પેલા યુવક બહાર નીકળ્યો નહતો. પારસીએ મહાશયનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચતા જોઈને કંઈ આશ્ચર્ય થવા માડ્યું. કુંદરતી હાજત આટલી લાંબી હોય તો તે ખચીત કોઈ દરદની નિશાની છે એમ જોઈને લાગ્યું. પારસી શૃદ્ધસ્થે ખારણું ખેંચ્યું પણ તે ઉઘડી શક્યું નહોતું. જ્યારે બહારથી ઉઘડી ન શક્યું તો પછી અંદરથી પણ તે શી રીતે ઉઘડી શકે તેનો જોઈને ખ્યાલ થયો. જોઈએ જોરથી ખેંચવા માડ્યું. અને અંદર નિશાની આપવા માટે પાટીયા ઉપર હાથથી જોરથી અવાજો કરવા માડયા પણ કાંઈ પ્રત્યુત્તર ન મળ્યો.

“શું તેનું હૃદય તો ખંધ નહોતું પડી ગયું હોય ?”

“પણ તેમ ન કરે !” મહાશય શાંતિપ્રસાદે કહ્યું.

એટલામા નજીકના ન્હાના સ્ટેશને ગાડી ઉભી રહી જોઈએ આ વાત ગાડીને કહી અને ભલા ગાડી તુર્તજ એક કારીગર મજૂરને આ ખાનામા દાખલ કર્યો અને ટ્રેન ઉપડતા ઉપડતા કહેતો ગયો કે “આ ડાખાને નવું રોગાન કરવાથી અને વચમા વાદળા જવાથી આવા અકસ્માત ખને છે જાનરૂના ખાનાનો કાચ તુટેલો છે તેમાથી એક માણસને મહેં અંદર ઉભેલા જોયો છે માટે ગભરાવાનું કંઈ કારણ નથી.”

અંદર દાખલ થયેલા કારીગરે કેટલાક પ્રયત્નો કર્યા પછી આ ખારણું ઉઘડ્યું અને અંદરનો યુવક બહાર આવી પાછો બાજુ જમનો તેમ-કંઈજ ખન્યું નથી એમ આવીને જોયો. એના હાથે લોહી નીકળ્યું હતું.

“આ તમને શું થયું ?” પારસી શૃદ્ધસ્થે પૂછ્યું.

તે યુવક જોડ્યો—“હવે મહારે કહેવુંજ જોઈએ કે અવાજ બહાર જાય તે માટે ગાડીને જોલાવીને કહેવા મહેં એ ખારી તોડવાને પ્રયત્ન કર્યો હતો ?”

પારસી—તો પછી ગાડી અહીં આવ્યો તે વખતે તમે ખૂમ કેમ ન પાડી ?

યુવક—હું તે વખતે ઉભો થઈ કંઈ કહેવા બહુ તે પહેલાં તો ગાડી ચાલતો થયો.

લલા પારસીએ પોતાની પાસેથી હાથરમાલનો કંકડો ફાડી
ચુપકેના હાથે પાટો બાંધ્યો પાટો બાંધતા તેણે જાણસાચી પૂછ્યું
કે “અમે જોઈથી અવાજ કરેલા તે તમે અદર સાંભળતા
હતા કે ?”

“કેમ નહીં ? હા ” તે બોલ્યો.

પારસી—અરે લલા માણસ, તો પછી તમે તેજ વખતે
અદરથી અવાજ આપ્યો હતો તો અમે તમને વહેલી મદદ કરી
શકત, અને કદાચ આ અકસ્માતથી બચી શકત !”

યુવક—પણ હું જવાબ શી રીતે આપું ? તે વખતે હું
તમારી સાથે “ઈન્ડોડયુસ ” થયેલો નહોતો ! ! ! મહાત્મા
શાન્તીપ્રસાદ જીવિતમાં જવલ્લેજ હસતા જણાતા તેમને પણ આ
વાત સાંભળી સહજ હસવું આવ્યું એટલામાં સુરત સ્ટેશન
આવવાથી પારસી શૂદ્ધસ્થે તેમની પાછીટ તેમના હાથમાં સોંપી
અને તે ઉતર્યો. સ્ટેશન ઉપર દસબાર વિદ્યાર્થી મંડળ તેમના
સત્કાર માટે ઉભેલું હતું, તેમના જયબોધ વચ્ચે જોત જોતમાં
તે અદશ્ય થઈ ગયા !

પારસી—તમારે કયા જવાનું છે ?

યુવકે એક વીઝીટીંગ કાર્ડ જગવામાંથી કહાડીને આ પારસી
શૂદ્ધસ્થના હાથમાં મૂક્યું ! તેમાં આ પ્રકરણને મથાળે લખેલા
શબ્દો અક્ષરસ હતા !

પારસી તે વાચીને સહજ નિશ્વાસ નાખી બોલ્યો—“ મ્હે
તો તેમને એમ પૂછ્યું કે તમારે કયા જવાનું છે ?”

યુવક—મ્હેં ધાર્યું કે તમે મને નહીં જાણખતા હોતો આ
— કાર્ડ ઉપરથી જાણખી શકશો એટલે પૂછવાની જરૂર નહીં રહે

પારસી—આ કાર્ડમાં તો તમારે કયા ઉતરવાનું છે તે લખ્યું
નથી. કદાચ તમારી રેલ્વે ટીકીટના ખદલામાં તમે આ ખતાવતા
હશો પણ આર એસ. એટલે શું ?

યુવક—વાહ, એટલું પણ નથી જણાતા ? હવે તો આર
એસ. એક પ્રકારના ટાઇટલ-ખીતાબમાં આવે છે !

પારસી—હા હા. ખરી વાત, હું ધારું છું કે “રાઓ
સાહેબ ” નહીં વાફ ?

યુવક—છટ ! “રાઓ સાહેબ ” તેની આખળ શું હિસાબમાં
છે ? એનો અર્થ તો “રિયલ સુધારક ”

પારસી—એતો Hybrid ભેળસેળીયા ભાષા થઈ. રિયમ એ અંગ્રેજી અને સુધારક ગુજરાતી ' નહીં વાર ?

યુવક—હવે તેમજ થવાની જરૂર છે ભાષામાં—કોમોમાં—નાતોમાં—અતોમાં—રીતભાતોમાં

પારસી—પણ હું ધાડ છું કે વિચારોમાં તો નહીંજ, વાર
“ સર્માં ” એટલે શું ?

યુવક—“ સર્માં ” તો એક વખત અમો મૂળ વાણી હતા તે બતાવવા માટેની સજ્ઞા છે. હવે તો મી. પટેલના બીલથી બધા એક થવાના છે એટલે તે માત્ર જરૂર પડે તો ઇતિહાસને માટેજ ઉપયોગી છે બીજી રીતે નહી

આ વખતે સુરતના સ્ટેશન ઉપરથી ટ્રેન ઉપડી અને વાત આગળ ચાલી.

પારસી—આ વીઝીટીંગ કાર્ડમાં ‘ એકસ-વાઇ-ત્રેડ ’ છે તે પણ કંઈ નવો ખિતાબ થયો હોવા બોધ્યો નહીં વાર ?

યુવક—ના, ના, તમે સમજ્યા નહીં બધા અક્ષરો એક નહાના સરખા વીઝીટીંગ કાર્ડમાં ન સમાય એટલે ઓન્ટર તેમ છાપી દે છે

પારસી—ત્યારે કદાચ તમે એલ. એલ. ડી પણ હશે !

યુવક—છટ ! ક્યા એલ એલ. ડી. એ હેશનું કદયાણુ કર્યું અથવા સુધારો કર્યો ?

પારસી—એમ કેમ ? દાદાભાઈ નવરોજી, લોર્ડ રે, ડો ભાડારકર, ફીરોજશાહ મહેતા, એનીબીસેટ, બલે, તમારે કહેવું તો બોધશેજ કે આ બાબુ ક્યા સિધાવો છો !

યુવક—હું એક ખરો સુધારક છું અને વર્ણાન્તર લખેના સાચે ને સીધો ઉમેદવાર છું તે કામમાં મારે કેટલીક નાણાની જરૂર પડી છે. તેથી મહાત્મા શાન્તિપ્રસાદ—

પારસી—તેમને તમે ક્યાંથી આળખો છો ? તેમને કદી બોધ્યો છે ?—

યુવક—ના, બોધ્યો તો નથી. પણ તે મ્હાડ નામ બાણે છે. અગર બણતા હોવાજ બોધ્યો. તે બહુ ઉદાર છે અને પરોપકારી છે એક માણસની જરૂરીયાત બુલે કે તુર્તજ તેને મદદ કરવા આવકો ખાતા નથી તેમની ઉદારતા સાબળી છે. હવે મ્હારે મ્હારા આ નવા સાહસમાં તેમની મદદની જરૂર પડી છે. તે

મુખર્ષીમા એક પરિવહમા ભાગ લેવા માટે જવા ઉપડી ગયા છે એટલે તેમની મુલાકાત માટે હું મુખર્ષ જઈશ.

પારસી—પણ-પણ ત્યારે સુરત સ્ટેશને ઉતર્યો તેજ મહાત્મા શાંતિપ્રસાદજી ! !

મુખર્ષ—અરે બહા માણસ ! ! ત્યારે તમે મ્હને કહ્યું પણ નહીં ? હવે હું તું કરીશ ?

પારસી—મ્હને શી રીતે ખબર પડે કે તમારે તેમને મળવાનું છે ? પણ તમારે આટલા ગભરાવાનું કંઈ કારણ નથી—

મુખર્ષ—પણ-પણ મહારી પાસે પાછા ફરવાના પૈસા પણ પૂરા નથી—

પારસી—તો હું તમને એક સલાહ આપું. જુઓ, આગલા એક ન્હાના સ્ટેશને તમે ઉતરી જાઓ. અને અહીં સુધીનીજ મુસાફરી કરેલી હોવાથી ખાકીના પૈસા તમે રેલવે કંપની પાસેથી પાછા મેળવી શકશો.

મુખર્ષ—પણ તે કંઈ અહીં ઉપયોગી થઈ પડે ?

પારસી—ત્યારે તમે શું કરવા ધારો છો ?

મુખર્ષ—હું ઘાફે હું કે મ્હારે મુખર્ષ તો જવુંજ. મહારી પાસે એક ખીલ ચીઠી પણ છે તે પારસી શ્રદ્ધસ્થને કદાચ તમે આજ્ઞાપતા હશે કારણ કે તે પણ શાંતિપ્રસાદના જેવો દાનવીર મહાત્મા છે. આ રહી તે ચીઠી—

પારસી શ્રદ્ધસ્થે તે બોધ, તેમા લખ્યું હતું કે—

The bearer-an orphan, was given the benefits of primary education in Mahatma Shanti Prasadji's "House for the poor." He has been pushing questions of Hindu Social Reform on Gujarat side, where orthodoxy reigns supreme, and as such he is a fit object for the exercise of liberality of charitably disposed Ladies and Gentlemen of Bombay.

... .. ૧૧૪

To.

Seth Nasarvanji

પારસી--ઠીકજ થયું કે આ થીઠી તમે મને અહીં જ ખતાવી નહીં તો મુખમનો પણ તમને ફેરિજ પડવાનો હતો. વાર, હવે આ સચીન સ્ટેશન આગ્યું ત્યાં તમે ઉતરી પડો ! લો, આ તમારે મદદ !

એમ કહી આ ભલા પારસીએ સો રૂપિયાની નોટ આ ચુવકના હાથમાં મૂકી આશ્ચર્યચકિત થયેલો તે ઉતર્યો. ઉતરતાં ઉતરતાં બોલ્યો કે--'આપજ શેઠ નસરવાનજ !'

પારસી--હા હવે તમે જાઓ, ગાડી ચાલવા માડી છે આવી બૂલ ફરીથી ન આવ તે દયાનમા રાખજો. તમારે હાથે ધૂળ થઇ છે એટલે બગદાર મીઠાઇ ન ખાસો કદાચ વધી પડે. વાર સાહેબજ.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

બ્રહ્મદેવોથી પતિત થતા પૂજ્યભૂમિ.

ભગવાન શ્રી રામચદ્રજી જે વખતે પચવટી તરફ જવા હાલના 'નાશિક' શહેરની ભૂમિ તરફ આવ્યા હશે તે પણ આજ ભૂમિ ! અને સદીઓ પછીની રેલવે સ્ટેશનથી આશરે અડધા માઈલ દૂર, સાધારણ વ્યાપાર વૃત્તિવાળા શહેરીઓથી વસાયેલી, કંઈક યાત્રાર્થે આવતા લોકોના કુંતુહલથી સીતા લક્ષ્મણ અને શ્રીરામચદ્રજીના ચરણની રજથી ટકાવી રહેલી પવિત્રતાનું જ્ઞાન કરાવનારી, કાંઈક બેત્રણ આધુનિક સામાજિક સુધારા માટે બુદ્ધિ પાડનારી સંસ્થાઓ ધારણ કરનારી પણ આજ ભૂમિ ! ચૈતન્યને તેમ જડને-મનુષ્યને તેમ ભૂમીને પણ ઉદય અને અસ્તના મહા નિયમના પવનો લાગે છે

પવિત્ર ગોદાવરીના તટથી થોડે છેટે આવેલા ન્હાના ઉષાન સમા લાગતા એક વિશાળ અને લીલોતરીવાળા બેતરની ખાજુમાં "અમર નામ રાખવા માટે" કોઈએ બે ખાંડડા લાવીને મૂકી દીધા હતા ને તેના પાછળના ભાગમાં ખાજુઓમાં કંઈક પોતાનું નામ એક વખત કોતરાવેલું લાગતું હતું, જે આજે બરોબર વચાતું પણ નથી.

આ સ્થળે, વસંત રતુમાં આજુબાજુના ઉષાનોમાંથી આ વતી સુગંધી મિશ્રિત સમીર લહરીમાં એક ચુવક આ ખાંડડા

ઉપર એક સાંજની વખતે આશરે કલાકથી આવીને બેસી રહ્યો છે તેણે છેલ્લામાં છેલ્લી પેરીસની ઢબનું ફીરગી પાસે સીવડાવેલું 'સન્' નામના કપડાનું પાટલુન પહેરેલું છે તેમજ 'વેનીઝન' નામના કાપડનો ઉ આમાં ઉ ચી 'સીલાઇ'નો કોટ, પાટલુનને જવાબ આપનારોજ બેવામાં આવે છે તેણે પોતાના માથાના વાળ, ઘણી કોશીશ કરીને, 'છિલ્લી ઢબની ઉમદાઇ' ખતાવનારી ફેશન મુજબ આશરે કલાકેક તેની પાછળ રોકાઇને ગોઠવેલા લાગતા હતા અને તેમાંથી 'ઝોટો ડી રોઝ' જેવી કંઇક સુગંધી આબુખાબુ પ્રસરાઈ ગયેલી લાગતી હતી તેની લાકડી ! જાપાનની ખનાવટનો નાણુક નમુનો હતો ! તેના ખુટ ! સુભાગ્યે કાનપુરમાં બનેલાં હતાં પરંતુ તે ઇટાલીમાં બનેલાં છે એમ કહી વેચનારે તેને આપેલાં હતાં ! તેનો સુદર હાથ રૂમાલ ! વાસ્તવિક રીતે તો ઢાકાના મલમલનો હતો પરંતુ 'જાપાની ઇમિટેશન' નામના કાપડનો છે એમ ખતાવી તેને કોઇ ચલાક દુકાનદારે વળાપા હોતો ! મેસર્સ ચીનાઇ બ્રધર્સે ટોપી મુખમાં બનાવેલી છે એમ કહેવામાં આવ્યું હોત તો તે ભેત નહીં, પરંતુ ખાસ ઓસ્ટ્રીયામાં બનેલો માલ બૂલથી જાણીને ટોપી તેણે ખરીદી હતી.

સારા નરસાની પરિક્ષા કરવાની શક્તિ હાલની કેળવણીની પદ્ધતિ આપી શકે તેના કંઈક અંશ તેનામાં બેવામાં આવતો હતો એક વખતે એક સ્વદેશી સ્ટોર્સના પ્રયોજક સાથેની વાતચીત પ્રસંગે તેના ઉદ્દ્યોગોથી તેના આવા વર્તનનો કંઈક ખ્યાલ આવી શકતો હતો.

મેનેજરે પૂછ્યું કે—“ જ્યાં સુધી આપણા યુવકો પરદેશી-ઓની નકલ કરવાની પદ્ધતિ છોડવાનું અને દેશી બનવાનું શરૂ નહીં કરે ત્યાં સુધી સ્વદેશી માલનો પ્રચાર થવાની વધારે આશા કેવી રાખી શકીએ ? ”

તે વખતે આ યુવકે જવાબ આપેલો કે “ જ્યાં સુધી તમે આંખે પાટા બાંધીને જવો તેવો પણ દેશી માલ લેવાનું રાખો ત્યાં સુધી દેશમાં સારો માલ બનવાનો નહીં ! ! ”

આ બાબત વધારે પુછપરછ કરતાં આ પ્રયોજકને બહુમુહૂર્ત કે કોઇ પરદેશી વેપારીએ આ ઉદ્ધત યુવકના મનમાં એક સંજ્ઞા ભૂત થાલી દીધેલું હતું કે તે કહાડવું સહજ મુશ્કેલ હતું. અમર કાં તો સ્વદેશી હોદ્દાલના પ્રયાસોને વેગ આપવા

માટે દશમા ખનતી ચીજો ગમે તેમ અગવડ વેડીને લેવાની ફરજ સમજ્યા છતાં કેટલોક વખતથી વિદેશી ચીજોની વપરાશને ટેવાઈ ગયાથી તે ટેવ હવે છોડતા કા તો તેને શરમ લાગતી હોય, અગર કા તો તેમ કરવું તેને પસંદ નહતું । મતલબ કે સ્વ દેશી ખનાવટો પ્રત્યે હોવા બેઠતા પ્રેમનું પદ્ધતિ, વિદેશી માલ ઉપર આક્રીન થઈ પડવાની કુટેવના પદ્ધતિ કરતા ઉચે જતું હતું ।

એકલા પહેરવેશની ઢબછબમા આ યુવકનું મન આવી રીતે દોલાયમાન ન હતું । દેશમા ચાલતા સાસારિક મહા સવાલો-માની બાબતમા તો વળી અજબ રગઢગ તેના મનમા ઘર કરી રહ્યો હતો અને તેનો એક કહેવાતા સુધારકે અચ્છી રીતે લાલ લપ્પ લીધો હતો આ યુવકને બાથુની નાણાની તખીના ચોષડી-યામા તેણે તેને પોતાના વિચારો દેશમા કેલાવવાનું એક હથી-આર ખનાવી મુકેલ હતું । કેળવણી લીધા છતાં, સારું શું અને નરસું શું છે, એ તપાસી બેઠે વ્યવહારમા કામે લગાડવા જેટલી બુદ્ધી છતાં આત્મબુદ્ધી-સ્વતંત્ર વિચારોનું જે દેશના યુવકો બીજા હરકોઈની શીખવણીથી વેચાણુ કરે, તે તેમની અવ નતિ તરફ દોરનારી ભવિતવ્યતા સમજવાની છે દેશની ઉન્નતિ, કુનેહથી, શાંતિથી, ડહાપણથી, વિવેકથી, સમજથી, અને સુબુદ્ધિ ભિન્નિત દલીલ વડે થઈ શકે તેવી બીજા કોઈ સાધનથી કે હથી-આરથી પણ કદી થઈ નથી ને થવાની નથી. અને ઉદ્ધતાઈથીજ અમે દેશની ઉન્નતિ શીઘ્રતાથી કરી લઈશું એમ સાક્ષાત્ પ્રહ-સ્પત્તી આપીને કહે તો તે અમારે માન્ય નથી । સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પછી કોઈ પણ પ્રકારના કલહથી એક પક્ષને મહાત્ કરી ઉન્નત થવાની અભિલાષાઓ કદી ખર આવી છે ? કલહ કે કુસંપ-કહે કે ન્હાના મ્હોટા વિગ્રહોએ એક વ્યક્તિને કે અનેક વ્યક્તિથી ખનેલા જનસમુહને-પ્રભને, તે કલહ-તે કુસંપના પરિણામે જ-પીને ખેસવા દીધેલાનો દાખલો ખતાવશે ? આથી જ આસ્ત્રવત્ સર્વ મૂતેષુ એ મહા મત્રની મર્યાદા સર્વત્ર શાંતિ ધન્યવામા કલહથી દૂર રહેવામા સમાયલી છે એમ વેદો પોઠારી પોઠારીને કહે છે

યુવક એસી ખેસીને કટાબવા લાગ્યો ! છ વાગવાનો સમય થયો । આબુખાબુના ઉઘાનોમાથી વસત રતુના ખીલતાં કુસમો-

ના પરિમલ્લ મીશ્રિત સમીરણહરી તેને શાત ન કરી શકી ! તેણે પોતાની 'ડાયરી' ઠહાડી !

“ સાડાપાચનો ટાઇમ છે ! અજબ ! શુ અકસ્માત હશે ? નહીંજ, ત્યારે તે કેમ રોકાઇ હોવી જોઇએ ? ”

યુવકનું મન, ડાયરીના પાનામા આજે જે સ્વચ્છ આકાશમા જોઇ દીર્ઘ વિચારમા તદ્દલીન થવામા હોવાયમાન થવા લાગ્યું

“ આપણા લોકોને ખસ ! વખતની કીમતજ ક્યાં છે ? ” એમ વિચાર કરતા હૃદયમાથીજ જાણે એને જવાબ આપનારો અવાજ આવતો જણાયો કે—

“ અરે ! વખતની કીમત તો એ બહુજ સારી રીતે જાણે છે—તો કેમ થયું હશે ? ”

આ વખતે ભગવાન સુર્યનારાયણે પોતાનું સ્વરૂપ ત્રણજણ વધારી, મનુષ્યોના ચર્મચક્ષુ વડે એક મ્હોટી ઢાલસમા જણાતા, મૃત્યુલોકનાં મનુષ્યોના અનેક પ્રકારના કર્મોનું નિરીક્ષણ કરવાથી સહજ જાણે કટાંગા પામેલા હોવાથી ક્ષિતિજમા આવેલા જણાતા સમુદ્રમા સ્નાન કરવા ઉતરી પડયા હતા અને તેની સામી પૂર્વ દિશામા તુલંજ શાંત-શીતળ સહજ ઓધુ તેજસ્વી-ચંદ્રર્ષીજ આવીને ખડુ થતું હતું એક ઉમા કરેલા પાટીયાની પછવાડે સતાકુંકડી રમનાર બે બાળકોના જેવા આ રમ્ય દેખાવમા 'કોણ તદ્દલીન ન થઇ જાય ? !' એમ બન્યું જણાતું હતું

યુવકે આ દશ્ય જોવામા ઘડીભર રોકાયો હતોતેવામાં પાછળથી આવીને કોઇએ તેની બે આંખો ઉપર હાથ દબ દીધા !

હું સમજ્યો ! હું સમજ્યો ! ! ખસ, હવે શમા કરો અને આ અનિમિષ નેત્રે ચિતાતુર બની રહેલી દષ્ટિને પવિત્ર થતાં અટકાવો નહિ ! સુરમ્યે ! વચમા જે મિનીટો મ્હેં પસાર કરી ” તે બોલી ઉઠ્યો

“ પણ આ હું કોણ છું ? તેનું નામ લો પ્રથમ ’ પ્રત્યુત્તર મળ્યો

માફ કરો ! માફ કરો ! મીસ કનીશ્ચીકા ! તમારો મધુર અવાજ, અને તમારો નાજુક હાથ તમને ઝોળખાવ્યાની જાણી સાબીતિ છે શું ? ”

“ હજો, તમે કેવા બોટા પડયા છો ? મીસ કનીશ્ચીકા કોને કહો છો ? ” તે બોલી.

“અરે ! અરે ! ! આ હુ શુ જોઉં છુ ? મહારી કેવડી મહોટી બૂલ થાય છે ? મહે તમને મીસ કનીષ્ટિકા જાણીનેજ એમ કહ્યું ! ત્યારે તમે કોણ ? ! અને તમે અહીં શી રીતે આગ્યા ? કનીષ્ટિકા કયા ?-” યુવકે આશ્ચર્યચકિત થઈ પૂછ્યું

‘ કનીષ્ટિકા ! કનીષ્ટિકા ! તેને બૂલવાની-બૂલવાની. તેને તો કેલેરા થયો ને મરવાની તૈયારીમા છે લો, ઘડી પહેલાં મને તેણીએ આપેલો આ તેનોજ કાગળ ! !

ડીયર ઉદ્ધત !

“ શુ લખ્યું ? લખવાને હવે વખત પણ કયાં છે ? અહીં આજુબાજુ સખત કેલેરા ચાલે છે ને હુ પટકાઈ પડી છું ! કદાચ હુ મરીજ જઈશ-તો પછી છેલ્લા-છેલ્લા સલામ !

એક ખુલાસો કરવા જરૂર જોઉં છુ મહારા ખાપને અમારા ઢેડાઓની નાતે નાત બહાર મૂક્યા છે ! મૂળ તો તે વાણીયા હતા કન્યા ન મળવાથી મહારી મરનાર માની સાથે રહેલા. પણ વાણીયા ઢેડી સાથે રહ્યો તે ઢેડાની નાતને ન ગમ્યું ! મને લાગે છે કે બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણમા-વાણીયા વાણીયામાં-ને એમજ નાત નાતમા પરણે તેજ ઠીક છે એક વધારે ખુલાસો હુ કદાચ કલાક બે કલાકમા ખલાસ થઈ જઈશ મહારી માસીની છોકરી તમને મલશે તેની સાથે તમને ઠીક લાગે તો લગન કરજો ! પણ જો તમે આ સુધારાની વાતમા મક્કમ હોવ તોજ ! મહારા વિચાર તો ફરી ગયા છે ! તેમ પરણો તો મહારી યાદગીરીની ખાતર તેનું નામ પણ મીસ કનીષ્ટિકા રાખજો તે વધારે સુંદર છે-ને સુધરેલા વિચારની પણ છે પછી તમારી મરજી પણ આ હુ મરૂં પછીની વાત છે હો ! સલામ !

લી.

કનીષ્ટિકા ”

“ અરેખર ! આ તેનાજ અક્ષર ! હા ! પણ તે મરી જાય છે ? તમે શુ કહો છો ? ખેસો, ખેસો ” એમ કહી ઉદ્ધતલાલે તેને પોતાના ખાકડા ઉપર ખેસારી અને પાશ્વિમાત્ય પદ્ધતિને અનુસરીને તેના હાથ પોતાના હાથમાં લીધો ! હાઈડ પાકેનું દરય અહીં રજી કર્યું

“ તમારે તેને મળવા ઇસ્તીતાલમા જવા વિચાર છે ? ” એક ચિત્ત જોઈ રહેલા ઉદ્ધતલાલને તેણીએ પૂછ્યું.

“ શુ, તે તમારે માટે મને લલામણ કરતી ગઈ છે ? ”

“અધ નથી ! હજી તો જાય છે ! મહે પૂછ્યું કે તમારે તેને કદાચ છેલ્લું મલવું છે ? તે ખચી પણ શકે ”

“નાશીકના કોલેરામાં સેકડે નેવું કેસો બંધ છે એ મહે જાણે અધ કાલેજ વાચ્યું છે.”

“છતાં પણ તમારું મહે જોવું તે કદાચ તેને મહોટા જોસ-ડની ગરજ સારે ”

“નહી ! નહીં નહીંજ ! હું ધારું છું કે કદાચ તેથીજ તેને આ ત જલદી આવે ! મ્હારે ન જવું જોઈએ દાકતર હોય તો પણ એમજ કહે વળી તે તમારા જેવી ખાહોશ-વધારે લાયકની ભલામણ કરતી જાય છે, પછી પછી—”

“તો પછી તે કેટલી બધી ભલી હોવી જોઈએ ?”

“તે ભલી અથવા મ્હારું નસીબ ભલું, જે નસીબ તમારા જેવી વધારે લાવણ્યવાળીને યોગ કરાવે તેનો સૌથી મહોટો...

... મળીએ તો..... ...ઉપકાર !

“અરે ! આવા પત્થર જેવા હૃદયના, કૃતજ્ઞ પુરુષોને કુળિયામાં જીવો કેમ અહાવાનું સાહસ કરી નાંખતી હોવી જોઈએ ? તે જોલી—

“કારણ કે તેમનાં હૃદય અતીવ નાજુક તેથીજ, નાજની !”

આટલો બધો આ કૃત્રિમ-અભિનય તમે કયાંથી શીખ્યા ?

“વિદ્યાવતનાં અને ફાન્સનાં નોવેલોમાંથી અમે તેમજ જન જાણીએ છીએ હિંદુસ્તાનને સંસાર સુધારે શીખવનારે કોઈ ગુરુ હોય તો તે ઇંગ્લેડ અને ફાન્સના વિદ્વાન-જગવિખ્યાત કલાકારો છે ! તેમની આજળ તમાગ કાળીદાસ અને ભવભૂતિ ખાણી ભરે—”

“અરે, પણ આપણે આવી રીતે વાતો કરીએ છીએ તેજ જોશડીઆમાં મ્હારી બહેન કનિષ્ઠિકાની શી દસા હશે ? મ્હને લાગે છે કે તમને આ તેનો કાજળ તો મહે આપ્યો-હવે હું તેની સાર વારમાં જઈ પહોંચું !”

“દાકતર આજળ તમે શું સારવાર કરી શકશો ? બહુકે જોમ છેલ્લી માદગીમાં ગડખડ કરવી તે નકામી છે. અને જોહી તમે જોહી મહત્વની વાત નથી કરતાં. હું તમને વચન આપું છું કે મીસ કનીષ્ઠિકાનું સ્થાન તમને મળશે”

“કયા ?”

“કયા પુછો છો ? મહારા હૃદયમાં !”

“પણ તમારા હૃદયમાં તેનેજ કયા સ્થાન છે ? તો પછી નામ વગરના સર્વનામ જેવીનું મહાઃ કયા ?”

“અરે ! અહીં વળી વ્યાકરણનું ભૂત કયા ઘણો છો ? અને હવે મરી જતીને—હુ આશા રાખુ છું કે—મરી ગયેલીને તમારા જ્યોતિમાં અબયલો—દખાયલો—ઘવાયલો, કચડાયલો, રીખાતો, અરે ! સાહિત્યના તમામ વિશેષણો તમને સંબોધવા માટે મહારી મદદે જોલાવતો—ધુજતો પ્રાર્થતો, કરજરતો અહર્નિષ ચિંતવન કરતો—કયાન ધરતો—પ્રેમસન્નિપાતની ઘેલછાને અનુભવતો—તમારા જેવા સાથે વાત કરતા મહેને પૂરા વાક્યનું પણ જ્ઞાન નથી રહેતું એવા ઉન્માદમાં અરે સુંદરી ! હવે તેને કયા સંભગવ-રાવો છો ?”

“ધુર્ત ! બદમાસ ! ! પાગલ ! ! !” એમ કહી તેણીએ ઉદ્ઘતલાલને એક તમાચો લગાવી અને તેમ અને તેમ કરીને મ્હો ઉપરનો, ચામડીને અડકીને પહેરેલો, ચહેરો બદલવા માટે, અરે આકૃતિ સહજ બદલાઈ વધારે જબ્બ, વધારે સુંદર બનાવનાર છેલ્લામાં છેલ્લી દબનો ઝીણા—નાણુક રખરનો એક પ્રકારનો “પુરજો”—કહોકે એક પ્રકારનું મ્હો પરનું ઢાંકણ, જે સંકષ્ટ સમયના મદ પ્રકાશથી સહજમાં ખ્યાલમાં આવે તેમ નહતુ તે કહાડી ઉદ્ઘતલાલના જોળામાં ભેરથી ફેંક્યું. ! ! અને મીસ કનીફીકા, તેના ઝુળ સ્વરૂપમાં, તેની સામે, દુરકીયા કરતી ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધને લીધે ભેરથી થાસ લેતી, આખથી ક્રોધાગ્નિ તેના ઉપર વર્ષાવતી તેની સન્મુખ ઉભી રહી. ! !

પાપાણના પુતળા—બાવલા જેવો, સ્તબ્ધ, દીગ્બુદ બની ગયેલો ઉદ્ઘતલાલ બેઠેજ રહ્યો ! મીસ કનીફીકાની આંખમાંથી તેમજ જીભમાંથી વૃષ્ટિ ચાલુજ રહી

“લુછછા ! હુ કહેવાનું છે હવે તારે ? ! કયા ગયાં તે દીવ-સર્ના તારાં બધાં વચનો ?” જગતમાં તારા છિવાય કોઈના છનેહમાં લુપ્ત થાઈ તો પરમેશ્વર છાકછી છે “એ બધું હેવું જુઠાણું ! યુ, પાગલ !” મીસ કનીફીકા જે અવશિષ્ટ સુધી સ-ભાળી સંભાળીને, તેની સ્વાભાવિક લાપાથી તે આંખમાં ન જાય તેવી મીત્રે જોણતી હતી, તે હવે ઉદ્ઘત ઉપર પ્રવાહ ચ-લાવવા લાગી

ઉદ્ધત તો બાણે સ્મારક નિમિત્તે સ્વામી ઢોંગાનંદનું પૂતળું
ખનાવી મૂક્યું હોય તેવો સ્તબ્ધ ખેતી રહ્યો હતો. તેનું મન
કંઈક યુક્તિ શોધી કહાડી ખચાવ માટે મથન કરી રહ્યું હતું.

“પાગલ તારી કેલવણી તે આજ કે ! જે કેલવણીને લીધેજ
મહે તારો ઇતિખાર રાખી તે દિવસે-તે દિવસે-”

“અરે પણ કનિષ્ઠિકા ! મહે કેવી ભૂલથાપ તને ખવડાવી
છે તેનો તું કયા વિચાર કરી શકે છે ?” કુલ હિમત એકન
કરી ઉદ્ધતલાલે ઉત્તર આપવાનું સાહસ કર્યું.

“યુ ! મવાલી ! પાગલ ! લુછછા ! ધુત !” બદમાશ હવે તું
કયા છટકે છકીછ ? કોણે ભૂલથાપ ખાધી છે ? મહે કે તંબેજ
મહારા છમક્ષ આ ન બન્યું હોય તો હું માનું પણ ખરી કે ?
અરે છેતાન ! ઠગારા ! તારા વછનોનું પોકલ તે બતેજ મ્હને
ખતાવ્યું ! પછી તું છું કહેવાનો હતો ?”

“મીસ કનિષ્ઠિકા ! હું સાચું કહું છું કે એકાદ ડીકસ-
નરી ખનાવનારે જૂદા જૂદા શબ્દોના સત્રહ માટે તમારી મહદ
લેવી જરૂરી છે. તમાસે પાસે શબ્દોનું ભંડોળ બહુ છે. પણ
શબ્દો જ વાપરવા-એક નિર્દોષ માણસે થીમર ખમત કરી હોય,
તેને શબ્દખાણ વડે આવી ઘાતકી રીતે વીંચી નાખવા-તે તમારો
જેવી નાજુક છોકરીની જીભને માટે ઘણું જ અણબટવું છે-”

“હુપ રહે ! નાદાન ! હવે હું ખાલી ખુલામતથી ઠગાવાની
નથી હવે હું તે કનિષ્ઠિકા નથી કે જે ઠગાયલી એ, એક વખત
તારા જેવા નીચ-હલકા-મવાલીના હાથમા પોતાનો હાથ આપ-
વાની હા પાડી હતી.”

“પુશામત ! અબયબ થાઉ છું, મીસ ! જે જગતમાં
ખાટું છે-જેનામા જે નથી તેમાં તે છે તેવું કહેવું તેનું જ નામ
‘પુશામત’ હોઈ શકે ! તમારી પાસે આટલો ખર્ચો શબ્દોનો ખર્ચ-
વર જથ્થો છે છતાં ‘પુશામત’ શબ્દ આ ઠેકાણે વાપરવામાં
તમારી ભૂલ થાય છે જગતમાં જો કોઈ સર્વ ગુણસપન્ન હોય
તો તે એક પ્રભુ કહેવાય છે ને તે ખરું હોય તો તેનાથી બીજો
નખરેજ તમે આવો છો-મને લાગે છે કે તમે મહાર સાચું કહ્ય
ઠીક ઠીક સમજી ગયા છતાં મહારી વધારે કસોટી કરવા માટેજ
મ્હને સતાવો છો. અગર કાતો મહારો ખચાવ તમે સોલહથી
નથી ને તે શું છે તે બાણતાં નથી તેથી મહારા ઉપર આ શબ્દ

પ્રહાર વરસાવવાનું ઘાતકી સાહસ કરે છે. બે મહને મહારા જીગરને ઓળખ્યા છતાં તમે આમ કરે છે. તો તે માત્ર એક વધારે ગમત જ છે—એક પ્રકારનો પ્રેમકલહ છે એક તમારા જેવી વિદ્વાન જ્ઞાના આનંદક્ષેત્રનો રમુજી શેતરજ છે અને કદાચ હું ભૂલ ખાતો હોઉં, અને તમે વાળખી રીતેજ મહારા ઉપર આ પ્રહાર ચલાવી કસોટી કરી રહ્યા છો તો તેમા મહારી વધારે કસોટી થાય છે. સુવર્ણને જમ અગ્ની આપો તેમ કસોટી ઉપર તે ચાર તેજમય લાગે છે ”

કનિષ્ઠિકા—બે, બે, સાલજી ! ધુતારા ! તું હજી પછી કસોટી અને સુવર્ણને દાખલો રજી કરવાની હોંમત કરે છે ? તેજ દીવસે મહેં તને સાફ કહ્યું હતું કે તે દાખલો મને સાલજીવો ગમતો નથી. છુધારાની છલામા ત્હે દિવસે તારા શરીરના રંગ ઉપરથી કુલાઈ જમને કહ્યું હતું કે હું સુવર્ણ છું અને તું કસોટી છે.

ઉદ્ધત—અરે હા, મહને સાલર્યું, મહારી ગભીર ભૂલ પાછી થઈ. મહારે તે દાખલો આપવો બેધતો નહોતો. અર પૂછાવો તો મહારે મગજ તમારા વચનપ્રહારથી ઠેકાણું નથી રહ્યું. હું એમ કહેતો હતો કે કાતો તમે સમજીનેજ મહને સતાવો છો. અગર મહે જે તાત્કાળીક છુદ્ધી વાપરી ઢોંગ કર્યો તેમા હું ફતેહમદ થયો ને તમે ખરેખર કમાયા ”

“કેવી રીતે ? ! ”

ઉદ્ધત—કેમ ? કેવી રીતે ? તમારા હાથ મહારી આખો ઉપર પડ્યા તેજ વખતે મહે તમને ઓળખ્યા. ખીજા કોઈને તો આ વખતે—આ પ્રસંગે આ સ્થળે આવવાનું હતુંજ નહીં અને હોઈ શકેજ નહીં. જગતમા મીસ કનિષ્ઠિકા સિવાય આ રિખાતા ઉદ્ધતની આ ટાણે ખબર લેનાર કોઈ હોય તો તે માત્ર તમેજ હતા.

કનિષ્ઠિકા—પછી ?

ઉદ્ધત—પછી શું ? તમે આ રખરખ મહેા પર આચ્છાદન કરેલું તેથી ઓળખાતા બધ પડી ગયા ? ! એમ બને ? અને તમારો કોંકિલનો અવાજ જગતમા ઘડીભર પછી છુપો રહી શકે ખરો કે ?

કનિષ્ઠિકા—કોંકિલા કેમ છાલરી પાછી ? મહને લાગે છે મહારા રંગ ઉપરથીજ કસોટી ને કોંકિલા ઝટપટ યાદ આવી જતાં લાગુ, નહીં વાઝ ?

ઉદ્ધત—કાળો રંગ એ અદગ રહેલા ધોળા અત કરણની અચુક સાખીત છે.

કનિષ્ઠિકા—અને ઘડવણી સોનેરી ઘોળો મગ તે અદર રહેલા કેવા અત કરણની અચુક સાબીતિ કહી શકાય ?

ઉદ્ધત—ઘડવણી, સોનેરી કે ઘોળા રગવાળા શરીરમાં
અત કરણ ખસુસ કરીને કાળુ હોય તેમ હું માનતો નથી.

કનિષ્ઠિકા—તો પછી તારા જેવા પક્ષપાતી જગતમાં કોણ હોઈ છે ? વાડ, તે મહારા અવાજ અને છપછં વડે જાણે મને ઓલખી તો પછીના તારા ઘાતકી છબ્બો માટે તારે છુ કહેવાનું છે ? “કનિષ્ઠિકા મરી જાય તો ભલે તેમ થવા દો તેની જગા તમને મલે છે ! એ છુ ?”

ઉદ્ધત—જરા સાવધ રહી—શાત રહી સાલજો. જ વખતે મહે જાણ્યું કે રખરના નાજુક આચ્છાદનથી તમે મહને છેતરવા આવવાનું સાહસ કરી બેઠા છો તેજ વખતે સમયસુચકતા વાપરીને મહે મહારો જાણે વેષ બદલ્યો અને તમારા એ કુર સાહસ માટે તમને એવી રીત્યે કુર બદલો નહોં આલ્યે મારે આપવો પડ્યો. માફ કરજો હવે તમને સમજાયું હશે કે આ ઉદ્ધતલાલ શા માટે એવી રીત્યે બોલી ગયો હશે ! તમે તમારા નજીવા પરાક્રમની ઘટનામાં એટલા બધા મશગુલ જણાયા કે—હીવસોના હીવસો સુધી પરિશ્રમ કરી તમારી સંમતિ મેળવનાર એક સાચો સુધાગ્રંથ, ગ્રેન્ડ્યુએટ એક થોડીક મીનિટમાંજ પોતાનો સાચો સ્નેહ આવી રીત્યે “ટ્રાન્સફર” કરી શકે ખરો ?

કનિષ્ઠિકા બહુજ ગભીરતાથી ઘડીભર નીચે બેઠજ રહી

ઉદ્ધત—કેમ ? મહારા કહેવાનો મતલબ ખરાખર સમજાય છેને ?

કનિ—વાડ, પણ ત્યારે મારી સ્વાભાવિક બોલી મહે બદલી
અનતા છુધી છુધારી છુધારીને છબ્બો વાપરેલા તેમ છતાં પણ તે મહને કનિષ્ઠિકા તરીકે ઓળખેલી !

ઉદ્ધત—હૃદયપટપર લખાયેલી કનિષ્ઠિકા—મન પ્રદેશમાં સતત ભમતી કનિષ્ઠિકા—જગતમાંના તમામ વ્યવહારો દરમ્યાન રટણ કરાતી કનિષ્ઠિકા—એનો શબ્દ અને સ્પર્શ વડે પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાયો, પછી એક મહારા જેવો ગ્રેન્ડ્યુએટ ભૂલે ખરો ?

કનિષ્ઠિકા—છુ તારૂં નામ ગ્રેન્ડ્યુએટ છે ? આખો હીવસ ખસ ગ્રેન્ડ્યુએટપનાનોજ ફાંકો ! ખડ પૂછાવે તો તારૂં નામ ઉદ્ધતલાલ છે, તે પન મને તો જમતું નથી

ઉદ્ધત—ત્યારે તે સું રાખવું બેઠતું હતું ?

કનિષ્ઠિકા—હુ ધાડ છુ કે પાગલ-મવાલી એજ તાર નામ વધારે બધેસતુ હતે !

ઉદ્ધત—નામમા તે શુ છે ? ઉદ્ધત પણ કયા મ્હાડ અસલ નામ છે ? તમે જે નામ પાડો તે મ્હારે કયુલ છે

કનિષ્ઠિકા—તે તો ઠીક પણ હુ જે કહુ તે કયુલ છે ? લત્તનમા મને છુ ભેટ આપવા ધારે છે ?

ઉદ્ધત—જે, સર્કસવાળો આપણા પૈસા આખ્યા વગર ચાલ્યો ગયો. ખીજ એક બે ઠેકાણે પૈસાની માગણી કરી પણ કોઈ આપતુ નથી કારણમા કનિષ્ઠિકાજ નડે છે નહીંતો મ્હને એજયુ-એટને ગમે તે ધીરે વાર, હવે એકજ ઉપાય છે તે એકે મ્હાગ માતુશ્રી પાસે કેટલાક દાગીના છે તે લેવા જવા મને ગમતુ નથી પણ તને કાગળ લખી આપીશ—

આ વખતે મહાદેવપત પાત્ર સાત મિત્રોને લઈને આજ જગોએ ફરવા આવ્યા. કનિષ્ઠિકાને ખ્રિસ્તી હાઉસ હોસ્ટેલમા વાળુનો વખત થયો એટલે તેને જવુ પડ્યુ અને ઉદ્ધત “આણા વલી” (વીશી) મા ગયો મહાદેવપતના અનુયાયીઓમાથી અકેક બેઠીની પાછળ ગુપચુપ ગયો !

પ્રકરણ ૧૭ મું.

તપસ્વીનિ ભદ્રપાલાની રનેહવ્યથા.

મહાત્મા વિશ્વનુબ્રસાદજીના અનન્ય ભક્ત પાત જલીના આશ્રમમા મનહરના જ્યોતિપુરા તરફ પ્રયાણ કર્યા પછી તેના પાછા ફરવાની અનિમિષ નેત્રે વાટ જોઈ રહેલી તપસ્વીનિ ભદ્રપાલાને તો જાણે આપણુ ભૂલીજ ગયા છીએ ! મનહરને ગોળી વાગી—અને તે પણ વિશ્વનુબ્રસાદ સાથે ચાલ્યો ગયો એ સમાચારે આશ્રમમા મૃત્યુ સમાન ભીતિ ઉપજવી મૂકી ! અને અરે ! તે ઉપવન ! તેના એલૌકિક વૃક્ષોની ઘટા જેવીને તેવી હોવા છતા, તેની અદરના પુષ્પોની પરાગ જમની તેમ છતા, તેની અદરના વૃક્ષો ઉપર માળા કરી રહેલા સુદર પીછાવાળા પક્ષીઓના કણુ પ્રિય અવાજે તેના તેજ હોવા છતા, ભદ્રપાલાના તપ વડે ફૂંસ થયેલા હૃદય તે તમામ જાણે આજે અનુકરણ કરી રહ્યા છે ! તે બધાને !

આત્મા જાણે ઉડી ગયા જવે છે ! નથી તેમા હવે તે સુદરતા-
નથી તે મધુરતા ! નથી તે આકર્ષક શક્તિ ! તેની તેજ ભૂમિ !
સ્વર્ગભૂમિનો એક વખતનો નમુનો ! આજ તદ્દન શુન્ક, નિરશ
નિસ્તેજ અનેક રીતે જાણે રૂદન કરી રહેલા છે !

અને પેલી બે સહચરિયો ! સુમતી ઉર્ફે લખજીવ્હા અને
ધીમતી ! દીન મુખે, નિ શબ્દ, પાળેલી મૃગલીઓની પેઠે મનુષ્ય
દેહ છતા અધમતા ધારણ કરી લઈ, તપસ્વીનિ ભદ્રપાલાની
દિનચર્યામા-તેના નિત્ય કર્મોમા-તેના પૂજન વીધિમા-મદદ કરી
રહેલી છે ! ગુપ ગુપ માત્ર તે તેની સામે, હૃદયમા રૂદન કરતી
હોય તેમ બેસી રહેલી બેવામાં આવે છે ! બેબે થઈ પડેલા
લાવણ્યનો તીરસ્કાર કરતી હોવા છતા, મુખપરથી, હૃદયની
વાસ્તવીક લાગણીઓ ઉપર, ભદ્રપાલાના આશ્વાસનની ખાતર,
એક પ્રકારનું આચ્છાદન કરી દેખાડવાનો પાઠ શીખી રહેલી
છે ! હૃદયના ભીતરમા, લાવણ્ય-વિદ્યતા-દટતા-વિવેક એ
તમામના મિશ્રણની એક અનુપમ આકૃતિ જગતને ભેટ આપ્યા
છતા, તેની અસાધ્યતા-શુન્યતાનો ખ્યાલ બ્રહ્માએ કયોજ લાગતો
નથી એ તરફ ઠવચિત્ મિથ્યા હાસ્ય કરતી બેવામા આવે છે
પૂર્વના અનેક જન્મોના ગાઢ સંબંધનું જ્ઞાન કરાવતી, ભદ્રપાલા
ઉપર, મનહરનું પ્રયાણ-તેને ગુરુની ભેટ વખતે ઝોળી વાગવી-
તે પછી ગુરુ સાથે તેનું ચાલી નીકળવું-અને તે પછીના કંઈ
પણ સમાચાર ન મળવા-એ વિપત્તિમા પોતાનું સર્વ દુઃખ ભૂલી
જઈ, પ્રાત કાલથી માંડીને સાયકાલની ધંધર સ્તુતિનાં તમામ
કાર્યો-ભીતરની વાસ્તવીક નિસ્તેજતા ઉપર આચ્છાદન કરી-
થયેજ જાય છે.

અને ભદ્રપાલા ! હૃદયની દટતાનો અલૌકિક નમુનો !
મૃત્યુલોક ઉપર, મનુષ્યોના તમામ મુખ દુખો, પોત પોતાના
કર્મોનુસાર આવી મળે છે એ સુત્રમા સપૂર્ણ શ્રદ્ધા પૂર્વક-આપ-
ત્તિને ન ગણકારતા, ન જાણવા દેતાં, પોતાના પૂજન અર્ચનનું
કાર્ય જાણે કયોજ જાય છે તેના હૃદયનો પાર કોઈ વિદુષી
મળવા આવે તે ન પામી શકે તેમ હતું તો સખીઓ કે પરિજનો તો
ક્યાંથીજ પામે ? ઉપવનની નજીક, “ કપાસથી કાપડ ” નામના,
ભદ્રપાલાના તરંગોએ ઉપસ્થિત કરી વસાવેલા ન્હાવા અમૃત-
માંથી કોઈ વૃદ્ધ પરિજન તેના હૃદયનું દુઃખ જાણવા-કંઈક ઉપાસ

સુઅવવા-દિલાસો આપવા આવવાનું સાહસ કરે તેને તેના બદલામાં જીપકાર માનવાને બદલે ધૈર્ય સેવવાનો-પ્રભુમા શ્રદ્ધા રાખવાનો-સતત પ્રભુ ભક્તિમાળ રહેવાનો-પાઠ મળતો ! વીધિ પૂર્વક હજી લગ્ન ન થયા છતાં-આશ્રમમાના મનહરના વાર્તા-લાપથી, હૃદય લગ્નથી પૂર્ણ છે-સ્નેહ પાત્ર ઉભરાઇ ગયું છે-હૈવ્ય સ્નેહે છિટાનો હમેશા પરાજય કરેલો હોય છે-એ માન્યતાને લીધે સ્વીકારેલા અસીધારા સમા કૌમાર્યવૃત્તની વાર્તા આજી-આજીના ગામોમા પ્રસરવાથી, ધર્મ જ્ઞાસુ યુવતીજન આકર્ષક આવતા, એમના કુંતુહલનું ભદ્રખાલા ઉત્તમ રીતે શાન્તવન કરી શકતી. અનેક જન્મોના તેના તપથી ઉત્પન્ન થયેલ ધૈર્ય, ભગવાન કુંસુમધન્વાના આજીની તીક્ષ્ણતા, સતત પાછા ફરતા મહારોને લીધે ઘસાઇ જવાથી. સામાન્ય પુષ્પસ્પર્શસમી-નિર્દોષ-બનાવી મૂકેલી હોવાથી, ભગવાન મકરધ્વજ પ્રત્યે કંઇક દ્રેષથી, કંઇક વિજય પ્રાપ્તિએ ઉત્પન્ન કરેલ સ્મીત હાસ્યથી એવાને પોતાના મનને ટેવી નાખ્યું હોવાથી, યુવતીજનેને હૃદય કાઠિન્યને ઉત્તમ પાઠ તેના ચારિત્ર્યમાથી એવા મળતો ! મનુષ્ય દેહમાં જે કંઇ આકર્ષક છે તે માસ-લોહી-સ્નાયુ-મેદ-મજ્જા-વિષ્ટા-મુત્રને હાડકા અને આમડા સાથે મઠી લઇ તેનો કાથળો બનાવ્યો છે તેમા તે ભાગોના એકીકરણમા આકર્ષકપણુ તો માત્ર ભમણાથી જણાય છે, વસ્તુતઃ જેતે ભાગોનું સંમેલન દૂર કરી તેનું પૃથકરણુ તો સુગ ઉપજાવે છે, અને તેથી તેને લઇને પ્રારબ્ધાનુસાર કહેવાતા સસાર સુખોથી વિરામ પામવાની સજ્ઞા થતા સતુષ્ટ રહેવામા ડહાપણુ છે, એ સિદ્ધાંતને લઇને ભદ્રખાલાએ પોતે મનહરનું પુનરાગમન અસંભવિત જણાય તો સતત કૌમાર્ય વૃત્ત ધારણુ કરી સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિમા પોતાના પરિશ્રમને ચત્કિચિત ફાળો આપવાનું મક્કમ પણુ પણુ લીધું છે એ યોગ્ય છે એમ મળવા આવનારના મનમા ઠસાવતી. યુવતીઓ બધીએ એકજ વિચારની કયાથી હોય ? સૌ સૌના મત પ્રમાણે આજ્ઞા લઇ, પ્રથમથી ક્ષમા માગી, જમે તેવા પ્રશ્નો કરતી, અને સૌની શંકાનું સમાધાન ભદ્રખાલા કરતી.

પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન પૂજન યજ્ઞન સ્તુતિ થયા બાદ, મધ્યાહ્ન પહેલા ફલાહાર કરતી માત્ર જીવિત ધારણુ કરી શકાય તેટલા ફળોનોજ દિવસ ભરમા એ વાર તે ઉપયોગ કરતી, બપો-

રના સમયમા આશ્રમને અગે ન્હાની સ્ત્રી શાળા શરૂ કરી તેમા એકાદ કલાક પોતે ધાર્મિક શિક્ષણ આપતી અને પછી કેટલીકની શકાનુ સમાધાન કરતી. સાંજનો સમય ઉદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓ માટે રાખ્યો હતો તેમા ખેતી, વણાટના કારખાના, ન્હાના ન્હાના સ્વચ્છ ઉદ્યોગોના શિક્ષણ માટે ઉત્તમ પ્રકારે યોજના કરી તે પોતાના વખતનો સદુપયોગ કરતી અને તે સાથે જીવનની સંસ્કૃતિનો સતોષ અનુભવતી સાંચ કાળે પાછુ પૂજન યજ્ઞન અને આર્ચના થતી દિવસભરના પરિશ્રમથી સુમતી ધીમતી દસેક વાગે તો શિવાલયના ચોકમાંજ વ્યાઘ્રચર્મ અગર કથા નાંખી નિદ્રામાં પડતી એટલે દસથી ખાર વાગ્યા સુધી ભદ્રપાલા “આરાધના” માં પોતાનો સમય કહાડતી

આરાધનાનો સમય થાય તે તેને મનથી એક મહાન આશા-સનરૂપ ચોઘડીયુ આવ્યુ એમ ભદ્રપાલા અનુભવતી તે વખતે સ્નાન શુદ્ધ થઈ મનમાં શકરનુ સ્વરૂપ ખડુ કરી-ખસી જાય તો પાછુ ખડુ કરી-પુનરપિ તેમનુ તેમ કરી-એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરી-અખડ અસ્ખલિત જ્ઞાનમા નિમગ્ન થઈ રમેરગમા રોમાંચ ઉત્પન્ન કરનારા અત્યંત અવચ્છિનિય આનંદમા, ખાહેરની તમામ ઉપાધિઓથી મુક્ત બની, બની શકે તેટલો સમય રહેવાનો તેણે કાર્યક્રમ હતો. પરંતુ મનહરના આ આશ્રમમા આવી ગયા પછી આ ભક્તિમાં-અનાયાસે વિભાગ પડી ગયો હતો અને એક પ્રકારની દ્વિધા ભક્તિ જાણે ઉત્પન્ન થઈ હતી મનહરની આકૃતિ મન પ્રદેશમા પળેપળ હુમલો કરે એટલે તેને શકના સ્વરૂપમા ફેરવી નાંખવા પરિશ્રમ કરતી અને તેમ કરતા તે સ્વરૂપનુ પાછુ એક-દમ મનહરમા રૂપાન્તર થઈ જતુ ! એટલે વળી યજ્ઞાગ્નતો દુઃસ્વૈતિ । ઇત્યાદિ મંત્રોચ્ચાર મ્હોટેથી કરી મનને પૂર્વ સ્થિતિમાં તટસ્થ કરવા પ્રયાસ કરતી પરંતુ થોડાક કલાકના મનહરના પરિચયે, પૂર્વના યુગ યુગના પરિચયનુ જ્ઞાન કરાવેલું હોવાથી, તે સમયનાં દબ્યો તેના મનને કબજે કરી બેઠા હતા, એટલે જગતની જાણુ ખહાર, આરાધના વખતે ભદ્રપાલા વાસ્તવિક રીતેયે તો, ભૂતકાળમા અનેહાં એ દબ્યોમાજ નિવાસ કરી રહી હતી. મનહરનો પત્ર તો કયાથી આવે પણ તેની હયાતિના સમુચાર સરખા દુર્લભ થઈ પડવાથી ભદ્રપાલા અતંકરણુના ઉડાણમાં એક અનુભવતી. પરંતુ તે એક તેના પોતાના વિચારોથીજ ઉત્પન્ન

થતો એમ તે જાણતી અને તેથી પોતેજ પોતાના અપૂર્વ મનો-
જળ વડે તેનું સમાધાન કરતી આરાધનાના સમયમા સુમતી
અને ધીમતી અમુક સમયના અભ્યાસના પરિણામે સુષુપ્ત્વાદ્વારા
મધુર મધુર નાસિકા ચલાવી રહી હોય એટલે ભદ્રબાલા યથેચ્છ
મનહરના સખધમા સ્વપ્ન પ્રદેશમા નિમગ્ન બની જવા લાગી
પ્રસન્ન, પોતાના વર્તન પ્રત્યે સિદ્ધાવલોકન કરતા આવી રીતે
ઉત્પન્ન થતી લાગણીઓ ઉપર ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો. એટલે એનું
કારણ શોધવા ઉત્તર ભક્તિપૂર્વક અતઃકરણના ઉડાણમા ઉતરતી
રીતે કેટલોક સમય ચાલ્યું એટલે એને ઠંધક શકા પડવા
લાગી કે મનહરનો અને તેનો સમાગમ મૃત્યુલોક ઉપરજ હજી
સંભવે છે ! જીવલોકમા સ્થિત થયેલા આત્માએ તો ઠંધક
પ્રત્યુત્તર આપવો જોઈએ એમ લાગ્યું મનોદશાએ પણ એ
દિશામા મત આપવો ઉચિત ધાર્યો ! સહચરીઓ તેની આ
સ્થિતિથી અસાત હતી પરંતુ ભદ્રબાલાએ આરાધનાનો
તમામ સમય સંપૂર્ણ મનોજળ પૂર્વક “ મનહર ક્યા હશે !
શું કરે છે ? ” એ જાણવાનું શક્ય કરવામાં ગાળવા માડ્યો !
હઠ યોગનો (?) એક પ્રકારનો અશ્રુતપૂર્વ પ્રયોગ જાણે આરંભ્યો !
આરાધનાના બે ઠલાકની એકે પણ એવી ન જવા લાગી કે જોમાં
તે આ અદ્ભૂત સ્મરણ ગગમા સ્નાન ન કરી રહી હોય ! દૂરના
જંજલોમાં-પર્વતોની ગુફાઓમા-પુરાતન મંદિરોમા-એ રીતે
અનેક સ્થળે આ તપસ્વિનીના આદોલનોએ ગતી કરી મૂકી

એ રીતે કેટલાક દિવસના પ્રયોગ પછી આરાધનાના
પરિણામે તે નિદ્રાવશ થવા માડી આમ પ્રથમ ન બનતું એટલે
ભદ્રબાલાએ પોતાની શ્રદ્ધાપૂર્વકની ભક્તિના આ પ્રયોગનું એને
એક પરિણામ ગણી તેથી ઉત્તેજિત થઈ. આ નિદ્રાવસ્થામા એક
પ્રસન્ન તેણીએ મનહરને એક ભોયરામા એક પુસ્તકના પાનાં
તરફ ગમગીન થયેલો (સ્વપ્નમા) જોયો ! અદ્ભૂત દૃશ્ય ! પણ
તે અમુક વિષય સુધીનું હતું છતાં ભદ્રબાલા તેથી ઠંધક
સંતોષ અનુભવવા લાગી તે દૃશ્યને જગૃત થયા પછી સ્મરણમા
તટસ્થ રાખવા પ્રયત્ન કરવા લાગી દિવસના સમયમા હૃદયપટ-
પરથી કાગળ ઉપર તેનું ચિત્ર આલેખવા લાગી. બીજા દિવસે
તેનું તેજ દૃશ્ય તેજ સમયે સ્વપ્નમા ઉપસ્થિત થયું ! પણ તે
પણ અદ્વિપાયુષી ! ભાગ્યે બે પણ ચાલ્યું હશે ! “ જય ! જય !
જય ! ” મ્હોટેથી કરતી તે ઉઠી ! નજીકમા નિદ્રાવશ થયેલી
ધીમતી એકદમ ઉભી થઈ ગઈ ! “ શું થયું ? શું થયું ? ” શ્રદ્ધ

રહ્યું પરંતુ ભદ્રાણાએ તેમના મનનું અનેક પ્રકારે સમાધાન કરી દીધું. બીજે દિવસથી સુમતી અને ધીમતીને શંકા થવા લાગી કે ભદ્રાણાને સ્નેહવ્યથા અસહ્ય થઇ પડી હાથે છે-આરાધનાના સમયમાં કંઈક અશે તે વ્યથિત રહે છે અને કંદાચ એને ભ્રમણા થઇ જશે અગર એની માનસિક સ્થિતિમાં અથુની ગમગીની થશે. ભદ્રાણાને તેમણે સ્થલાન્તર કરવા અગર વૈષકીય સલાહ માટે પ્રાર્થના કરી પણ તેણીએ તે તુચ્છકારી કહાડી. અને પોતાના મનોબળ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી રહેવા ઉલ્ટો ઉપદેશ કર્યો તેવામાં એકરોજ આવણું વહી ૧૪ ની રાત્રિ હતી-તેજ રાત્રિ કે જે પવિત્ર શીવરાત્રિના રોજ તેમનું પ્રથમ મિલન થયું હતું. ભદ્રાણાને આજની આરાધનામાં એ રાત્રિના દબ્યે સ્મરણમાં આવી. પોતાના દૃઢ ભક્તિ પૂર્વકના પ્રયત્નો સિદ્ધીથી ઘણે દૂર જણાતા તે અશ્રુવેગ ખાળી શકી નહીં શીવરાત્રિ સમયે જ ગાજળના અભિષેકને બદલે, નિર્દોષ-પવિત્ર-કુમારિકાને અશ્રુ-પ્રવાહ શંકર ઉપર આલ્યો. પરંતુ મજબૂત મગજની ભદ્રાણા તત્ક્ષણ સાવધ થઇ અભિવેક-અપરાધ માટે શંકરની ક્ષમા માગતી ઉઠી હતી તેવામાં તેણીએ શુ અદભૂત દશ્ય જોયું. શિવાલયના મંડપમાં, સુમતી અને ધીમતી નિદ્રાવશ હતી તે બેઠેલા વચ્ચે આરસનો પોથી હતો તેની પછવાડેજ જાણે પગથીઆ ઉપર શંકરને નમન કરી રહેલી મનહરની તેજોમય આકૃતિ એને સ્પષ્ટ જણાઇ. ફક્ત મસ્તિક જણાયું ભદ્રાણાએ જાણ્યું કે આ નિદ્રા છે અને સ્વપ્ન ચાલે છે. એની ખાતરી કરવા તે ભ્રમણામાં પડી. જલપાત્ર જોયું-બીલીપત્ર જોયા-પૂજનની તમામ સામગ્રી પોતાની સમક્ષ જોઇ. સ્વપ્નજ નથી એ ખાતરી થતાં ઉભી થઇ મંડપમાં ગઇ ત્યાં એ આકૃતિ જોઇ. અજ્ઞ અમરકાર! શ્રદ્ધા પૂર્વકની પ્રભુભક્તિ નિષ્ફળ નથી જતી તે આત્મનામ એ સુત્ર સ્મરણ કરતી સુમતી ધીમતીને હાથ ઝાલી ઉભી કરી. પછી પગથીઆ નીચે પોતે ઉતરી બેઠે સહચરીઓને સાથે આવવા કહ્યું “શું છે? શું હતું?” કરતી બેઠે ઉઠી ભદ્રાણા તો થોડેક સુધી ઢોડી પણ ખરી પરંતુ કોઇ માણસના જ્વર અવરને પગરવ ન સંભળાયો! તથાપિ બહુ સતોષ પૂર્વક તે પાછી આવીને પોતાના આસન ઉપર બેઠી!

“હું ભૂલતી તો નથીજ ! મ્હારી આંખો મ્હને ઠગતી નથી મ્હે એમનું સુખાર્વિદ પ્રત્યક્ષ જોયું ! અદૃશ્ય થઇ ગયું ! એજ તેજોમય આકૃતિ !”

સુમતી—સ્નેહદેલાને એવા ઇચ્છિત દૃષ્યો કદાચ આવી મળતા હશે. એમા વાસ્તવીકતા હોય તો એ દૃષ્ય કાયમ કેમ ન રહે ? એતો “મૃગજળ ભ્રમિ પરિભ્રમણ”

ભદ્રબાલાએ તે માન્યું નહીં પરંતુ એ દૃશ્યમા વાસ્તવીકતા હોય તો તે કાયમ કેમ ન રહે એ સુમતીની શકા પણ વાળખી લાગી. ઉત્તર તપના પરિણામે શકરે દર્શનની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી, એમ માની લીધું સુમતી અને ધીમતીએ ખડુ ખડુ રીતે આશ્વાસન આપી મધુર સ્વરે સંગીત ગાયું એ પછી કેટલીકવારે ભદ્રબાલા નિદ્રાવશ થઇ શકી.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

એક અશ્રુત પૂર્વ દૃષ્ય !

પ્રાતઃકાળમા સુમતી અને ધીમતીએ ભદ્રબાલાની માનસિક સ્થિતિમા રાત્રિના બનાવથી ફેરફાર જોઇ અનેક પ્રશ્નો કરવા લાગી અનેક ઉપાયો સુચવવા લાગી એમના હૃદયમાની ભીતિ નેત્ર દ્વારા ડોકીયા કરતી જણાઇ ભદ્રબાલા તે પ્રત્યે સ્મિતપૂર્વક જોયા જ કરતી

ભદ્રબાલાના પિતા પાતજલી બચપણમા આ દેવાલયમાં હિમાલય તરફનો એક વૃદ્ધ યોગી આવી ચઢેલો તેના દર્શન કરવા ભક્તિપુરા નજીકના પોતાના ગામડામાથી આવેલા પાતજલીની ઉમર તે વખતે આઠ દશ વર્ષની હશે, પરંતુ આ બ્રહ્માળોકની તેજોમય આકૃતિથી એ વૃદ્ધ યોગીરાજ પ્રસન્ન થયા એના પૂર્વના ઉચ્ચ સંસ્કારો એ યોગીએ એક પુસ્તકની પેઠે બ્રહ્મે વાંચવા માડયા. યોગીની પ્રીતિ દેખતા બાળક પાતજલી અહીં વખતો-વખત આવવા ટેવાયો ! અને યોગીના વખતોવખતના દર્શને આવનાર લોકોને અપાતા ઉપદેશમા રસપૂર્વક ભાગ લેવા માડયો. યોગીરાજ પાસે એક ન્હાનું સરખું પુસ્તકાલય હતું

તેની વ્યવસ્થા રાખવાને તેને કેટલેક વખતે અધિકાર પ્રાપ્ત થયો. એવામાં એ બાળુના ભાગમાં ભય કર દુઝાળ પડ્યો અને તે પછી મહામારી ચાલી તેમાં તેના માત પિતા ગત થયા. પાતજલી મ્હોટેથી રડવા લાગ્યો. ગુરૂએ તેને આશ્વાસન આપવા માડ્યું. પણ બાળક ગભરાવા માડ્યો પૂછપરછ કરતા યોગીરાજને લાગ્યું કે—માતપિતાના નૈસર્ગિક રનેહથી આ બાળક આટલું આવૃદ્ધ કરે છે તે ઉપરાત તેને ગભરાવાનું કારણ એ છે કે આ બાળુના ભાગમાં શ્રાદ્ધક્રિયા કરાવ્યા ઉપરાત જ્ઞાતિની અમુક સખ્યાને એક બધન તરિકે એ ત્રણ દિવસ જમાડવાને પૃથા મળ્યુત રીત્યે ઘર કરી રહેલો છે. પાતજલીને ગુરૂમાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા હતી અને તેમના થોડાક પરિચયથી સાબની એમની કથાના શ્રવણમાં આવનાર ભક્તજનોમાં પણ ભવિષ્યમાં એ વિદ્વાન તરિકે પ્રસિદ્ધ થશે એમ વાતો ચાલતી એટલે સુધી કે ગુરૂની ઇચ્છા થાય તો દસબાર વર્ષના બાળકને કન્યા આપવા હાથ તત્પર થયા હતા.

માતપિતાના મરણના આઠ દિવસ થયા એ વખતે પાતજલીને વધારે લાગણી થઈ આવેલી એવામાં આવી ગુરૂ તેને એક રાત્રિએ એક ઓરડીમાં ઘસડી ગયા અને તેની અભયબી વચ્ચે તેને જીવનભર ચાલે એટલું દ્રવ્ય ખતાવ્યું ! પાતજલી ખુશ થયો ! પરંતુ તત્કાળ ગુરૂજીએ કહેવા માડ્યું —“ સાલળ ખચ્યા ! આ દ્રવ્ય તારૂં સમજજે પરંતુ જ્ઞાતિની સખ્યાબધ વ્યક્તિઓને એક દિવસ ભોજન આપવામાં તે ખર્ચો નાખે તે સામે મ્હારો ક્રોધ થશે. હું સમજું છે કે મ્હારી આજ્ઞા ભગનો ડગ તારામાં સૌથી વધારે છે સાલળ ! માતપિતાની પાછળ શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયા વીધિ-પૂર્વક કરી તેમના પ્રેતને સતુષ્ટ કરવા એ પુત્રની ફરજ છે પરંતુ અમપૂર્વક પ્રાપ્ત કરેલા—અગર આવી રીત્યે અનાયાસે પ્રાપ્ત થતા દ્રવ્યને મોટા ભોજનોમાં ખર્ચો નાખવા કરતા તે જ્ઞાતિનાં સતાનો જીવનભર ભોજન પ્રાપ્ત કરે તેવી રીત્યે તેમનામાં જ્ઞાનની વૃદ્ધિને અર્થે તે ખરચવામાં મહત્તા છે બોલ ! તું મારી આજ્ઞા ઉઠાવવા તત્પર છે ? ”

પાતજલી—મ્હારે તે શિર્ષાવ ઘ છે, ગુરૂ દેવ ! શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયા અને યત્ કિંચિત્ ભોજન ઉપરાંત હું કંઈ કરવા માગતો નહોતો પણ તેટલું દ્રવ્ય પણ મ્હારી પાસે નહતું આપના શ્રવણમાંથી મ્હેં એ સાર ત્રહણ કરેલોજ છે કે—મૃત સખધીઓની

પાછળ જણાઈ તણાઈને ભોજનોમા દ્રવ્ય ખર્ચી નાખવામા એક પ્રકારની ધીમી આત્મહત્યા થાય છે અને પિતૃઓ તેથી સતુષ્ટ નહીં પરંતુ ઉલટા અસતુષ્ટ થતા હોવા જોઈએ.

ગુરુ—“ થતા હોવા જોઈએ ” એમ નહીં—“થાય છે”-

એમ કહે વારૂ, આપણે હવે વધારે વાત કરવાનો અવકાશ નથી આ તમામ દ્રવ્યનો તુ અધિકારી છે મનુષ્ય જાતિ ઉપર પરોપકાર કરવામાં તેનો સફળ થયે છે અને આ આશ્રમને સારા પાયા ઉપર લાવવામા મેં પરિશ્રમ કર્યો છે તેનો અધિષ્ઠાતા થઈ રહેજે મારખધાનુસાર અમુક કાળતુ સુખી રહીશ એકાદ પૂણ્યાત્મા અહીં જન્મ લેશે અને આ આશ્રમને આ ઉપવનને વધારે ઉપયોગી બનાવી તેની સાર્થકતામા વૃદ્ધિ કરશે

પાતજલી—મહારાજ ! હું આપના વચનોથી ઉલટો ગુંચ વાઈ છું ! અહીં કોણ જન્મશે ? ક્યારે ? હું તો હજી બાલક છું

ગુરુ—આપણા શ્રોતાઓમાંથીજ એક તને પરણાવશે—એ બધી જોગવાઈ એની મેળે બાણે થઈ જશે—હવે તુ જા ! સુખી થા !

પાતજલી એમાંથી જરૂર પડતુ દ્રવ્ય લઈ પોતાને ગામ ગયો ચાર દિવસે પાછા ફરતા તેણે ગુરુને ત્યાં જોયા નહીં ! શ્રોતાજનોએ એ પરિજનો રાખેલા હતા તેજ માત્ર જોવામાં આવ્યા તેમણે ગુરુજીનુ વૃત્તાત કહ્યું—કે જરૂર પડતા વસ્ત્રો લઈ, પુસ્તકો વગેરે અહીં રાખી તેતો ચાલ્યા ગયા એ પછી એમની સંકલના મુજબ પાતજલીને એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણે કન્યા આપી આશ્રમને તે અધિષ્ઠાતા થયો દ્રવ્ય પણ સંભાળી લીધું તેણે ગુરુની જગાએ બેસી શ્રવણ આપવા માડ્યું તેની વિદ્વતાની કીર્તિ આજીબાજી પ્રસરી, વિશ્વપ્રસાદજી જોડે તેનો પરિચય થયો પાતજલી સાથે જે બ્રાહ્મણ કન્યાનું લગ્ન થયું તેના પરિણામે તેને એક પુત્રી થઈ એનું નામ ભદ્રબાલા પાડ્યું. ભદ્રબાલાની માતા યુવાવસ્થા-માજ ગત થઈ. પાતજલીએ માન્યું કે—“ એક પુણ્યાત્મા જન્મ લેશે ” એ ગુરુવાક્યાનુસાર ભદ્રબાલાનો જન્મ અહીં થયો હોવો જોઈએ તેણે ભદ્રબાલાના શિક્ષણ માટે માતા જોડલી લાગણી ગંભી સુવ્યવસ્થા કરી ભક્તિપરામા દેવી ધર્મલક્ષ્મીએ સ્થાપેલી સંસ્કૃત પાઠશાળામા ભદ્રબાલાએ સંસ્કૃતનું ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવ્યું ધર્મલક્ષ્મી પોતાની પાઠશાળામાંથી ભદ્રબાલા-નિર્મળા અને સરયુ-એ ત્રણ રત્નો,^૧ ભવિષ્યમાં આ

ભાગની સ્ત્રીઓની ઉન્નતિમાં જીવન ગાળનાર છે એ આશા રાખી રહી હતી અને તેમના જીવન સફળ અને સુખી થાય તેમા સહાય આપવાનું તેના હયાન ઉપર લાવવામા આવે એટલું જાણી હતું તેના પોતાના વ્યવસાયમાથી તે આ આશ્રમમા આવવા ભાગ્યેજ સમય કહાડી શકતી પરંતુ ભદ્રબાલાને જ્યારે જ્યારે કંઈક આપત્તિ જણાય ત્યારે ધર્મલક્ષ્મીના પરોપકારી હૃદયમાથી જ સહાયનો ઝરો બેવામાં આવતો.

ભદ્રબાલાએ જે રાત્રિએ “જય જય” “જય જય” એ રીતે આરાધનાના સમયમા મ્હોટેથી યૂમો પાડી ઉઠી અને તે પછી જે દબ્ય બેવાનું બન્યું તે પછી ‘ભદ્રબાલાએ સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત કર્યાનો’ ઉત્સવ ઉજવવામા આવ્યો અને પ્રસાદ આપવા નિમિત્તે તેની આજ્ઞા લઈ સુમતી ઉઠે લખજીભડા એક રથ બેડાવી દેવી ધર્મલક્ષ્મીને મળવા ભક્તિપુરા જે ભૃગુપુરની પાસે સાતેક માઇલ છેટે આવેલું હતું ત્યાં ગઈ.

ધર્મલક્ષ્મીએ, સુમતીને રથમાથી ઉતારી, દીર્ઘશ્વાસોશ્વાસ લેતી, ફરી ફરીને પ્રણામ કરતી પોતાની પાસે આવતાજ આવેશ-સન્માન-કુંતુહલ મીશ્રિત અપૂર્વ સ્નેહની લાગણીથી ભદ્રબાલાનું સ્વાસ્થ્ય પૂછ્યું ભદ્રબાલાના આશ્રમમાથી સુમતીને લઈને રથ આવેલાનું જાણતાજ શ્વાસભરી નિર્મળા દોડી આવી ! ભદ્રબાલાનો વૃતાન્ત જાણવા અધીરી બની ! એના કુંતુહલની સીમા ન જણાઈ ! સુમતીને એક પછી એક પ્રશ્નો કરવા લાગી સુમતીથી બોલાયું નહીં-ગદ્ગદ્ કંઈ તે માત્ર નિરંતર રહી-પરંતુ એવા તેના વર્તન-નેજ જાણે વાચા હોય તેમ ધર્મલક્ષ્મી કંઈક તેની લયની નિશાની સમજી ગઈ એક પુત્રી સમા આહ્વાદથી તેને પાસે બેસાડી, તેની પાસે જળપાત્ર મુકાવ્યું તેને માથે અત્યંત સ્નેહપૂર્વક હાથ ફેરવી પુનરપિ વૃતાન્ત પૂછ્યું પ્રેમપૂર્વકના, સત્યયુગમાં જ બેવામા આવતા-સ્વાગતે, સુમતીના કંઠમાથી યુજ કહાડયો અને ધીમે ધીમે તેણીએ પણ તેના સ્વભાવ પ્રમાણે ભદ્રબાલાની માનસિક સ્થિતિ ઉપર વિવેચન કરવા માડ્યું—

સુમતી—આરાધનામા આ સ્વપ્ન શા ? “જય જય જય” એવી મ્હોટેથી કંઈ ભદ્રબાલાએ યૂમો પાડી નથી ! કવચિત્ હસી જાય છે-કવચિત્ અશ્રુપાત કરે છે-પણ એ બધું જાણે જગતથી ગુપ્ત ! અમને સખી સખી પરિજનોને પણ હૃદયની વાત કહેતાં આચકા ખાય છે સ્નેહીજનોની અનેક કથાઓ સાંભળી

છે સ્નેહબંધનની કંક કથાઓ. તેમણેજ અમને કહેલી છે. વિયોગ તો પૂર્વે દેવદેવીઓને પણ થયા હતા પરંતુ જે દેવી સ્નેહ છેડાનો અને સમય સુદ્ધાનો પરાજય કરી શકે છે એ સત્ય હોય તો આ સન્નિપાત સમા, હૃદયની અદર, જગતથી અજ્ઞાત, ચાલતા કંકળાટને અવકાશ કયાં છે? ભીતરમા ચાલી રહેલા આ હોમા-શિમા, તેમની હમેશની શાંતિ, હમેશનો આનંદ, તેમની ઉઘોગ-સ્થાનો પ્રત્યે જેવામા આવતી જાગૃતિ—એ સર્વ ભસ્મીભૂત થઇ ગયા જેવામા આવે છે! નથી એમને ખાન પાન—ફળાહારનું ભાન કે પૂજન યજ્ઞનમા પૂર્વવત્ એમનું લક્ષ્ય! કેવળ, કેવલ્ય મોક્ષ સમા જાણે એકજ ધ્યેયમા એમનું લક્ષ્ય સ્થિત થઇ રહ્યું જોઇએ છીએ! કયા સુકુંમાર પુષ્પ રાશી સમી એમની ખાલયુવા, અને કયા ખાણુશૈયાસ્ત્રમુ એમણે ધારણ કરી લીધલું આ વિષમ—કઠિન વૃત્ત! પ ચમહાભૂતના, સર્વ મનુષ્યો સરખાજ દેખાતા, તેમના દેહમા, વિચિત્રતા—દિવ્યતા—કઠિનતા આવવાનું કંઈ સ્પષ્ટીકરણ કે સમાધાન કરવું કઠિન લાગે છે અરેખર! મહારી લઘુતાજ આપને લાગશે—પરંતુ પ્રભુમા, આવી ઉચ્ચભક્તિથી પણ પ્રસન્ન ન થવાનું કાઠિન્ય કયાથી આવ્યું હશે? કવચિત્ તે નિશ્વાસ નાખે છે ત્યારે જાણે તે સમાવવા બ્રહ્માંડ ન્હાનું પડે છે! એમના દુઃખથી, આશ્રમનો ઉપવનનો તમામ આનંદ જાણે અદશ્ય થઇ ગયો છે

ધર્મલક્ષ્મી—અરે મહારી બહુ બોલી, સુમતી! ધન્ય છે તારી ભદ્રખાલા પ્રત્યેની ભક્તિને! મૃત્યુ લોક ઉપર શરીરની સાથેજ પરિતાપ હોય છે એ તું નથી જાણતી? વિશ્વપ્રસાદજીની સાથેજ મનહરને ગોળી વાગી એ વૃતાન્ત તો નિર્મળા દેવીના પિતા જવાલાપ્રસાદજીએ અમને એક ખાળકની પેઠે આત્મસ્વરે રૂદન કરતા તેમના જર્જરીભૂત દેહને તેથી થતા કલેશને ન ગણકારતા કહી સંભળાવ્યું હતું તે પ્રસંગથીજ તેમની વ્યાધી વધી પડી અને તેમણે દેહાંત કર્યો પાતજલીએ ભદ્રખાલાને મનહરની સાથે લગ્નથી બેઝવા નિર્ણય કર્યો હતો—અને વિધાતાએ પણ એમજ નિર્માણ કર્યું હોય તો ઉત્તમ! મનહર કોઇ ગાફલ યુવક નથી—વિશ્વપ્રસાદજીની રક્ષા તળે એનો વાળ વાકો થનાર ન હોય! અને વચમા સમય જાય તેથી તો શું? ધૈર્યનો પાઠ શીખવામાં મહારી ભદ્રખાલા શું નિષ્ફળ થવા જાય છે? મહારા પ્રાણુથી અધિક આ જો મારી નિર્મળા દેવી! લક્ષ્મીપ્રસાદ અમેરિકામાં

છે એને પણ અમેરિકા જવાનું હતું—પણ નાતમા સમાધાન થઇ ગયું અને તે પછી લક્ષ્મીપ્રસાદ દુક મુદતમા પાછો ફરમાનો છે. એની બહેન ગંગા વિધવા થઇ એ બે કે નામનીજ સિધવા હતી એને વિધવાશ્રમમા મૂકી છે એ માસથી લક્ષ્મીપ્રસાદનો પત્ર નથી. કુળવિહારી અને મધુસુદનને ખાવા પકડી ગયા છે મુછોવશ જેવી સ્થિતિમા છોકરાના પિતા પડી રહેલા બેઠાએ છીએ ! બધી દિશામા પ્રયત્નો કરવા છતાં આશામા જીવન ધાણુ કરી રહ્યા છીએ ! આ રીતે, જગતની દૃષ્ટિએ સંપૂર્ણ સુખી ગણાતા એવા-અમારી બે આ વાસ્તવીક સ્થિતિ ! ધૈર્ય ગખતાં શીખો ! સતત પ્રયત્નોમાં રહો ! રડ્યે દુખ ઓછું નથી થતું ! ઇશ્વર ઉપર દઢ ભક્તિ. રાખી પ્રયત્નવાન બનવાથી તે ઓછું ન થાય તોપણ તેની અસર ઓછી થવા બચે છે. આ મ્હારી ગુણિયલ નિર્મળાને દાખલો લો ! ભદ્રબાલાનીજ તે સહચરી છે પરંતુ દુખ ઓછું કરવા તેના પ્રયત્નો અમને મુગ્ધ બનાવી મૂકે છે ! અમારી ઉમર-અમારો અનુભવ-અમારું શિક્ષણ-એના ઉત્તમ આરિત્યવાન જીવન આગળ આવી પડેલા દુખને માટે સલાહની-ઉપાયની ભિક્ષા માગી રહ્યો છે.

સુખતી—એકાદ પખવાડીયા માટે નિર્મળા દેવી અમારો આશ્રમ પાવન ન કરી શકે ?

ધર્મલક્ષ્મી—એને એક ક્ષણભર મ્હેં મ્હારા નેત્રથી બાહેર રાખી નથી મ્હારા કુર્કુબનો એ પ્રાણ છે તથાપિ ભદ્રબાલાના શાન્તવન માટે હું શું ન કરું ? ભલે, ખેટા ! નિર્મળા દેવી ! જરૂર પડતા પરિજનો સાથે તમે એકાદ અઠવાડીયુ ત્યાં ગાળો ! અત્યંત દુઃખમા મ્હને તમારી ગેરહાજરીના દુખનો ઉમેરો થશે, પરંતુ તમારી સખી ભદ્રબાલાનું તેથી કદાચ શાત્વન થાય

તુર્તજ છ સ્ત્રી પરિજનો અને ચાર ગુમાસ્તાને સાથે રહે વાની આજ્ઞા અપાઇ. આશ્ચર્ય સહાયકને બોલાવવામા આવ્યો છાપાઓમાં એવા મતલબની જાહેરાતો આપવા આજ્ઞા થઇ કે —“ પાતાંજલી આશ્રમમા અમુક દિવસે વિદ્વાનોની અમુક આ-હેલા વિષય ઉપર અર્થો થવાની છે ” કેટલાક તણુ, સંખ્યાબંધ ચક્ર-ખાંકડા-પતરાં વગેરેની, એકાદ છાવણી નાંખવાની હોય તેટલો સામાન સાથે રાખવા એજ્ઞા થઇ. આજ્ઞાના પ્રયોજનમા ઉત્તર-વાનો કેમકે અધિકાર ન હતો, જે આજ્ઞા થાય તે શિલ્પીવર્ગ કરવાનેજ નોકરો-મદદમારોને ટેવાવવામા આવ્યા હતા. આજરો બે કલાકમાં નિર્મળા તૈયાર થઇ મોટર તૈયાર કરવા હુકમ

અપાયો અને તે પછીના એક કલાકમા તો નિર્મળા અને સુમતીને લઇને, પાતળદીના આશ્રમમા ભુ ભુ કરતી મોટર આવી ઉભી ! સાજના ચારેક વાગ્યાનો સમય હતો પચાસેક સ્ત્રી મડળ એકઠું થઈ ધીમતી પુસ્તક વાચતી હતી તે સાંભળતું હતું સ્ક્રીટીકની મૂર્તિ સમાન ભદ્રબાલા નજીકના આસન ઉપર બેઠી હતી. મોટરે સોનું હયાન બેચુ બાણે ઉડીને ભદ્રબાલા ઘણે દિવસે નિર્મળાને ભેટી ! સ્ત્રીશાળાનું સત્કારમડળમા આપો આપ રૂપાન્તર થઈ ગયું

લક્ષ્મીપ્રસાદનું અમેરિકા જાવું હતું, માન જ્ઞાતિની વિટંબનાને લીધે જુ, ત્યાં ઉવોગના સાધનો હોદમા લાવવાના તેના પ્રયાસોમા રોકાઈ પડ્યું, અને તેને લીધે નિર્મળાનું હોદમા રોકાઈ રહેવું એ પ્રસિદ્ધ વાત થઈ પડી હતી, સ્ત્રી ઉન્નતિ માટે પ્રયત્નશીલ સ્ત્રીઓનો ચિંતાનો વિષય થઈ પડી હતી, એવામાં અને અહીં લાવવાનું સાહસ સુમતીએ શી રીતે બેડ્યું એ બેંધ સોમડળ ઘડીભર આશ્ચર્યચકિત થયું પરંતુ સુમતી “લખજી” માટે કર્શું અશક્ય નથી એમ વાતો ચાલવા માડી ભદ્રબાલાની મુખાકૃતિમા માત્ર નિર્મળાની હાજરીથીજ વગર આખો દિવાસો મળ્યો ! અવિચ્છિન્ન શાંતિ પ્રસરી રહી. થોડોકજ વખત પહેલાંની ચિંતાની ઘડીઓ બાણે એકાએક પર્વરૂપ બની ગઈ

નિર્મળાના પરિજનોતો ખતાવેલી આસાએ ઉઠાવવામા આશ્રમનાજ માણસો હોય તેમ ઉવોગી બની રહ્યા તબુઓ માટે જગો મુકરર કરી બે દિવસમા ઉભો થઈ શકે એવો એક મડપ તૈયાર કરાવવા યોજના કરી, અને તેની નજીક સ્ત્રીઓ માટે એક ચોરસ નહાને ધલાયદો મડપ ઉભો કરાવવા ઠરાવ્યું. પુરુષવર્ગ માટે આશરે ચારસે માણસો બેસી શકે તેવા ચોરસ મડપ હતો-અને તેના છેડા ઉપર એક ચોરસાની બાળુમાંજ બીજી ચોરસું મૂકેલું હોય તેમ આશરે દોઢસો બસો સ્ત્રીઓ માટેનો બીજો મડપ હતો સ્ત્રીઓના મડપને ચકના પડદાથી બાળુએથી આચ્છાદિત કરવામા આવ્યો હતો જેથી કોઈ સ્ત્રીને પુરુષોની સલામાં હાજર થવામા સંકેચ હોય તો તે ન પડે અને ઢરેક સ્ત્રી, પુરુષોની સલામા થતું કામકાજ સંપૂર્ણ બેંધ સાંભળી શકે. સાથે રાખેલા સહજ દીપકોની રોશની આપનારા દીવા ચોજ દેવા ગોઠવણ કરી.

આશરે બે અઢી કલાકનો સમય બેઠે સખીઓએ અપૂર્વ આનંદ સાથે વાર્તાલાપમાં-હૃદયના ઉલ્લસ કહાડવામાં ગાળ્યા બહાર આવતાજ ભદ્રબાલાએ સુ બેમુ “ પરિજનોના કોલાહલથી, ઉભા કરેલા તબુઓથી, મડપ માટે તૈયારી કરતા કારીગરોથી, “ કપાસથી કાપડ ” ગામના કુતુહલપૂર્વક મદદ કરતા તમામ માણસોથી, અત્યંત પ્રકાસવાળા દીપકોથી, આશ્રમનુ રૂપાન્તર થઈ ગયું હતું । નિર્મળાદેવીએ ભદ્રબાલાની માનસિક સ્થિતિ ઠંધક ઉચોગી પ્રવૃત્તિમાં રાખવા માટેજ આ કરેલા પ્રયોગ માટે નાણાની છૂટ મૂકી હતી એક સખીના માનસિક દર્દના ઉપચાર માટે ભાગ્યેજ દુનિયામાં કોઈએ દ્રવ્યનો આવી રીતે સુવ્યય કયો હશે ।

નિર્મળા—ભદ્રબાલા—અનેસરયુને, ભાર્તવર્ષના ઉદ્ધારને માટે, જે ઉત્તમ ધાર્મિક શિક્ષણની અગત્ય સર્વાનુમતે સ્વીકારી શકાય-જે ઉત્તમોત્તમ શિક્ષણથી આર્થ મંસારનું તિમિર નષ્ટ કરી પુનરપિ આર્યોદ્ધારના પાયા નાખનારા સ્ત્રી રત્નો બને, એ શિક્ષણ મળેલું હતું એટલે કમનસીબે કદાચ મનહરના પુનરપિ દર્શન ભદ્રબાલાને હવે ન થવા પામે તો તેણીએ શો માર્ગ ત્રહણ કરવો એ બાબતમાં તેમની વાતચીત દરમિયાન બેઠેલા આંખો મતભેદ ન પડ્યો એક વખત અમુક પતીને હૃદયમાં સ્થાન આપ્યા પછી, એક આર્થસ્ત્રી, બીજા કોઈ પુરૂષના સ્નેહને હૃદયમાં સ્થાન આપી શકતી નથી આર્થ સ્ત્રીઓનો આ ધર્મ આર્થસ્ત્રીઓજ સારી રીતે સમજી શકે છે-અન્ય પ્રજાને ગળે આ વાત સહજમાં ઉતરે તેવી નથી અન્ય પ્રજાઓમાં કોઈ સ્થળે, આર્થસંસારની નીતિએ, મનુષ્યના સામાન્ય ધર્મના ક્ષેત્રમાં જે ઉચ્ચસ્થાન લીધેલું બેવામાં આવે છે તે લીધેલું જણાતું નથી અપવાદ તરિકે તો સંખ્યાબધ સ્ત્રીઓ અન્ય પ્રજાઓમાં પણ હૃદયના કબજાને ધબકારે એકજ પુરૂષને સ્વીકારતી હોવી બેધર્મી. કદાચ આર્થસ્ત્રીઓના જોવાજ આત્મભોગ આપતી હોવી બેધર્મી. પરંતુ, ફરજ પાડવાના દાખલા બાદ કરતા, કેવળ પતીપરાયણતાનો ધર્મ સ્વીકારી, આર્થસ્ત્રીઓએ-ખાસ કરીને ક્ષત્રાણીઓએ, દેહમાં પ્રાણ છતા પતીના મૃત દેહ સાથે ચિતામાં ભસ્મીભૂત થવાના બનાવો, હોંદુ ધર્મના ગૌરવમાં આનંદ માનનારને, આર્થ સંસારની ઉચ્ચતાનું અભિમાન ધરાવનારને, હર્ષથી રોમાંચ ખડો કરે છે !

નિર્મળા, ભદ્રબાળા અને સરયુએ સપૂર્ણ નીતિ શિક્ષણમાં શિખરે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી હતી. દેવી ધર્મ લક્ષ્મી એ ત્રણેના નામથી મગર રહેતાં તેમાં એ ત્રણમથી નિર્મળાદેવી તો તેમની પુત્રવધુ થઇ હતી આથી ધર્મલક્ષ્મી પોતાને ભાગ્યશાળી માનતા અને નિર્મળા પોતે આ કુટુંબમાં જોડાવાથી મગર બનતી નિર્મળાએ ભદ્રબાળાનું હૃદય ખારીકાથી તપાસ્યું અને મનહરનો સખ ધ થવો અશક્ય થઇ પડે તો ભદ્રબાળાએ જી ઉન્નતિના કાર્યમાં જીવન અર્પણ કરવાના સિદ્ધાંતને તેણીએ સહાનુભૂતિ આપી

મહાપ વમેરેનો યોજના જેવા ભદ્રબાળા અને નિર્મળા શેઠાયાં હતા તેવામાં ભક્તિપુરાથી ટપાલ લાઇને એક પરિજન થોડા ઉપર આવ્યો. લક્ષ્મીપ્રસાદના પત્ર માટે બધી ટપાલ નિર્મળાએ ફેદી જોઇ, પણ તેમાં તે ન માલમ પડ્યો. સખ્યાબધ વિદ્વાનો ચર્ચામાં ભાગ લેવા આવનાર હતા તેમના સંમતિના પત્રો આવતા જાય તેમ તેની યાદી બનાવવા માટે સાહિત્ય સહાયકને આપી

પત્રકારોને, ઉછરતા ગ્રંથકારોને, વિદ્વાનો કવીઓને ઉત્તેજન આપવામાં નિર્મળાનો હાથ છૂટે હતો. પોતે વિદુષી હોવાથી મહત્વના સાસારિક પ્રશ્નોમાં રસપૂર્વક ભાગ લેતી. હરકોઇ વિષય ઉપર એની વાગધારા ચાલે તે વખતે સામાન્ય જનસમુહ તો શુ પણ વિદ્વાનો ચકિત થતા એનું નામ અમુક સભા વખતે હાજર થવામાં જાહેરમાં આવે એટલે જનસમુહ તે સભામાં ખેચાતો. સ્ત્રીઓને લગતી બાબતોની ચર્ચામાં, સ્ત્રીઓનાં સમુહમાં તે ધારેલી જાદુઇ અસર ઉપજાવી શકતી

જે વિદ્વાનો આ ચર્ચામાં ભાગ લેવા આવે તેમને આશ્રમ સુધી આવી પહોંચવામાં, તેમના ઉતારા માટે સગવડો કરવામાં, તેમને માટે ખાનપાનાદિ વ્યવસ્થા કરવામાં, ઉત્તમ યોજના રાખી હતી, એટલી બધી ઉદારતાથી તેમની સગવડો માટે ખર્ચ રાખવામાં આવ્યું હતું કે તે સ્થળે એકત્ર થતા વિદ્વાનોના મુખમાંથી હર્ષના ઉદ્ગારો નીકળે ચોથે દિવસથી કેટલાક આવવા લાગ્યા અને સાતમે દિવસે એકત્ર થયેલા વિદ્વાનોની સખ્યા ૨૫૦ ની છે અને સ્ત્રીઓની ૧૫૦ ની છે, એમને નિર્મળા કરેલે સ્થળે જૂદા જૂદા તબુઓમાં ઉતારા અપાયા છે, સ્ત્રીઓને

શિવાલય નજીકના મકાનમાં ઉતાર અપાયા છે એ હકીકત સાહિત્ય સેવકે આવી નિવેદન કરી.

આઠમે દિવસે ભોજન પછી ખર્ચે મંડપમાં તમામ એકત્ર થયા પુરવો માટેના મંડપમાં સ્ત્રીઓનો પણ સમાવેશ થાય તેમ હતું. કારણકે તેમાં ૪૦૦ માણસો બેસે એટલી જગ્યા હતી અને કોઈ સ્ત્રીને પડદામાં બેસવા જેવું ન જણાયું એટલે સ્ત્રી પુરવો એકજ મંડપમાં સમાઈ શક્યા. તુર્તજ નિર્માણએ બહારે કર્યું કે—હાજર રહેલા વિદ્વાન બાઈઓ અને વિદુષી બહેનો તરફથી, આજની ચર્ચામાં ભાગ લેવાને માટે ૫૧ નામ આપ્યાં છે તેમાં ચાળીશ પુરવોનાં છે અને ૧૧ સ્ત્રીઓના છે. ચર્ચાનો વિષય “આપણી આર્ય સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ શામાં છે?” એ રાખ્યો છે બોલવાનો વખત પાંચ મીનિટનો રાખવો પડ્યો છે તેમાં સૌથી મેટ રીતે જીતીશું થનાર ને રૂ. ૧૦૦૦ એક હજાર પારિતોષક રાખ્યું છે અને બાકીના વીશ ઇનામ નહાના છે આપ સૌની વિદ્વત્તાની પ્રસાદિને માટે આ મંડળ એકત્ર થયું છે છતાં તમામ ઇનામના નિર્ણય ઉપર આવવા હકદારો છે, એટલે કે તે સૌને સૌથી પ્રથમના ઇનામને માટે અઢેકો મત આપવા અધિકાર છે જગતને તો સતુષ્ટ નથી કરી શકાતું તથાપિ હાજર બધાંજો અને ભગિનીઓમાંથી મ્હોટો ભાગ સતુષ્ટ થવા પામે તેના ઉપર નિર્ણયો અવલખી રહેશે

વક્તા પીઠ ઉપર આવી એક પછી એક બોલવાનું શરૂ થયું પ્રથમ સૌથી જીતાવળીઆ એક પ્રસિદ્ધ પુરાણી જીભા થયા અને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માત્ર આચાર વિચારનું પ્રતિપાલન કરવામાં, વૃત્ત ઉપવાસ વગેરે પ્રયોગો સેવી પૂણ્ય ઉપાજન કરવામાં છે એ મતલબનું કદ્ય અલખત વિદ્વાન વર્મનો કેટલોક ભાગ દાત અને જીભા ન દેખાડતા માત્ર જાણે આખથી એ તરફ કંઈક હસતા બેવામાં આવ્યા એમને લાગ્યું કે જે વખતે ભાર્તવર્ષમાં અનેક સ્ત્રીઓ દુ ખમાં સખડી પશુવત્ જીવન ગ્રાળી રહેલી છે—સૌમાં એક સ્ત્રી કેળવાયલી નથી—તથા પુરાણીએ કંઈક વિશેષ ઉપયોગી વાત કરી હતી તો ઠીક પરંતુ પુરાણીની વૃદ્ધાવસ્થાએ સૌનું હયાન ખેચ્યું.

તે પછી ઉપરોક્ત પુરાણીના જાણે પ્રતિસ્પર્ધિ તરિકે એવા એ ત્રણ કાળી મૂછવાળા પુરાણીઓ જીભા થયા, અને પ્રથમ

ખોલનારના, સ્ત્રીઓને પાળવાના આચાર વિચારનો વધારે સ્ફોટ કરી, પોતાનો એકડો ખરો કરવા કટિબદ્ધ થયા જણાતા તેમને સ્ત્રી અને પુરૂષોએ તાળીઓના ચાલુ અવાજ કરી ખોલવાજ ન દીધા ! એ વાત ત્યાથી પતી તે પછી સનાતન ધર્માવલખી સંસ્કૃત પાઠશાળાના એક અધ્યાપકે ખોલવું શરૂ કર્યું અને સંસ્કૃત શ્લોકોની પુલકાયુ થણી સાથે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સપૂર્ણ નીતિમા છે એ વગેરે કહી શ્રોતાઓનું કીક ધ્યાન ખેંચ્યું. એ વિષયને અનુમોદન આપનારા દસેક નીકળ્યા અને સૌએ પોત પોતાની દિશામાં ઘડીભર મડળની, આર્થનીતિના અભિમાનની તીક્ષ્ણ ધારોને સતેજ કરી તે પછી એક ઉછરતા કવિરાજે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ શિયળવૃત્તના પ્રતિપાલનમા છે એ ઉપર ઉત્તમ કાવ્ય ગાઇ સલાને ડોલાવી ! ત્યારબાદ એક સુપ્રસિદ્ધ વક્તાએ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કેળવણીમાજ છે અને નીતિ પણ કેળવણીથીજ પ્રાપ્ત થાય છે એ ઉપર અસરકારક વિવેચન કરી સલામાથી હર્ષનાદ મેળવ્યા એ વક્તાને અનુમોદન આપનારાની સખ્યા વધી પડી, અને કેળવણી ઉપર ખોલનારમાથી ઉત્તમ વક્તાને પ્રથમ ધનામ મળવા તરફ સલા દોલાયમાન થવા માડી ત્યાર બાદ જૂના વખતનો અનેક ભાષણો કરી શ્રોતાઓને પોતાના મતમા લેવાને જાણે ટેવાયલો લાગતો એક “સુધારાવાળો” ઉઠ્યો તેણે હાલની સ્ત્રીઓની અધમ દશાનું ચિત્ર સહજ અતિશયોક્તિ સાથે ચીતરી ખતાવ્યું, અને તુર્તજ વિધવાઓની અધમાધમ સ્થિતિમા ઉતરી તેમના ઉપર કેટલાક પાદરીઓ તરફથી મૂકાતા આક્ષેપો તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચ્યું નિરાધાર વિધવાઓની હૃદયને કપાવનારી લાચાર સ્થિતિ વીધે ખોલતા તેના હૃદયના ભાવોએ તે વિષય સાથે તે તદાકાર થયેલ છે એમ ખતાવ્યું અને હમેશા ભાષણો-વાદ વિવાદ કરવાને ટેવાયલા આ ભાષણકારે કદાચ સ્ત્રીઓની હાજરીને લીધે પોતાના ધૈર્ય ઉપરનો કાબુ ગુમાવ્યો અને એક બાળકની પેઠે રડવા લાગ્યો ! તે એકલાનેજ એવી લાગણી થઇ એમ નહીં પરંતુ મ્હોટા ભાગે સ્ત્રીઓમા અને લગભગ કુલ ભાગ પુરૂષોમા એના તીક્ષ્ણ વચનોએ અસર કરવા માંડી પુગણીઓ-સનાતન ધર્માવલખીઓ-વગેરે કેટલાક તરફથી એ વિધવા વિવાહ ઉપર ઉતરી પડશે એ ભીતિને લીધે એને બેસારી દેવા માટે પ્રમુખ તરિકે ન્યાયાસને સ્વીકારાયલી

નિર્મળાને પ્રાર્થનાઓ થવા માડી. એટલે સ્ત્રી વર્ગમાથી “ તેમને પૂરેપૂરે ખોલવા દેવું બોધ્યે ” એવા પોઠારો થવા માડ્યા પુરાણીઓ અને તેમના પક્ષમા રહેનારાઓ ચાલુ તાળીઓ ચલાવી કે જેથી આ સુધારાવાળાનું કંઈ સંભળાવા ન પામે. પરંતુ તેમા સ્ત્રીઓની લાગણી દુઃખાવાથી કોલાહલ મચી રહ્યો. ચર્ચાના મધ્ય ભાગે આવી રીતે સભાનું નાવ ઝોકા ખાવા માડ્યું સ્ત્રીઓમાથી જે ૧૧ ખોલવાની હતી તેમને મોટો લાગ આ લાવણુકારને અનુમોદનજ આપશે એમ સ્પષ્ટ જણાવા લાગ્યું એટલામા તો નિર્મળાને એક પત્રિકા સ્ત્રીમંડળમાથી મળી કે-આ લાવણુકારને ખોલતો અટકાવવામા આવશે તો અમારા સ્વમાનની ખાતર અમે સ્ત્રીઓ અહીંથી ઉઠી ચાલી જઈશું !-નિર્મળાએ પોતાને કંફોડી સ્થિતિમા પડેલી બોધ એટલે આ ચર્ચા હવે આવતે કાલ ખપોરે બે વાગે ચાલશે એમ જાહેર કરી સભા ખરખાસ્ત કરી દીધી !

મકાન ઉપર આવી, લદ્દખાલા સાથે મસલત કરી, નિર્મળા-એ પુરૂષ વર્ગમા એક જાહેર પત્રિકા ફેલાવી કે પુરૂષ વર્ગનો ગમે વાળુ કંઘવાને સમય આઠથી દશ વાગતાને રાખવામા આવ્યો છે અને સ્ત્રીઓમા એક ખીજી જાહેરાત ફેલાવી કે આજના કોલાહલ ઉપર વિચાર ચલાવવા રાતના આઠથી દશ માત્ર સ્ત્રીઓનું જ મંડળ મળશે પુરૂષોના ઉતારાને આશરે બે ફરલોંજનુ છેડું હોવાને લીધે સ્ત્રીઓની ધલાયદી સ્વતંત્ર બેઠક કરી અવરોધ ન લાવતા શાંતિથી સાંભળવા ઉપદેશ આપવાને નિર્મળાને હેતુ હતો સ્ત્રીઓને માટે નહાનો મંડપ ચઢના પડદા સાથેના ધલાયદો ગમેલો હતો તે આ વખતે બહુ ઉપયોગમા આવ્યો નિર્મળા દેવીએ, આવતા કાલ ઠગવેલી બેઠક પહેલા, રાત્રિએ સ્ત્રીઓનેજ ધલાયદી ચર્ચા ચલાવવાની તક આપવા યુક્તિ કરી છે એ વાત સુપકોથી પુરૂષ મંડળમા પ્રસરવા પામી ! પરિણામ એ આવ્યું કે જયારે સ્ત્રીઓ તેમના માટેના મંડપમા-જેમા સપૂર્ણ રોશની હતી તેમા દાખલ થઈ, એટલે તેની પાછળના પૂરૂષો માટેના મંડળમા-જેમા અલગત અંધાર હતું તેમાં-પુરૂષોના કેટલોક લાગ, સ્ત્રીઓમા શું ચર્ચા ચાલે છે તે સારી રીતે બોધ શકે તેવી રીતે મુઝેમુઝો ગોઠવાઈ ગયો ! !

પોતાને સ્વતંત્ર-ધલાયદી બેઠકમાજ-બેઠેલી ધારતી સ્ત્રીઓ માંથી જે ૧૧ ને ખોલવાનું હતું તેમણે સ્વેચ્છાએ પોતાના ખખખા કહાડવા માંડ્યા પુરૂષ વર્ગમાથી, પોતાથી વધારે પડીતાઈવાળો

કોઇ પ્રતિસ્પર્ધી આ સ્થળે નથી એ વિચારે, એમની જીભમા ઠીક ઠીક વેગ વધારી મૂક્યો ! અને કંઈક અંશે ખોલવામા જરૂરની મર્યાદા માટે ચિંતા થવા લાગી આ ખોલનારીઓએ અનુભવ-સિદ્ધ રજુ કરેલા સ્ત્રીઓના-પાસ કરીને વિધવાઓના હૃદયને કપાવનારા કેટલાક દાખલા સાલળી, ઉચ્ચ શ્રેણીનું નીતિશિક્ષણ પામેલી નિર્મળાને જીવનભરમા આજેજ આટલી ભોતિ લાગી ! ગમે તેવી વિપત્તિની ઘડીઓમાં અડગ રહી શકે તેવા અત કંરણ વાળી છતા, એને કપારી આવી હોય તો તે આજેજ ! વર્તમાન પત્રમાં કેટલાક દાખલા તો તે વાચતી પરતુ આવી રીતે પ્રત્યક્ષ દાખલા, જાતે જોનારીઓ તરફના સાલળી, પૃથ્વીમા સમાઈ જાય એવી એને શરમ લાગી ! આર્થનીતિનું આજે રૂપાન્તર થઈ ગયું છે-ધાર્મિક કેળવણીના-સ્ત્રીઓની વાસ્તવિક ફરજોના શિક્ષણને અભાવે, આ સ્થિતિ થવા પામી છે, અન્ય પ્રજાઓના સંસ્કારોએ પુરૂષો તેમજ સ્ત્રીઓમા પોતાનો પાસ એસાર્યો છે એ જોઈ એના કુંભળા મગજમા આઘાત થયો

આજ રાત્રિએ તો આ સ્ત્રી મડળે માની લીધેલા સ્વતંત્ર વાતાવરણમા ખોલનારીઓએ હોંદુઓમા વિધવાઓની કલરાઈ જતી સખ્યા, તેમની નિરાધાર સ્થિતિ, તેમના જીવન નિભાવવા માટે પુરતી સંસ્થાઓનો અભાવ, હોંદુ સંસારના દુખમય બંધનોથી તેમને નડતી મુશ્કેલીઓ, એમની વિપત્તિઓ પ્રત્યે જન-સમાજની બેદરકારી, તેમનામાંનો મ્હોટો ભાગ કેળવણી રહીત હોવાથી સ્વાશ્રયથી જીવન ગાળવાની તેમની અશક્તિ-એ વગેરે ઉપર ચર્ચા ચલાવી, વિધવા વિવાહને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ અને સમગ્ર દેશની ઉન્નતિ તરિકે રજુ કર્યો. કેટલીક મધ્યમ વિચાર-વાળીઓએ ઉચ્ચ જ્ઞાતિમા વિધવાઓના વિવાહનો નિષેધ બતાવ્યો પણ માત્ર અમુકજ વિધવાઓ વિવાહ કરી શકે એ ઉપર ચર્ચા કરી પુરૂષો અને સ્ત્રીઓના સમાન હકો-એટલે કે પરણવાની સખ્યાની ખાખતમા-તો એટલા બધા બેસથી કેટલીકે વિચારો રજુ કર્યા કે એથી તે પુરૂષોને માત્ર ગાળોજ દેવાય છે કે તેમના વર્તન ઉપર ટીકા થાય છે તે કળવું મુશ્કેલ હતું

અગીયાર જણે પોતાના વિચારો જણાવ્યા પછી નિર્મળાએ તેજ વિચારો આવતા કાલ બપોરે પુરૂષો સાથેના મડળમાં બતાવવા આગ્રહ કર્યો તેમ કરવાની ઘણીકે સ્પષ્ટ ના પાડી તે ઉપરથી જાહેર અને ખાનગી જીવન પૃથક્ પૃથક્ રાખવાના વર્તન

ઉપર ટીકા થઇ. સ્ત્રીઓમાં પણ મતભેદ પડ્યા પરંતુ મત લેવાતા પુરૂષો સાથેની સભામાં અહીં થયેલા સ્વતંત્ર વિચારો ન દર્શાવવામાં જ સ્ત્રીઓનું ગૌરવ છે એ મતવાળીઓની જાત થઇ. ભદ્રખાલાની લગ્નની ખાખતમાં સ્થિતિ બહુનારીઓ તરફથી તેને પોતાના મતમાં લેવાની લાલસાએ તેના વિચારો ખતાવવા આગ્રહ કરવામાં આવ્યો. વિરૂદ્ધ મતવાળીઓએ પણ ભદ્રખાલા ખોલે એમ ઇચ્છા ખતાવી નિર્માળા અમિત થઇ હતી, રાત્રિનું મોડું થયું હતું. છતાં સ્ત્રીઓના આગ્રહથી તેણીએ ભદ્રખાલાને આ શબ્દ યુક્તની પુર્ણાહુતિ કરવા વિનંતિ કરી. એટલે તેને પણ ખોલવા કંઈક વૃત્તિ થઇ

ભદ્રખાલાએ પછી કહ્યું તમે સૌએ મહેને ખોલાવવા આમ ત્રણ કર્યું. એટલે મહારા વિચારો તમને ગ્રાહ્ય હોવા બેઠકે એ વિચારે હું ખોલવા ઉત્તેજિત થાઉં છું; મહેને એક પ્રકારે તમે પચ તરીકે નીમી એમ હું તમારા વર્તનથી માનું છું એટલે વાજખી આશા રાખું કે પચના નિર્ણયનો તમે સ્વીકાર કરશો હું કુંભારી છું તથાપિ વિવાહિતા છું વીધિપૂર્વકના વિવાહ નથી થયા પરંતુ માનસિક વિવાહ થઈ ગયા છે જેની સાથે મહારા એ રીતે માનસિક વિવાહ થયો કહું છું તેમને ગ્રાળી વાગેલી છે અને તેમનો પતોજ નથી કદાચ હું તેમને જીવનભરમાં બેવા ન પામું. પરંતુ મહારા સ્નેહ મહે તેમને અપણું કરેલો છે. મહારા હૃદય લગ્નપૂર્ણ લાગે છે. મહારા ને તેમનો સ્નેહ દૈવી સ્નેહ છે આર્થ સ્ત્રીઓને! તેવાજ સ્નેહ હોઈ શકે છે દૈવી સ્નેહવાળાં દર્પણ બૂદા પડી શકતાંજ નથી એક સ્થુલ રૂપે જગતમાં ફરતું હોય અને ખીજી સુક્ષ્મ રૂપે જીવલોકમાં રહી ખીજાને ખનતી મદદ કરી શકે છે અને બેજી સુક્ષ્મ રૂપે થતા પાછા મળે છે આ માન્યતામાં બે તમે ભાગીદાર થવા તમારા હૃદયને તત્પર કરો, જે વિરૂદ્ધના સંસ્કારોએ તમારામાં ગેરસમજો ઉત્પન્ન કરી છે તે ફેંકી દો-અસલ સ્વરૂપમાં આવો-તો આજની ઉહાપોહને સ્થાનજ ક્યાં છે? આજના જમાનાના વાતાવરણ બદલાયા છે-ખાનપાન બદલાયા છે-એટલે સજાતિ દોષથીજ અને ખાનપાન જેની સુક્ષ્મ અસરો તમારા મનનું પોષણ કરી રહેલી છે, તે તમને આવું અનુચિત લાખણ કરાવી રહી છે તમે તમારા સ્વ-સ્વરૂપમાં નથી આપણો જીવજીવે એમ આમડાના કાચળીમાં કેદ પૂરાયેલો છે, તેમ તમે વિદેશીય વાતાવરણ-અન્ય પ્રભાઓના

વિચારોથી પરિવૃત થયાને લીધે આ ચર્ચા લાવે છે. આર્થ સંસ્કૃતિ પુનરપિ પ્રાપ્ત કર્યે તમે આમ નહીં બોલો ! ખચિત માનજો ! શુષ્ક શિક્ષણ-ધાર્મિક શિક્ષણના અભાવે-તમારી આ મનોદશા કરી છે. મનોબળ વગરનીઓ આઠઠાલ સ્વેચ્છાએ પુનર્જન કરવા બાહેર પડે છે તેવી તમારી જાણુમા હોય તેટલાની યાદી કરી તેમના સુખ દુખો તપાસ્યા છે? ન તપાસ્યાં હોય તો તેવીઓ સુખી કેટલી થઇ તેનું પ્રમાણ કહાડજો ! મનોનિવ્રહ્મની તો સધવાપણામાં પણ અતીવ અગત્ય રહે છે. જે અગત્યનો વિસ્તાર વિધવાવસ્થામાં વધે છે મનોનિવ્રહ્મ નથી તો તો તમે પણ છો. સયમે-મનોનિવ્રહ્મ-અલ્પચર્યેજ સ્ત્રી પુરુષોને જગતમાં વિજય પ્રાપ્ત કરાવ્યો છે તમને પ્રભુએ કુદરતદ્વારા સજા કરી કે તમારે તેવી સ્થિતિમાં રહી જગત ઉપર ઉપકાર કરવામાં જીવન ગાળવાનું છે, તે પ્રભુની ભાષા ન સમજીને, તેની ધ્રુષ્ટા સામે તમે હુલ્લડ કરી રહ્યા છો? પ્રભોત્પત્તિનું કારણ જુઠું કરશો તો તો ડાહ્યો માણસ તો તે નહીં સાબળે ! તેનીશ કોડ ભિખારીઓમાં તમે કેટલાક વધાર્યા તેથી દેશને તે તમે લાલ કર્યો કે ઉલટી હાની પહોંચાડી? તમે નહીં સમજી શકો ત્યાં સુધી મજાના આગેવાનો તમારું જીવન રહેવા લાયક બનાવવા કાફાં મારશે અને ઉપરા ઉપરી વિધવાવિવાહની સુચનાઓ કરશે જે હું માનુ છું, પરંતુ આર્ત સ્વરે પ્રભુને મ્હારી પ્રાર્થના છે કે સંપૂર્ણ ધાર્મિક શિક્ષણ સજીવિત પૂર્વેના દેવ દેવીઓ પુનરપિ હૌંદમાં જન્મ લઇ, અમારી આર્થનીતિનું જીન થતું અટકાવે !

સભામાં સુપકી પસરી. સુપેચુપ સ્ત્રીઓ વિદાય થવા માંડી. બીજે દિવસે ઇનામો બહે ચાયા. પ્રથમના ઇનામના પણ ઉપસ્થિત થયેલા સંજોગોને લીધે ભાગલા પાડયા અને ચર્ચામાં ભાગ લેનાર ૫૧ જણને સતોષ થયો આ ચર્ચાના સ્મારક નિમિત્તે નિર્મળા દેવીએ આ આશ્રમમાં ધાર્મિક શિક્ષણ મળી શકે એવી સ્ત્રીઓની પાઠશાળા સ્થાપવા સુચના કરી અને પોતે તેના નિભાવ માટે યોજના ઘડી કહાડી બીજા દિવસની ટપાલમાં અમેરિકાથી લક્ષ્મી-પ્રસાદનો થોડા વખતમાં હૌંદમાં પાછા ફરવા અતલબનો ૫૨ મળ્યો નિર્મળાએ હવે જવા રજા માગી ભદ્રાચાલમાં જઈ ઉપકાર માન્યો અને પાછા આવવા આગ્રહ કર્યો સ્ત્રી પાઠશાળાને અંગે હવે આવવું થશેજ એમ કહેતી તે વિદાય થઇ

પ્રકરણ ૧૯ મું.

વીરપૂજા.

“હનુમત બાકા,
તોડી બદ લાંકા;
જય ! જય ! હનુમાન,
વીર બાકા-”

આજે અસાડ માસની શુકલ પક્ષની પચમી હતી રાત્રિના આઠેક વાગ્યા છતાં ચંદ્રને કંઈ પ્રકાશ માલમ પડતો નહતો; કારણ આકાશ વાદળાથી ઘમઘોર છવાઈ રહ્યું હતું. વખતો વખત વીજળીના ચમકારા થઈ આલમાં લાખા લીમોટા થઈ તુર્ત મ્હોટો ઝગનભેદી ઝડપડાટ સંભળાતો.

આવે સમયે એક મુસાફર દરિયાકાંઠાના એક નદી નજીકના મ્હોટા વાઘામાં થઈ ચાલ્યો આવે છે. થોડીકવારમાં વરસાદના છાટા પડવા માડયા મુસાફર પાસેની કનની કથા ભીંજવા લાગી આ વર્ષમાં આજે વરસાદ સૌથી પહેલવહેલો શરૂ થયો હતો, અને તે જોતજોતામાં વધી પડ્યો મુસાફર પાસેની છત્રી ઉઘડી શકી નહીં અને અધાગમાં તેનું કારણ ખરોખર સમજાઈ શક્યું નહીં અધારાને લીધે રસ્તો પૂરો જોઈ શકોતો ન હતો, એટલે આ મુસાફર વીજળી થાય તેટલા વખતના પ્રકાશમાં થોડે દૂર રસ્તો જોઈ આગળ વધે તો શરીરે તે મંશક્ર હતો, અને કપડા સારી રીતે પહેરેલા હતા, ઉપર કામળ ઓઢી લીધી હતી, પરંતુ વરસાદ જોતજોતામાં પૂર જોસમાં જમી જવાથી બધા કપડા પલળવા લાગ્યા, તેને મનથી આ કાંઈ સુસીખત લાગતી નહતી-તેના મનની નિડગતા નિ સીમ જણાતી હતી તેનું મન અદરની ઉપાધીમાં વિશેષ રોકાયું હતું. તેને નજીકના હજી મેણેક માધલ છેટે રેલવેના સ્ટેશને જવાનું હતું અને સવારે નવ વાગેતે ગાડીમાં બેસવાનું હતું. થોડીવારે તેને માલમ પડ્યું કે વિચાર તરંગમાં તે રસ્તો ભૂલ્યો છે ! તે એકદમ એકાએક આમતેમ રસ્તો જોઈ લાગ્યો. પ્રવૃત્તિ સાર અધકારનો - અમલ પૂરો બનેલો હતો વીજળી મધુ-મધુજ કમી થઈ હતી. ને વર-

સાદ ધોધબધ પડવા લાગ્યો હતો “પરમાત્મા સર્વત્ર છે ને અહીં પણ છે” એ વિચારે તે રસ્તો હાથ આવશે એમ ધારી ચાલતો હતો. પણ તુર્તજ તેને લાગ્યું કે, નવા આવતા વરસાદથી વાઘમાં ચાલી આવેલા પ્રવાહના ઢીચણપૂર પાણીમાં તે આ વખતે ચાલતો હતો અને પળેપળ પાણી વધતું લાગતું હતું સખત વરસાદને લીધે, કદાચ આ કોતરમાં બીજા નજીકના વાઘાનું પાણી તણાઇ આવી પુર આવે એ વિચારે એક મ્હોટી ફાટ ઉપરથી તે કોતરની ઉપર ચઢવાનો તેણે વિચાર કર્યો થોડાક ડગલાં એ કોતર ઉપર ચઢ્યો એટલામાં વિજળીના પ્રકાશમાં એક પાડા જેવડું મ્હોટું જાનવર પકડી લઇ જતું એક વિકાળ હિસકે પ્રાણી તેણે જોયું ! બીજી વખતની વિજળીના પ્રકાશે તેણે પૂરી રીતે જોયું કે વાઘ ? એા પ્રભુ ? હવે ? પરમાત્મા ઉપર અગાધ શ્રદ્ધા અને તે સાથે હૃદયની નિડરતા એની તમે શુ કીમત આકી શકો તેમ છો ? જરાક ધીરે પગલે, પણ મક્કમ ત્વરાથી તેણે છોટે છોટે કોતર ઉપરજ જવું શરૂ રાખ્યું. એટલામાં કોતર ઉપરના ભાગમાં પ્રકાશ જણાયો, અને તેમાં એક માણસની આકૃતિ જેવું પણ જણાયું ! ત્રણ ચાર મિનિટ એને આ ભયંકર મુસાફરી કરવી પડી હશે પણ તે ત્રણ ચાર મિનિટમાંજ જીવંતીમાં મ્હોટા ભાગ જેટલી શ્રદ્ધા સાથેની પ્રાર્થના તેણે આજે કરી ! ઉપર આવતાજ મનુષ્યની આકૃતિ જાણે ગુમ થઇ ! કદાચ તે તેની બમણા હશે એમ તેણે ધાર્યું. પરંતુ ઉપર આવ્યા પછી કંઈ ટાઢથી કંઈ ભયથી તેના ગાત્ર કંપવા લાગ્યા છતાં તેણે પેલા વાઘથી થોડે દૂર જવાય તો ઠીક એમ ધારી ઉતાવળે ચાલવા માડ્યું ચાલતા ચાલતા કોતરના ઉડાણ તરફ સીંહાવલોકન કરતા તેણે જોયું કે બે ઉંચી નાળીયેરી એક ઉપર બીજી મુકીએ તેવા ઉડાણવાળું વાણ તેણે પસાગ કર્યું હતું

ચારસે ડગલાંના જેટલું તે ચાલ્યો હશે એટલામાં આ પ્રકરણને મથાળે ટાકેલા પદનો અવાજ તેને કાને આવ્યો ! આશી તેને ખડું ધૈર્ય આવ્યું. અને હૃદયના ઉડાણમાંથી કરેલ સ્તુતિ પરમાત્મા તુર્ત સ્વીકારે છે એની એક વખત વિશેષ પ્રતિતિ મળી અવાજ તરફ તે આકર્ષાયો. વિજળીના પ્રકાશમાં તેણે હજી થોડેક છોટે એક જણું દેવલય જોયું આ વખતે વરસાદ બંધ પડવા આવ્યો હતો. દેવાલયની નજીક આવ્યો એટલે એણે જોયું

કે તેને ફરતો એક વિશાળ પાણી જીર્ણ થઇ ગયેલો કાટ છે અ-
દર દાખલ થતાજ એક વૃક્ષ સાધુએ કહ્યું —

“આવો, રામ, અત્યાગે કયાથી ?”

૧ “મહારાજ ! હું એક ભૂલો પડેલો મુસાફર છું—”

“અરે રામ, રામ, સસારમાં તેમજ જંગલમાં ભૂલા પડેલાં
મુસાફરોનેજ આ આશ્રમ છે. તમે પ્રથમ કપડાં ઉતારી નીચોવો,
આ ભઠ્ઠી પાસે બેસો, જરા તાપો આ મકાનમાં નળીયાં હમણાં
જ નવેસગથી ગોઠવેલા છે એટલે વરસાદનું એક ટીપું અહીં નહીં
પડે. બેસો, નિરાતે બેસો. કેમ કાપો છો ? ટાઢથી, નહીં ? ભુખ્યા
હશે નહીં વાં ? આ કયાને ઉઝરડો કયા ભરાયો ?” માથે હાથ
મૂકતો આ વયોવૃક્ષ સાધુ અત્યંત મમતાથી પૂછવા લાગ્યો

“અરે મહારાજ ! લયાનક અરણ્યમાં એક ભૂલા પડેલા
મુસાફર પ્રત્યે, સત્ય યુગનું સ્મરણ કરાવતું આપનું સ્વાગત બેઠ
૧૫ ૬૫ ભૂ ? જવાબ છે—”

૨ “અરે, ગમ, રામ, બેસો, બેસો આ તમારાં કપડાં નીચો-
વાને આ વાસ ઉપર સૂકવો. વરસાદ થોડીવાર પણ મુશળધાર
વરસ્યો છે વરસ સુધરશે ! સમજ્યા !

‘ અશાડ સુદિ પચમી,
બે અબુકે બીજ,

ઘગળાં ગાઠા વેચી પણ,
રાખો બળદને બીજ—”

અનાજના ભાવ સવાગમાંથી ઘટવા માડશે એમ કહી મહા-
ગજે ભઠ્ઠીમાં ચોડાક લાકડાના કકડાં મુકી દેવતા મળગાબો
મદિરના જંટલા વર્ષા બહુ મહાગજને થયા હોય તેમ સુચવતી
૧ લાખી રૂપેરી દાઢી ને ભમર બેઠ, તેમ આટલી ઉમરે સાચવેલા
યુવાવસ્થાનાં ચિન્હો બેઠ મુસાફરને મહારાજ ઉપર બહુ ભક્તિ-
ભાવ ઉત્પન્ન થયો, ને તે બોલ્યો—

“ મહારાજશ્રી ! આપ અહીં એકલા છો ? સેવામાં શીબ્ય
પણ નથી ? ને આ લય કર જંગલ—”

મહારાજ—અરે રામ, રામ, ભાઈ ! વિશ્વંભર સર્વત્ર
નથી ? અહીં કુંજબિહારી શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પ્રભોની મૂર્તિ છે
એટલે ગોકુળ અહીંજ છે. વળી શ્રીરામચંદ્ર દેવકી જે !
રામ નામ ભવતારણ મત્ર છે તેના નામ સ્મરણથી જંગલમાં
રામરાજ્ય થઇ જાય છે. વળી શ્રી બળદેવ બલી જેવો પ્રથમ

શ્રણીને વીર યોદ્ધો અહીં દ્વારપાલ રૂપે ખિરાળ છે ! હાલમાં તો યોદ્ધાઓએ ખડુ થયા એટલે તમે એમના સ્મારકો કરવા લોકો મંડી પડ્યા છે. રખેને એમના નામ ભૂલાઈ જવાય ? પણ આ ધર્મ યોદ્ધાએ નીતિના પક્ષમાં રહી હજારો વર્ષ પર ઠરેલા પરાક્રમેના તેજની છાપ પ્રજાના હૃદયમાં એવી સંજ્ઞા પડેલી છે કે જ્યાં સુધી સૂર્ય અમ્ર તપ્યા કરશે, જ્યાં સુધી પાતિતને પાવન કરનારી ભગવતી ભાગીરથી ગંગા વહ્યા કરશે-જ્યાં સુધી ભગવાન ? મહેશ્વર દેવરૂપે પૂજાયા કરશે, જ્યાં સુધી જગતમાં વેદ પ્રવર્તશે ત્યાં સુધી વિના પ્રયાસે, પ્રાતઃકાળમાં લોકો પોતાના જીવનને ઉચ્ચતર બનાવવા તેનું સ્મરણ કરવાના વાહ હનુમન ! વાહ સ્વામિભક્ત ! વાહ બજગ ! ધન્ય ધન્ય અજનો પુત્ર ! અરે, આવ મહારા એકતારા—”

“હનુમત બકા તોડી ગદ લકા,
જય જય હનુમાન વીર બકા—”

એક બાળક જેટલા આનંદપૂર્વક મહારાજ એકતારો હાથમાં લેઈ ગાવા માડ્યું એ વખતે એની મુખાકૃતિ ઉપર અનુપમ આનંદ છવાઈ રહ્યો હનુમાનની મૂર્તિ આગળ જઈ ધ્યાન ધરીને ફરી ફરીને એને નિહાળી તે પછી તેણે વિના પ્રયોજન પણ હાસ્ય કર્યું પછી પાછો આવી મુસાફરને પૂછવા લાગ્યો—
“કહો, હવે તમારે શું જોઈએ ?”

“મહારાજ, મેં આપને કહ્યું કે આપના સ્વાગતે કંઈ બાકી રાખ્યું નથી આપની ભક્તિ અને આપનું આનંદી જીવન જોઈ હું પાવન થયો.”

“અરે, રામ, ગમ, તમે ખડુ ભાવક લાગે છો વાર લો આ હનુમાનજી આગળ ધરાવેલ થાળની પ્રસાદિ છે તેમાંથી થથેચ્છ લઈ ક્ષુધા શાંતિ કરી પછી ખેસો.”

મુસાફરને લાગ્યું કે-મહારાજ પાસે કંઈ નથી જીર્ણ દેવા-લયમાં, અધારામાં, નિર્જન જગલમાં, કાળી રાત્રીએ, મિષ્ટાન્ન સમેતને થાલ મહારાજ જાડ્યો લાગ્યા હશે કે ? પણ મહારાજે કહ્યું—“આશ્ચર્ય પામવાનું કંઈ કારણ નથી આજે કેટલુંક બ્રહ્મણ્ય

૧ યાવદ્ ભાગીરથી ગંગા, યાવદ્દેવો મહેશ્વર

યાવદ્દેવો પ્રવર્તે તાવત્વં વિજયોર્ગવ

એ સુપ્રસિદ્ધ શ્લોકનું અનુસરણ

લક્ષ્મીએ આંખુ હાંતુ તેમણે કરેલ થાળની આ પ્રસાદિ છે ”

“ મહારાજ, આપને કેટલા વર્ષ થયા હશે ? ” મુસાફરે જમતાં જમતા પૂછ્યું

“ અરે, રામ રામ, જી દગીની લખાઈ એ કંઈ વાસ્તવીક લખાઈ નથી એમા લોકો ઉપર કરેલ ઉપકારને ભગવત્ ભજન એજ ખરી જી દગીની લખાઈ સમજવાની છે —

એક ઘડીએ અંધ ઘડી,
આધી મેસે આધ,
તુલસી સમરન રામકો,
કંટે કોટિ અપરાધ

આમ ગણીએ તો વર્ષો તો બહુ થયાં ગયા વર્ષમા સો વર્ષ પૂરાં થયા અને આ એકસો એકમુ ચાલે છે ”

મહારાજ ઉપર મુજબ વાત કરી રહ્યા હતા એટલામાં એક બીજા મુસાફરે આવી નમન કર્યું —

“ જ, જ ! ગુડેવ ! હુ ટે ડીવસે આંખો હટો ટે વાણીયો—”

આવો, આવો, લક્ષ્મીએ, ” મહારાજે કહ્યું “ તમે તો ખરા હરીજન છો આવો રામ, આવો બેસો. શ્રી કૃષ્ણ પ્રભોને તમે પ્રિય છો એટલે અમારા માથાના મુકુટ છો બેસો, આ આમન ઉપર બેસો, કંઈ બાળુ જાઓ છો ? ”

“ મહારાજ ! જાટડાએ નીકળ્યા છીએ શ્રી ગોકુળનાઠજી મહારાજને પછી મહુડા વડાવન, હડડુવાર જવાનું છે, હવે ટો સવારની ગાડીએ જશુ, રાટ પડી એટલે અહીં આંખ્યા. આપનાં ડડસન થયા—”

“ મથુરા ગોકુળની ભૂમિ એવા જનાર યાત્રાળુના દર્શન અમને થયા ભલે તમને વરસાદ ક્યા નડયો ? તમે પલખેલા જણાતા નથી ! ”

“ મહારાજ ! આપના પડતાપથી માફો છે, ટે સાઠે લીટો છે, બેડા છે ને છોકડીઓ બે છે. ને બલડનો હાકનાર છોકડો નોકર છે. ને રસોઈ કંડનાર બડાંમણી છે—

“ આહો ! એમ છે ? ” મહારાજે કહ્યું “ ત્યારે તો એમને અદરની આ ઔરડીમા લાવીને બેસારો. ગાડીવાલાને સામી

એસરીમાથી બળદને માટે ઘાસ લઈ નાખવા કહો જાઓ, હરીજન! સાથી પ્રથમ બળદને ઘાસ નાખવાનું કાર્ય કરે. પછી તમારે જમવા માટે સીધું—

શેઠ—નહી, નહી, ગુડુડેવ! કશું નહીં જોઈએ. બહુ સાઈજ છે અમારે ટો. ઉટાડોજ જોઈટો હટો. દન્ય છે મહાડાજ, આપ ટો સટજીવની વાનગી છો.

શેઠ પચાસેક વર્ષનો જણાતો હતો પ્રથમ એક વખત અહીં આવી ગયેલો હોવાથી અને મહારાજના સ્વાગતનો પરિચિત હોવાથી વરસાદ પડવાને લીધે અહીં ઉતરવાનું સૂજ્યું હતું, નહીં તો નજીકના સ્ટેશને જઈનેજ વિસાંમાં કરવાનો હતો તેણે પ્રથમ બળદ બ્રાહ્મણો અને નોકરને રહેવાની ગોઠવણ કરી બે બાળાઓ એક અઢી ને બીજી ત્રણ ચાર વર્ષની જણાતી હતી તે ગાડીમાં ઉઘી ગઈ હતી તેમને જગાડી ચોરડીમાં બિછાવું કરી આપ્યું. એટલે તે ત્યાં ઉઘી ગઈ

શેઠ ખાંધી દડીનો ઠીંગણો માણસ હતો, નર્મદા કિનારે જીવડામાથી ક્રોતરેલા પત્થર માલમ પડે છે, તે મુજબ તેના મો ઉપર શીજિના સખ્યાબધ આઠા પડેલા હતા જીદગીભર ગરમા-ગરમ બાણાના સેવનથી અને જમ્યા પછી દાતને બરોબર ધોવાની ટેવ ન હોવાથી તેમજ દરરોજનો સુમારે પાશેર સોપારીનો ભૂકો પેટમાં જતો હોવાથી તેના મ્હોમાં જીભ, બનીશ દાતથી નિબંધક નિર્ભય અને સ્વતંત્રપણ ફરી શકતી હતી ખરી પરંતુ તેથી શેઠ બહુ અસ્પષ્ટ બોલતા થયા હતા કવચિત્તો, શખને વીજળીક બળથી બોલાવવાના અખતગની ગ્રેકેસર બોમ્બ જવા નવી શોધ કરવાના છે, તેની પેઠે, તે બાલી જતા હતા કુદરતે અનુપમ આતુર્યથી, દાતની બત્રીસે મસ્થાઓને મક્કમપણે યુનાઈટેડ સ્ટેટસની પેઠે, પૃથ્વી સમા મ્હોમાં બેસાડેલી હતી, તેમને ગરમ મસાલાની ફ્રાન્જની મદદથી ખસેડવામાં જીભથી થયેલા પાપના પરિણામનું પ્રાયશ્ચિત કરતી હતી

થોડીકવારે, અલકારોના ભારથી લચી પડતા શેઠાણીને માફામાથી શેઠે મદદ કરી ઉતાર્યા અરણ્યની નિર્જનતાને કે, લયાનકતાને ખતાવવાને કે કોણ જાણે શા કારણથી શેઠાણીના અંગને એટલા બધા અલકારોથી શણગારી નાખવાની જરૂર પડી હતી તે લવિષ્યની પેઠે સમજાઈ શકતું નહતું પરંતુ મોઘ-

વારીના સમયમાં ચોરોને પળેપળ આમંત્રણ આપનારા આ દાગીના એથીજ શેઠાણીના શરીર ઉપર આ સ્થળે રહેવા પામ્યા હતા કે અકસ્માતથી ચોરો મળ્યા ન હતા ! બહુજ ધીમે ધીમે પગ મૂકતાં, નાકની અણી પણ ન જણાય તેમ સપૂર્ણ મલાજ સાથે શેઠાણી શેઠ કરી આપેલા બિછાના ઉપર ઝોરડીમાં જઈને બેઠા. અને “ સુધ જાઓ, ઠાક્યા પાક્યા ” એમ કહી, ઝોરડીનું ખારણુ આધુ કરી, શેઠ મહારાજ પાસે ભઠ્ઠી આગળ આવી પથારી કરી બેઠો.

“ ભકતગજ ! ” મહારાજે અલાબ્યું “ તમે પ્રથમ આવ્યા ત્યારે તો શેઠાણી લગભગ તમારી વચનાં હતા તે—”

“ અરે મહારાજ ! ” શેઠે વચમાજ પ્રત્યુત્તર આપવા માડ્યો. “ છંછાડ વડઠા છે એ સટય છે પચાસ વડછે ઘડભગ ઠયો ! એ બેડા ગુજડી ગયા અને આખી નાટમા છમુડ મઠન કડાબ્યું અને ડછ હજાર ડુપીયાનો એ છમુડ મઠનમાંથી આ છખેલો ડછેક ડીવછ ઉપર ડખનમાંથી છોઢી કહાડયો છે

“ એટલો બધો અણુગમો હતો તો બીજી વખત લગ્ન નહતું કરવું શેઠ ! ” મુસાફરથી રહેવાયું નહીં, તેથી વાઘ અમના આસન ઉપરથી બેઠો થઈ બેઠ્યો.

“ અરે, પન છુ કડુ હુ ટે ? ! મડી ગયાં ટે બેડાને કછુ છોકડુ ઠયુ નહકે પછી આપના પડટાપડી પાંચ પૈછા મીલક-ટને છુ કડવી ? જાનો છો ને ? નાટમાઠી ચાડ છુભેચછેકા ઠેડે પડયા, અને કન્યા માટે બઢી ડુનીઆ ડોલી કાઢી, ને ન મલી એટલે છેક ડખનમાં હેડડાખાડ છે, હેડડાખાડ, ટેની પાછે ગમડુ છે ત્યા અમાડી નાટના ચાડ ઘડ છે ટયા લગન ઠયા લેડ આવટાજ છેઠાણીએટો કછુ કે-અમાડે તો હડડુવાડની બટડાની ખાઢા છે, ટેઠી ડડછન કડીનેજ ઘડમા પેછાય, એટલે એકડમ બટડાએ નીકળવુ પડયુ છે. છુ કડીએ ? ”

“ વાહ, ધન્ય છે શેઠાણીની પણ ભક્તિને ” મહારાજે કછુ “ વાર, ત્યારે આ બે છોકરાં કાણ છે ? ”

“ એટો એમના કાકાની છોકડીઓ છે, ટે સાઠે સાઠે મોકલી છે, બને છે, ને પાછા એમની સાઠે ડેશમા જશે. ”

મુસાફર ઉભો થઈ ગયો ! બહુજ આતુરતાથી અને અંબી-રતાની નજરથી તે શેઠના સામે તાકીને બેઠ રહ્યો. તેના મ્હોં

ઉપર પ્રસ્વેદના બુદ્ધ નીકળી આવ્યા તેણે ઓસરીમાંથી બહાર જઈ, ઓઘમરૂતુના શુદ્ધગી તાપથી તપેલી વસુધરા, તુર્તજ અમી-વૃદ્ધિથી શાત થયેલી તેમથી નીકળતો ચોમાસાની શરૂઆતનો સુગંધી પરિમલ પવન માથે માથે થઈ આવ્યો તે વડે શ્વેત બુદ્ધ સુઠવી નાખ્યા આમ તેમ થેડાક આટા માર્યા. મહારાજની કપેરી લાખી ડાઢી અને પવિત્ર ભગ્ય મુખાકૃતિ તરફ જોતાજ પાછો સ્વસ્થ થયો અને ભક્તિ આગળ આવી વાઘચર્મ ઉપર પાછો ખેડો.

આ વખતે ભટ્ટી આગળની પથારી ઉપર શેઠ આડો થયેલો હતો. દીવસ ભરના પગિશ્રમને લીધે જોત જોતામા તેના નસકોરા બોલવા લાગ્યા મુસાફર અને મહારાજ વાતો કરવા ખેડા.

“ મહારાજ, રેલ્વેસ્ટેશન તરફ જવાના રસ્તા ઉપરજ આપનો આ આશ્રમ છે, એટલે વખતો વખત આવતા જતા મુસાફરો ઠટાળો આપતા હોવા જોઈએ. આટલી ઉંમરે, આપ એ બધાનું આવી ઉત્તમ રીતે સ્વાગત કરવાનો પરિશ્રમ લો છો, તો એવાજ આતિથ્યને ટેવાયલા ભવિષ્યના મુસાફરોનું સ્વાગત એજ રીતે થાય તે માટે કોઈ સારા આચરણવાળા એક બે શિષ્યની જરૂર આપ જોતા નથી? ફરીથી પૂછવા માટે ક્ષમા કરશે.

“ અરે રામ, તમારો પ્રશ્ન યથાર્થ છે પણ સસારમા અમારી આજ્ઞાનું પાલન કરી, અમલ સાધુ ધર્મપૂર્વક ચાલે તેવા શિષ્યો આ જમાનામા મળતા નથી-ઘડવા, બનાવવા પડે છે, સાધુ લોકોનો ધર્મ અસીધારા વૃત્ત જોવો છે, અને આ પાપ પ્રધાન કલિયુગમા તે વધારે જીતે દ્રિયપાલુ, વધારે આત્મભોગ, વિશેષ મનોબળને તપોબળ માગે છે, તે બંધુતા હશે.”

“ ક્ષમા કરશે, મહારાજ, નજીકના ગામોમાંથી આટો માગી લાવી બે ટીકર બનાવી ખાવા, ને આપની આજ્ઞાનુસાર દેવની પુજા કરવી અને કોઈ આતિથીનો સત્કાર કરવો એમા એટલા બધા બુદ્ધિબળની જરૂર શિષ્યોને પણ પડે ખરી કે? આપે આગકાલ સાધુ ધર્મની થઈ પડેલી મર્યાદિત હદ લખાવી એ જોઈ મ્હને કંઈક સંતોષ થાય છે પરંતુ હાલના સાધુઓ તો માત્ર નામના જ છે પ્રજના ખર્ચે મોજ ઉડાવનારા! અનેક કરના બોળ તમે ચઝદાયલી ભાર્તવર્ષની ગરીબ પ્રજા ઉપર એક પ્રકારના ચોર બોબરૂપ છે.

“સત્ય છે, રામ સત્ય છે. શા માટે તમે યોદ્ધતા અચકાઓ છો ! વગી મેવાડ તરફ તમે જોયું કે સામંજ્ય હશે. ત્યાં તો હજાર હજાર સાધુઓના ટોળા પ્રેરે છે ! સાથે હાથીઓ, તાબુઓ રસોઈઆ (જે પણ “સાલુજ”) વગેરે સરજામ સાથે ફરે છે. તદ્દન નિરક્ષર મડળ અને તીડના ટોળાંની પેઠે જ્યાં પડાવ નાંખે ત્યાં મદિરનો મહત્ત સાધારણ સ્થિતિનો હોય તો તેનો ઠાકાર સાફ કરે છે ! એવા કાળો સાધુઓને તેમના ઉપદેશ કરવાના વાસ્તવિક ધર્મનું શિક્ષણ આપી તેમની શક્તિઓને દેશાઘ્વાનના કાર્યપ્રવાહમાં વાળવા માટે જુઓ પાડનાર ભારતવર્ષના સાચા શુભેચ્છકો છો !”

“અહોહો ! મહારાજ ! આ સાધુવેષે આપને માતૃભૂમિ ઉપર આટલો પ્રેમ છે તેથી મ્હને અત્યંત આલ્સાદ ઉપજે છે—” એમ કહેતા તે મુસાફરે મહારાજના ચરણમાં સાઘાંગ પ્રણામ કર્યા

મહારાજ—“અરે રામ ! સાધુઓ કયાથી આવ્યા કે માતૃભૂમિનાં સ્વાભાવિક પ્રેમનો અભાવ થવા પામે ? આ પવિત્ર વસુધરાએ આકાશની વૃદ્ધિની મદદથી વનસ્પતિ સરજાવી, તેનો રખ કસ લઈ પવિત્ર ગોમાતાએ આપણા માતાપિતાના શરીરોને પોષ્યા અને એથી આપણુ ઉત્પન્ન થયા પછી એ સ્વાભાવિક પ્રેમ ક્યાં જાય વાડ ? એ ભૂમિના શહેરીઓને કેળવવા સસારી દેશભક્તો કરતા સાધુ સંન્યાસીઓ ઉપર, તેઓ ફક્ત સમજે તો, વિશેષ યોગ્ય ગણેલા છે સ્વામી ગમકુંબુ પરમહંસ-સ્વામી વિવેકાનંદ સ્વામી રામતીર્થ આ બધા ભારતરત્નો કોણુ હતા ? સ્વામી સત્યદેવ કોણુ છે ? લોકોમાં ધર્મોન્નતિની લાગણી સતેજ રાખી તેમને ધર્મથી બદ ન થાય અને તેમનામાં અધર્મ પ્રવર્તી રહ્યો હોય તો તે દૂર કરે તો સમજાવવાની વિશેષ ફરજ તો તેઓ ઉપર છે સસારી દેશભક્તો પ્રજાને ઉપદેશ આપવા જતા સામા પ્રવાહો તગ્વા જેવો પરિશ્રમ વેઠતો પડે છે પરંતુ ભગવાવસ્થાધારીના સદુપદેશશ્રી પ્રજાના કાન સત્વર આકર્ષાય છે પરોપકાર એ મોક્ષનો એક પ્રકારનો ઉત્તમ માર્ગ છે. ફરજનું ભાન થયા પછી બહુ મુશ્કેલ છે અને મોક્ષથી વિશેષ સાધુઓને શું બોધાય છે ?”

મુસાફર, સપૂર્ણ કેળવણી પામેલો હોઈને જીગરથી ચાહનારો અને હોઈના ઉદય માટે સ્વાત્માર્પણ કરવા જટલી લાગણી ધરાવનારો સાહસીક વિદ્વાન યુવક હતો. તેના મનમાં સામાન્ય રીતે, પ્રાકૃત સાધુ લોકોની માફક રામ્ રામ્ કરી વાત કરનાર મહારાજ માત્ર વિવેક નીતિમાં રહી સાદુ જીવન ગાળનાર એક પવિત્ર સાધુ છે એટલોજ ખ્યાલ હતો. પોતે તેના કરતા કંઈક વિશેષ જાણે છે એવું અભિમાન મનમાં હતું તે નષ્ટ થઈ ગયું. અને મહારાજની વિશેષ કસોટી કરવાનો સાહસીક ખ્યાલ જાણે કર્યો.

“મહારાજ, આપના ઉદ્દેશો મહને આપના પ્રત્યે વિશેષ ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન કરે છે એથી આકર્ષાઈ વિશેષ પૂછું તો ક્ષમા કરશો કે-સાધુ ધર્મનું આવું ઉચ્ચપ્રતિનું જ્ઞાન ધરાવતા છતાં, સો વર્ષ જટલો કાળક્ષેપ આ પર્ણકુટિમાંજ આપે કર્યો? જગતને આપના ચરણની પ્રત્યક્ષ સેવામાંથી, આપના વચનામૃતના અનુપમ પાનથી યેનમીબજ રાખ્યું ?-”

“શાબાશ, ખરચા ! શાબાશ ! ઠીક પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો. સો વર્ષમાં મહને આજેજ આવો સાહસીક પ્રશ્ન કરનાર મળ્યો ! હું તેથી બહુ પ્રસન્ન થયો છું ! એમ કહેતા તે જલો થઈ ગયો ! મુસાફરનો હાથ ઝાલી તેને પછુ ઉઠાડ્યો. તેને માથે હાથ મૂક્યો અને તેનો હાથ ઝાલી દેવાલયના પાછળના ભાગ અને કોટની વચ્ચે પથ્થરની જીની લાદીઓ જડેલી હતી ત્યાં તેને લઈ ગયો. જતાં જતાં તેને પૂછ્યું કે ડરનું નહિ હો ! તમારું નામ કહો. એટલે તે પ્રમાણે સંબોધિને હું તમને બોલાવું-”

“મહારાજ ! મહાઃ નામ નરહરી-”

મહારાજ એક ધોળા આરસની જણાતી લાખી લાદી ઉપર બે ત્રણ વખત પગ પછાડ્યો ! એટલે જમીનમાં ઘટડીઓ વાગવાનો અવાજ ધારે આવ્યો ! જમીનમાં દેખાતા ભોંયરાનું ખારણું ઉઘડ્યું ! અને તુર્તજ એક મજબૂત ખાધાનો હુપ્પુદ શરીરવાળો સાધુ જાણે જમીનમાંથી નીકળી આવ્યો હોય તેમ ઉપર આવ્યો !

નરહરિ વિદ્વાન છતાં બહુશ્રુત છતાં, અને સંસારમાં કંઈક અનુભવિ હોવાનું કેટલેક અંશે વાજબી યુમાન રાખતો છતાં આ દેખાવથી અકિત થઈ ગયો ! અનેક પુસ્તકોમાં આવા અલૌકિક દેખાવો વાંચેલા તે પ્રત્યક્ષ અનુભવવાનો પ્રસંગ તેનું પૂછ્યું

ઘસડી લાગ્યું એમ તેને લાન થયું નીચે પત્થરના પગથીઆ ઉતરતા આ વૃદ્ધ મહાત્માએ તેને હાથ પકડયો ! અને નિર્ભય રીતે તેને નીચે ઉતરવા કહ્યું ત્યાં તેણે શું બોલ્યું ? સ્વપ્નાવસ્થાનું લાન કરાવતા આ અદ્ભૂત દશ્યમા પ્રથમ તો એક પદર ડુટ લાખો અને ખારેક ડુટ પહોળો ઓરડો બોલે, જમા સપૂર્ણ વીજળીના મહોટા દીવા જટલો પ્રકાશ માલમ પડ્યો પણ ત્યાં પ્રત્યક્ષ દીપક બેવામાં ન આવ્યો !

“ નગરિ ! ” મહારાજે કહ્યું “ જુઓ આ ઓરડામાં વસનાગ અભ્યાસકો છે ને તેમના બે ભાગ છે એટલે કે બે વર્ગ છે પ્રથમ વર્ગમાં સમાધિ અને યોગનો અર્થ શો તેનું અધ્યયન ચાલે છે અને બીજામાં યોગાભ્યાસમાં પ્રવૃત્ત થનારમાં શા શા ગુણોની જરૂર છે તે તેમને કહેવામાં આવે છે. તે વિષયોને લગતા પુસ્તકોનો આ સંગ્રહ છે હવે બીજા ઓરડામાં ચાલો અહીં પણ બે વર્ગ છે એકમાં સમાધિના જૂદા જૂદા અંગોનો સ્કેટ કરવામાં આવે છે અને તેની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થયે મનુષ્યની શક્તિ કયા સુધી ખીલે છે તેનું અધ્યાયન કરવામાં આવે છે અને બીજામાં—એટલે કે ચાથામાં સમગ્ર તત્ત્વજ્ઞાનનું ગહસ્ય તેનો હેતુ જ કેવળ મોક્ષ છે તેનું લાન કરાવાય છે ”

નગરિએ કહ્યું “ આહા હા ! મહારાજશ્રી ! પરમાત્માનું વર્ણન કરતા યોગોમ્નિર્ધ્યાનગમ્યં વગેરે શ્લોકો તો હું દરરોજ બાલવા શીખ્યો છું પરંતુ યોગના અધ્યયનનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ મહારાજશ્રી આજે જોવા લાગ્યશાળી થયા ! મહેને સદા એજ થાય છે કે હું નિદ્રામાં આ અદ્ભૂત સ્વાન તો નથી અનુભવતો ? અથવા મૃત્યુ લોકમાં હું મરણ પામ્યો હોઉં-ઘડી પૂર્વે પેલા વાઘે પકડીને મારા ગ્રાણ ને દેહને જીવ પાડ્યા હોય ને તે પછી હું અહિં આવ્યો હોઉં તેમ તો નથી ? ”

“ નથી, તેમ નથી. વત્સ ! વાઘથી તું ચર્ચર્ ધ્રુજતા કેતર ઉપર ચડતો હતો તે વખતે તો હું કેતરના શીખરે ઉભો હતો ! ” તે પછી તું દેવાલયમાં આવ્યો પેલા હરદ્વારની યાત્રાએ જવા તમર થયેલા વણીક ભક્તરાજ ભટ્ટી આગળ બેઠો છે અને આપણે આ ભોયારમાં પેઠા છીએ ”

“ વાર, સમજ્યો ! કૃપાનિધે ! પણ પ-અ-શુ ”

“ જોલ, સુખેથી જોલ જે શકા હોય, જે વિચાર આવે તેનું સમાધાન કરવા વત્સ ! નરહરિ તને છૂટ છે ! ”

“ મહારાજ આપની આટલી બધી સાત્વિક પ્રવૃત્તિ જોવા છતાં મહને આપના ક્રોધાગ્નિની ભીતિ છે એવો મહાગે પ્રશ્ન મહને મુખર્ધિ ભરેલો લાગે છે.

“ વાસ્તવિક રીતે તેથી કદાચ ઉલટું જ હશે, માટે સુખેથી જોલ ! ”

“ મહારાજશ્રી ! સત્પુરુષોની શક્તિઓ પરોપકારને માટે છે, એવું શાસ્ત્રનું કથન સાંભળ્યું છે કૃપાળુ પ્રભો ! જે સમયમા ભાર્તવર્ષના કરોડો સત્તાનો અનેક પ્રકારના દુષ્ટોમા સખડી જીવતા માત્ર સમુજીવન ગાળી ગયા છે તેવામા આપણી શક્તિઓનો સદુપયોગ તેમના સાસારિક ઉદ્ધારને અર્થ કરવો કે પછી યોગાભ્યાસમા પ્રવૃત્ત થઈ કૈવલ્ય મોક્ષ પદવી પ્રાપ્ત કરી સ્વાર્થો બની ખેસી રહેવું તે વિચારમા મહાત્મ મન દોલાયમાન થઈ રહ્યું છે. મહારા મનક્ષેત્રમા, વૃત્તિઓને આપસ આપસમા આ વિષય ઉપર સત્રામ આલી રહ્યા છે હીદ સત્તાનોનું દુષ્ટ તેમા વિશેષ કરીને હીદુઓનું સાસારિક દુષ્ટ એટલું વધી પડેલું જોડે છું કે, કદાચ કૈવલ્ય મોક્ષ મળવવા ભાગ્યશાળી થાકે તે પછી અમારામા પૂર્વના વર્ણાશ્રમ ધર્મનો લોપ થઈ જવાથી અનેક કુટુંબોની પાયમાલી થતી જોડે છું તે અટકાવવાના પ્રયત્ન તરફ સ્વાત્માર્પણ કરવાનો પ્રયાસ મને વધારે મીઠો જણાય છે ! ઘડી-ભર મોક્ષને થોભાવીને પણ એક લાખી જીદગીભરના એ નરકના પ્રયત્નોનો મહારો હિસ્સો આપ્યા વગર જીવન નિર્માલ્ય લાગે છે ! મહોટા મહોટા યુદ્ધો જે પૃથ્વીને ડોલાવી રહ્યા હોય છે તે અચાનક રીતે બંધ પડે છે, બુઅરો સાથેની લડાઈ બદલ રીતે એકદમ બંધ પડી ગઈ યુરપના મહાન વિગ્રહનો પણ અત આગ્યો અને અનેક દેશોમા શાંતિ પ્રસરવાનો પાયો મડાયો પણ અમારા હીદુઓના કુડાળા મહોટા કરી, અમાગ લોળ દુગ કરી અમને અસહનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ આપનાર કોઈ—’

“ વત્સ ! તું ભૂલે છે ” મહારાજે કહ્યું ‘ લાર્ડ કર્ઝન નામના માટા ગવર્નરે, પતિતને પાવન કરનારી ભગવતી ભાગીરથીના જલસીકરથી પવિત્રતા સાચવી રહેલી બગાળની ભૂમિના ભાગલા પાડવાનું સાહસ કરી, બગ લોકમાં નવ ચૈતન્ય રેડ્યું

તે તુ માની શકીશ? એમને હેતુ તે ચૈતન્ય લાવવાનો તો ન હતોજ, પરંતુ આડકતરી રીતે, કુદરતે તેનું વાસ્તવીક પરિણામ એ આણ્યું ! વર્ણાશ્રમને નષ્ટ કરવાની એવીજ કંઈ હિડાપોહ હાલ સાલળું છું, એ ઉપરથી ધર્માભિમાની હીદુઓએ નાહક ડરી જવાનું નથી મનુષ્યના જીવનમાં જેમ સુખ અને વિપત્તિના પ્રસંગો આવે જાય છે તેમ અમુક પ્રજાનું જીવન પણ સીધે સીધું સુખ શાંતિમાં ચાલતું નથી-એમ ચાલવું જરૂરનું નથી એમ ચાલે તો મુશીબત અને વિપત્તિ જે મનુષ્યમાં તેમ પ્રજામાં નવું ચૈતન્ય લાવે છે તે વગરનું તે જીવન શુષ્ક અને નિર્મોહ્ય લાગે એવા પ્રસંગો આવે ત્યારે વધારે ધૈર્ય, વિશેષ ધર્માભિમાનની લાગણીથી આગેવાનોએ ચેતી જઈ પુર્વનો ચતુર્વર્ણાશ્રમ ધર્મ મનુની આજ્ઞા મુજબ દેશકાલ સ્થિતિને અનુસરીને પુનરપિ સ્થાપીત કરવા કટિબદ્ધ થવા જરૂર છે. એક આગખોટને ભરદરિયે ટોરપીડો વાગે તે વખતે લાંબક ખોટ, અથવા ખીજ સ્ટીમર માટે મુમ પાડી તેને ખદલી જુની આગખોટનું આવી પડેલી સ્થિતિને અનુસરી રૂપાંતર કરવામાં ન આવે તો પરિણામ શું આવશે ? સત્સાર સમુદ્રમાં હીદુઓને “બ્રધરહુડ ડીનગ” નામના પ્રસંગથી એક ટોરપીડો વાગી છે ! વર્ણાંતર લગ્ન કરનારાઓની સખ્યા જુગ હશે, પરંતુ મનુષ્યોના વિચાર-તરંગો કન્યાની અછતને લીધે, વિક્રયની મોટી રકમોની માગણીને પહોંચી વળવાંની મુસીબતને લીધે એ ખાજુ ઘસડાવા લાગ્યા છે એ અગ્સામાં એવા લગ્નનો કાયદો થાય, એટલે કે હીદુ ધર્મશાસ્ત્ર જે લગ્નને ગેરકાયદે ગણતા હોય તેમને ન્યાય મદિરો “કાયદેસરના લગ્ન” ની છાપ આપવા માટે તો પરાપૂર્વથી ચાલતા વર્ણાશ્રમ ધર્મને ખીજ મ્હોટી જખરી ટોગપીડો વાગે-કદાચ તોપ વાગે ! જે કે જે વર્ણાશ્રમ ધર્મે મુસલમાન ખાદશાહોના વખતમાં અડગ ધૈર્ય, અપૂર્વ શૈર્ય ને સ્વાત્મ ભોગની લાગણી ખતાવી છે અને વર્ણાશ્રમના કોટમાં કાકરી સરખી ખસેડવા દીધી નથી તે ગમે તેવી તોપ સાથે ટકર ઝીલશે અને કસોટીમાં જીતશે, તથાપિ હીદુ ધર્માભિમાનીઓએ વખતસર ચેતી જઈ સમયને અનુસરી વર્ણાશ્રમ ધર્મને ઢેડવાડે મોકલવાની વાત વિસ્તારને પામે તે પૂર્વે પૂર્વનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ ઠંકાણે લાવવા પ્રયત્ન કરવા જરૂર છે ”

નરહરિ—વચમા બોલુ તો ક્ષમા કરશે પણ ટોરપીડો વાગે ત્યારે તો સ્ટીમરને તાત્કાલિક ખદલી શકાય છે પરંતુ મનુ જેવા મહાત્માઓ પૃથ્વી ઉપર મોજુદ નથી તેવા જમાનામાં કરોડો મનુષ્યોને વર્ણાશ્રમ ધર્મ ખદલવાનું ભયકર સાહસ શી રીતે શરૂ કરવું ?

મહારાજ—નિર્ભય ગ્હેવું, ધૈર્ય અને હીમત રાખવી, ખત રાખવી, સુકર્મ આગળ કશુંજ અશક્ય હોય શકતુંજ નથી, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીઓ અને વૈશ્યોની પ્રવર્તવ અઠેક હતી તેવી જ્ઞાતિ અને તેવા દરેક જ્ઞાતિના હજારથી બેહજાર મનુષ્યો ઉભા થાય અને તેઓ પોતાની આગલી જ્ઞાતિબાધે જમા આપસ આપસમાં કન્યાવ્યવહાર શરૂ થાય તે શું અશક્ય છે ? વર્ણાશ્રમ ધર્મને પુનરપિ સ્થાપિત કરવા જેવો જેવો ઉચ્ચ આશય છે એને પૂર્ણતા આપવાને લાખો કરોડો મનુષ્યો સામં ભેટવા આવે એ ધારવું ખડું પડતું છે કે ? કદાચ ધારો કે તેટલા મનુષ્યો પણ દેશના દુર્ભાગ્યે ન મળે, તો લોકમત કેળવવો દેશ અજ્ઞાન તિમિરથી ઘેરાયેલો હોય એ સમયે ઉદય ખતાવનાર હોઠાયત્ર ઉપર પણ કાટ ચડી જાય છે, માટે ગભગતુ નહિ છૂટે હાથે દેશમાં કેળવણી ફેલાવવી કેવી કેળવણી ? મામાજીક કેળવણી હાલ અપાય છે તેવા શુષ્ક ગોખણપટ્ટી વાળી કેળવણી નહિ દેશમાં થઈ ગયેલા વીર પુરૂષો, ધર્મોપદેશકો, પરોપકારી નરરત્નો સ્વદેશાભિમાની નગવીરોના જીવન ચરીત્રોવાળી કેળવણી એવી કેળવણી વડે સજ્જ થયેલા ભારત સત્તાનોને પછી ઉપદેશ આપવો નહિ પડે ચાલ વતસ ! હવે નજીકના ઓરડામાં, જ્યાં એવા વીર પુરૂષોના જીવન ચરિત્રો એકઠા થતાં તું બેશે !”

નરહરિ, જાદુ કરાયલા મનુષ્યની પેઠે, મહારાજની પછ વાડે લોકાયુષ્ક પાછળ સોય આકર્ષાય તેમ, નજીકના બીજા ઓરડામાં ચાલ્યો.

“ બે ! જી હગીલગના એકાંતે અહીં આ પુસ્તકાલયની યોજના કરાવી છે આ બે વિદ્વાનો જૂહી જૂહી શાખાના વીર પુરૂષોના ચરિત્રો અહીં એકઠા કરે છે ! એમાં, સ્વામીભક્ત વીર થોદ્દા હનુમાનથી માડીને, ઠંઠ હાલના જમાનાના દાદાભાઈ અને નીલકંઠા સમા નપસ્વીઓના, કંગણ સમા જમસેદજી તાતા, બ્રહ્મચરિત્ર સમા ગોખલેના બાળકોને આનંદ સાથે ગરમ લાખમા

મહોર છાપ પડે તેમ, કુમળા મગજમાં અસર ઉત્પન્ન કરનાર ચારિત્રોનું એકી કીરણ થશે અને તેનું નામ વીરપુજા ગ્રંથે—”

નરહરિ—હેવ ! યોગાભ્યાસમાં પ્રવૃત્ત થનાર અભ્યાસકોના

દર્શન કરવાનો મહારા જોવા કુદરત પ્રાણિને અધિકાર નથી ?

મહારાજ—છે ! છે ! વત્સ ! ચાલ જભરાયા વગર મહારી પાછળ પાછળ આવ !

મહારાજની પાછળ પાછળ નરહરી સાલ્યો થોડીવાર અધ-કારમાજ ચાલતું પડયું પણ તુર્તજ દીપક વગરનું પરતું અત્યુત્તમ ઓજસ તેના જોવામાં આવ્યું એ ઓરડામાં ઉચ્ચ કોટીના યોગ જ્ઞાનના અભ્યાસકો હતા તે સૌ આ સમયે પોતપોતાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત હતા મહોટે ભાગે તેમાં લેખકો હતા.

મહારાજ—જો ! વત્સ ! આ વર્ગમાં આજળ પડતા વિદ્વદ્વેશ છે ! આ એક પુસ્તક લખાય છે તેમાં મનુષ્યની હયાતિનું રહસ્ય—મન ઉપર અકુશ રાખવા માટેના પૃથક્ પૃથક્ ઉપાયો—પ્રયત્નપૂર્વક મનુષ્ય તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે—સ્વાશ્રયી બની અતુલ આત્મમદ્ધા ઉપર અવલંબન કરનારા, ધૈર્યથી આત્મખલ કેળવી, આજળ કેવી રીતે વધી શકે છે તે શ્વાસદ્વારા શક્તિ, બળ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, અને જૂદી જૂદી રક્તવાહિની નળીઓમાં તે કેવી રીતે પહોંચાડાય છે અર્થાત્ પ્રાણાયામના જૂદા જૂદા પ્રકારો, શક્તિનું એકીકરણ કેવી રીતે કરી શકાય છે તે, શક્તિનો ચતુર્કિચિત્ પ્રવાહ અનિચ્છિત સ્થળથી જતો રોકવાની ક્રિયાઓ, વગેરે વગેરે મનુષ્ય જીવનને ઉચ્ચ તર બનાવવાની અતીવ ઉપયોગી બાબતો લખાશે.

હવે આજળનો વર્ગ તેથી પણ ઉચ્ચ તું જોઈશ. અહીં હક યોગ અને જ્ઞાનયોગના પૃથક્ પૃથક્ વર્ગો છે આમાં મહારા શિષ્યો છતાં પૂર્વજન્મોથી ઉપાર્જન કરેલા જ્ઞાનવડે મહારા ગુરૂ જવા લાયક મહત્ત્વ વિદ્વાનો છે. આ મહારા જોવીજ રૂપેરી લાખી દાદી વાળો વૃદ્ધ ભક્તજન ! હાલ તે સમાધિમાં છે એની મુખાકૃતિમાં બ્રહ્માંડને હસ્તામલવત્ જોનાર—સતત અખડ અસ્ખલિત બ્રહ્મ જલમાં સ્નાન કરી રહેલ હોવાથી શ્રીશંકરના હામ્ય સમુ જો મહહાસ્ય !

આજળ ચાલતાં એક ન્હાની ઓરડીમાં એક આસન ઉપર બેઠેલા એક વિચારગ્રસ્ત યુવક જોવામાં આવ્યો.

નરહરી—કૃપાનિધે ! અહિં શુ છે ?

મહારાજ—અહીં તો કંઈજ નથી આ યુવક આ આશ્રમનો એક અભ્યાસક છે અને તમામ અભ્યાસકો કરતા મહારો પક્ષ-પાત તેના ઉપર વિશેષ છે એનાથી એક અપરાધ થઇ ગયો છે

નરહરી—ગુરુદેવ ! આપની છાયામા અપરાધને સ્થાન શી રીતે હોઇ શકે ?

મહારાજ—મહારી ભાષામા “અપરાધ” કહુ છુ તમે તે વર્તનને જૂદીજ સજ્ઞાથી જોળખાવો છો એ મહારા શિષ્યનો પુત્ર છે. આ આશ્રમમાં આવતા પૂર્વે એનાથી એક સુશિક્ષિત કુમારિકાની સાથે લગ્નગાઠથી જોડાવાનું વચન આપાઇ ગયું છે ! એ જાણવામા આવતાજ મહે એને આગ્રહપૂર્વક સસારમા રહી, સ-પૂર્ણ પત્ર્ય થઇ તીવ્ર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયેજ યોગાભ્યાસમા પ્રવેશ કરવા આજ્ઞા કરી પરંતુ એનાથી મહારો લગભગ પિતૃસ્નેહ છોડાતો નથી ! અને એ કુમારિકાનું નામ સ્મરણ પણ તેનાથી છુટતું નથી આ રીતે તે ઉભયબદ્ધ થવા જાય છે

નરહરી—તો પછી એમણે શુ કરવું ઉચિત છે પ્રભો ?

મહારાજ—એ રસ્તાના ડિલેટ ઉપર તે ઉભો છે અને મનુ જ્યોને રસ્તો પસંદ કરવાનો એવી રીતે સમય આવે તે વખતે ધૈર્યથી, કુનેહથી, આત્મજળથી, મન ઉપર કાબુ રાખીને એક રસ્તો લઇ લેવો જોઇએ એનું મન એ રસ્તા વચ્ચે દોહાયમાન થઇ રહ્યું છે પરંતુ મને લાગે છે કે અહિં આ આશ્રમમા તો એનો સ્થૂલ કાથળો-દેહ માત્રજ છે એટલે એના પ્રાણનું જ્યાં આકર્ષણ થઇ રહ્યું છે ત્યાં દેહને પણ એને લઇ જવો જોઇતો હતો —

નરહરી—પણ આપનો એ નિર્ણય શી રીતે બધાયો હશે ?

મહારાજ—એના વર્તનથીજ ! એક અધારી રાત્રિએ, જ-ગલની ભયાનકતાને ન ગણકારતા, વાઘના ભયથી સહજજ એાછી આશ્રમની મર્યાદાની ભીતિને પણ ઘડીભર ખાળુએ મૂકી, અ-હીંથી દૂર આવેલા એક આશ્રમમાના શિવાલયમા એના વિચો-ગથી વ્યથિત થતી એ કુમારિકા ઉત્ર તપ કરી રહી છે ત્યાં એ પહોચી ગયો ! પહોચ્યો પણ પાછો ત્યાં રહ્યા નહીં ! ત્યાં પહો-ચતાજ મહારી આજ્ઞાના આકર્ષણથી પાછો તુર્તજ અહીં આવ્યો !

નરહરી—તો પછી હવે એ અપરાધ માટે સાશન શુ થવાનું ?

મહારાજ—એ હવે હું તહાશ હાથેજ કરાવવા ઇચ્છુ છું મહારી આજ્ઞા છે કે એને એની ઇચ્છાનુસાર એ આશ્રમમાં મહારી આજ્ઞાથી લઈ જા. અને એનાં એ કુમારિકા સાથે લગ્ન થવા દે ! ઉઠ વત્સ ! ખેઠો થા ! જા ! આ યુવક સાથે ! સસારમાં સંપૂર્ણ પરચ થયા પછીજ વેદાભ્યાસના અધિકારી થવાય છે.

એ યુવક ઉભો થતાજ નરહરીએ એને પોતાના એક વખતના સહાધ્યાયી મનહર તરિકે જોળખ્યો, અને પ્રસન્ન મુખે તેણે તેને સાથે લીધો.

એટલામાં ભોયરામાથી એક મ્હોટા ખાકામાથી આકાશ દેખાવા માડ્યું તે ઉપરથી નરહરીએ પૂછ્યું

“ મહારાજ આ શું હશે ? ”

મહારાજ—હનુમાન આજળ અહીંથી જવાનું યત્ન છે જોને તમે પ્રાકૃત લોકો “ લીફટ ” કહો છો. આ અહીંથીજ હાલ તમારા માટે હનુમાન આજળ થાળ લાવ્યો હતો. વરસાદ આવવાનો હોય ત્યારે ભૂગર્ભમાં સહજ ગરમી લાગવાથી કાડીઓ ઉપર આવે છે તેમ આ ભક્તમણે આજે ઉપર ઉજાણી કરી હતી ”

ઉપર મુજબ વાત થાય છે એટલામાં અવાજ સંભળાયો કે “ ઓ ખડામણી ! ઓ ખડામણી ! હાય ! હાય ! ગજબ થયો ! ”

લીફટમાં નરહરિને ખેસારી મહારાજ અને એ ખે હનુમાનના મંદિર આગળ, જમીનમાથી પ્રકટ થતા હોય તેમ થઈ ઉભા રહ્યા !

મહારાજ અને નરહરિએ, ઉપર આવી પહોંચતા, શેઠને ખાધાની પેઠે મુઝાતો ફરતો, ને બુમો પાડતો જોયો ! રસોઈ કરનાર બ્રાહ્મણી ડોશી, વૃદ્ધાવસ્થા છતાં, જે ઉમરે, દીકરા અને વહુઓ તેની સેવા કરે તે ઉમરે, પરાધિન થઈ પડેલી સ્થિતિને લીધે, દીવસ ભરના પડેલા પરિશ્રમથી સામેની આસરીમાં મીઠી ઉઘના હજારી મોક્ષ મુખમાં એવી અચ્છી રીતે પડી ગઈ હતી કે પાસેના બળદોના ઘાસમાં આજ લાગે તોજ ઉઠે ! બળદ હાકેનાર છોકરો, ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર વર્ષે આવતા કમનસીબ દુઃખાળોમાંથી એક દુઃખાળમાં, ભવિષ્યમાં “ સસારમાં સ્વર્ગ ” મુખ અને પાછળથી મોક્ષ ” અપાવનાર સતતિ માટે હવાતીર્થ કરનારોઓની પેઠે અભખરો રાખનાર શેઠ, જૂજ કામતે વેચાતો લઈ લીધો હતો ! શુભામગીરિ તો સરકારે કચારની પૂંછું બંધ કરી દીધી છે તે સુખસિદ્ધ વાત છે, પરંતુ જ્યારે જ્યારે મેઘ

રાજાની સવારી, વાદળાના નરમ ગભારામા આળસમા પડી રહે છે અને હીદની ધરતી ઉપર ભૂખે ઠકળતાં, લાખો સ્ત્રી પુરૂષો અને ખરચાંઓનો ત્રાસજનક દેખાવ, આપણી આ એક વખતની સુવર્ણ ભૂમિ ઉપર જૂલમ જૂલમ વર્તાવી રહે છે, ત્યારે એ ગુલામગીરિ અહીં મૂર્તિમાન અવતાર ધારણ કરે છે ! બધ ઠરવામા આવી છે ત્યારથી તે ગદ્ય તો નથીજ ! પરંતુ જીવરથી વહાલા ખરચાંઓનો વિક્રય કરનાર માળાપોના હૃદયમાં એ ગુલામગીરિના હાટ ખેંઠેલા હોય છે ત્યાથી તેવા દુઝકાળને પ્રસંગે મેળાની પેઠે તે ભર ખજારે આવી ખડા ઘાય છે ને બધાએ તણ તણ રૂપિયા, કુતંગ કરતા ઓછા મૂલ્યે તે વેચવામા આવે છે

દાગીનાથી ભરેલા, દસ દીવસ ઉપર પરણેલા હરદાર જવા નીકળેલા, શેઠાણી ગુમ થયા છે, તેવા ચોઘડીયામા એ ગરીબ અને કમનસીબ છોકરાની કર્મકથાથી હાલ તમને ઠટાળો આપવા જરૂર નથી પણ દુખો નહીં ટેવાયેલા તે બિચારો રસોઘયણ બ્રાહ્મણી કરતા એવી વધારે મીઠી નિદ્રામા હતો કે તે બળદના પગમાના ઘાસ ઉપર જઈ પડ્યો હતો, અને બળદ તેની નીચે પડેલુ ઘાસ દાતવતે તાણી તાણીને, તે છોકરાને બચાવીને તરણા ખાતો હતો, તે ઘાસ સળગી ઉઠે તો પણ છોકરો એકદમ ઉઠે તેમ ન હતુ—એવી મીઠી ઉઘમા તે હતો

બળદના પગમાથી, મેનકાએ ઉચકેલી ખાલક શકુન્તલાની પેઠે એ હાથમા એ છોકરાને ઉચકી લેતા મહારાજ પૂછ્યુ —
“ શુ છે ભક્તગજ ? ”

“ અડે મહાડાજ ! આપ ક્યા ગયા હતા ! ગુડુડેવ ! ઓડ-ડીનુ ખાડણુ ઉઘડતા પન પુડુ સાબડયુ નહી, અને શેઠાણી અડર નહી ! ” કહી ગેઠ રડી પડ્યો !

“ કેટલીકવાર થયું ? ” આશ્ચર્ય સાથે નરહરિએ પ્રશ્ન કર્યો ‘ અમને દેવાલય પાછળ જતા અડધો ઠલાક પણ નથી થયો એટલામાં એ ક્યા ગયા હશે ? શેઠ તમે શુ કરતા હતા ? ”

“ હુ ટો ઉઘી ગયો હતો ! નાની છોકડી રડી એટલે બેયુ ટો—” કહી પાછો શેઠ રડી પડ્યો.

મહારાજ—ગભારાશે નહિ, ભક્તરાજ ! આ દેવાલય ટેકરી ઉપર છે અને તે સુપ્રસિદ્ધ વાત છે કે ઘણા વર્ષોથી, દેવના ઓજસની ચારોમા એક પ્રકારની સ્વાભાવિક ભીતિને લીધે આ

ખાજીનો ચોર અહીં પ્રવેશ કરી શકતો નથી. તેમ છતાં ટેકરીની ત્રણે ખાજીએ હાલ છુ છુ કરતું પૂર ચડેલું છે જામા બે મથો-
ડાંથી વધારે પાણી હશે તેમા નાના મછવાનું પણ સામી ખાજીએ જવા ગળું નથી માત્ર જીમણી દિશાએ જવાથી તમે માફામા બેસી આવેલા તે જગોએ એક ગાડાવાટ છે પણ તે પણ એવી ગીચ ઝાડીમા છે કે હાલ ત્યાં વાઘ, વર, ગીંછ ફરતાં હશેજ ! એટલે હાગીનાની લાલચે ઉઘતા શેઠાણીને જીચકીને પણ એક બે માણસ નહામી જઈ શકે તેમ નથી છતાં તે ખાજીએ હુ બહોળસ્ત કંઠે છું. ” પણ તમે ધૈર્ય રાખી શકશો ? એમ કહી મહારાજે એક મ્હોટો નાલીયેર જવડો શખ ફૂંક્યો અને “સમગ્ર ટેકરી ઉપર નજર નાખી તપાસ કરો ! ! ” એવી ખુમ મારતા બે શીબ્યો, જે ઘણું ભાગે આ બધું સાબળતાજ હશે તે વેગથી દોડ્યા !

દેવાલયની ટેકરીએ સુમારે ત્રણેક એકર જગો રોકી હતી તેમાં અડધા ભાગમા મહારાજ તરફથી દેવાલયની સંસ્થાના ચાલુ નિભાવ માટે વાવેતર કરવામા આવતું હતું અને બે વીધા જેટલી જગોમા એક નહાનો મરખો સુદર ખમીયો કરેલો હતો ઘોડાના નાળ ઉપર એક હથોડો મારી તેના આગળના ખુલ્લા ભાગને ટુકે કરવામાં આવે તેના આકારે વાધુ તેની ત્રણે ખાજીએ આવી રહેલું હતું એટલે વિમાનમા બેસી એક હબર પુટ ઉંચેથી જોનારને ભગવતીજ ગાથી પગીગૃત થયેલા મહાદેવના શીવાલય જેવું આ ટેકરીનું ગમ્ય સ્થાન લાગતું હતું ધ્યાન સમયે યોગીજાને સ્થુલ દેહના કોથળામા એકજ સભળતા દેવનીની પેઠે, તેટલી જગામા વાઘાના પૂરના છુ છુ છુ છુના અવાજ સિવાજ કશું કાને પડતું ન હતું થોડીવારે વાદળા ખસી જવાથી આશ્ચર્યમતું લાલ ચંદ્ર ખીંખ પશ્ચિમ તરફની ક્ષિતિજમાર્થા ગમ્પડી પડવાથી અધકાર થઈ રહ્યો હતો બે શિબ્યો પૂર્વ તરફ દોડ્યા પછી મહારાજે શેઠને વાઘાના પશ્ચિમ ભાગ તરફ જવા કહ્યું અને પોતે અને નરહરિ ઉત્તર દક્ષિણ તરફ ગયા રસોઈ કરનાર તથા બળદ હાકનાર છોકરો હજી પૂરા સાવધ થયેલા નહતા તેમને ત્યાંજ રહેવા દીધા

થર થર કપતો શેઠ પશ્ચિમ તરફ વીશેક ડગલા નહિં ગયો હોય એટલામાં જે બે શિબ્યો પૂર્વ તરફના રસ્તા ઉપર જવા નીકળ્યા હતા તે તરફ ધીચ ઝાડીના મધ્ય ભાગે, એક

ઘણું હિંચુ, ઠંદાય ચૌદમી સહીમા રોપાયલું, “ શાદમલી ” વૃક્ષ હતું તેની શીખા ઉપરથી ચંદ્રના ઉપગ્રહસમું—નહાતું ચંદ્ર ખીંખ હોય તેવું પ્રકાશતું ધીરણુ જોવામા આવ્યું ! ! અને શાદમલી વૃક્ષની વદ્ધાવસ્થાને માન આપી તેને શ કર ભગવાને દીવ્ય ચક્ષુ જાણે આપ્યા હોય તેમ, તે ધીરણુ ટેકરી ઉપર આમ તેમ ખધી ખાણુ પ્રસરવા લાગ્યું અને ટેકરીને ચંદ્રિકા સમાન પ્રકાશથી જાણે સ્નાન કરાવતું હોય અથવા ચંદ્રનાં કિરણોની ખનાવેલી વીક્ષ્મ કેશમાર્જની તેના મસ્તીકે કેરવતું હોય તેમ દેખાવા લાગ્યું શેઠ આશ્ચર્યચકિત તો થયો પગ તુ કંઈક ધૈર્ય આવવાથી ઠેઠ વાઘાના પૂગ સૂધી જઈ પહોંચ્યો ! શુ કરે ? જરૂરીયાત નવી શોધની જનની છે એમ વિભાવતી લોકો વાતો કરે છે તે મુજબ તેના હૃદયમા કયાય ન જોવામા આવતા ધૈર્યને લાવીને સ્થાન આપવું પડ્યું ! પ્રરબ્ધની ગહન ગતી છે કોતરની કિનારી ઉપર આવતા તેણે શુ જોયું ? ? કોતરની નીચે ઉતરેલી શેઠાણી, પાણી પાસે જઈ પાછી ફરતા, એક નહાના પગદડી રસ્તા ઉપરથી પ્રયત્નપૂર્વક ઉપર ચડતી જોઈ ! બેઠેલા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહી શેઠ પૂછવા જાય તેટલામા શેઠાણી-એજ મૃદુ અવાજથી ધીમે ખુલાસો કરવા માડ્યો —

“ મને ઉઘમા ચાલવાની ટેવ છે તે વખતે ભાન રહેતું નથી માટે તમે અજાણ્ય થશો નહિ સાજો આ ટેકરી ઉપર આવતા પહેલા માફમા આપણે વાત થઈ હતી કે હરદ્વારનો રસ્તો આ તરફ આવ્યો ઉઘમા મને એજ સ્વપ્ન આવ્યું ! આ વાઘા સુધી આવતા ઠોકર વાગવાથી હું થોડેક ગખડી પડી પણ ખરી પણ તેથી મ્હારી ઉઘ ઉડી ગઈ ! તે પછી પાછો દેવાલય તરફ આવવાનો રસ્તો ન જડ્યો એટલામા આ કાંઈક પ્રકાશ જણાયો તેથી સાવધ થઈ સાડ થયું કે તમને મ્હારી તપાસ કરવાનું વહેલું સુજ્યું નહીં તો હું આખી રાત શુ કરત ? !—

“ અડે ટમાડુ લાલું ઠાય ? ! ! અમને સહિને ટમે ટો ડોડાવી મેલ્યા ! હજી માડી કપાડી ગઈ નહીં ! ટમેટો ખડે ખડો ગજબ કડયો ! એ ડગડની ડવા કડવી જોઈ મે ” એમ કહી તેનો હાથ ગ્રાહી તેને ઉપર લાવ્યો મહારાજને કાને તેમની વાતોનો ધ્વની પહોંચ્યો ! અને એવા પ્રસંગે એકની એક “ સીંગ-નલ ” આપવા રૂપ શ ખ તેમણે બેઠેને પાછા ફરતા જોઈ પૂ ક્યો !

એ હિપરથી નરહરિ, અને બે શિબ્યો જૂદી જૂદી બાબુએથી આવી પહોંચ્યા થાડીકવારે શાદમલી તરવરને પ્રકાશ કરતો બધ થયો, મહાગજ પાસે આવી પહોંચતાં શેઠે અનેલી વાતને ભાગા તૂટા શબ્દોમા ખુલાસો કર્યો

મહારાજ-ધન્ય છે શેઠાણીની ભક્તિને ! નિદ્રામા પણ તેમને યાત્રાના પવિત્ર સ્થળોનું ચિત્તવન છે એ પુણ્યશાથીજ કહેવાય. મહારાજ એમ વાત કરે છે એટલામા બે શિબ્યોમાના મ્હોટાએ કંછુ કે —

“ પ્રભો ! શેઠને આજ્ઞા થવા જરૂર છે કે-રાત્રિના બાકીના સમયમા આવે. પ્રસંગ ન બને ! જ બાબુએ અમે ગયા હતા, ત્યા ગીચ આડીમા બે ઘોડેસ્વારો હથીયાગ સડીત છુપાઈ રહ્યા હતા બેટ એટલે ક્યા જાય ! અમે તેમની પાસે જઈ શકીએ નેટલામાતો તેમણે વેગથી ઘોડા દોડાવી મૂક્યા ! બે કે અહીં ચોરને ભય નથી તો પણ હાલ મોઘવારીને સમય છે એટલે સાવધ રહેવા જરૂર છે—

મહાગજ-અરેરે ! તમે એ બે સવારોને આપણા આશ્રયમા લાવી શક્યા હોત તો વધારે સાડ થાત ! આવે સમયે તે ક્યા જશે ? જુદગીની અનેક જરૂરીયાતોની શોધમા, સિહક પ્રાણીયોની જન્મભૂમિમા આવવા સુગી વાત આવે ત્યારે મનુષ્યોની તગીનુ પ્રમાણુ સહજમા મળી આવે છે ! આ આશ્રમ સૌને માટે છે અહીં આવી શક્યા હોત તો તેમની વૃત્તિમા ફેરફાર અવગ્ય થાત ભલે હવે તમે સૌ સૌની જગેએ પાછા જઈ સુધ જાઓ ! હુ ને નરહરિ ભડી પાસે બેસીએ છીએ

શેઠ ! ભક્તરાજ ? લો, આ બ્રાહ્મી નામની વનસ્પતિમાથી એક ઔષધીની ગોળી છે તે શેઠાણીને આપો તેથી તે નિર્ભય હૃદયે, અને તેમની ચિત્તવૃત્તિ પણ સુધરશે ”

શેઠ ખરણા આગળ આડો થયો, શેઠાણી અદર ગોઠવાયા, એટલે પાછા મહારાજ અને નરહરિ ભડી આગળ બેઠા. બેસતાંજ મહારાજથી બોલાઈ જવાયુ કે —

સંસારતત્ત્વનિઃસાર,

પદ્મબોનદ્વીપસા ।

અન્તરા દુસ્તરા ન સ્યુ—

ઈન્દિરે મન્દિરેક્ષિણા ॥

નરહરિ—આપનુ વચન, એટલે અમારે તે યથાર્થજ કહેવાનુ મહારાજ ! પરંતુ હવે વાસ્તવીક ધાર્મિક શિક્ષણવાળી દેવી એના જન્મથી ભાર્તમાતા અલકૃત થવા માડી છે, કૃપાનિધે ! દેવી ધર્મલક્ષ્મીનો વિજય હો ! તેમના સ્ત્રી શિક્ષણ માટેના પ્રયત્નો એ જ ત્રણ સ્ત્રી રત્નો નિર્મળાદેવી, ભદ્રબાલા, સરયુદેવી, એ રીત્યે ઉત્પન્ન કર્યા છે એવા અધિક ઉત્પન્ન થતા આપણો સાસારિક હૃદય આપણને સામેથી ભેટવા આવશે !

મહારાજ—તે તહારા નેત્રોએ તેમને જોયા છે ?

નરહરિ—નિર્મળાદેવી તો મહારાં માતા તુલ્ય ધર્મ લક્ષ્મીના પુત્ર વધુ છે એમનુ સ્ત્રી શિક્ષણ માટેનુ અશ્રુત પૂર્વ સામર્થ્ય મહને વખતો વખત ચક્રિત કરે છે એમના દર્શન તો વખતો વખત મહને થાય છે ભદ્રબાલા તો એક અરણ્યવાસી તપસ્વિની છે નિર્મળાદેવીની વાર્તાઓ દ્વારાજ એમની વૃત્તિઓ જાણવાનુ ખન્યુ છે પ્રથમ તો પૂજન યજનમાજ એમનો સમય જતો હવે નિર્મળાદેવીના સહવાસથી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના પ્રશ્નો ઉપર તે ધ્યાન આપે છે સરયુદેવી પણ સ્ત્રી ઉન્નતિ માટે અપૂર્વ પ્રયત્નશીલ બ્રહ્મચારિણી છે કહેવાય છે કે જગત તેમના પ્રયત્નો એાછા જાણે તે રીત્યે તે કામ કર્યે જાય છે એ વિષય ઉપર પ્રસંગ આવ્યે આપ સમક્ષ હું વધારે વિવેચન કરી શકીશ હાલ તો હું વિભક્ત અત કરણે આ વાત કરી ગયો છું

મહારાજ—એમ કેમ ?

નરહરિ—કઈ નહીં, કૃપાનિધે ! આ શેઠની સ્થિતિ જોતા મહાગ મનમા ક્રૈંક પાલ થઈ આવ્યા એકાગ્રતા માટે મનને ન ટેવાવ્યુ હોય ત્યા સુધી અમને એમ થાયજ આજના ભોયરાના દૃષ્ટે મનની વૃત્તિઓ ઉપર અકુશ રાખવાનો એક ઉત્તમ પાઠ બતાવ્યો પ્રભો !

મહારાજ—તહારો કઈ પૂર્વ જન્મનો સબધ તેથીજ તને અમાગ ખાનગી જીવનના નિયમ પ્રવેશ કરાવ્યો ! લક્ષ્યાધિપતિ શુદ્ધસ્થો જેમ ઝવેરાતને પ્રયત્ન પૂર્વક પેટી પટારામા સંગ્રહ કરે છે તેમ અમે સાધુ લોકોનો, અમારા જીવનના ઉચ્ચ આશયો, અમારા યોગાભ્યાસના કર્મો, અમારૂં હૃદય, હૃદય પેટીમા સાચવી રાખવાનો અમારો ધર્મ છે વળી કોઈ બીજા પ્રસંગે તને વિશેષ કહીશુ આ ભક્તની શાંતિની ખાતર આપણે અહીંજ રાત્રિ ગાળવાનુ હમણાજ મહારાથી કહેવાઈ જવાયું છે

નરહરિ—ભને ! કૃપાનિધે ! તો ખીજ પ્રમગે અહીજ આપની વાર્તા પ્રસાદીનો લાભ લઈશું.

મહારાજ—અવશ્ય, તહારી શકાએ તમામ ખોલ !

નરહરિ—મહારાજ, આપણા ખાળકોના હાથમા વીરપૂજા જેવાં ઉત્તમ પુસ્તકો મૂકી, ખચપણમાથીજ તેમના સસ્કારો ધર્મ તરફ દોરવાની આપ વાત કરતા હતા એ હું સર્વોંશે કબુલ કરું છું પરંતુ હોંદનો ઉન્નતિ માર્ગ એકલા ખાળકોને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવામા સમાઈ ગયો છે ! હોંદનુ દારિદ્ર્ય, જ્યાં કરોડો મનુષ્યોને એક વખત પૂરે અન્ન મળતુ નથી થોડાક વર્ષ ઉપર હલકી ધાતુનાં વસ્ત્રો ખનાવવાનો પૃથા પડ્યો હત ને તે જટલા મોઘા થાત તેટલી હાલની કાપડની મોઘવારીને લીધે ગરીબ પણ કુંલીન સ્ત્રીઓ વસ્ત્રના અભાવે ખહાર મહોડુ ખતાવી શકતી નથી ! હોંદનો લગડો ઉઘોગ ! મૂળ તો હોંદીઓમાં સાહસ નથી. ઉત્તેજન નથી. પર્યટન કરવા વિલાયત જપાન જેવા સ્થળોએ દ્રવ્ય વગર જઈ શકાતુ નથી ને જય તો પણ ઉઘમોની સસ્થાઓ ખોલવા પૂરતી થાપણ જોઈએ તે પછી હીંદુઓની સાસારિક અધમતા ! એક ખાળુએ વર્ણાશ્રમ ધર્મને ઢેડવાડે લઈ લઈ જવાની વાત થાય છે તો ખીજ ખાળુએ હકૂપકકું અધશ્રદ્ધાવાળાઓ હાલની આપણી અધમ સ્થિતિનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જોઈ શકતા નથી ને એક તસુ પણ ખસવા માગતા નથી દેશ-કાળ સ્થિતિને અનુસરીને તમાગ જીવનોમા ઘન્ટા ફેરફારો કરજો ! એ મતલબની મહાત્મા મનુની આજ્ઞા પણ તેમણે કેરે મૂકવા માડી છે. તે પછી રહ્યા અમારા ગજકીય પ્રશ્નો ! તેમા અમારામા એકય નથી—”

મહારાજ—ખસ ! ખસ ! વતસ ! એક રાત્રિભગની ચર્ચા માટે તહે ખહું ઠહી નાખ્યુ, સ્વાસ્થ્યને માટે ચાર પાચ ઠલાકની સ્વસ્થ નિદ્રા પણ જોઈએ. તહારાથી આવતા કાલ અહીં રહી શકાશે ?

નરહરિ—ના, કૃપાનિધે ! મહારે ખહું ત્વરાથી જવા જરૂર છે તો પણ પ્રભાતમા મહારો નિશ્ચય હું જણાવીશ

મહારાજ—તો ભલે, સંભળ ! તહે ખહું વાતો કરી દીધી છે ! પ્રથમ તો હોંદના દારિદ્ર્યની વાત કરે છે તે વાસ્તવિક છે, અમે સાધુ લોકોને તમે સસારી મનુષ્યોનો સમાગમ ઓછો એટલુ અમે ઓછું જાણીએ એ પ્રથમ તો લક્ષમા રાખ ! ખીજ

ખાજીએ અમે સસારથી તટસ્થ હોવાથી તમારા વર્તનોનું નિરીક્ષણ તમો પોતે કરો તે કરતા વધારે નિષ્પક્ષપાતપણું કરી શકીએ એ પણ સાથે લક્ષ્યમાં રાખ !

તું દારિદ્ર્યની વાત કરે છે ! પુરૂષાર્થ આગળ દારિદ્ર્ય ટકે છે તે તું માની શકે છે ? હોંદના ભૂગર્ભમાં સ્થળે સ્થળે કરોડો રૂપિયાનું દ્રવ્ય નથી ? ભૂતકાળમાં જ્યાં જ્યાં રસાયણીક પ્રયોગોથી પૃથ્વીના પડમાં કુદરતી રીતે ઉચાણો-(eruptions) થયેલા હોય છે તે તે સ્થળોએ ઠંઠકને ઠંઠક દ્રવ્ય-એટલે ઠાંથી ધાતુ હોવી જોઈએ એવું એ વિષયને લગતા સાસ્રવેત્તાઓ પોકાર કરી કરીને કહેતા નથી ? હોંદ શુભેચ્છક લોર્ડ રેન્ડેલે તે માટે મુખ્ય ઇલાકાના કાન ઉઘાડ્યા નથી ? જ્યાં જ્યાં એવા દ્રવ્યો હોય, ત્યાંની જમીનની ખીલવણી કેટલા ગરીબોનું પોષણ કરી શકે ? કેટલા લક્ષધિપતીઓને-કરોડો નહીં પણ અઘ્ઘ પતી ખનાવી શકે ? રાજકીય સુખોમાંથી મળવાના સુખો, આ કુદરતની કૃપાથી મળી શકે તે સુખો કરતા કમ છે !

આ મહારા જેવા એક સાધુના વિચાર માત્ર નથી હો ! એવા સાધનોની ખીલવણી માટે પારસી કમ્પેયોગી સર જમસેદજી નસરવાનજી તાતાને હીંદમાં જન્મ આપી મહારા પ્રભુએ આપણા ઉપર કેવો ઉપકાર કર્યો છે ? એના હૃદયની વિશાળતાનો ખ્યાલ તને આવી શકે છે ? જ ભૂમિમાં એવા મહાપુરૂષો જન્મે છે, જન્મના જીવનનો હેતુ પોતાની પદ્ધતિ જાતિને ઉચે લાલવાનો હોય છે તેજ ભૂમિના સતાનો ! તમે નિરૂપી રહો, તો કેનો વાંક છે ? સજ્જો ને સહાય પ્રયત્ન વિના સામા આવશે કે ? ખડો ! આથડો ! મુઝીબતો વેઠો ! જે દેશોના મનુષ્યોને ઉત્તરિને શીખરે જોતા હોવ તેઓ તે સ્થિતિ શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે તે તપાસો ! તમારા માટે સીધાસટ રસ્તો ખનાવી કુદરત પોતાનો પુરૂષાર્થના પરિણામે પ્રાપ્તિને સિદ્ધિ આપવાનો અટલ નિયમ બદલશે ?

નરહરી-કૃપાનિધે ! પ્રભો ? હું આપને એટલો બધો નિર્મોહ્ય મનુષ્ય લાગુ છું કે-એટલી બધી વરાળ મહારામાં પણ ભરવાની આપને અગત્ય લાગે છે ? હું કહું છું કે-અમારા ઉદ્યોગના સાધનો ઉપર-અમારા ઉદ્યોગ માટેના ઉત્સાહ ઉપર

એવા મહોટા દબાણો મૂકાયલા અમને લાગે છે કે અમારો પુરુષાર્થ અમને એક બાજુએ તાણી બંધ છે, અને અમારા ઉપરના દબાણોથી અમે તસુભગ આગળ જઈ શકતા નથી. દહાં તોથી આપને સમજાવીશ. ધારો કે મુખ્ય ઇલાકાના મહેસુલ-મંત્રી અમુક લાખ રૂપિયા, દુકાળના વખતમા કુવા ખોદાવાના કામ માટે, દેશમા નવા ઇન્જને માટે કૃષા થતા કારખાનાને ઉત્તેજન આપવા માટે કંઈક નવું યત્ન શેધનારને ઇનામ માટે, સગ્રહસ્થાનો માટે, ખેતીવાડી માટેની પ્રયોગશાળા માટે, હુન્નરનાં પ્રદર્શણો માટે, અને એવા કામેમા ખર્ચવાની દરખાસ્ત મૂકવામાં આવે તો તે—”

મહારાજ—પણ હું સાબળુ છું ને કે હવે તો ઇલાકાના ખર્ચમા તમારો અવાજ વધારે મજબુત બનાવવાની યોજના થડાય છે—”

નરહરિ—હા બેગબર છે, તે ખરૂં છે પરંતુ ખર્ચ કરવાના સૂત્રોની મૂળ દોરી દિલ્હીમા રહેશે તો—”

મહારાજ—તે પણ આવશે ! ક્રમે ક્રમે આવશે ! ત્રીસ કરોડ મનુષ્યોની ભાગ્યરેખા અકાવનારે કુનેહથી ને ધૈર્યથી કામ લેવાનું છે

નરહરી—પણ પ્રભો ! સખ્યાબંધ મનુષ્યો કારેબારની નોકાનું સુકાન બદલવા પ્રયત્નશીલ ગયા છતાં તે હતાશ કેમ બનવા પામના હશે ?

મહારાજ—“સંખ્યાબંધ” શબ્દ વાપરવામા ત્હારી ભૂલ ચાલી ગય છે. સખ્યાબંધ મનુષ્યોની સામાન્ય ઇચ્છામાં તો એટલો બધો ઈશ્વરી અશ રહેલો છે કે તે સર્વથા અશ્વત્થ છે. માત્ર તે ઇચ્છા લાખો-કરોડો મનુષ્યોના હીતની હોવી જોઈએ-ભક્તિપૂર્વકની-ઉચ્ચ હોવી જોઈએ અને પાપ રહિત હોવી જોઈએ, લાખો મનુષ્યોએ જ જનહીતની સામાન્ય ઇચ્છામાં પોતાનું આત્મબળ રેડેલું હોય તેના સામર્થ્યનો તને ખ્યાલ નથી જણાતો. તેનો જેબો અવાજ ગુંથળાવાતો નથી તે તો પ્રભુના ધામ સુધી પહોંચી શકે છે પૂર્વે ભક્ત પ્રહલાદને મહારા પ્રભુએ તાર્થા હતા તેમ, જ જ પ્રજાઓમા પૂર્વે સામાન્ય વિચારનું સંગઠન થયેલું છે ત્યાં એવું થયેલું તું જોઈશ

નરહરી—પ...ણ...ણ...વારે..

મહારાજ—તહારી શકા હુ સમજું છું તુ એમ પૂછવા ધારતો હોય કે—ત્યારે હોંદમાં કેમ તેમ નથી બનવા પામતુ ?—એ પ્રશ્નમાજ તહારો જવાબ સમાયલો છે આકાશમાં પૃથ્વી જેમ અમુક નક્ષત્રમાંથી પસાર થતાં અમુક પ્રકારના પ્રવનનેા અનુભવ કરે છે તેમ પ્રજાને પણ અમુક નિર્માણ કરાયલી સ્થિતિએ પહોચતા પહેલાં, મત મતાંતરો અને તેના પરિણામોનો અનુભવ કરવાનો હોય છે. એવા સમયે એવોજ એક પ્રકારનો પવન વાતો અનુભવાય છે કે—સૌને પોતપોતાના, ગમે તેવા, મતનેા આગ્રહ આવી બંધ છે. વરસાદ વરસે ત્યારે બલે પાસે છત્રી હોય તેથી ઓછા ભોંભાઈએ ‘ઓવરકોટ’થી દેહ કદાચ લી-બધા વગરનેા પણ રહે, પણ શરદીની અસર તો થાય. તાપ, ટાદની રૂતુમાં પણ તેમજ, આ હિસાબે, પ્રજામાં મત મતાંતરનેા પવન ચાલતો હોય તે રૂતુમાં, સ્થુલ પરિણામોની રૂતુનો સમય તો દૂરજ હોય. એ પવન સૌને ઓછા વધતા પ્રમાણમાં લાગેજ લાગે દેહધારી સંસારીમાં એમાંથી નજ ખયે. રક્ષણ કરે, તથાપિ તેની અસર તો ભોગવવીજ પડે. એવા સમયમાં મનુષ્યના કુલ્લક ટુંકે જીવન દરમ્યાન, આભુખાભુના તમામ સંજોગો લક્ષમાં લઇનેજ પરિણામની આશાઓ બાંધવી જોઇએ પ્રજાના અમુક નેતાએ ગદ્ગદત ખાધી હોય, તે ગદ્ગદતમાં ધારો કે સમગ્ર પ્રજા પણ માત્ર તેની પ્રત્યેના માનની ખાતર શામેલ થવાનો સંજોગ બળે, તો તો કદાચ પરિણામ ક્ષિતિજમાં દેખાય, જો કે તે કાચુ અને હગામી હોય. જેમ સપૂર્ણ ત્યાગ વૃત્તિ અનુભવેજ સંસારથી મુક્ત થઈ શકાય છે, તેમ અમુક પ્રજાને સદીઓ ભરની શિથિલતાને લીધે એક મ્હોટું દરદ-ગુમડુ, થયુ હોય તેને ‘પીટીસ’ રૂપ તાપ જરૂર પુરતો ન મળે અને કાચુ ડુટે કે કાપવામાં આવે તે’ પુનરપિ તેજ મત મતાંતરોનો ભય ઉત્પન્ન થવા પામે. એટલે પ્રજાનો મ્હોટો ભાગ અમુક મતનેા થતાં સુધી આગળ ‘ધપવા’નો ઉપદેશ આપનાર નેતાઓ ઉદય માર્ગમાં ભોંત બૂલે છે. દહો સ્થુલરૂપે હોય છે તેનું માખણ થતા પૂર્વે છાશરૂપ મનન થાય છેજ-થવું જોઇએ એમાં પાણી-નું મિશ્રણ થાય, વાંસ પણ ભળે, મતમતાંતરોની પેઠે અનેક દિશામાં તે બેચાય, તેવે વખતે માખણનો ઉતાવળીયો મ્હારો શ્રીકૃષ્ણ પ્રજા છાશને દહો સુદ્ધા પી જતો, તેવું ન થવું જોઇએ ।

એથી તો માખણ સતોષપૂર્વક ન આવવા દેવાથી યશોદા મૈયા નાખુશજ થતા હોવા જોઈએ

નરહરી—તો પછી પ્રભુ આવી સ્થિતિ કેમ ચાલુ રાખે છે ?

મહારાજ—આ બધી તમારી હિડાપોહ, પ્રભુને તો જાણે કેારે મૂકિનેજ થતી જોવામા આવે છે પ્રભુથી વ્યતિરિક્ત, તાત્કાળીક કૃપના લાલચુ ખનેલા, કૈંક અશે કાર્તિકના અભખરાવાલા, જીવનના દુઃકાપણુનો ખ્યાલ ભૂલી ગયેલા, કર્તવ્ય પરાયણતાને મર્યાદિત બનાવી રહેલા, હિતાવળીયા સસારીયાનીજ આ ધમાલ છે ! ધર્મજ્ઞાસુઓ પરોપકાર વૃત્તિ સપત્ર છતાં, તેમને માટે તો તટસ્થ રહી જોવાપણુજ રહે છે, બીજો રસ્તો નથી

નરહરી—શુ ત્યારે એ અમારી ધમાલમા આપના જવ પરોપકાર વૃત્તિ સપન્ન સાધુ પુરૂષોની સહાનુભૂતિ નથી ?

મહારાજ—નથી કેમ ? છે તેનીશ કરોડ મનુષ્યોના કલ્યાણના મત્ર જપમા સાધુઓ અલગ રહે તે તેમનુ સાધુપણુ કેમ કહેવાય ? પણ તેનુ વાસ્તવીક સ્વરૂપ જૂદુ છે, અમારા પરોપકારની કક્ષા લાખી છે હીંદને જમ તુ હાલ સ્વદેશ માની બેઠો છુ તેમ સમગ્ર બ્રહ્માડ એ અમારો દેશ તેમાના મનુષ્યોજ નહીં પરંતુ પ્રાણિ માત્ર એ અમારા ભાડુ એ સર્વનુ ભલુ ધરિછવામા હીંદનુ ભલુ આવીજ જાય સર્વ જનોને સુખી ધરિછતા આપણે સુખી થઈએજ થઈએ મોડા થઈએ પણ ચિરકાળસુખી થયા વગર ન રહીએ એક સદ્ વિચાર માત્રના સ્થુલ રૂપ હોય છે, અને સુક્ષ્મ વાતાવરણમા એના આન્દોલનો થાય છે દેહમા હોઈએ છીએ ત્યાં લગી દેશને પોતાનુ ઘર માની તેના પ્રયત્નોમા ભળવા સ્વાભાવિક વૃત્તિ થાય છે—પ્રભુની રચના એમ લાગે છે, પરંતુ દેહ છોડયા પછી એ માન્યતાની મર્યાદા અસાધારણ રીત્યે લખાય છે એક દેશાભિમાની પ્રજાને નેતા દેહ છોડે તે પછી તેના આત્માને બહુ આશ્ચર્યપૂર્વક જીવલોકમાથી બોલાવવાના પ્રયોગો થતા, તે જીવ પાછો પોતાને સ્થાને જવા અત્યાશ્ચર્ય કરતો જોવામાં આવે છે ! આ તહે નથી સાંભળ્યું ? ચિર સ્મરણીય પ્રો. ગોખલેના આત્માને પુનામાં કેટલાક ધર્મ જ્ઞાસુઓએ બોલાવવાનો અખતરો કર્યો સાંભળવામા છે. ને તેમણે પાછા જવા હિતાવળ કરેલી તે તહારા જાણુવામાં હશે. એનું કારણ એમ છે કે મૃત્યુ પછી ઉચ્ચકોટિના આત્માને

વિચારનું કર્તવ્યનું ક્ષેત્ર એટલું વિશાળ થતું હોવું જોઈએ કે, દેહ ધારણ કરતી વખતની સ્થિતિનું કર્તવ્ય તેની આગળ અણુ માત્ર લાગે છે અને યોગાભ્યાસીઓ સદેહે એ માન્યતામાં વિચરે છે, અથવા વિચરવાના અભ્યાસકે કહેવાઈએ એ પ્રદેશમાં દેશ નથી-દેહ તો અહીં જ ફેંકી દીધા એટલે જાતિ નથી-દેહને જ અંગે રહેલા ભૂખ તૃષ્ણા લાગણી વિચાર પણ ક્યાંથી હોય? સમય પણ એ પ્રદેશમાં ખરડની પેઠે ગળી જાય છે અચાજ સુદ્ધા ત્યાં ખીન જરૂરનો ભાસે છે-પદાર્થોના નામો પણ વાયુરૂપ ખની જાણે જતા રહે છે વિચારને પણ વિચારવાની જરૂર નથી રહેતી-ત્યાં તો મરણ નથી તેમ જીવન પણ જાણે નથી. આત્માની તે સ્વતંત્ર સ્થિતિ, હતી, છે, ને રહેશે જ એમાં મૃત્યુલોકનું ‘હુ પણુ’ ગળી ગયેલું હોય છે એ પ્રદેશમાં અલૌકિક ચિરસ્થાયિ મનથી અગમ્ય અસ્ખલિત આનંદ વહ્યા કરે છે, એ અલ્પજ્ઞમાં સ્નાન કરી રહેલા આત્માની વાસ્તવ સ્થિતિનું ખ્યાન કરવા જીવંત અને ભાષા અસમર્થ છે નિદ્રામાંથી ઉઠેલો દેહી, સ્વપ્ન તરફ ખંચ લા કરે તેમ, મૃત્યુ પછી આ વિશાળ પ્રદેશને નિહાળતો આત્મા કર્તવ્ય માટે મ્હોટું ક્ષેત્ર જીતે છે

નરહરી—ત્યારે અમારે ખધાએ એવા યોગી થઈ જવું ?

મહારાજ—ખધા ન થઈ શકે કહેવાનો હેતુ ખરોખર સમજ સર્વ જનોને સુખી ઈચ્છતા આપણુ સુખી રહીએ જ રહીએ એ મહામત્ર મનમાં ઠસાવીને ઠામ લેવું જોઈએ તહારાજ મનમાં રમી રહેલ કાર્યક્ષેત્રના દાખલાથી તું વધારે સમજી શકીશ સ્વ દેશીનો પ્રયાગ વધ્યો છે ને હજી વધ્યો જ જાય છે, જીવનભરના સેકડો વ્યક્તિઓના હવે વિરક્તના પ્રયત્નો થવા પામે તો પણ તે નહીં ખસે. સ્વદેશમાં ખનેલું કાપડ માત્ર નહીં પણ દરેક વસ્તુ હોદમાં ખનેલી વાપરવાની આદત, કરોડો મનુષ્યોના અતઃકરણમાં ઘર કરી રહી છે મતલબ કે વિદેશી વસ્તુઓ ઉપર ત્યાગ વૃત્તિ થયે જાય છે એવે સમયે વિદેશી વસ્ત્રોની હોળી કરતી વખતે પચમહાલનાં જગલોમાં ઘાસ કાપતી, ત્યાંના સકટના નિરિક્ષણાર્થે ગયેલા મુસાફરને જોઈ, ઘાસવડે પોતાના અંગ ઢાકનારી હીદી ખાળાઓને વિસારી ન મૂકવી જોઈએ જે કારણોને લઈને, જેને હીદિ કહેવાનો અધિકાર છે એવા અનેક મનુષ્યોના અતઃકરણમાં આઘાત થવા પામે તેવે પ્રસંગે

કુનેહથી હીર્ષદષ્ટિથી કામ લેવાવું જોઈએ કુદરત દ્વારા, પ્રભુ અનેક સ્થળે આપસ આપસમાં કલહ પ્રસંગો ઉપસ્થિત કરાવી આપણા કાન ઉઘાડે અને ત્યારેજ મુકરર કરાયલા કાર્યક્રમોમા આગળ વધતાં થોભીયે તે પહેલા પ્રભુની ભાષા વાચવા ટેવાવું જોઈએ.

નરહરી—ત્યારે અમારા કાર્યક્રમમા આપ યોગી લોકની દષ્ટિથી કેવા ફેરફાર કરવા જોઈએ ?

મહારાજ—લોકમત સપૂર્ણ કેળવાય ત્યારે અમુક પગલુ ભરાય તે પહેલાં પ્રજામત કેળવવા પાછળ સતત પ્રયત્નો ચાલુ રહેવા જોઈએ લોક મા તિલકે સરદાર ગૃહમા પોતાના દેહાંત પહેલા વીશ દીવસ અગાઉ એજ સુત્ર કહ્યું હતું કે—“ જન સમુહ પાછળ આવે છે એમ સમજી ત્યારેજ હું તો એક ડગલું આગળ ભરૂં ” મહાત્મા રાનાડેનું એજ વચન છે કે—જોછામા જોછી વિરક્તતા હોય ત્યાથીજ અમુક સુધારો શરૂ થઈ શકે નેતાનું નેતાપણુ એટલે તો ત્યારેજ મનાય કે જે લોકોના સુખને અર્થે અમુક ધ્યેય નિર્માણ કરેલું હોય, તેમને જોછામાં જોછી કનડગતથી તે પાર પડે. મોડું થાય તો કાળને કંઈ ઉમર નથી ભવિષ્યની પ્રજા આપણા પ્રયત્નોનું પરિણામ ભોગવે અને તેમ કરતા હાલના કેટલાક અનિષ્ટો અટકાવાય તો સતુષ્ટ રહેવું જોઈએ પ્રજામત કેળવાતા સુધી સપૂર્ણ નીતિ શિક્ષણ પ્રજાને મળે તેવા પ્રયત્નો થવા જોઈએ અને એ નીતિ શિક્ષણમા સ્ત્રી શિક્ષણ પુરૂષોને આપવાના શિક્ષણ જેટલુંજ ઉપયોગી નહીં પરંતુ વધારે ઉપયોગી ગણાવું જોઈએ હાલમા સોમાથી એક સ્ત્રી હાલ ભણેલી હશે તે સ્ત્રી કેળવણી ઉપરથી આ ચર્ચા શરૂ કરી છે અને તેમાં ધર્મલક્ષ્મી નિર્મળા-ભદ્રબાળા-અને સરયુ-એટલાં સ્ત્રી રત્નો ગણાવ્યા, પણ તેવાની સખ્યા ત્યાજ અટકે છે.

નરહરી—પ્રભો ! આ જગતમાં ભોયરામા ખેંઠે ખેંઠે આપ જગતનું પણ નીરિક્ષણ શી રીતે કરતા હશે ?

મહારાજ—અમે લોકો અમારો આ વેપ સહજ ખદલીને તમારા શહેરોમા તમારી જાહેર લાઇબ્રેરીઓમાં કવચિત ભાષા-શ્રોત્રમા હાજર હોઈએ છીએ. જન સ્વભાવને પરિચય જગત ઉપર પરોપકાર કરવામા ઉપયોગી થઈ પડે છે. નિમળા-ભદ્ર-બાળા અને સરયુના નામ તહે ગણાવ્યા પરંતુ એ ત્રણેના સ્વ-ભાવમા-કાર્યક્રમની દિશાઓની સિન્નતા સુધા, સ્ત્રી કેળવણી

દેશમાં કેટલા વેગે વધે છે; એ જોવા માટે, અમે પ્રસંગે જાણવા પામીએ છીએ એ ત્રણમાથી નિર્મળા મહેન્દ્રપ્રસાદના પુત્ર રત્ન લક્ષ્મીપ્રસાદને પરણી છે એ પણ અમે અહીં રહ્યા છતાં જાણીએ છીએ મનહર અને ભદ્રબાલાના લગ્નની યોજના ત્હારી સમક્ષ થઈ સરયુદેવી અદ્ભુત પરાક્રમવાળી છે અને બ્રહ્મચારિણી રહેવાની ઇચ્છા રાખી પરોપકારમાં જીવન ગાળી રહી છે એ અમે જાણીએ છીએ એના જેવી સુશિક્ષિત સ્ત્રી તને કદાચ પ્રાપ્ત થાય.

નરહરી—સરયુદેવીની કીંકરીનો કીંકર થવાનું મ્હારા જેવા અનાથના પ્રારબ્ધમાં કયાથી હોય ?

મહારાજ—અને જો તે હોય તો હું ઠહું છું કે સસારમાં પરચ થઈ તે પછી આવા સરખા આશ્રમનું સેવન કરવાથી ત્હારા અનેક જન્મના અનિષ્ટો શમી જશે ને જગત ઉપર અનેક ઉપકારો તું કરીશ એ મ્હારો આશિર્વાદ છે. હવે બહુ મોડું થયું છે હું ધારૂ છું કે—વિશ્રાન્તિ લઈએ પણ મ્હારે ત્હારા જેવા સુશિક્ષિત યુવકના સદ્વર્તનથી સંતુષ્ટ થયાના ચિન્હ તરિકે કંઈક આપવું જોઈએ.

મહારાજે કંઈક સજા કરી એટલે તેમના જેટલી ઉમ્મગવાળા એક વૃદ્ધ તપસ્વી જે ભોયરામાં સમાધિમાં જોવામાં આવ્યા હતા તે ઉપર આવ્યા.

મહારાજ—લે ! આ મ્હારા એક સ્નેહી યોગી બધુને ભેટ ! પૂર્વાશ્રમમાં તે ત્હારા પિતાના કાકા હતા જેમની પાસેથી તું અહીં આવવા પામ્યો છે હવે તું પોતાને ‘અનાથ’ તરિકે ન જોળખાવે એવી મ્હારી આજ્ઞા છે

હું તો સ્તબ્ધ થયો ! મ્હારા પિતાના કાકાને સહર્ષ ભેટયો ! તેમની યોગ ક્રિયાઓને લીધે જર્જરીભૂત થયેલ નસોને શ્રમ પડશે, એમ લાગ્યું ત્યારેજ હું વિખુટો પડ્યો ! એમણે મ્હાગ શીરે હાથ ફેરવ્યો, પુનરપિ ફેરવતા તે બોલ્યા

‘જગતમાં તને સગાની જરૂર પડવાના પ્રસંગો આવે ત્યારે મ્હને ખબર મળ્યે હું અવશ્ય તું હંધશ ત્યાં આવીશ’ એમ કહી જાણે પાછા ભોયરામાં અદૃશ્ય થઈ ગયા

મહારાજ—વારૂ હવે, નરહરિ, આ ચર્ચાએ સહજ ગરમ પણ પવિત્ર બનાવેલ મ્હારા મસ્તિકની એવી સ્થિતિમાં, આપણે માતૃભૂમિને વદન કરી વિશ્રાન્તિ લઈએ લાવ, પેલો મારો એકતારો !

“ વદેમાતરમ ”

મહાત્માએ ઉભા થઈ, હનુમાન આગળ જઈ, હાથમા ઝેક-
તારો લેઈ ઉપરના પદની પ્રથમ સીટી રાગ સાથે ગાવા માંડી
કે તુર્તજ, ભોંયમાથી પ્રકટ થાય તેમ શિબ્યગણ આવી હારમા
૧૨ ઉભો રહ્યો અને બધાએ દિવસના શુભ કાર્યની સમાપ્તિ સુચક,
અને લઘુ નિદ્રાને આગ્રહાહન કરનારૂં ગીત માથે ઉભા રહી ગાવા
માડયુ. —

“ વદેમાતરમ્ સુજલામ, સુફલામ,
મલયજ શીતલામ્ શશ્ય શામલામ્ માતરમ્,
શુભ જયોત્સ્ના, પુલકિત યામિનીમ્,
કુંભ કુંસુમિત, દ્રુમદલ શોભિનીમ્,
સુહાસિનીમ્ સુમધુર ભાષિણીમ્
સુખદામ, બલદામ, માતરમ્
ત્રિંપત્ કોટિ કઠ કલકલ નિનાદ કરાલે
પષ્ટિ કોટિ ભૂજૈ ધૃતસર કરાલે,
કેવલે માતુ અબલે.....
બહુ બલ ધારિણીમ્... ..નમામિ તારિણીમ્
રિપુદલધારિણીમમાતરમ્ ”

મહારાજ—બસ ! હવે વળી ‘આઠીનું’ બીજા પ્રસંગે. હવે
તમે સ્વસ્થ નિદ્રા લો ! જેથી સ્વાસ્થ્ય જળવાઈ સુકર્મો માટે
પ્રાત કાળમા પુનરપિ પ્રયત્નવાન બનો !

શેઠ આ બધુ ઉભો ઉભો બેઘજ રહ્યો હતો તેનાથી જો-
દ્યા વગર રહેવાયુ નહીં કે-ગેઠાણીના જેવી અજબ નિડકા
નહીં પણ સ્વસ્થ નિડરા ”

પ્રકરણ ૨૦ મું.

“ પાંડુશેરીની પહારીયણ. ”

પ્રાત કાળ થયો ! પ્રજાનાં ગીતો ગાતાં હોય તેમ પક્ષીઓ
ના મધુર કુંજનથી અને મહારાજે બેસા ઉઠી ગાવા માડેલાં પ્ર-
ભાતનાં ભજનોના મધુર અવાજથી આશ્રમની ભૂમિની આસ-
પાસનું વાતાવરણ ગંભીર પવિત્રતા ધારણ કરી રહ્યું હતું
પરિશ્રમને લીધે રાત્રિ ભર મીઠી ઉંઘ પૂર્ણ રીતે લીધેલી હોવા-

થી મુસાફરોમાંથી રસાઇ કરનાર પ્રાણીઓ ડોશી સાથી જોલી
જીદી ખજા હાકનાર છાકગને ઉઠાડી સ્વસ્થ કર્યો અને જુને
પૂરાને રથ કહો. ડે મકો કહો તે ભીજ્યલો હોવાથી તેને
સાફરુક કમળી અદર ખજાનુ નાખ્યુ ઓરડીમાંથી છોકરને
ઉચ્છી અદર સુવાડી દીધા. એટલામાં શેઠ ઉઠ્યો.

“અડે ખડામળી! શેઠાની ટો જન લઇ આવતા ઉઘમાં
ને ઉઘમાં ચાલતા કયા હટા ટેમ રાટડે પન વાધા ટરફ ચાલી
નીકળ્યા હટા.”

“હે! હે! ગજબ થયો! પછી શી રીતે પાછા આ
વ્યા!” ડોશી બોલી

“એ ટો મહારાજની અગળ કીડપાદીજ ટો! બે ચાગ
માણસો ડોડાવી મેલ્યા વાધામાં પડ ન આવ્યુ હટ ટો ટો પટો
મોડો લાગટ! વાકુ હવે તમ ચાલવાની ટૈયાડી કરો.

શેઠાણી ઉઠીને સજ થઈ બેઠા હતા તે આવીને માફમાં
ખંઠા એટલે સેકડો ઉંઘના ચુ ચુ થતા અવાજ પેઠે કરતો
માફે ચાલવા માલ્યો! ડોશી પાછળ પાછળ ચાલવા માડી.

આ વખતે નરહરિ, જોલો ઉઠી, મહારાજની આજ્ઞા લઇ
તેના વડિલ કાકાને પણ અનેક પ્રણામ કરી આવી, સાથેના
લોટામાં ગરમ કરેલું દુધ તૈયાર રાખી, માકો ઉપડવાની વાટ
બોતો બેઠો એકાદ માઇલ સુધી મનહર તેની સાથેજ આવવાનો
હતો—પછી તેને પણ રસ્તે જવાનું હતું. રસ્તા જૂદા પડ્યા ત્યાં
મનહરે નરહરીનો ઉપકાર માન્યો. તેના આવાગમનેજ એને
સ સારમાં દિશા સુઝાડી હતી નરહરીએ પોતાનો ચિતાબાર
એને જણાવ્યો ન હતો. પુનઃપિ અનેક મળવાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત
થશે એવી ઉભય દરજા કરતા છૂટા પડ્યા.

રાત્રિનું પૂર ઉઠી જવાનું માફે પશ્ચિમ બાજુએ વાધામાં
સહી સલામત ઉતરી અગળ ચાલ્યો હતો નરહરી માફને ખો-
લી વળતાજ તેણે શેઠને કહ્યું કે “હુ સ્વયં સેવક છુ એ મહે
આપને વાત નથી કરી રસ્તે જતા પણ કોઈ મુસાફરને મદદ
કરવાનો અમારો ધર્મ છે મહારી સાથે આ ગરમ દુધ છે.
મહારાજની પ્રસાદિ છે આ ખરચાને આપની ઈચ્છા હોય તો
તે હુ આપુ.”

“અડે ટમાકુ લવુ હાય! મહારાજની પડસાડી છોટો બે
છોકડીએને આપવા ડો આપવા ડો.”

શેઠાણીએ માફમા ખેંઠે ખેંઠે આ ઉપરથી શેઠને એવી એક કપડાંમા પગ ગયા. ગુત લાત મારી કે તથી ગઈ પડતા પડતા રહી ગયા. પણ વધારે વીધિની વાટ ન જોતા નગરુગિએ ખેંઠે ખચ્ચાને એક પછી એક ઉપાડી લીધા, અને છોકરા પણ લોહચુખક તરફ સોય આકર્ષાય તેમ તેના હાથ લાખા ચર્તાજી તેની પાસે આવ્યા! માફ આલવા માડયો બ્રાહ્મણી અને નોકર પાછળ હતા તમની સાથ ગઈ નરહરિએ ખેંઠે છોકરાને દુધ પાયુ ‘મ્હોટી છોડી’એ જગલ જવા ઇચ્છા ખતાવી એટલે નજીકના કુવામાથી પાણી કહાડી લાવવા બ્રાહ્મણી અને નોકરને નરહરિએ મોકલ્યા. એટલે નરહરિએ હૃદય ખુલ્લુ કરવા માડયુ.

“કુંજવિહારીભાઈ! હવે ખોલો આ કપડા તમને કોણું પહેરાવે?”

“માટાભાઈ! આ કપડા-પેલાવા છે દાગીના પેટીમા મૂકા છે-માલતા નથી હા-હવે ખાપાચ પાસે ચાલો.”

‘ચુપ’ હવે અહી ખોલવાનુ નથી હો.”

ડોશીમા પાણી લઇને આવો અને પાછા છોકરાને માફમા ખેસાર્યા અને ડોશી સાથ નગરુગિએ વાતો ચલાવી —

“અહો ડોશીમા! તમે તો રાતે ઉઘી ગયા હતા, શેઠાણીને કંઈ સ્વપ્ન આવવાથી આ ખાણુ ચાલી નીકળેલ તેથી અમે ખધા—”

“ભાઈ!” ડોશી ખોલી “દુખી માણસને એવી મ્હારા જીવીજ ઉંઘ હજો! ઉંઘમા દુખ અડધુ ભૂલી જવાય છે.”

નગરુગિ—માણ! શેઠને ગમેઈ કરી આપી, નિરાતે ઇશ્વર સ્મરણ કરવાનુ તેમા તમને કોઈ દુખી હશે એમ જાણે ખરૂ?

ડોશી—અરે વાઈ! મ્હારા જેવું જગતમા ખીણુ કોણુ વધારે દુખી હશે? ખહુ દુખ વેડીને એક દીકરાને ખી. એ. ની પરિક્ષામા પાસ થતા સુધી લણાવ્યો અને પછી—

નરહરિ—અરેરે! તે મરી ગયો?

ડોશી—મરી ગયો હત તો કંઈ જીવોજ રસ્તો નીકળત પ્રારબ્ધમા ન હતો એમ માની દિકાસો મેળવત—”

“ત્યારે શુ થયુ?”

“અરે! જે થયુ છે તે મ્હારૂં મન જાણે છે.” કહી ડોશીએ દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

“ કહેવાય એવું ન હોય તો કઈ હરકત નથી, અને કહી શકો તેમ હોય તો તેનો કંઈક રસ્તો નીકળશે ”

“ રસ્તો શું નીકળે તેમ છે ? સાલજો, એ છોકરો મેટ્રીકની પરિક્ષામાં પાસ થયો ત્યાં સુધી એની બુદ્ધિ ઠીક હતી પછીથી એક પડોશીના ઉદ્ધત છોકરાની તેને સોખત લાગી તેની સાથે તે એક એવી ટોળીમાં ભળ્યો કે હું ઘરમાં દાકારજીની સેવા રાખુ છું અને છોકરો ખ્હારથી કલ્પનમાં જઈને આવે કે બુટ પહેરેલા હોય ને ચોકડી ઉપર ચઢે ! મ્હને તેથી કમકમી છૂટે ! એટલે કહેશે કે ડોશી તું ગાંડી થઈ છે એની ઉદ્ધતાઈ ખ્હાર ન પડે અને એને અમારા કુટુંબની આખરના પ્રમાણમાં કોઈ સારા ઘરની કન્યા મળે તે માટે હું ગુપચુપ એનું વર્તન સહન કરતી એવામાં એક પ્રતિષ્ઠિત અને શ્રીમત કુટુંબમાંથી તેને માટે કન્યાનું માણુ આવ્યું મ્હે તે સ્વીકાર્યું અને આલ્સો કરવાનો દિવસ મુકરર કર્યો ! પણ ભાઈ, ગરીબનું નરસીબ ગરીબ હોય છે જે દીવસે આલ્સો કરવાનું મુહુર્ત ઠરાવ્યું હતું તેને આગલે દીવસે ભાઈ કોઈ જુગારીઓની ટોળીમાં ખેઠેલા કન્યાના બાપના બેવામાં આવ્યા ! અને આલ્સાની વાત પડતી મુકવામાં આવી.

એ પછી છોકરાનો મિત્રજ હાથથી ગયો અને થોડા દીવસે એ પુના નાશિક તરફ આલ્સો ગયો ત્યાંથી આ કાગળ છે તે જુઓ ” એમ કહી ડોશીએ કમખામાંથી એક કાગળ કહાડી નરહરિના હાથમાં મુક્યો નરહરિએ તેમાં નીચે મુજબ લખેલું જોયું —

“ માતૃશ્રી બેગ લીં “ હિંદુસ્થાનમાં અવલાકન માટે ‘ નીકળેલો તમારો પુત્ર ઉદ્ધતલાલ ખી એ

“ જને ખારાખડી પણ પૂરી આવડતી નથી એવી માતાને ‘ મ્હારા જવાએ શું લખવું તેનો મને પ્રશ્ન થાય છે. પણ ‘ કદાચ મ્હારી કારણસરની ગેરહાજરીને લીધે તમે મને મરી ‘ ગયો સમજી તમારા જરી પુરાના સ્વભાવ પ્રમાણે આપઘાત ‘ કરવા તત્પર ન થાઓ તેથીજ આ કાગળ લખવો પડે છે.

“ આજ કાલ કરતા મ્હારી ઉંમર તેવીસ વર્ષની થઈ છે. ‘ અંબાશંકર શાસ્ત્રીને ત્યાંથી વેવીશાળ લાગી પડ્યું તે એક ‘ રીતે નિરાત થઈ છું નહીં તો એક અણુપડ સાથે બેડાવું

“પડત! એમ સમજજે! હું હવે તમને મહારા વેવીશાળની
 “ઉપાધિમાથી સુકત કરે છું હવે તો બધી હોંદુ જાતિના મહા
 “સાગરમાથી કન્યા રત્ન શોધી લેવાનો વધાવી લેવા જવે
 “જમાનો આવે છે માટે ગભરાશો નહીં કન્યાઓ શોધવાનું
 “ક્ષેત્ર વધ્યું તેથી ગમે તે જાતિમાથી સુઘડ, સુશિક્ષિત કન્યા
 “મેળવી શકીશ ગમે તે જાતિ, એટલે આરે વર્ણમાથી ગમે તે
 “જાતિની કન્યા લેવાની હવે છૂટ થાય છે કદાચ ઢેડ જાતિની
 “હોય, પણ લાયક વર માટે લાયક કન્યા મળી આવે તો
 “જાતિનો વિકાસ થતા-વર્ણાશ્રમ ધર્મ નષ્ટ થતાં-હવે તેની કન્યા
 “એક બ્રાહ્મણ પરણે તો તે લગ્ન કાયદેસરના ગણાશે શો હર્ષ?
 “શો ઉત્કર્ષ? દેશોદય હવે કયા દુર છે? રાજકીય હકો આપ-
 “નારા પણ હવે કેટલા હર્ષલેલા થશે? સ્વરાજ્ય અને હાલની
 “આપણી અધમ સ્થિતિ વચ્ચે માત્ર આટલોજ અતરાય હતો
 “તે દુર થતા, હોંદની દુખી સ્થિતિ એકદમ ફરી જવાની! એ
 “વિચાર તરગમાથી હું ઘણો હપલેલો બની જાઉં છું, ખસ,
 “હવે આ કાગલ પુરો કરે છું. માતૃશ્રી, હવે હું આ નવી
 “રચાતી દુનીયાના નિયમાનુસાર મહારા લગ્નની તજવીજમા છું
 “એક ઉત્તમ કન્યાની પસંદગી પણ થઈ છે. લગ્ન અહીંજ-હું
 “જયા છું ત્યાજ થશે તમારે કોઈને આવવાની જરૂર હું જોતો
 “નથી અહીં એક આપણું સગું કુટુંબ છે તે મદદ કરશે તો
 “સ્વીકારીશ નહીં તો કોઈની જરૂર નથી આવા આત્મભ્રેગ
 “વગર સસાર સુધારો થતો નથી એમ રેવરન્ડ બટનવર્થે કહેલું
 “તે ખરાખર નીવડ્યું! તમે મને જવાબ લખવાની ઉપાધિમા
 “પડશે નહિ માત્ર પહ્લાના દાગીના આપણે કરાવી રાખ્યા છે
 “તે નાસિકના પોસ્ટ માસ્ટરની મારફતે મને દસેક દીવસમા
 “મળે તેમ કરજે, નહિ તો મારે તે લેવા ખાસ માણસ મોકલવું
 “પડશે હાલ તો હું એ બાબતે આવવા ધારતો નથી દા પોતે.”

કાગળ વાચી નરહરિને ડોશીની સ્થિતિ ઉપર બહુ દયા
 આવી તેણે પૂછ્યું—

“ત્યારે તમે પહ્લાના દાગીના તમારા છોકરાને મોકલાવ-
 વશો કે નહિ?”

ડોશી—તમે એમ કરવાની સલાહ આપો છો? એને એક
 મહે દળણા દળીને પણ કેળવણી આપી છે તે રળી ખાસે મજૂ

મહારી વૃદ્ધાવસ્થા શી રીતે જશે ? એટલે દાગીના એક શેઠની પેઢીમા અનામત મૂકયા છે અને હું આ બિચારા ભોળા ગાંડા જેવા શેઠને રસોઇ કરી આપી ગૂજરાન કરૂ છું

ઉપર મુજબ તેમની વાત ચાલતી હતી તેવામા આજળ ચાલતો મોકે, રાતના વરસાદથી ભીજાયેલા હોવાથી તેનું એક પેડું ભાગી ગયું ! અહીંથી સ્ટેશન હવે અડધા માઇલ રહ્યું હતું અને આ અકસ્માત એક ગામડાના પાદરે આવેલા પટેલના ઘર નજીક થયો હતો. નરહરિએ એકદમ, પ્રહલાદને તારવા દોડેલા ભગવાનની પેઠે દોટ ઠહાડી બે છોકરાને ઉચકી લીધા. શેઠાણી બળવીને નીચે ઉતરી પડયા. મોકે પટેલને ઘેર મૂકયો સર-સામાન બળદ હાકનાર છોકરાને અને બ્રાહ્મણીને ઉચકેવા પડ્યો. માત્ર સોપારીના ભૂકાનો ખરીતો શેઠે લીધો. અને શીલીકની ન્હાની પેટી શેઠાણીએ સાથે લઇ લીધી બે છોકરાંને બેઠે ખભા ઉપર બેસારી, ગુરૂ દત્તાત્રય સંમ્મા લાગતો નરહરિ ઉતાવળો સ્ટેશન ભણી ચાલ્યો. અને તેની પાછળ શેઠ શેઠાણી બ્રાહ્મણી, બળદ હાકનાર છોકરા સૌ આશરે પા કલાક ગાડીના વખત પહેલા આવી પહોચ્યા. અહીં જ કશન સ્ટેશન હોવાથી લગભગ આખો દીવસ અને વિશેષ કરીને ગાડીના વખતે એક પ્રકારના મેળા જેવું રહેતું શેઠ અને શેઠાણી ટીકીટ ખરીદવાના કામમા ગુથાયલા હતા તેવામા નરહરિની દોડાદોડ જુદાજ પ્રકારની જોવામા આવી તેણે તાર ઓફીસમા જઇ બે જગોએ તાર કરાવ્યા સ્ટેશન ઉપર ફરતા એક પારસી ગૃહસ્થને મળ્યો ને તેની સાથે બે ત્રણ મીનીટ વાત કરી એક ઓળખીતા પાસે ટીકીટ મગાવી લીધી અને ગાડી આવી પહોચી એટલે એક ખાનુ ખાલી જેવું જોયું તેમા શેઠ શેઠાણી બ્રાહ્મણી બે છોકરા અને ગાડી હાકનાર છોકરાને બેસારી પોતે બેસી ગયો. એવામા એક પારસી સ્ત્રીપુરુષ તેમા આવી બેઠા તેમની પાસે બીજા વર્ગની ટીકીટ હતી છતા ત્રીજા વર્ગમા આવીને બેસવાનું કારણ શેઠ પૂછ્યું તેના જવાબમા પારસી ગૃહસ્થે ખુલાસો કર્યો કે બીજા વર્ગમા બે સોલજરો દારૂ પીને બેઠેલા હોવાથી તેને અહીં આવવાની જરૂર પડી છે ડોશી સંકેતોએ બાઇ પાસે જઇ બેઠી એટલામા બે ગૃહસ્થો “સાહેબ બે માણસની જોગવાઇ કરશો ?” કહી અદર દાખલ થયા એ રીતે અગીયાર માણસ બેઠા પછી

ગાડી ઉપડવાને એકાદ મીનિટ ખાકી હશે તેવામા એક સફેદ સાડીમાં સજ થયેલી, રંગે કસોટીના પથર જેવી પણ ચળકતી આમડીની, માથાના વાળમા છેલ્લામા છેલ્લી ઢળના ગુચ્છા પાડી તેમાં “મલયાગરિ” હેરઆધલના ટોધલેટની ભલક પ્રસારતી એક સોળ સત્ત વર્ષની સ્ત્રી હાથમા એક ચામડાની ખેંગ સાથે આ ખાનામા દાખલ થવા આવી, તેને કહેવામા આવ્યું કે હવે અહી ખીલકુલ જગો નથી એટલે એ કહે કે “હુ દૂરથી આવુ છુ અને જગા નહીં હોય તો ઉભી રહીશ ” એટલે પેસેન્જરોની મુશીબતો તરફ નિર્દોષ હાસ્યથી એતા પારસી શ્રુહસ્થે ખારણુ ઉઘાડી, બ્રાહ્મણી ડોશી પાસે થોડીક જગો કરી અપાવી

“તમે દૂરથી એટલે ક્યાથી આવો છો ?” પારસી શ્રુહસ્થે પૂછ્યું

“ શેઠ, પાંડુશેરીથી ” એ ખાધએ કહ્યું.

“ નેટીવ ક્રીસ્ટીયન જેવી લાગેચ, ” પારસી ખાનુએ પારસી શ્રુહસ્થના કાનમાં કહ્યું

“ નહિરે, ઠોધ ખીજીજ જાત છે ” પારસીએ તેના પ્રત્યુત્તર આપ્યો

ડોશી—સાઠડીશેરી તો સાલળી છે પણ પાંડુશેરી તો આજ સાલળીએ છીએ.

પારસી—પાંડુશેરી નહીં હોય, પણ પોન્ડીચેરી ને ફ્રેન્ચ લોકોનુ છે—”

“ હા તેજ તેજ ! ” એ ખાધ બોલી ઉઠી

“ ત્યારે તમે ગુજરાતી ભાષા શી રીતે બોલી શકો છો ? ”

પારસી ખાનુએ પૂછ્યું

“ મૂળ તો હમે હુરત પાછે રાદેર તરફના ” એ ખાધ બોલી

પારસી—ને જાતે કેણુ છો ?

ખાધ—જાતે ? જાતે ? જાતે વળી હિંદુ ખીનુ કેણુ ?

પારસી—હીંદુ તો ખરા પણ હિંદુમા કંઈ ન્યાતના ?

ખાધ—નાતો હજુ કયા સુધી રહે છે ? (રહેશે ?) નાત ખાત હવે જવા દો !

પારસી ખાધ—તો પણ કહેતા તમને કાંઈ હરકત છે ?

ખાધ—ના હરકત તો કાંઈ નથી પણ હવે ખધી નાતો એક થઈ ગઈ છે એટલે છુ છે ? અમે મુળ તો “ પ્હારીયા ” જમજ્યા કે ની ?

પારસી—ખહારીઆ એટલે ઢેડજ તો ?

ભાઇ—હા, હા, પણ તેમા છુ છે ?

બ્રાહ્મણી—અરે ત્હાર સત્યાનાશ જયરે, મોઇ બોલતી કેમ નથી ? આઘી ખેસ, અભડાવી માર્યા ?

પારસી જોડુ ખડખડ હમી પડયુ

તે બાઇ પેરેન્જર બોલી—ત્હારા જેવી ડોછીઆએજ હી દુ-
છતાનનુ છત્યાનાશ વાદયુ છે

ડોશી—અને તુ બધી દુનીયામા દુ ખનો અમી હોલવવા કયાથી જન્મી છુ ? રાડ ? આ બધુ ભાતુ અભડાવ્યુ ? આ શેઠ-આ છોકરા-શેઠાણીને હવે અપવાસ પડશે.

પારસી—ડોસીમા ! તમે શાંતિ રાખો !

ડોશી—હા, ભાઇ, ખરી વાત છે મ્હારે ને એને કયા જન્મારનો પ્રસંગ પડેલો છે ? ગાડીની સોખત ! આવતા જતાનો મેળો ! એટલે એ વાતજ છુ કેરે મૂઠીશ વાર ભાઇ તમાર નામ શું ?

પારસી—સાવકસા-

ડોશી—શ્રાવક છો ? તે જ્વેતાખર કે દીગખર ? ! ને આ બાઇનુ શું નામ ? ? તમારામા નારગી અને એવા એવા નામ હોય છે તે ખરી વાત ?

પારસી—ડોશીમા, અમે તો પારસી છીએ, પારસી

ડોશી—ઠી-ઇ-ક, તેમાજ આ બાઇએ જનોઇની પેઠે સાડી રાખી દીધી છે મ્હને વ્હેમ તો પડયો હતો પણ ભાઇ તમે પારસીની ટોપી પહેરી નથી ને હોંદુ જેવા દેખાઓ છો એટલે મ્હા રાથી એમ પૂછાયુ તમને ખોટુ તો નથી લાગ્યુ ને ?

પારસી—ના, રે ના, કંઈજ નહી

ડોશી—તમે ધધા શું કરો છો ?

સાવકસા—ડોશીમા, હુ નોકરી કરુ અને આ શીરીન-બાઇ માગ ધનીયાની છે તે ખાનગી દવાખાનુ ચલાવે છે અમારામા તમારી પેઠે ખૈરા સુસ્ત ખેંસી રહેવાને ધધા કરતા નથી પણ પુરુષને પોતાથી બનતી મદદ કરે છે

શીરીન—“ તમને ડોસીમાના બોલવાથી મહજ ખોટુ લાગ્યુ હસે નહીં વાર ? ”

“ ખોટુ છાનુ ? અમને કેળવાયલા સુધારકોને ખોટુ લાગે તો હોંદુ છતાનનુ લલુ થતા વાર લાગે-”

“ત્યારે તમે કેળવણી પણ લીધેલી લાગે છે-” શીરીને પૂછ્યું.

“કેમ નહીં ? લગભગ મેટરીક છુધી બની છું ! પછી-”

“પછી કેમ આગળ ન વધ્યા ?” શીરીને પૂછ્યું.

“પછી-પછી-પછીતો જાનો છોને ? “પ્રાપ્તિ” નો રાફડો ફાટી નીકળ્યો ! ! પછી છું કરે ?-”

“પછી લગનમાં જોરાવું પર્યું હશે !” શીરીને કહ્યું.

“ના, હજી હવે”

“આ બાબત કયા જાણે છે ?” શીરીને પૂછ્યું

મહારા ધની એક બાહોશ ગ્રેજ્યુએટ છે. હુધારક છે.

તેમની મા—

“એટલે તમારા સાસુજી, એમજ કહોને-” શીરીને વચમાં કહ્યું

“હા, હા જમજે તો તેમજ થયું પન તે જરી પુરાના વિચારના અછલી હટપકડું પ્રથમની ખામની જાતિનાં એટલે કદાચજ જમજી શકે વાર, તે કાઠિયાવાડમાં રહે છે. અમારે નોકરી મેળવવી, અગર ખીજે ધધા શરૂ કરતાં પહેલાં કંઈક થાપન જોઈએ તે છાંડું હું તેમની પાછે જાઉં છું”

“તેમની પાસે થાપણ હશે-”

“થાપણ બાપણતો છાની ? બધા હીદુછતાન દેછ જરીખ ત્યા આ લોકો પાછે થાપણ છાની હોય ? ! તોપણ મારા ધનીએ કેટલાકે દાગીના કરાવેલા છે તે-”

“તે લેવા જતાં હશે ખરોખર છે હું સમજી, તમારા સુધારાના હેતુએ તરફ અમારી દીલસોજી છે, પણ સુધારો આગળ વધારવાની તમારી ધમાલમાં તમારે સાસુને કફેડી સ્થિતિમાં ન મૂકવી જોઈએ તે તરફ ધ્યાન રાખજો હું તો આતો સહજ વાત કરું છું હોં, બોતું ન માનશે વાર, પણ જુના વિચારની સાસુ તે દાગીના તમને આપસે કેમ ? માફ કરજો, હો, મહને સહજ શંકા થઈ તેથી પૂછું છું”

એટલું કહેતામાતો તે બાઈએ પોતાની પાસેની બેગ ઉઘાડી તેમાંથી એક કાગળ કહાડી શીરીને બાઈના હાથમાં મૂક્યો

આ વખતે ગાડી ઉપડવા માટે મીસેસ્ટ્રી થઈ એટલે ડોશી બાતું નીચે નાખી દેવા ચડી હતી તે નીચેથી ઉપર ચડી ગઈ.

નરહરિ ગાડીમા ચાલતા પ્રકરણનું નૂકમ દષ્ટિથી અવલોકન કરતો હતો ડોશીને નેણે પોતાની સામે શેઠાણી પાસે બે છોકરા બેઠેલા હતા તેમના નજીક જગો કરી આપી, અને તેને ત્યાં બેસવા કહ્યું અને “હવેના મકામે બધાના કપડા મ્હારે ઘાંઘ નાખવા પડશે” એમ બબડતી ડોશી નીચે બેઠી

શીરીનખાઇને આપેલા કાગળ તેણીએ વાંચી તે કાગળ આપનાર ખાઇના સામે સહજ બેઠ, માત્ર દષ્ટિથીજ તેની સમિતિ માગી, પોતાના ધણીના હાથમા મુક્યો શાવકશા બે છોકરા સામે બેઠ રહ્યા હતા તેમણે તે કાગળ ઉપર ઉપરથી બેઠ લીધા, પછી નરહરિના હાથમા મુક્યો બહુ સુશોભિત કવરમા તે કાગળ હતો આ કાગળોની માધવારીનો જમાનો બેતા અદ્વૈતનો નોટ-પેપર પણ ચિત્તાકર્ષક જણાયો નરહરિ તે વાંચવા લાગ્યો—

“માતૃશ્રીબેગ—હી તમારો પુત્ર ઉદ્ધતલાલ બી. એ

“સબેગને લીધે મ્હારે આ તમને બીબે પત્ર લખવો પડે છે જેની મોધ સ્વીકારશો હીંદુઓમા કન્યા શોધવા માટેના “કુડાળા હદ ઉપરાત સકુચિત બની રહ્યા હતા તેમને પાસીકીક “મહાસાગર જેવડા મ્હોટા કરવા માટે મી પટેલને કેટી કેટી “ધન્યવાદ હોબે ! હુ તો શું પણ “પોસ્ટેરીટી” એટલે ભવિ “બ્યની પ્રબ્ધ પણ વર્ણાન્તર લગ્નની સરળતાને લીધ તેમને ધન્ય “વાદ આપવાની ! અસ્તુ ! તમારા જેવાની સાથે મ્હારે તે બાબત ‘માથાફેડ કરવાની નથી માત્ર જે સુધરેલા વિચારના છે જેઓ સમજે છે હીંદુ કેમના એકપણમા હીંદની વાસ્તવીક ઉન્નતિ “સમાયલી છે તેમની સાથેજ અમારી આ વિષય ઉપર વાતચીત ‘ચર્ચા શોભે છે, ડોશી શાસ્ત્રને વળગી રહેલા, જરી પુરાના વિ “ચારના હઠ પકડુ મનુષ્યોના સમુહને કેળવવાનો હવે વખત “રહ્યો નથી, માટે એકલા ખરા સુધારકોએજ આગળ કુચ કરવાની છે અસ્તુ !

“તમને આ કાગળ લખવાનો હેતુ જુદોજ છે ! પરંતુ “મ્હારા હૃદયમા સુધારાનો પવન સૌથી અગ્રસ્થાને હોવાથી અના યાસે મ્હારા દરેક પત્રોમાં એ બા મતનો ઇસારો થઈજ બધ છે, “એટલે હુ એમાં નિરૂપાય છુ એમ કહુ તો ચાલે ! અસ્તુ !”

પ્રથમ જે ગૃહસ્થ આપણે ત્યાં મ્હારા માટે ચાલેલાનું ક-

હવા આવેલા તેમની તરફના દરેક પ્રયાસોને હવે તિલાંજલિ આપશે ! નથી મહારે એ અશિક્ષિત અણુઘડ અજ્ઞાન બોધડ લોકોનાં તેવાંજ સતાનો જોડે મહારા સુભાગ્યને સાધવું ! હીંદનેા હૃદય પ્રવાહ જુદીજ દીશામા વહન કરી રહ્યો છે ! એટલે મહે તે તરફ માગ વિચારોને વાળ્યા છે ને સસારમા તે માગે પ્રયાણ પણ કરી ચુકેલો છું ! અને મીસ કનીગ્રીકા નામની એક સુશિક્ષિત કુમારિકા સાથે લગ્ન માટે નહીં કર્યું છે. અહીં એક સારી નોકરી માટેના પ્રયાસમાં છું ને સુભાગ્યે અને મહારા કેટલાક સુધારક સુરખીઓની કૃપાથી તે મેળવવા હું ફતેહમદ કદાચ “થઇશ” પરંતુ તે ફતેહ અને આ સ્થિતિની વચમા સુમારે ૩ “૫૦૦ ની પાચસેની આવશ્યકતા લાગે છે તેટલું ખર્ચ થતાં હું “સારી નોકરી મેળવી શકીશ એમ મહારા એક સન્મિત્રનું કથન “છે મહારા ભાગ્ય આ રીત્યે સુધારતા, તમે ગમે તેવા વિચારના હશે તથાપિ તમારા તરફ પણ હું કટકો તુકડો ફેંકતો “રહીશ. જો કે સમાન વિચારના મનુષ્યો પ્રત્યેજ અમારા મડળનાં “હૃદયો આકર્ષાય છે તો પણ હું તેમ કરીશ.”

“આ સાથે ભવિષ્યની મીમીસ ઉદ્ધતલાલને મોકલું છું “તેમને આપણે કરાવેલા દાગીના તમામ સોપવા તમારા જાણવામા હશેજ કે આપણી કુલ મીલકતનું સ્વામિત્વ કાયદેસર રીત્યે મહારા છે. મીસીસ ઉદ્ધતલાલને જ્યે સ્વરે પણ જોતવાનું “નથી એ ખાસ કરીને તમારે યાદ રાખવું જો કે એ અત્યજ “જાતિમાંથી આવે છે તથાપિ એનું અતકરણ એક ઉચ્ચ વ્રાણુ “કુમારિકા કરતા પણ શુદ્ધ છે જાતિ હવે જોવાની નથી, અતકરણ જોવાનું છે જમાનાનો જુસ્સો હવે એ દીશા તરફ “ચાલ્યો છે અને હું તેમા અપવાદ રૂપ હોજ તો મહારી કેળવણીજ લાજે !”

“મીસીસ ઉદ્ધતલાલને તુર્ત વિદાય કરવાં એમાં વિશ્વંત્ર “ન થવો જોઇએ કદાચ મહારા આ ધાર્મિક પગલાથી તમાગ “વિચારો ખદલાઇ સુધર્યા હોય તો પણ હાલ તમારે તેમની “સાથે આવવા જરૂર નથી એજ”

હવે તો માત્ર તમારો

વિદ્યાસુ

ઉદ્ધતલાલ બી એ

નરહરિએ કાગળ વાચી દીર્ઘ નિ શ્વાસ નાંખ્યો ! તેણે મી. સાવકસાને કહ્યું કે “ ઉદ્ધતલાલ તે બીજે કોઈ નહીં પણ આ ડોશીનો દીકરો છે, એ વાત મહે સ્ટેશન ઉપર આવતા ડોશી પાસેના એના કાગળ ઉપરથી બહુ છે ” શીરીન તે સાંભળી બહુ ચકિત થઈ ગઈ !

“ ત્યારે તો આ ડોશી અને આ મીસ કનીટીકા-અરે, હવેતો ભવિષ્યના મીસીસ ઉદ્ધતલાલ તે, સાચું વહુ થયા ! ! ! ” શીરીન બોલી ઉઠી

“ થયું હવે, તે વાત એટલેથીજ રહેવા દેવી પડશે-કારણ કે આપણે ઉતરવાના સ્ટેશનની ડીસ્ટન્ટ સીગ્નલ આવે છે. તમે જે કામે આ થઈ કલાસમા બેઠા છે તે હવે આટોપી લો ”

નરહરિએ પોતાના સામાનનું ચોટકું છોડી તેમાંથી બે ન્હાના ફોટોગ્રાફ કહાડી તેના ઉપર ગઈ રાતના વરસાદના છાટા મારજીન ઉપર પડેલા તે કહાડી નાખી રેલવે ટીકીટ જટલીજ સાચવણીથી તે પોતાના ખુદારના ગજવામા મૂક્યા શેઠાણીએ બહુ ડુંકે હવે આનંદા સ્ટેશને બેસવાની જગોની સરળતા થાય છે તેથી ઘુઘટામા મગ્ન થવા માડી મી સાવકસાને બુટ ઉપર પડતી પાટલુનની કીનારી સહજ હાથફમાલથી ઠીકઠાક ઠરવા જટલીજ તૈયારી કરવાની હતી, અને મીસીસ સાવકસાને માથા ઉપરથી સાડી, વાસ્તવીક રીતે ત્યાની ત્યા હોવા છતા, તે ખસી જવાની જોશોની કુદરતી ભ્રમણને આધીન થઈ તે સમારવા જટલું અને જડી જનોઈની પેઠે સાડીનો બેત્રણ વાર “મંથ” ફેરવવા જટલીજ તૈયારી કરવાની હતી-કારણકે બીજે કશે સામાન પાસે હતો નહીં એટલામા સ્નેહીઓનો સયોગ કરાવવાથી થતા પૂણ્યને લીધે વેગ પ્રાપ્ત કરનાર અને પ્રસંગે પ્રસંગે સ્નેહીઓને છૂટા પાડવાને લીધે થતા પાપને લીધે શ્યામરંગ અને તેવોજ કોયલાનો આહાર પ્રાપ્ત કરનાર અગ્નીરથે ગાડીને નરહરિએ જ્યાં ઉતરવા ધાર્યું હતું તે સ્ટેશનના કપાઈન્ડમાં લાવીને ઉભી કરી ! ગાડી જેવી ઉભી કે રેલવેના ડખાના નબરો ધ્યાન-પૂર્વક વાંચતા, એક હારમા ઉભેલા ત્રણ રેલવે પોલીસ સિપાઈની ટુકડીએ મી સાવકસાને સલામ કરી હુકમની વાટ જોતા ઉભા. નરહરી સૌથી પ્રથમ ઉતરી પડ્યો તે પછી મી. સાવકસાએ શીરીનબાઈને ઉતરવામા મદદ કરી ઉતાર્યા પછી પોતે ઉતર્યો.

એક યુરોપીયન ઓફીસરે આવી મી સાવકસા સાથે કંઈક વાત કરી નરહરિને જોડેજ ઉભો હતો તેણે તુર્તજ પોતાના ગળવામા તૈયાર રાખેલા બે ફ્રાટોગ્રાફ રખુ કર્યા તે ફ્રાટોગ્રાફો બેધ, શેઠાણી જોડે બેઠેલા બે બાળકોના ચહેરા સરખાવતા તે ઓફીસરે શેઠને શેઠાણીને અને બે બાળકોને એકદમ નીચે ઉતારી પાડવા હુકમ આપ્યો અને હાજર રહેલા સિપાઇઓએ તે તુર્તજ અમલમાં મૂક્યો. ડખામા બેઠેલા પેસેન્જરોની અજાયબીને પાર રહ્યો નહીં ડોશી પણ ઉતરવા જતી હતી, પણ તુર્તજ સાવકસાએ “તેની કંઈ જરૂર નથી” એમ કહી તેને ખેસારેલી રાખી ગાડીનું બારણું બંધ કર્યું સૌથી વધારે શેઠ અજાયબ થયો ને બોલ્યો કે-“હું સમજતો નહીં કે આ શા માટે હાય છે?!” એમ કહેતા સિપાઇઓના હુકમને તાબે થવું પડ્યું! સાવકસાએ તેને કહ્યું કે-“શેઠ, તમારે નાહક ગભરાવાનું કારણ નથી હાલતો આ વોરન્ટના આધારે તમને બેઠેને પકડવાનો અમને હુકમ મળેલો છે. અને આ બે છોકરા જે કોઈ રીતે આ શેઠાણીના સંબંધી જણાતા નથી તેમને નરહરિને મોપવા આ સાહેબ હુકમ કરે છે.”

“અને ખડામણી?!” શેઠ બોલ્યો.

“તે ભલે એને જમે ત્યાં જાય. તેને આ કામના ગુંહા ઇતકૃત્ય જોડે કંઈ સંબંધ હાલ જણાતો નથી” એમ કહી સાવકસાએ શેઠનો સામાન સિપાઇઓ પાસે ઉત્થકાવ્યો.

“ટમે તો કહેતા હતા ને કે આ છોકડા તમારા કાકાની ડીકડીઓ છે!” શેઠે શેઠાણીને કહ્યું તેના જવાબમા શેઠાણીએ શેઠના કાનમા કંઈક ધીમેથી કહ્યું એટલે શેઠ ચુપ રહ્યો અગ્રેજ ઓફીસરે આ બધા દેખાવની નોંધ પોતાની ડાયરીમા આબેહુથ લીધી. દયાળુ અત કરણની ડોશી ગાડીમા બેઠે બેઠે શેઠની આ દશા જોઈ આંક ઢ કરવા લાગી નરહરિએ તેના મનનું થોડા શુભ્દોમા સમાધાન કર્યું સિપાઇઓએ શેઠ શેઠાણીને તેમના સામાન સાથે હવાલામા લઈ સ્ટેશનના ‘શેડ’ તરફ જવા માડ્યું અને ‘પોન્ડશેરીની પહારીયણુ’ મીસ કનીઈંગ્સ અથવા મીસીસ ઉદ્દત-લાલ અને એની સાસુ બનેલી ખડામણીની નહીં બેચેલી નહીં સાંભળેલી અજાયબી વચ્ચે ગાડી ઉપડી. ડોશીએ તો એમજ માની લીધું કે આ કંઈક સ્વપ્નજ ચાલે છે!

પ્રકરણ ૨૧ મું.

“ પાગલ મવાલી ” ઉપર ફારગતી પત્ર.

શેઠ ગોપાળદાસ અને તેમના નવા શેઠાણીને રેલવે સ્ટેશન ઉપર, છોકરા પકડી જવાના આરોપ બદલ, પકડવામા આવ્યાં, તે વખતે મી સાવકસાના ઉપરી અગ્રેજ અમલદારે, છબીઓ ઉપરથી મ્હો તપાસી અને ખીજી કેટલીક તજવીજ કરી, ખેલે બાળકો નરહરીને સોંપ્યા.

આ કામનો તપાસ આલ્યો તે વખતે ન્યાયાધિકારી આગળ લોકોની ઠક લેગી થતી. નરહરીની આગળ દુખી બાવાજીએ પોતાની સ્થિતિ વર્ણવતા રહ્યું હતું કે—“ ગોપાળદાસ શેઠને ચેલ્લીયાનો વેલ્લીયો વળગાડ્યો હોય તો તે બનવા બેગ છે ” એજ સાચું થયું ! કારણ કે—પોલીસ તપાસમાથીજ નીકળી આવ્યું કે દાગીનાથી શણગાયેલા શેઠાણી ખીજી કોઇજ નહોં પરંતુ વેલાજી ચેલાજી નામનો ચૌદ પદર વર્ષનો છોકરો, જેને ભોળા ધનાઢ્યોને લગ્નની લાલચમા નાખી ફસાવવાની તાલીમ મળેલી હતી તેજ હતો ! આ હકીકત શેઠને કાને પડી તે ચોઘડીયામા તેના શરીરમાથી કાળજી બ્રહે ઉડી ગયું ! સદામાં કે કના પૈસા ગુમ થતા બેઠાએ છીએ—જીવલેણ રોગ કે કના સગા સબ ધોએને છૂટા પાડે છે, પરંતુ અમારી મૂળની—જ્ઞાતિઓની અધમ દશા સુધારવા અમારામા જગૃતિ લાવવા બ્રહે પ્રજ્ઞાએ આ નવીન શાસન પદ્ધતિ હાલમા દાખલ કરી હોય તેમ, આથી શેઠને દ્રવ્ય ગયું અને માણસ ગયું, સારા નસીબે આખરે શિક્ષકમા થોડીજ હતી એટલે તે જવાની ધાસ્તી નહતી.

શેઠાણી—હવેતો વેલાજી ચેલાજીને સારી રીતે મૂછો આવે, અને ઝોળખાઈ શકે તેટલી લાખી મુદતની સજ થઈ તપાસ કર્યા વગર, આધળીયા કરીને પરણનાર શેઠ માત્ર ઠગ થો હતો છોકરાને કપાડી જવામા તે તદ્દન અજ્ઞાત હતો, અને શુદ્ધબુદ્ધિથી “ શેઠાણી ”ને હરદ્રાર લઈ જતો હતો એમ પૂરવાર થતાં તે છૂટ્યો તો ખરો, પરંતુ દ્રવ્ય ખરચીને ભાગ્યેજ કોઈ પરણનાર કોર્ટમાથી આવી રીતે કાલે હાથે ઘેર ગયો હશે એ દબ્યથી, સખ્યાબધ પ્રેક્ષકો મૂછોમા હસી રહ્યા હતા ! એને દાગીના પાછા મળ્યા ખગ, પરંતુ એ દાગીના-ધૂળના સતાનો, આજે તેને

મનથી ધૂળ ખરેખરજ લાગ્યા ઉપરી અગ્રેજ અધિકારીના હાથ નીચે રહી સાવકસા સાગોપાગ તેજ ફરજને અગે મુકદ્દમો તપાસી રહ્યો હતો. તે નરહરીને આ રમુજ ખનાવ ખાખત કાગળ લખતો હતો. તે એક ન્યુસપેપરના રિપોર્ટરે તેના હાથમાથી લઇ “તમે લખશો તેથી વધારે રમુજ ખ્યાન અમાગ પેપરમા આવશે ” કહી ફાડી નાખ્યો.

ડોશી-‘ખડામણી’ને ઉતારવામા આવી નહતી તે ખડેખાકળી થઈ ગઈ ખરી પરંતુ એટલામા ટ્રેન ઉપડી તેની સાથે નોકર-છોકરો હતો તેને નજીકના ખીજ સ્ટેશને, આ સ્થિતિ એક એક અનાથાશ્રમનો વ્યવસ્થાપક લઇ ગયો.

કનિષ્ઠિકા-ટ્રેનમાની વાતચીત ઉપરથી સમજી ગઇ હતી કે ડોશી-ખડામણી તેની સસુ, એગર કહો કે નક્કી થઇ ગયેલી “ ભવીષ્યની સાસુ ” છે ડોશીને તપકીંગ સુધવાની ખડુ આદત હતી, શેકના ઘરમા ખાવાપીવાના સુખ ઉપરાત નિરૂપી હોવાથી તેને આ વ્યસન લાગ્યું હતું તેથી તે સહજ એાધુ સામળની કનિષ્ઠિકાને ખ્યાલ થયો કે-કાઠિયાવાડના ગામડામા રખડી તેના ઘરની તપાસ કરવાની પીડા પતી એમ સમજી તે એક ડીટે-કટીવના જેટલી ઉત્સુકતાથી તેની પાછળ પાછળ ચાલો ડોશી આ વાત કયાથી સમજે? પણ દ્રનો ખલ્લવી પડે, અને જે ખાનામા તે ખેસે ત્યાજ આ પાપ આવીને લાગુ થાય. છેવટે તેને ઉતરવાનું સ્ટેશન, ટરમીનસથી આગલું હતું ત્યાં તે ઉતરી, એટલે કનિષ્ઠિકા,ની પાસે ટરમીનસ-છેલ્લા સ્ટેશનની ટીકીટ હતી છતાં તેપણ ત્યાં ઉતરી પેસેન્જરોનો સમૂહ ગામ ભણી ચાલ્યો, પણ જે ખાયામા ડોશી પોતાના વતનના ઘર તરફ જવા લાગી ત્યાં પણ આ કનિષ્ઠિકા. “ મરેરે! આ રાડ કયા જતી હશે? ” એમ તે મનમા ખખડી ડોશીના ઘરને તાણું વાસેલું હતું ને કુચી પડોશી પાસે રહેતી ત્યાંથી તે લાવી તેણીએ તાણું ઉઘાડ્યું. એટલે પડોશીની ચખાવલી નહાની દસ ખાર વર્ષની છોકરી રિવાજ મુજબ પાણીને લોટો લઇને આવી. અને “ આ કોણ? ” કહી બેઠી ડોશીએ તે છોકરીની પાસે ગરમ પાણી નહાવાને માટે મગાવ્યું અને હવે તો અધીરી થઇ કનિષ્ઠિકાને ડોળા કહાડીને તેણીએ તેની પાછળ પાછળ આવવાનું કારણ પૂછ્યું.

“તમારા દીકરા ઉદ્ધતલાલ છાથે મ્હારે પનવાનુ કક્કી કાઢેલુ છે, છમજ્યા ? અને હું તમારી પાછેથી દાગીના લેવા આવી છું, લો આ કાગળ !”

“રાડ, ધુતારી ઢેડી ! શુ તુ મ્હાગ દીકરા સાથે લગ્ન કરવા માગે છે ? એમ કહેતા ડોસીએ કાગળ ન લેતા પાસે પડેલી એક લાકડી ત્રણવાર કનિષ્ઠિકાના વાસામા લગાવો દીધી !

પેલી ચખાવલી છોકરીએ ઉઠીને ખૂમ પાડી ને દસવીસ માણસ ભેગુ કરી નાખ્યુ ! ત્યા તો ભેતભેતામા શોરખકોર થઇ રહ્યો ! લોકોનુ ટોળુ ડોશીના ઘર આગળ ભેગુ થઇ ગયુ કનિષ્ઠિકા હજી તો ઉમરા ઉપરજ ખેસી રહી હતી, અને ડોશી અદર જઈ માથુ હુટતી હતી કનિષ્ઠિકાએ અનુમાન કર્યું કે એમ કયા લગી એને જવાબ આપ્યા વગર ચાલશે ? ભેગા થયેલા લોકોમાથી વૃદ્ધ જણાતા હતા તેમને ઉદ્ધતનો કાગળ તેણીએ વાચવા આપ્યો, એટલે ડોશીના મનથી ફજેતી થવામા હવે કંઈજ ખાકી ન રહી આ વખતે તેને આગલુ પાછલુ તમામ દુખ યાદ આવ્યુ “આના કગ્તા તો એને ખીલકુંલ અગ્રેજી ન લણાવ્યુ હત તો સાર ” એમ બબડતી ડોશીએ કનિષ્ઠિકાને ઉમરા ઉપર રહેવા દઇ અદરથી ખારણા બધ કરી દીધા ! એટલે કનિષ્ઠિકા ખમી પડી પણ નીચેજ ખેઠેલી ગડી ઘરમાથી ફવામાથી પાણી તાણવાનુ દોરડુ લઈ છાપરાની અદરના વળા સાથે બાધી ફાસે ખાવા નક્કી કર્યું પરતુ ડોશીની લાખા વખતની ગેરહાજરીને લીધે છાપગ ઉપરનું માળણ જીલ્લું થઇ ગયુ હતુ તેના ઉપરની નાળો ખાખાવીખી થઇ ગઇ હતી, અને છાપરામા વાદરા ખીલાડા અને નોળીયાએ બાકોગ પાડી મૂકયા હતા અદર કંઈ મીલકત નહો તેથી અગ્ર છાપરા ઉપરથી પડી જવાની ધાસ્તીને લીધે ચોર લોકો પેઠા લાગતા ન હતા તો પણ ડોશીએ એક દીક દેખાતા વળા સાથે દોરડુ બાધ્યુ અને છેવટથી પ્રાર્થના કરતી બોલીક-“ હે પ્રભુ ! ઢેડ અને બ્રાહ્મણોમા લગ્નો કરાવવા જીટલો અધર્મ થઇ રહ્યો છે, ત્યા મુધી કોટિ બ્રહ્માડના નાયક ! તમારે આ પૃથ્વી ઉપર અવતાર ધારણ કરવાનો સમય નથી થયો ? અખેમાત કી જ ? ” એમ કહી ગળામા દોરડુ નાંખી, એક અનાજ ભરવાની જંચી કોઠી ઉપર ચઢી પડતું મેલ્યુ ! ! પણ જ વળા સાથે દોરડુ બાધ્યુ હતું તે બોદાયલો હતો ! અને પાચ ગેર વજન તેના ઉપર મૂકતાંજ તે ભાગી બચ તેવો હતો.

એટલે તુર્તજ ડોશી-તેના ઉપર વળાના કકડા અને દોગડા સાથે નીચે પડી ! ધખાકો થયો ! ખડાર ઉમેચામાથી બે વૃદ્ધ શૃલ્કથો તુર્તજ ચેત્યા ગામડામા, અશિક્ષિત વહેની સ્ત્રીઓમા આવા દાખલા ખનતા બેચેલા હોવાથી તેમણે ક્યાસ કર્યો કે-“ ડોશીએ ગળા ફાંસો ખાધો ! ” છાપરા ઉપર ચઢવા અને તેમ ઠરી અદર ફેદી પડવા એક બે જણ તૈયાર થયા, પરંતુ ઉપર ચઢતાજ સમજાયું કે છાપરા ઉપર માણસનો ભાર રહી શકે તેમ નથી ટોળામા એક સુધાર હતો તે ઘેર જઈ અદરની સાકળ ઉઘાડવા ઓળરો લઈ આવ્યો ટોળુ ડોશીના ખચાવ માટે અધીર ખની રહ્યું હતું પરંતુ ગામડા ગામમા શુ યુક્તિ કરી શકાય ? આખરે એક સાહસીક યુવકે જીવના બેખર્ચે છાપરા ઉપર ચઢી અદર પડતું મેલ્યું સુતારે પણ તે વખતે અદરની સાકળ-ખડાર દેખાતા તેના ખીલા વાળીને ઉઘાડી અને ટોળુ ઘરમા દાખલ થયું. ડોશી તદ્દન સુરક્ષિત બેઠી બેઠી રેતી હતી ! તેના ઉપર સડેલા વળાના કકડા અને દોરડું પડ્યા હતા તુર્તજ આ વાત ગામના ફાજદાર સુધી પહોંચી, અને આપઘાતની કોશીશ કરવાના ગુંહા બદલ ડોશીને પકડીને ચોવીસમા લઈ જવામા આવી

મુશીખતોમાંથી અનેક સગવડો જન્મે છે, કનિષ્ઠિકા એવુંજ સમજી ગઈ કે-આ બધું તેના પોતાને હીધેજ બન્યું છે એ વાત જાહેરમા આવતા તે પણ આ ગુંહામા કદાચ સડોવાશે એમ તેને લાગ્યું લાગણી તે ઉઠી ને સ્ટેશન ઉપર ચાલી આવ ખતે ટરમીનસ- (છેવટના) સ્ટેશનથી ગાડી પાછી ફરતી હતી ઉત્પન્ન થયેલી ભીતિ એ તેને ગાડીમા બેસી જવા એક ‘ પોટર ’ કરતા વધારે મદદ મદદ કરી બેઠા પછી વાસામા વાગેલો માગ સલાળતી હૃદય હલકું કરવા માડ્યું તેને પહોંચાડવા આવનાર કોઈ નહતું, એ બેતાં પેસેન્જરોને જરા નવાઈ લાગી ખરી, પણ કંઈ દૂર જવું પડતું હશે એ વિચારે તેમણે પોતાના મનનું સમાધાન કહી દીધું. ગાડી ઉપડ્યા પછી, “ ટ્રાવેલીંગ ટીકેટ ઇન્સ્પેક્ટર, ” જે એક યુરેઝીયન હતો તે આ ખાનામા દાખલ થયો ! તે કનિષ્ઠિકાને નાશિકમાં મળેલો હતો કનિષ્ઠિકા હજી પ્રીસ્તિજ છે એમ તે ધારતો હતો. ઉદ્ધતના ઉપદેશથી તે હીન્ડુ થઈ ગયાનું જાણતો ન હતો. સરકસના દેખાવ વખતે ‘ વાંકગાઓની નાન્ની ’

મસમે કનિષ્ઠિકાને તેણે મુખારક્યાદી પણ આપી હતી તે ચાલ દેવડાવતા તે બોલ્યો —

“મીસ કનિષ્ઠિકા ! અહીં ક્યાથી ?” એ મતલબનું ઇંગ્લેશ માં પૂછ્યું.

કનિષ્ઠિકા ડસકા ખાતી હતી હવે તેનું રૂઢન આથી સચ-
બદ થયું.

“એક ખ્રીસ્તિ તરીકે હું કંઈ મદદ કરી શકું તેવું છે ?”
પાછું પેલાએ પૂછ્યું.

કનિષ્ઠિકાએ ડોકું ધુણાવ્યું.

છતાં તેજ ટ્રેનમાં, સેકન્ડ ક્લાસમાં એક અંગ્રેજ પાદરી યુગલ મુસાફરી કરતું હતું. તેમને આ ઇન્સ્પેક્ટરે આ વાત કરી.

બીજા સ્ટેશનેજ પાદરીની મડમે કનિષ્ઠિકાને પોતાની પાસે બોલાવી લીધી એને આશ્વાસન આપી તેનું વૃતાન્ત પૂછ્યું. મડમની મમતા બેઠાં કનિષ્ઠિકાએ, હૃદય ખાલી કર્યું અને પોતાનું સર્વ વૃતાન્ત અથેતિ કહી દીધું, તેના વાંસામાં લાગેલ માર પણ ખતાવ્યો. મડમે પેટીમાંથી સાથે રાખેલો ન્હાની શીશી-માંથી તેના ઉપર ‘આયોડાઈન’ લગાવ્યું.

મડમ અને સાહેબ વિલાસત જતાં હતાં મડમને સુવાવડ આવવાની હતી, અને એક નર્સ સાથે લઇ જવા માટે વર્તમાન-પત્રોમાં બહારાત આપ્યા છતાં કેંઈ લાયક નર્સ મળી શકી ન હતી એટલે આ કનિષ્ઠિકાનો મેળાપ તેને ઉપયોગી થઇ પડ્યો. કનિષ્ઠિકા એક હીંદુ બ્રાહ્મણ યુવકને પરણવાની ઉમેદવાર છે એ તેને ઠીક ન લાગ્યું. અને તે મુજબ તે કરશે તો તેને જે હાલ મુશીબતો જણાય છે તે કરતાં સખ્યાખંધ મુસીબતો આવળ નડવાની અને જીવતર અકાફ થઇ પડશે એમ તેને ઠસાવવા માંડ્યું. તેણીએ કહ્યું કે જવી રીતે એક સ્ટેજ ઉપર નાચના-રાઓના પોતાના કરતાં, પ્રેક્ષકો સારી રીતે ખનતા ખનાવો બેઠાં શકે છે તેવી રીતે તમારા હીંદુઓના કરતાં તમારી હીલચાલોના અમે અભ્યાસકો છીએ અને તમે પોતે બણો તે કરતાં અમે વધારે બણવા પામીએ છીએ. હીંદુઓ પોતાનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ કદી છોડી શકે તેમ નથી વર્ણાન્તર લગ્નોની વાતો બડીબર થયા કરશે પરંતુ તે માત્ર એક પવનના મોજની ચેઠ છે.” આ વખતે સાહેબ, જે બધું સાંભળી રહ્યો હતો તેણે કનિષ્ઠિકા

કાર્ને ગુજરાતીમાંજ ઉપદેશ આપવા માડ્યો - છોકરી ! તું ડાહી અને શાણી લાગે છે ! ત્યારે જો સંપૂર્ણ સુખી જીવગી ગાળવા ઇચ્છા હોય તો તો પાછા ખ્રીસ્તિધર્મમાં આવી જવું જરૂરનું છે. પ્રભુ ઇશુનો આશ્રય ત્યારે છોડવોજ જોઈતો નહોતો તને. ખખર તો હોવીજ જોઈએ કે-ખ્રીસ્તિ ધર્મ સ્વીકારવાથી મનુષ્યોનાં દુઃખ આપોઆપ જોઈતાં થઈ જાય છે ને છેવટે મુક્તિ મળે છે તેમા એક વખત ખ્રીસ્તિ ધર્મમા આવ્યા પછી પાછું હીંદુ થવું એતો મોટી ભૂલ છે તને હીંદુ ધર્મમા જવા માટે લગ્નની લાલચ આપવામા આવી છે એમ લાગે છે તેમા પણ તે ભૂલથાપજ ખાધેલી છે લગ્નનું વિશાળ ક્ષેત્ર તે ખ્રીસ્તિઓમા કે હીંદુઓમા ? કેળવાયલા-ખાહોશ-જીવોગને લીધે પૈસાથી છલાછલ જળવાવાળા, વર, તું કંઈ કોમમા વધારે જોઈ શકે છે ? હીંદુઓ કદી પોતાનો વર્ણશ્રમ ધર્મ મૂકે તેમ નથી તે તેમને જાણખાવનાં એક મહત્વનું ચિન્હ છે અને કોઈ રીત્યે જોડું નથી. વર્ણશ્રમ ધર્મની વ્યવસ્થાને તોડી નાખવાની ખૂબ મારનારા મોટી ભૂલ કરે છે. જન સમુહ તેમના મતને મળવાનો નથી. માટે ત્યારે જલસાટ મૂકી દે અને એક બ્રાહ્મણ સાથે લગ્ન કરવાની લાલચને જતી કર. જીવનની એક ક્ષણ પણ તેથી સુખી નહીં જાય અને સુખને માટે નહીં તો લગ્ન શાને માટે છે ? બીજા હાથપગ, ખ્રીસ્તિ ધર્મમા પાછી આવવાથી જો કે કદાચ હાલ એક અંગ્રેજ શુદ્ધિ નો હાથ મેળવવા તું લાગ્યસાળી ન થાય તો પણ અમારા કંબળમા દેશી ખ્રીસ્તિ યુવકો જે ખાહોશ, કેળવાયલા અને સારા સારા હોવા પર છે, તેમાંના એકાદા સીવીલીયનની સાથે ત્યારાં લગ્ન કરવાની અમે જોગવાઈ કરીએ તો ત્યારા સુખ અને ત્યારા વૈભવનો તને કંઈ ખ્યાલ આવી શકે છે ? એથી આખા વગરની અનાથ છોકરીમાંથી, ત્યાર, એક હીંદુસ્તાનનું રાજા ચલાવનાર સીવીલીયનની ખાતુમા, રૂપાન્તર થઈ જાય અને જલ્દનીંજે દેર ખાણું અને મેળાવડામાં તને આમંત્રણ મળે પછી સ્વર્ગ કેટલે રહ્યું ? ત્યારી ત્રીજી પેઢીનાં સત્તાનો અમારા જમા જ અંગ્રેજ ખની જાય તેની તું શી કીમત આપે છે ? માટે બ્રાહ્મણો અને કુટુંબોમા અરસપરસ લગ્નો થવાનું શક્ય છે એવું ભૂત તને જોણે વળગાડ્યું હોય તે માત્ર તને એક લાંબા આપી છે એમ સમજ તેની સલાહ તેની પાસે રહેવા દે. એ બમણા

છે. સ્વપ્ન છે. વર્ણાશ્રમ ધર્મ સર્વત્ર છે ખીજે સુક્ષ્મરૂપે છે. હિંદુઓમા જવો હોવો બોધ્યે તેવો છે તને દરદ થયું છે તે મટશે એટલે એ દષ્ટાંત રૂપ સંસ્થા તેના વાસ્તવીક સ્વરૂપમાં સર્વત્ર છે એ મનને દેખાશે

કનિષ્ઠિકા—ત્યારે, ...પરંતુ ..છાહેજ ! મહાત્મા ગાંધી, બધા હીન્દુ એકજ યર્થ જવાનો ઉપરેછ કેમ આપતા હોય ?

પાદરી—તુતો ગાંધીજી યદ્ય ગદ્ય લાગે છે તને કોઇએ પૂરે પૂરી આડે રસ્તે દોરેલી છે એમ કહી પાદરી સાહેબે પોતાનું કંઈ ઉઘાડયું. તેમાંથી “ગાંધી શિક્ષણ—ધર્મ—” એ પુસ્તકનું પાનું ૭૭ કહાડી તેમાંથી નીચે પાદરીએ લીટી દોરેલો ભાગ વાંચવા કહ્યું —

“જાતિભેદના પાયા ઉપર હિંદુ સમાજની ધર્માવલંબી રહી રાખી છે એવી મારી માન્યતા છે જ્ઞાતિબધારણ એ કેવળ સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે...આપણા દેશમાં તેને ધાર્મિક સ્વરૂપ આપવામા આવ્યું છે જ્ઞાતિભેદનો નાશ કરવા વાસ્તે જે પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા છે, તેની સામે ગદારો વિરોધ છે પરંતુ જ્ઞાતિબધારણમા જે દોષો જણાઈ આવતા હોય, તે અવશ્ય કહાડી નાખવા જોઈએ જોજન અને લગ્ન ઉપરાંત ખીજા પક્ષ કૌચદાઓ જ્ઞાતિબધારણમા રહેલા છે. આજે દુર્લભને લઈને તેમા આડબાર, ઠોંગ, વિષવલ્લ પટતા, કલક વગેરે દોષો નજરે પડે છે, પરંતુ આ ઉપરથી એટલીજ વાત સિદ્ધ થાય છે કે લોકોમા ચાલિય-બળ નથી જ્ઞાતિબધારણનું મૂળ હિંદુસ્થાનમા એટલું બધું ઉડુ ઉતરેલું છે કે તેને ઉખેડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે, તેમાજ સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એજ સ્તુત્ય છે એમ મને લાગે છે કેટલાક કહે છે કે—જ્ઞાતિભેદ ટકાવવાથી હિંદુસ્થાનનું સત્યાનાન વળશે કારણકે જ્ઞાતિભેદજ હિંદુસ્થાનને ગુલામીમા ડુબાડયું છે. ગદારો નજરે આપણી આજની અધોગતિના મૂળમા આપણો જ્ઞાતિભેદ નથી પણ ખીજા સંસ્થાઓની પેઠેજ આ સંસ્થામા પણ અતિશયતાએ પેસીને ભારે નુકસાન કર્યું છે. વર્ણવ્યવસ્થામા મૂળ કલ્પેદો સમાજની અનુવિંધ રચનાજ અને તો મુદ્દાની સ્વાભાવિક અને જરૂરી જણાય છે એક સાથે જમવાથી મિત્રતા વધે છે, એ વાત અનુભવ વિરૂદ્ધ છે જે એમ કરવાથી મિત્રતા વધતી હોય, તો યુરોપમા ચાલેલું મહામુદ્દ જનમું નહોત. અસપ્ત ન્યાયો અને પેટા ન્યાયોથી કેટલીકવાર કેટલીક અનુકૂળતા થઈ હશે...એવી પેટા જ્ઞાતો જેમ જલદી એક યર્થ બધ તેમ સમાજનું એક છેપણ મૂળ વર્ણ વિભાજનજ નાશ કરવાના મર્દપણ પ્રયત્નની હું અવરજ સામે છું.”

ઉપરના શ્રી. ગાંધીજીનાજ શબ્દોમાં તેમના ઉદ્દેશો વાંચી

૧ મી. નગીનદાસ અમુલખરાયે પ્રકટ કરેલ. “ગાંધી શિક્ષણ”માંથી.

કનિષ્ઠિકાના મનનું સમાધાન થયું તેને લાગ્યું કે જાતિનો વિધવસ કરવાની વાતોમા ધર્મશાસ્ત્રોની-પ્રજ્ઞની સમતિ નથી અને ઉડો વિચાર નહીં કરનારા વર્ણવ્યવસ્થા નિર્મૂળ કરવાની ખૂંમો મારી રહ્યા છે. તેને એમ પણ લાગ્યું કે-ઉદ્ધતે ગમે તે કારણસર તેને છેતરી છે તેના દેશમાં તેની ડોશી, તેનું ઘર, તેની દરિદ્રાવસ્થા બોધ તેના ઉપર તેને અભાવ ઉત્પન્ન થયો પાદરીના ઉપદેશમા સમાયલા સ્વપ્નામાં તેને સુખ ભાસ્યું તેમની સલાહ મુજબ તે આ લોકો સાથે મુખમ્મ જવા તત્પર થઈ અને “ નર્સ ” તરિકે રહેવાના લખતમા સહી કરી નોકરીમાં બેઠાઈ અને વિલાયત જતી સ્ટીમરમાં તેમની સાથે તે ઉપડી ગઈ

ઉદ્ધતને તેણીએ કાગળ લખવો કે નહી તેના વિચારમા મુખમ્મમા એક રાત્રિએ તે ખડું વખત બેઠી. ઇંગ્લાંડમાજ સુખી થાય, પરંતુ, તો અહીં પાછું આવવાનુંજ નથી એ વિચારે તેણીએ એક કાગળ ઉદ્ધતને લખી કહાડયો

“...પાગલ મવાલી,

તહારો કાગલ લેઈ તહારા ડેછમા જઈ તહાર ઘર બેયું ! ડોશીને પત્ર મલી. તે મરી નહીં ગઈ હોય તો કેદમા તો હશેજ

ખામન-વાનીયા-રજપુત-ને ખીજ ખધા-એકાકાડ થઈ જવાના છે એ ખધી તારી વાતો જૂઠી નીકળી તે મને ખરે-ખર છેતરી. છેતરવા પ્રયત્ન કર્યો-પત્ર હું છેતરાઈ નથી આપણી વચ્ચેની ખાનગી વાતો હવે ખાનગી રહી ન કહેવાય-અમારે “ ટાડી ” અને “ ડાડુ ” વગર ઘડી ન આવે-તે તેતો તે પીવા ના પાડી અને મને પત્ર તારે તે પીણા છોડાવવા હતા એટલે પત્રવા પામ્યાં હટે તોપત્ર આપણુ લાંબો વખત સાથે ન રહી શકત. માટે હવે તો પાછી પ્રભુ ઇશુના ધર્મમા જઈશ. આટલું લખ્યા પછી પત્ર તને ફારગતીની જરૂર લાગે તો તે તું આ કાગળને છમજજે.

લી૦

“ કનિષ્ઠિકા ”

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ભુલકંની ભાળ.

ભદ્રબાલાના આશ્રમમા નિર્મળાદેવીના કુમકુમ પગલાથી, ભવિષ્યના ઉત્તમ સ્ત્રી રત્નો ઉત્પન્ન કરનારી સ્ત્રી શાળા અને ઉચ્ચોગશાળાના પાયા ન ખાયા હતા આજુબાજુના ગામડામાથી, સ્ત્રીશાળામા આવતી સ્ત્રીઓને નિર્મળાના શિક્ષણે સ્પષ્ટ સમજાવ્યું હતું કે-દેશેદયના કાયમા સ્ત્રીઓના કાળા વગર પુરૂષોના પ્રયત્નોને વેગ મળતો નથી લક્ષ્મીપ્રસાદના અમેરિકાથી આવતા પત્રોમાથી, પત્રવ્યવહાર દ્વારા, અમેરિકા દેશના સાહસિક સ્ત્રી પુરૂષોના ઉત્તમ ચરિત્રોને તે જાણવા પામી હતી અમેરિકામા ખેતીના ઉદ્યોગને અપાતી ઉપયુક્તતા, શેરડીના પાકમાથી ખાડના ઉદ્યોગની ખીલવણી, જમીનમાથી ઉત્તમ પાક મેળવવા માટેના અનેક પ્રકારના અખતરા, જમીનમાથી ગસકસ વધારે અપાવી શકે તેવા હડી ખેડ કરનારા હજો, વગેરે અનેક જાણતો ઉપર નિર્મળા શિક્ષણ મેળવી રહી હતી અને તે શિક્ષણ આ સ્ત્રી શાળામા જ્યાં જ્યાં ઉપયોગી થઈ પડે ત્યાં તે અપાતી હતી

આથી “કપાસથી કાપડ” નામના ગામડાના ખેડુતો ખેડુત માથી ઉત્તમ ખેતીવાડીના ઉપદેશકો જેવા થઈ પડ્યા હતા સામાન્ય સ્ત્રીઓ, દેશી કાપડમાથી જયપુરના જેવા છાયલ ખનાવના રસ્તા ઉપર ચડી ગઈ હતી. કેટલાક અઘણા, મુરખા, તેલ, વારનીસ, સાબુ વગેરે ઘરગતુ ઉદ્યોગોમાં પ્રવીણ થવા માડી હતી. ખધાને માટે એક સામાન્ય ભોજન ગૃહ રાખવામા આવ્યું હતું અને એક આયુર્વેદીક ઔષધાલયની પણ સ્થાપના કરવામા આવી હતી આ ઔષધાલયમા નર્સ તરિકેનું કામ સુમતી ઉર્ફે લંખજીએ સ્વેચ્છાથી ઉપાડી લીધું હતું.

લક્ષ્મીપ્રસાદના લાખા પત્રોમાથી જરૂર પડતા ભાગો સુમતીને વાચવા મળતા તેમા અમેરિકામા સંગીતદ્વારા, અને માત્ર વાર્તાદ્વારા ઉપચાર કરી ભયકર ગણાતા દરદો મટાડવાના અખતરાથી તે આશ્ચર્ય અકિત થઈ હતી. તે વિષય ઉપર પુસ્તકો મંગાવીને નિર્મળા પાસેથી શીખતી.

ધીમતી ખેતીના કામમા પ્રવીણ થવા માડી હતી. ઉત્તમ

જાતનું રૂ ઉત્પન્ન કરવું, તેમાંથી ખારીકમાં ખારીક કાંતવું, અને શાળો ઉપર પ્રદર્શણોમાંથી ચાદ લાવે તેવું કાપડ ઉત્પન્ન કરવામાં તે ઉપયોગી થઈ પડી હતી. તેથી તેને કાપડ ઉત્પન્ન કરનારી શાખાની અધિષ્ઠાતા ખનાવવામાં આવી હતી.

પરંતુ ધીમતીની ઉપયુક્તતા આશ્રમને આઝાદિવસ મળે તેમ ન હતું. તેના માતપિતાએ તેના છેક અચપણમાં પાતળલીની જાણ બહાર જીવરામ જોશીના દિકરા બાધારામ જોડે તેને પરણાવી હતી બાધારામ તે વખતે પાંચેક વર્ષનો હતો ધીમતી પણ ચાર પાંચ વર્ષની હતી જીવરામનું ઘર નાતજાતમાં પૂછાતું જોશીના ધધામાં પારસીઓની ઘરાકી સારી હતી હોરમસજી શેઠના નસીબમાં મોતીનો વ્યાપાર છે એવું લવિચ્ચ ભાખ્યા પછી પારસીઓમાં તેમની ઘરાકી વધારે જામી હતી બાધારામ નિશાળે બેસવા જવડો થયો એટલે તેને સુખાઈ મોકલી સિક્કારસથી પારસીવાડામાંજ સ્કૂલમાં મોકલ્યો અને પરિક્ષાઓનો વખત આવે એટલે જીવરામ જોશી પારસી પરિક્ષકને ઘેર જઈ ‘તપકો’ ખનાવી આવે. આથી છોકરો વગર મહેનતે કુંદકે ને ભુસકે વર્ગ ચઢવા લાગ્યો ! પણ ચાર ચોપડી ઇંગ્રેજી સુધી આવ્યો એટલે જીવરામ મહારાજને આસમાન બે તસુજ બાંહે રહ્યું ! વસીલાથી વર્ગો ચઢવાને લીધે સમજણમાં તો તે નામ પ્રમાણે બાધારામ જોવાજ રહ્યો. પણ પારસી લોકની સિક્કારસથી ગમે ત્યાં નોકરી મળશે એમ જીવરામ જોશીને હિંમત હતી ઓછામાં પૂરૂં તેર ચાદ વર્ષની કિમતે બાધારામને ‘માતા નિકળ્યા, અને શીશીના આઠાંએ તેનું તદ્દન રૂપ બદલી નાખ્યું ! અને નાકમાં બોલવાની ખોડ આવી ! એટલે સુધી કે તેને ઓળખવો મુશ્કેલ થઈ પડ્યું.

— સોળ સત્તર વર્ષનો થયો એટલે જીવરામને તેની ચિતા લાગી અને હોરમસજીના દીકરા સાવકસાને બાધારામને કંઈક નોકરીએ વળાડવા તેણે કહ્યું સાવકસાએ જોશી બાવાને કહ્યું કે-છોકરો બરોબર ઇંગ્રેજી બોલી શકતો નથી, ને જો બોલે છે તો નાકમાં બોલે છે. એના દરેક શબ્દ ઉપર અનુસ્વાર તો ખરૂંજ ખરૂં છતાં કંઈ નહીં અને તો તેને રેલવેમાં રીલીવીઝ ગાર્ડની નોકરી અપાવીશું.

ધીમતીને તેનાં માતપિતાએ બદખાલા પાસે આશ્રમમાં મુકી એટલે તે હોંશીયાર થઈ ખરી, પણ તેને સાસરેથી તેડવા આવતાં

“હજી એક બે વર્ષ તેને શીખવા દે” એમ કહેવામા આવતું. જીવરામ બેશીને ભદ્રબાણા પ્રત્યે ખડું માન હતું. પરંતુ વિદ્વાનોની સલાહ આશ્રમમા થઈ તે વખતથી નિર્મળાનું ઓજસ ભદ્રબાણા કરતા વધારે પડતું જોવાથી ધીમતીને જ્ઞાણાભાંથી મુક્ત કરવા જોઈતી તે કહી શકે તેમ નહતું. આથી બાધારામે એક યુક્તિ કરી શીરીનબાઈ પાસેથી એક ચિઠ્ઠી નિર્મળા ઉપર લખાવી કે- “બાધારામનું કંઈ ઠેકાણું પડતું નથી માટે તેને આશ્રમમાં કંઈક એને લાયક જગો અપાવશે. જ્યાં તે ધીમતીની સાથે આશ્રમમાંજ રહી શકશે” આવેા ઢાંગ રચી બાધારામ વહુને સમજાવી તેડી જવા આશ્રમમા આવ્યો. નિર્મળાને હાથે તેણે રમતમા કેટલાક ધનામે લીધા હતા. એને જોતાજ “વોંછીયુ ગુલ્લક”^૧ કહી પોલીસની પેઠે સલામ કરી બાધા જવો ઉભો થઈ રહ્યો. બોલી શક્યો નહોતો એટલે તેણે શીરીનબાઈને કાગળ નિર્મળાને આપ્યો. ધીમતી જીવી સુશિક્ષિત છોકરીને બચપણમાંથીજ પરણાવેલી તે યુવક આવેા નીકળ્યો. જોઈ નિર્મળા અને ભદ્રબાણાએ નિશ્વાસ મૂક્યો. ધીમતીને તો પૃથ્વી માર્ગ આપે તો સમાઈ જાય એટલી શરમ લાગી પરંતુ ભદ્રબાણા અને નિર્મળા એ ધીમતીની આનાકાની છતાં બાધારામ સાથે તેને વિદાય કરી.

સુમતિતો ભદ્રબાણાનું બ્રહ્મચારિણી તરીકેનું અનુકરણ કરી રહી હતી. લક્ષ્મીપ્રસાદના અમેરિકાથી આવતા પત્રો સાંગોપાંગ વાચવાનો તેને હવે અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હતો. અને નિર્મળા-દેવીની સહચરી થઈ પડી હતી. વાર્તાદ્વારા-સંગીતદ્વારા રાગો-પચાર કરવાના વિષયમાં તે જીડી જીતરીને વિષય હાથ કચો હતો. તેને કોઈ રોગી સોપવામાં આવે ત્યારે તેની સાથેનું આશ્વાસન સાથેનું તેનું સંબાધણું દરદીનું અડધું દરદ મટાડતું બાળકોના તાવ તો સહજમા તેમના શરીર ઉપર હાથ ફેરવતાં મટાડી શકતી. ઘેલછાના દરદોમા, દરદીના મનમા જે વિચારથી થવાથી દરદ થયું હોય તેનો બારીકીથી તપાસ કરી તે ત્રાંથી ઉઠેલતી અને દરદી સાગ થઈ જતાં.

ઘેલછાનાં દરદો આવી રીતે મટાડવાની તેની ખ્યાતિ વર્તમાનપત્રોમા ગવાવા લાગી અને તેવાં દરદી વધારે આવવા માંડ્યા. તેવામા એક રોગ નાસિકના કેટલાક પરોપકારી ગૃહસ્થોના ની-

ચેની મતલબના કામળ સાથે એક દરદીને બે દક્ષીણી ગૃહસ્થા લઈને આવ્યા.—

“આ યુવક કાઠિયાવાડ તરફના કોઇ ગામડાનો બ્રાહ્મણ છે. તે અહીં એક ખ્રિસ્તિ શાળામાં શિક્ષક હતો. તેને એક અત્યંત કન્યા સાથે લગ્ન કરવાનો ઇરદો હતો. તે છોકરી કોઇ મહત્તમની સાથે નર્સ તરિક્કે વિલાયત આવી ગઈ એમ જાણતાજ આ યુવકે ગોદાવરી નદીના એક ધરામાં પડતું મેલ્યું. તેને તુર્તજ એક દક્ષીણી યુવક ને ત્યાંજ સ્નાન કરતો હતો. તેણે ખચાચે તે પછી તેના ચિત્તની સ્થિતિ તદ્દન બગડી ગઈ, તેને ગાંડાની મસ્પીતાલમાં રાખવામાં આવ્યો પણ કંઈ આરામ થાય તેમ જણાતું નથી તે ઉપરથી અહીંની પાંજરાપોળ તરફથી ચાલતા ધર્મોદ્ધા દવાખાના તરફથી તેને ખર્ચ આપી તેના દેશ તરફ “પાતંજલી આશ્રમ” નામની સુવિખ્યાત સંસ્થા સંબંધાય છે જ્યાં શ્રીમતી સુમતીદેવીના હાથે આવી જાતનાં દરદીઓ સારા થવાનું બહુવામાં આવ્યું છે ત્યાં અમે મોકલીએ છીએ અમે ને પરોપકાર વૃત્તિથી દોરાઇ આ યુવકને ત્યાં મોકલીએ છીએ તે કરતાં એ સંસ્થાના ચાલકો વધારે ઉચ્ચ પરોપકાર વૃત્તિ સંપન્ન હોવાની અમારી માન્યતા આ પત્ર લખવા અમને પ્રેરે છે.

લી૦

મહાદેવપત્ર ”

આ યુવકની આ સ્થિતિએ જ્ઞાનુ ક્યાન બેઠ્યું અને સુમતીએ તેના ઉપર ખાસ લક્ષ રાખવા માડ્યું “કેવો બેવકુદ્ધ હોવો બેધએ ?” એક બોલી નિર્મલાએ દરદીના હીતની ખાતર તેવી ટીકા કરવા ના કહી દરદીને ચિત્તભ્રમ થયું હતું તેને ખાલા પીવાનું ભાન નહતું. રાત્રે ઉઘ પણ ખરોખર આવતી નહી. માત્ર ગાંડપણમાં કંઈને કંઈ ખડકા કરતો.

એક રોજ રાત્રે ભદ્રબાલા ઔષધાલયના ઓટલા ઉપર આસન નાંખી વિશ્રાન્ત નિમિત્તે બેઠી હતી. તેની પાસે ‘કથો કવી સૌથી શ્રેષ્ઠ ?’ એવો પ્રશ્ન લઈ એક સંસ્કૃત ભણનારી બાલા આવી. ભદ્રબાલાએ તેને કહ્યું કે—

પુરા કલોનાં ગણનાપ્રસંગે

કનિષ્ઠિકાચિદિત કાલિદાસ :

* * * * *

કનિષ્ઠિકાનું નામ સાબળતાજ અદરથી પેલો ગાડો યુવક
હોયો થઈ કુવો ! ક્યા છે ? કનિષ્ઠિકા ! કનિષ્ઠિકા ! હૃદય પ્રદે-
શમાં વિહાર કરી રહેલી કનિષ્ઠિકા ક્યા છે ? ક્યાં ગઈ ?

સુમતીએ ભદ્રખાલાને પ્રાર્થના કરી કે હવે તને દરદીની
સાથે એકલી રહેવા દેવી જોઈએ કદાચ્ તેના ઉપચારની આવી
મળી આવે બધા બાહેર જતા નિર્મળાએ ઉપચાર ચલાવ્યો.

“ આ રહી હું કનિષ્ઠિકા, તમે શા માટે બૂમો પાડી રહ્યા
હતા ? ”

હે ! હે ! હું શું જોઈ રહ્યો છું ? “ હા, હા, પણ આપણું
ત્યારે ક્યા છઈએ ? ”

“ જ્યા મળ્યા હતા ત્યાજ ! ”

“ નહીં, નહીં, નહીં, મહારી આખો મને ઠગે છે શું તમે
પાછો તે દિવસની પેઠે રખરનો ખુરખો પહેર્યો છે ? ”

“ તમે આવી રીતે બેવકુફ ન બનો તોજ હું રખરનો
ખુરખો હવે તો દૂર કરીશ ”

નહીં બનું બેવકુફ. ઉદ્ધતલાલને હવે તારે ન સતાવવો
જોઈએ.

ઉદ્ધતલાલ કદાચ્ તેનું નામ હોય એવાજ એક બેવકુફ
ત્રેજ્યુએટનું નામ એક રોજ છાપામાં આવ્યું હતું ખરૂં એમ
સુન્દરીને યાદ આવ્યું અને માહસ કરી આગળ ચલાવ્યું.

ઉદ્ધતલાલ ત્રેજ્યુએટે પોતાની કેળવણી લાજે એવું ન બો-
લવું જોઈએ.

“ હું નહીં બોલું તું મને ત્રેજ્યુએટ કહેવાની છૂટ આપે
છે ? વાર, વાર, ઠીક મહારા દાગીના લાવી ? ”

“ ક્યાથી લાવું પણ ? ”

“ કેમ ? મહારા માતુશ્રી ઉપર તને કાગળ લખી આપ્યો
હતો તેનું કેમ ? “ હું સમજ્યો ! તને ગામ ન જડ્યું તેથી
પાછી આવી ? પણ આ રખરનો ખુરખો કહાડી નાખી કનિષ્ઠિકા
અમલ સ્વરૂપમાં થઈ જા ’

“ તેતો હું હાલ નહીં થાઉં અને મને રખરનો ખુરખો
કહાડવા ફરજ પાડી તો આ સોટી જોઈ છે ? ” કહી બે ત્રણ
લગાવી દીધી તેની આખાદ અસર પણ તુર્ત થઈ !

“ નહીં ફરજ પાડું, બોલ, બોલ, તું કંકે તેમ કરવા ત
ત્પર છું ક્ષમા કર ક્ષમા કર. ન સતાવ ”

“ જો ! ઝેન્યુએટ થઇને તમારી ડોશીનું સરનામું પણ મને
ન આપ્યું. તે ખતાવો—”

“ અરેરે ! ખચીત મ્હારી ભૂલ થઇ. લે હવે લખી આપું !”

“ હા લખી આપો નામ સુઝા ”

ઉદ્ભવે પોતાની માતાનું નામ ઠામ લખી આપ્યા બીજા
દિવસે એક વયોવૃદ્ધ ઠરેલ માણસને તે સ્થળે મોકલાવી દીધો
એ પહોંચ્યો તેજ દિવસે ડોશીને આત્મઘાતની કોશીષના ગુન્હાની
તજવીજને પરિણામે શિક્ષા ન થતા તાકીદ આપીને છોડવામાં
આવી હતી છોકરો માદો થઇ દવાશાળામાં આવ્યો જાણતા
આવવા તૈયાર થઇ અને ત્રીજા દિવસે આવી પહોંચી સુમતી તેની
પાસેથી, “ કનિષ્ઠિકા કેણુ ? ” “ દાગીના શા ? ” વગેરે તમામ
વીજત મેળવી શકી ડોશીને સુમતીએ ઉદ્ભવ આગળ પ્રથમ તો
ખતાવીજ નહીં અને ડોશીએ પણ કહ્યું કે—મને જોશે તો કદાચ
મારવાજ ઉઠશે !

શરઆતમાં સુમતીએ પોતાને ‘ ખુરખાવાળી કનિષ્ઠિકા ’
તરીકે ઓળખાવી રહેતે રહેતે તેને એક ગેજ તાડી કહાડવા
જવાનું છે—એક રોજ દારૂ ગાળવા જવાનું છે એક રોજ મરી
ગયેલા ઢોરોના હાડકાના વ્યાપાર માટે જવાનું છે વગેરે વિષયો
અર્થા કનિષ્ઠિકાના વર્તન અને પ્રાક્ષણ તરીકેના તેના હોવા
જોઇતા ઉચ્ચ સસ્કારો વચ્ચેના તફાવત આગળ ધરવા માડ્યો
અને કનિષ્ઠિકા પ્રત્યે તેને માત્ર હલકો કામ વિકાર હતો સ્નેહ
ન હતો એ સમજાવ્યું ધીમે ધીમે ઉદ્ભવ એ ભેદ સમજ્યો અને
પોતાના વર્તન ઉપર તેને તીવ્રસ્કાર ઉપજ્યો ફળ, દુધ, લાજ
વગેરેના સાત્વિક અહાર રાખવામાં આવેલા હોવાથી વૃત્તિઓ
સાત્વિક થવા લાગી વર્ણોત્તમ ધર્મની આવશ્યકતા—પ્રાક્ષણ
જન્મની મહત્તા ઉપર તેના આગળ ચર્ચાઓ થવા લાગી આથી
મજબૂત શુષુપ્તિ સ્થિતિમાં રહેલું, દટાયલું પ્રાક્ષણ તરીકેનું
અભિમાન જાગૃત થવા પામ્યું. રહેતે રહેતે બુદ્ધિના પડ ઉખડી
જ્ઞાન આવવા જેવું સ્પષ્ટ જણાવા લાગ્યું. તે વખતે ડોશીને
પાસે બોલાવી. સુમતીના શિક્ષણે ઉદ્ભવના મનની સ્થિતિ એટલે

સુધી લાવી મૂકી હતી કે ડોશીને ભેતાંજ તેને તેના પાછલા વર્તન માટે અત કરણના ઉંડાણમાં ખેદ થયો. “ માતા ” એટલે શું તે હવે સમજવા પામ્યો હતો તેણે મુઝે મુઝે ડોશીને અનેક સાબ્દો પ્રણામ કર્યા અને ઉદ્ધત આંજો તો સુમતી આગળ એટલે સુધી ખોલી ગયો કે આ ચામડાના કાથળા (દેહ) માં ધર્મ ઉપર અનાદર ઉત્પન્ન કરાવનારી શુષ્ક કેળવણીનું વમન કરાવનાર કંઈ ઔષધ યા યત ત્રો ખોઝ જેવા શોધે તો સૌથી પ્રથમ તે હુ લઉં કારણ કે એ કેળવણીથી ઉત્પન્ન થયેલા સંસ્કારોએ આ જનેતાનો તીરસ્કાર કરાવ્યો છે ”

સુમતિએ દક્ષિણમાંથી આવેલા દરદીને કેવળ વાર્તાલાપ દ્વારા આરામમાં લેળવ્યો છે એ ખબર આશ્રમમાં ફેલાતા ઉદ્ધતની પરિક્ષા કરવા ઘણા સ્ત્રી પુરૂષો આવવા લાગ્યા અને ચારે પાસથી પ્રસંશાના ઉદ્ગારો નીકળવા માડ્યા નિર્મળાને અને ભદ્રબાલાને સૌથી વધારે હર્ષ થયો અને સુમતીનું બહેર રીતે કંઈ સન્માન કરવા નિમિત્તે નિર્મળાની હાજરી આશ્રમમાં હોવાથી ઔષધશાળામાં આશ્રમનું મડળ એકત્ર થયું

નિર્મળાએ ઉદ્ધતનેજ પૂછ્યું “ આપને શું દરદ હતું ? તે કેવી રીતે મટ્યું ? ”

ઉદ્ધત—મહારા દરદની વાત બહેરમાં કહેતા મહુને લજ્જા પ્રાપ્ત થાય છે—હે કેળવણી ન લીધી હતી તો કદાચ તેમ ન થાત અધર્મને રસ્તે પ્રયાણ કરી હુ અધમતામાંજ પડત, ત્યાંથી મને ખચાવી લેવામાં આ દગ્ધ કારણભૂત થયું સુમતીદેવીએ નથી મને કંઈ કડવા ઔષધો પાયા કે નથી મને કંઈ ડામ દીધા. માન પ્રથમ સારવાગ, વાતચીત દ્વારા મારી આ ભયકર માનસિક વ્યાધિ મટાડી છે, અને પછીથી વર્ણાશ્રમ ધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ મને સમજાવ્યું છે આવાં સ્ત્રી રત્નોથી હીદ મગરૂ છે પરંતુ સુમતીગવરી અમારી જ્ઞાતિના હોવાથી તે તો અતી મગરૂ બન્યો છું. મને તેમણે શુભીત દાન આપ્યું છે

નિર્મળા—હવે તમે શુભન કવી રીતે ગાળવા માગો છો ?

ઉદ્ધત—મારૂં શુભન ! તે તો હવે આશ્રમને અર્પણ છે. જે આશ્રમમાંથી સુમતીગવરી સમાજ રત્નો ઉત્પન્ન થાય છે તેમાં એક સ્વયંસેવક તરીકે શુભન અર્પણ કરવા જેવો ઉત્તમ શુભનક્રમ ખીલે કયો ?

સુમતીએ જાણે ધૂળમાંથી રત્ન સાફ કર્યું છે એમ તેને પોતાને લાગ્યું ઉદ્ધતના સંપૂર્ણ રીતે સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થયો પછી ડોશી સાથે તે આશ્રમમાં જોડાયો. સુમતી સાથે તેનો પ્રથમ નિર્દોષ વાર્તાલાપ કલાકોના કલાકો સુધી ચાલ્યો, અને પરિણામે ઉભયના સ્નેહમાં તેનું રૂપાન્તર થયું. ભદ્રબાલાને આ હકીકત જાહેર થતા તેણીએ અનુમોદન આપ્યું અને નિર્મળાની આશ્રમમાંની હાજરીની સધી બેઠા ભદ્રબાલાની વ્યથાની સમાપ્તિની રાહ બેવા નિમિત્તે સુમતીની આનાકાની છતાં, સુમતી અને ઉદ્ધતના લગ્ન આશ્રમમાં જ થયા.

તેને ખીજેજ દિવસે, ભદ્રબાલા પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી શ કરના દેવાલયમાં પૂજનમાં હતી તે સમયે આકાશમાંથી એકા-એક ઉતરી આવતા દેવની પેઠે, નરહરી સાથેથી છૂટા પડ્યા પછી નીકળેલા મનહર આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યો આશ્રમ ખંધો જાણે આનંદમાં આવી ગયો. નિર્મળાએ ભદ્રબાલાને ધન્યવાદ આપ્યો અને લગ્નની તૈયારી કરવા આજ્ઞા આપી ‘કપાસથી કાપડ’ નામના ગામના મનુષ્યો સ્ત્રી-પુરુષ, છોકરા તો શુ પણ ઉપવ નનાં વૃક્ષો પણ જાણે આથી હસ્તા હતા ભૂરિભોજનો-જળરાધથી દ્રવ્ય કહડાવવાના પ્રસન્ન એ અને કલહો, એ પ્રાકૃત વિવાહ વિધિના આવશ્યક થઈ પડેલા અગ્નિની જગા દ પતી અને પ્રેક્ષકોના ઉભરાઈ જતા આનંદે લીધી અને મનહર અને ભદ્રબાલાનાં લગ્ન થયાં.

મનહરના મુખથી, નિર્મળાદેવીએ, વધારે હર્ષ ઉપજાવનાર વાત સાંભળી કે કુળવિહારી અને મધુસુદનને લઈને નરહરી આજે રેલવે સ્ટેશન ઉપર ઉતરશે નિર્મળા દેવીને હર્ષ અંત-કરણમાં સમાયો નહોતો. પોતાની મોટર તૈયાર કરાવવા હુકમ આપ્યો અને સરયુને પત્ર લખી દીધો —

“બહેન સરયુ—

તમારોજ અથાગ પરિશ્રમ યોગ્ય દિશામાં હતો. આનંદથી ઉભરાઈ જતા અતઃકરણે હું વધારે લખી શકતી નથી પરંતુ આપણાં “ભુલકા” ની ભાળ લાગી છે કુળવિહારીને મધુસુદનને લઈને અમારા ભાઈ નરહરી આજે આવી પહોંચશે. હું તેમને લેવા સ્ટેશન ઉપર અહીંથી પરખારી જઈ છું

હવે તમે જે ચુપકી પકડી રહ્યા છો તે મૌનવૃત્ત મૂકી દઈ જરા તમારી હૃદયની ધ્રુવછાએ પ્રકટ કરશો? તેનો આજેજ અવસર છે. મહારી શુભેચ્છા તમારી સાથે છે અને સૌથી વિશેષ તમારા જેવી કર્મ યોગિનીને અંતર્ધર્મીજ સારથી છે

“નિર્મળા.”

પ્રકરણ ૨૩ મું.

વિદ્વાન-વિદુષીના વાર્તાલાપ.

“ યજ્ઞાગૃતો દૂર મુદૈતિ દૈવ્યં તદુ સુતમ્ય તથૈવેતિ દૂર ગામં જ્યોતિષા જ્યોતિ રેકં । તન્મે મન શીવ સંકલ્પ મસ્તુ ॥ ”
ભગ્વેદ.

“ જાગૃત સ્થીતિના દૂર ભટક્યા કરે છે, સુષુપ્તિ સ્થીતિમા પણ આકાશમા ભ્રમણ કરે છે એવું અમે મનુષ્યોનું મન, હે પ્રભો ! સારા સંકલ્પ કર્યા કરો ! ”

સરયુનો પત્ર, જે નરહરીએ ગુમાસ્તા પુનમચદ પાસેથી લાઇને વાચ્યો તે પછી આ નિર્દોષ અત કરણનો સાધુ પુરુષ, જે ષડરિપુ ઉપર જ જાણે સ્વાર થઇને ફરતો-એટલું બધું સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત કરેલું લાગતું હતું તે પણ ઉપરોક્ત પત્રથી સહજ વિચ્છિન્નતાને લીધે પરાધિન હોય, જેની માનસિક સ્વતંત્રતા જાણે ઓછી થતી લાગતી હોય, તેમ કંઇક અનુભવવા લાગ્યો ! શરીરરૂપ માટીના પુતળામા પ્રભુએ, કીડીથી પણ જાણે સુક્ષ્મ, તથા મહાન્મત હાથીથી પણ તોફાની મનની વ્યવસ્થા કરી મૂકી છે તેમને સરયુના પત્રથી કંઇક અવર્ણનીય, અકથ્ય, અલૌકિક, વિદ્યુત્ પ્રવાહ પ્રાપ્ત કરી નરહરીને પરવશ જેવો બનાવવા માડ્યો ! સર્વથા, સ સારમા અવર્ણનીય છે તે પરમ કૃપાળુ પ્રભુની અપાર લીલા, તેના અજબ નિયમો, કે જેને આધીન રહીને જ, પોતાને શક્તિવાળા અપાર પ્રાબલ્યવાળા સમજા બેઠેલા મહા પુરુષો પોતાના પ્રયત્નો છતાં, પ્રારબ્ધના નિર્માણ કરેલા પ્રવાહમાં એક સુકા કાષ્ટવત્ એક તુચ્છ વૃણવત્ તણાયા કરે છે ! પુરુષના ઉચ્ચ સસ્કારો, સાધુસંગતિ, ગુરૂકૃપા, વગેરે કારણોને લઇને તેના પ્રબળ પ્રયત્નોથી ઉત્પન્ન કરવામા આવતું ક્રિયાણુ, પ્રારબ્ધના રથને જાણે હાકી રહ્યું હોય છે. આ સુંદર દૃશ્ય, વિચારવાન સાધુઓ અનિમિષ જ્ઞાન ચક્ષુથી નિહાળી તિમિરમય ભવાટવીમાથી પોતાનો રસ્તો કહાડે છે ! એ રીતે મનની શક્તિ, અનેક મહારાજાઓની સમસ્ત શક્તિ કરતા અધિક છે, અને બીજી રીતે, તેના ઉપર કાળુ મેળવનાર પ્રયત્નવાનો આગળ

તેની શક્તિ માત્ર તૃણવત્ છે ! ! આ એક અજબ યત્ર ! પ્રભુ એ શરીરમાં ક્યાંક ગોઠવી દઇ પોતાના સામર્થ્યની અગાધતા ખતાવી દીધી છે ! પૃથ્વી ઉપર થઇ ગયેલા સમર્થ લેખકો એની વાસ્તવીક વ્યાખ્યા કરતા ગોથાં ખાઇ ગયા છે એ દિશામાં સફળ પ્રયાસ જોવા જઇએ તો વેદોનો છે જોમા ઉપર ખતાવેલ મંત્ર વડે મનની અદ્ભૂત શક્તિ ખતાવી તે હમેશા સારા સંકલ્પ કરે એવી અભ્યર્થના કરેલી જોવામાં આવે છે.

“ સરયુ કોણુ ? હુ કોણુ ? આ પત્ર શો ? પુનમચદ વચમાં કેવો ? આ સંજોગો શા ? ખાળકોનું ગુમ થવું એ પણ કંઈ કારણ ભૂત ’ અને સૌથી વધારે જાણે પ્રયોજન વગર લખાયલા સરયુના સખધમાં મહારા પોતાનાજ હસ્તાક્ષરો-જે હાથમાં આગ્યેથીજ હુ જાણી શક્યો કે મહે લખ્યું છે ! એક સુશિક્ષિત ખાલા, કેવળ પરોપકાર નિમિત્તેજ આ પ્રકારના સાહસમાં પ્રયત્નવાન થાય એમાં પણ મહને કંઈક પ્રયોજનની વાસ આવે છે ! ! મહારા હાથમાં લીધેલા કાર્યમાં સરયુદેવીના પ્રયત્નોએ વિજય આપવામાંથી કંઈક અજબ વિષુત પ્રવાહથી મન આ વિચારો મહારી પાસે વિના પ્રયાસે કરાવે છે ! અજબ મન ! ” આ વિચારો નરહરિને એક પછી એક આવવા માડ્યા, પરંતુ મનના એ વેગને એક ખાળુએ રોકેતો, મહારાજના દેવાલયમાં ગયો અને તે પછી ખતાવ્યા પછીની વીધિ . જકશન સ્ટેશન ઉપર “ શેઠ શેઠાણી ” ને મી સાવકશાની મદદથી પકડાવા સુધીની કરી

આજે તે ઘેર પાછો ફરે છે ! ઝવેરાતથી લયી પડતા નોકરો સાથે દેવાલયમાં મોકલાયલા ભુલકા-કુજવિહારી અને મધુસુદનની સાથે ! નરહરિના ફતેહ લયી પરિણામના ખુશખબર મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠ ને ધર્મદેવીએ કહ્યા અને ધર્મદેવીને કોણુ કહ્યા ? હર્ષ વડે ઉભરાઇ જતા અત્ત કરણે જાણે દોડતી આવતી સરયુએ તે અત્યંત પ્રેમલયી શબ્દોમાં—

“ માતા ! માતા ! વધામણી લાવી છું ! ખેજી લાઇએ ગુમ થયા ત્યારથી સતત હુ એજ કાર્યમાં ગુંથાઇ ગઇ છું .. જકશન સ્ટેશનથી હાલ આવી પહોંચે છે નિર્મળા દેવીનો આશ્રમમાંથી આ પત્ર છે. ” સરયુએ ધર્મદેવીને આવીને કહ્યું

“ અને નરહરિ ? ! ”

“તે...પ...ણ. .તેપણ સાથેજ છે” અચકાતી સરયુ બોલી !
 ધર્મદેવીએ તેને છાતી સરસી આતી આહ્વાદ સાથે દબાવી !
 “મહારી સરયુ, હું તને શો બદલો આપી શકીશ ?”

“બદલો ? માતા ! આપ સમા પુણ્ય દેવીના આ નિરાધાર
 -માતપિતા વગરની અનાથ સરયુ ઉપર અથાગ સ્નેહ—”

ધર્મદેવી—એ સ્નેહ તો તારા અનુપમ ગુણોએ કરી સ્વા-
 ભાવિક રીતેજ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ તેમ થાય છેજ—

સરયુ—માતા ! હીંદુ સંસારમા ગુણો શુ કામ આવે છે ? !
 માત્ર ગુણ વડેજ કંઈ છોકરીનું આપણા હીંદુઓમા કલ્યાણ
 થયાનું સાબળીએ છીએ ? ગુણ કંઈ દ્રવ્ય નથી એ તો એક
 અદ્રશ્ય ચીજ—કવચિત્ બોલે ૩૫ થઈ પડનારી જણાય છે—

ધર્મદેવી—એમ ન બોલ, બેટા સરયુ, તારા કીંમતી ગુણો
 ઉપરાત તહારી ખુદ્દિ ઘણા મનુષ્યોના ગુરૂ તરીકે કામ આવવાની

સરયુ—ખુદ્દિ ! માતા ! જે ખુદ્દિ કંઈ ઉપયોગમાં આવતી
 લાગતી હોય તો તે માત્ર સમજ શક્તિને જોગ જોર ખીલવી,
 સંસારના દુ.ખોને મ્હોટા ૩૫માં બતાવનારી છે વાસ્તવીક રીતે
 દુ ખના નહાના ચિત્રોને મ્હોટા ૩૫માં બતાવનાર “મેજીકલેન્ટર્ન”
 એ જાણે ખુદ્દિ—

ધર્મલક્ષ્મી—કેમ એ ખુદ્દિમા આજે આટલો ફેરફાર કરી
 નાખીને બોલવું પડે છે, છોકરી ? !

એમ કહી ધર્મદેવીએ સરયુને પાછી પોતાની પાસે લીવી
 અને એક બાળકની પેઠે માતાતુલ્ય આહ્વાદથી તેને પાસે બે-
 સારી તેવીજ તે ધર્મદેવીને પગે પડી અને પાંચેક સેકન્ડ પૂરી
 નહીં થઈ હોય તેવો તેના કંઠમાંથી ડસકાં ખાવાનો મૃદુલવની
 સંભળાયો ! ધર્મદેવીએ તેને પાછી છાતી સરમી દબાવી.

“સરયુ, આ શું છે ?”

“કશું નથી માતા ! કંઈજ નથી આપણા લોકોનાં પુત્ર
 પુત્રીઓના વિવાહો કરવાના કુડાળાં મ્હોટા થવા પામે તે માટે
 પુણ્યમય પ્રવાસે હરદ્વાર તરફ જનારી પુત્રીની છેવટની—જાતી
 વખતની અશ્રુઅજલી છે—”

એટલું બોલતા નિરાખંડ રૂદન સશબ્દ થઈ ગયું.

ધર્મલક્ષ્મી—આ તું શું બોલે છે ? ! ક્યાં આપણો આ—

ત્હારાજ શુભ પ્રયત્નોએ લાવી મૂકેલો હર્ષનો પ્રસંગ ! અને ક્યા ત્હાં આ આકૃદ !

સરયુ—તે નથીજ જાણતુ-નથી શોભતુ હું કબુલ કરૂ છું માતા ! પણ મનુષ્યના હૃદયને સહનશીલતાની હદ હોય તો તે હવે લગભગ આવી ગઈ છે. હોંદુ છોકરીઓ અને છોકરાઓના કમલાગ્યની પરાકાષ્ટા આવી રહી છે. આપણાં મૃતપ્રાય જીવન હવે તેના વાસ્તવીક સ્વરૂપમા દેખાય છે ! સૌ પ્રજાઓ ચેતી ગઈ, પૃથ્વીપરની તમામ પ્રજાઓએ સમયને અનુસરીને પોતાના જીવનના કમમા ઘટતા ફેરફાર કરી લીધા અને અનેક પ્રકારના દુ.ખો સહન કરતા હોવા છતાં, શાસ્ત્રકારોએ આપણા જીવન કમમાં યથાકાળ ફેરફાર કરવા માટેની સ્પષ્ટ આજ્ઞા આપેલી હોવા છતાં, હૃદય ભેદી નાખે તેવાં પુત્રીઓનાં દુ.ખોના ભયકર ચિત્રો આપણા સમક્ષ ખડા થતાં હોવા છતાં, યુદ્ધિને-સત્યને-ધર્મને-ડહાપણુ વિવેક નીતિને કોઈ મૂઢીને-યુદ્ધિમસ્તિકન્ય દેવતા રૂઢિના હજુ પણ આપણે આંખ પાટા બાધીને પુખ્તરી બની રહ્યા છીએ, હોંદુ સુધારકોમા જ્ઞાતિ હિતચિતકોની સખ્યા હવે કંઈ ઓછી નથી પરંતુ અધારા ઓરડામા ગોધાઇ રહેલાઓની પેઠે તેમને દિશા સુજતી નથી ! માત્ર પૈટા જ્ઞાતિઓ એકત્ર કરવી એ કોઈ પ્રકારનું સાહસ નથી-ધર્મને અનુસરતું તે-શાસ્ત્રકારોની આજ્ઞાને શીર ચડાવવા સરખું છે-હૃદય સુચક છે

અસ્તુ ! માતા ! પણ હવે હું થાકી છું. માતૃપિતા વચરની પુત્રી-તેનું હીત હૈયે-કોણે-ક્રુસ્તી તરીકે ધર્યું છે પરંતુ-જોડેના ઓરડામાં કંઈક અવાજ સંભળાય છે ! કોણુ હશે ?

સરયુ—તે તો મહેં મોકલી દીધા છે

ધર્મલક્ષ્મી—કોઈ નહીં હોય-નોકરો હશે તું નિડરતાથી ત્હાં હૃદય ખાલી કર, મ્હારી જ્ઞાલી પુત્રી ! શેઠને આવવા હજુ થોડીક વાર છે. ત્હારા વધામણીના શબ્દો તેમને હું ખોં-ચાડવાનું કરતી હતી.

ધર્મલક્ષ્મી—અરે સાહસીક છોકરી ! તને શું દુર્લભ છે ?

સરયુ—મ્હાં લાવી-એમ કહી પાછી તે ધર્મલક્ષ્મીને પગે પડી.

ધર્મલક્ષ્મી—ભૂલી થા-ભૂલી થા-સરયુ જેવી સુસિક્ષિત સમજી છોકરીનું સંકટ તે અમારજ સંકટ સમજીએ છીએ, ભૂલી થા, શેઠ કદાચ આવતા હશે તો ત્હારા આ વર્તનનું કારણ માગશે.

એટલામા ઓરડાનું ખારણુ ઉઘડ્યુ, અને પાછલે ખારણેથી આવી પહોંચેલ મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠ જાણે પરમાત્મા પ્રકટ થતા હોય તેમ આવ્યા.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—હુ આવેલોજ છુ. મોટર પાછલા ખારણેથી આવી પણ આ સરયુએ સાહસની હદ ખતાવી છે.

સરયુ શરમને લીધે એક દૂરના કોચ ઉપર જઈ ખેતી ગઈ.

પરોપકારી હૃદયની પવિત્ર સરયુને, શેઠાણી ધર્મદેવી સમક્ષ પોતાનું અતઃકરણ ખોલી વાત કરવાનો પ્રારભ કરવાના કૃત્ય તરફ સિદ્ધાવલોકન કરતા શરમ લાગી! પિતા તુલ્ય શેઠના પ્રવેશથી આ સકોચ વધ્યો. પરંતુ તેજ ક્ષણે તેને વિચાર આવ્યો કે—માતપિતા સમા આ ખેતિના વડેજ મહારો ઉદ્ધાર થવાનો છે.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—દેવી! મહાર હૃદય આજે પ્રકુલ છે! ખન્ને ખાળકોના મહો આજે કેટલે દિવસે...

ધર્મલક્ષ્મી—સરયુખડેનના પ્રયત્નોથી આપણે બેઠ શકીશું.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—હા સત્ય છે વાર, પણ આનંદના આ ચોઘડીયામા મહે હમણાજ સાલગ્યુ તે આકૃદ શું હતું?

ધર્મલક્ષ્મી—આપે તે સાલગ્યુ?

મહેન્દ્રપ્રસાદ—અક્ષરશ સભળાઈ ગયુ! તેનુ પ્રયોજન મહને તુર્ત કહો, તે સિવાય મહારો આનંદ ઘણો લાગી પડે છે.

સરયુએ શરમને લીધે નીચે બેઠ ભોયપર પડેલુ એક ન્યુસ પેપર સહજ ઉપાડી લીધુ. દેશમા જે વખતે ઉદયના પ્રયત્નોનોજ પવન ચાલી રહ્યો હોય છે તે વખતે જ્યાં દષ્ટિ નાંખો ત્યાં એની એ વાત બેવામા આવે છે તેમ એ પત્રમાં પણ ‘સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ’ ના વિષયપર એક ઉપદેશકનુ લાવણુ તેના બેવામા આવ્યુ! પરંતુ શેઠ અને શેઠાણીની વાતમા એનુ મન હતું કાન પણ એ દિશામાંજ હતા માત્ર આખો પત્ર ઉપર રાખવી પડી હતી.

ધર્મલક્ષ્મી—આપની એના ઉપર પુત્રીના જટલી મમતા છે, એ એનુ ને મહાર લાગ્ય છે.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—કેમ ન હોય દેવી? પોતાની પુત્રી હોય તો પણ આથી શું વધારે કરી શકે?

ધર્મલક્ષ્મી—નાથ ! વાતસદ્યમા વધે પણ પ્રયત્નોમા સરયુના બુદ્ધિપૂર્વક થતા શુભ પ્રયત્નોમા તો આગળ નજ વધે, હો !

મહેદ્ર—યથાર્થ છે પણ એના હું ખતું કારણ હવે...

ધર્મ—આપથી તે તદ્દન અબલયુ છે ?

મહેદ્ર—તેમ તો નથીજ સોળ વર્ષ પર્યંત સરયુ અવિવાહિતા—હું તેના પિતાનો મિત્ર—અને ટ્રસ્ટી કહો કે તેનો વાલી પરતુ આ સંકુચિત કુડાળામા હું કયા શોધ ચલાવું, દેવી ! આપણી જ્ઞાતિઓ હજુ કેટલી પછાત છે ? જ્ઞાતિમા હવે સખ્યા બંધ જ્ઞાતિશુભેચ્છકો માલમ પડે છે એ વાત ખરી, પણ હજુ બુદ્ધિમસ્તિકળન્ય દેવતા રૂઢિના પુજારીઓનો ત્રાસ કમી નથી ! તેમની સખ્યા ઓછી હશે, પરતુ લાખા વખતનો અનુભવ તેમની સાથે છે. હૃદયકાઠિન્યનો અભ્યાસ તે તેમનોજ ! જ્ઞાતિના બાબડા પડેલાં ભાગેલાં ટુટેલા જર્જરીભૂત થયેલાં ન્હાનાં ન્હાના નાવડા ચલાવવાનો ઇબ્જો હજુ તેમની પાસે છે. સુકાનીઓ આગળ પેસેન્જરોની સંખ્યાની શક્તિ મર્યાદિત બની રહે છે.

ધર્મલક્ષ્મી—વાર, નાથ ! પેટા જ્ઞાતિમાથી કોઈ લાયક વર ન મળી આવે ?

મહેદ્રપ્રસાદ—મળી આવે, કેમ ન મળે ? પણ એ સાહસ ખેડવા હિંમતની જરૂર છે

ધર્મ—કેનામા ?

મહેદ્ર—અમે ટ્રસ્ટીઓમા, અને સૌથી વધારે એના પોતાનામા

ધર્મ—તેની પોતાની તો ના નથી.

મહેદ્ર—તો તો પછી લાયક વર શોધવાનીજ વાર—

ધર્મ—તે પણ, હું નામ બતાવી ચકું તેમ છું પણ મ્હારાથી માત્ર નામનીજ સુચના થઈ શકે તેમ છે તેને સરયુના વિવાહ માટે સમત કરવામાં આપની આજ્ઞાની જરૂર પડે.

મહેદ્રપ્રસાદ—એવો કોણ હશે કે જને માટે, લગભગ લાખ રૂપિઆ જેટલી મીલકત ધરાવનારી, અને હોંદમા ઉચ્ચિતજ એવામાં આવતા જવાહીર સમી સુશિક્ષિત સરયુના હાથ માટે એટલા પ્રયત્નો કરાવે ? દેવી ! મ્હારા પ્રયત્નો કરતાં તમારૂં વચન માત્ર ખસ થવું બેધએ ! જ્ઞાતિજનોમાં, અને કહેવા હો કે

પેટા જ્ઞાતિના શુભેચ્છકોમાં તમારી પ્રતિષ્ઠા કમતી ન સમજશે. વાસ્તવિક રીતે આપણે સસાર સુધારે તો મ્હારા કરતાં તમે વધારે કરી શકો છો અને જ્ઞાતિની સહૃદય વ્યક્તિઓના સમજવામાં તે સારી પેઠે છે એવો વર કેણુ છે કે ને—

ધર્મ—અરે ! નાથ ! એ મેરુભાઈ વાઘજીભાઈ શાખે હડીલાજીને આપને પોતાને સમજાવવા પડે તેમ છે.

મહેદ્રપ્રસાદ—અને એવા અભિમાનીને તમે વિવેક મૂર્તિ સરયુ બહેનના માટે લાયક વર ગણવાની ભૂલ કરે છે ! !

ધર્મ—ના, ના, નાથ. એતો અધી રીતે લાયક તો છેજ ! આપજ કહેશે. પ ..ણુ

મહેદ્રપ્રસાદ—પણુ ત્યારે શુ છે ? કહી ઘોને !

ધર્મ—એ એના એક પ્રકારના પ્રસશનીય અભિમાનમાજ મગ્ન રહે છે ગરીબ છતાં ધનાઢ્યો જની પ્રયત્નપૂર્વક ધરછા કરે તેને તે તુચ્છ ગણે છે.

મહેદ્ર—અને એવાને લાયક ગણવામાં તમે ભૂલ તો નથી કરતા, દેવી !

ધર્મ—ના, નથીજ કરતી.

મહેદ્ર—વાર, તોપણુ—આ, છોકરીનું હૃદય તપાસ્યું છે ?

ધર્મ—એ વાતની પણ જરૂર રહી નથી.

મહેદ્ર—ચાલો, ત્યારે મદને તેનું નામ આપો, દેવી, અ. વીંગે ના બનાવો.

ધર્મ—એનું નામ આપવા આગમજ તે કદાચ આપના મન્મુખ ખડો થશે—પેલી સામેથી ફૂલોથી આરંછાદિત મોટર દોડતી આવે ! નાથ ! તમે તે આપણાં ભુલકાં સાથે—

મહેદ્ર—સમજ્યો, મ્હારો નરહરિ ! તેને સમત કરતા મ્હને જરાએ વાર નહીં લાગે, દેવી ! ગભરાઓ નહીં. ચાન, બહેન, સરયુ, આપણુ અધા વગડામાં સામે જઈએ !

જેત જેતામાં મહેદ્રપ્રસાદ અને ધર્મલક્ષ્મી અને પાછળ પાછળ શરૂમાતી સરયુ બહાર આવી પહોંચે તે પહેલાં મોટર આવી પહોંચી મનને પ્રદુશ્લિત થવાને કંઈજ બાકી ન રહ્યું. મધુસુદનને સરયુએ જીપાડી લીધો. કુંજવિહારી માતાને ભેટ્યો. મહેદ્રપ્રસાદે નરહરિનો પુત્રસમા વાત્સલ્યપૂર્વક હાથ પકડી લીધો. નિર્મળા પણ વિવેકપૂર્વક એક ખુરશીપર બેસી અધ.

પણ નરહરિ હોલમાં આવીને સૌથી પ્રથમ તો ધર્મદેવીને સંબોધીને એક પ્રકારનો ઉપદેશજ આપવા મડી પડ્યો !

“ માતા ! હિંદુસ્તાનમાં અને વિશેષે આપણા ગુજરાતમાં દાગીના માટે ખચ્ચાનાં ખુનો થાય છે; માટે વિશ્વાસુ પરિજનોની પૂર્ણ સજ્યા વગરનાં આવાં ખચ્ચાં હવેથી ઘર બહાર ન જવાં પામે તેની પ્રથમ તો કૃપા કરી પ્રતિજ્ઞા લો ! ભવિષ્યમાં આવા ખનાવો ખનવા ન પામે

ધર્મલક્ષ્મી—ભાઈ, તમારાં ઉપદેશ માટે તમારો અને તમને જોણે મદદ કરી હોય તેનો ઉપકાર માનીએ તેટલો એછો છે તમે ઉપદેશક છો એટલે આવી રીતે વેરથીજ ઉપદેશ આપવાનું શરૂ કરો તેમા કંઈ હરકત નથી અમારા જેવા શાત શ્રોતાજનો તમને જમતમા ખીજે ક્યા મળે ? ! પ્રતિજ્ઞા લઈશું. ભાઈ, તમારા કહેવા મુજબજ, આપણા ગુજરાતમાં તો આવો દાખલો હું આ પ્રથમજ જોઈ છું સો વર્ષ ઉપર આવી રીતે દાગીના માટે ખચ્ચાને ઉપાડી જવાનું કોઈ વખત બન્યું હશે તેના આધારથી તમારા ઉપદેશને સમર્થન આપો તેમા કંઈ હરકત નથી. અમારે તે માનનીય છે. પછી કંઈ ?

નરહરિ—માતા, સો વર્ષ ઉપર એવો દાખલો બન્યો છે એમ નથી વખતો વખત બન્યા કરે છે અને આ વાત કંઈ હું મારા પોતાના મગજમાંથી નથી કહેતો, જુઓ મારી ડાયરીમાંથી તમને બતાવું છું

× ૧૨ વર્ષની એક હીંદુ છોકરીને દાગીના માટે ફાંસો દેવામાં આવ્યો હતો—

ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા. છટ્ટી ડીસેમ્બર ૧૯૧૦

— × × × ×
સાત વર્ષની હીંદુ છોકરીનું દાગીના માટે ગળું કાપી નાંખવામાં આવ્યું બમે જમશેદ ૩ જ એપ્રિલ ૧૯૧૧

+ × × ×
એક તેર વર્ષનો હીંદુ છોકરો સ્કુલમાં જતો હતો તેને દાગીના માટે કુવામાં નાંખી દેવામાં આવ્યો

૨ જુન ૧૯૧૯ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા

× × × ×

+ ૧ મી. લાલચકર લક્ષ્મીદાસના સંગ્રહ ઉપરથી ઇન્ડિયન હુમેનીટરીયન સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૯ ઉપરથી

૧૧ વર્ષના એક સોનીના છોકરાનું દાગીના માટે ગળુ કાપવામાં આવ્યું. સાજ વર્તમાન ૫ જુલાઈ ૧૯૧૨.

નરહરિ—વળી જુઓ, માતા ! તેનાજ વિશેષ દાખલા —

x x x x

આઠ વર્ષની એક હોંદુ છોકરીને દાગીના માટે કુવામાં નાખી મારી નાખવામાં આવી જામે જમશેદ જુલાઈ ૧૯૧૨

x x x x

એક ન્હાની મુસલમાન છોકરીને દાગીના માટે પકડી તેનું ગળુ ને પગ કાપી નાંખવામાં આવ્યા

ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા ૧૧ જાન્યુઆરી સને ૧૯૧૩

x x x x

છ વર્ષની હીંદુ છોકરીને દાગીના માટે કુવામાં ડુબાડી દેવામાં આવી

ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા ૨૨ જુલાઈ ૧૯૧૩

x x x x

એક હોંદુ છોકરાને દાગીના માટે કુવામાં નાખી દેવામાં આવ્યો. સાજ વર્તમાન ૮ ઓગસ્ટ સને ૧૯૧૩

x x x x

એક હોંદુ છોકરાનું પથ્થરથી માથું અક્ષણી દાગીના માટે મારી નાખવામાં આવ્યો. ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા ૨૦ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૩

x x x x

ચાર રૂપીયાની કીંમતના દાગીના માટે એક મુસલમાન કાકાએ પોતાના ભત્રીજાને તેના દાગીના માટે મારી નાખ્યો. મુંબઈ ક્રોનીકલ ૧૨ નવેમ્બર ૧૯૧૩

x x x x

વળી, લખનૌમાં જૈન ગેઝેટ ૭ નવેમ્બર ૧૯૧૫ ના અંકમાં જણાવે છે કે દાગીના માટે ખરચાના ખુન થયાના બાર દાખલા બતાવી સચુક્ત પ્રાંતોના ગવર્નર સાહેબ સર જેમ્સ મેસ્ટને મા-ખાપોને સુચના રૂપે સરકયુલર કહાડેલો છે.

ધર્મલક્ષ્મી—હું ધારૂ છું કે દાગીના માટે બાળકોનાં ખુન થયા બાબતની આવી યાદી હજી લાઈ પાસે લાંબી હશે

નરહરિ—માખાપોની જોવામાં આવતી હઠ કરતાં તે બહુ

દુકી છે પરંતુ હવે આ આનંદના ચોથડીયામા હું વધારે તસ્દી આપતો નથી. હજુ એ કે આ બાળકો તો આપણા નમીએ નથી આવ્યાં જે દુર્ઘટ હતું, ખહારવટીઆઓનો આ બાળતમા જે ત્રાસ છે તે તો મહને જાતે અનુભવ થયો અને પોતાના નામને, ખ્યાલિને નહીં ગણકારનારી એક પરોપકારી બાઈના પ્રયત્નોથીજ મહને આ કામમા ફતેહ મળી છે પરંતુ દાગીનાની શોધમા હજુ મહારે વધારે પ્રયત્નો કરવા પડશે મારા સમજવા પ્રમાણે એક ગાડા જેવા દેખાતા પૈસાના લાલચુ તોતડા વૃદ્ધ વાણીઆને આ ખહારવટીયા જેવા દેખાતા લુટારાઓએ સારી રીતે દ્રવ્ય લઈ એક “કન્યા” પરણાવી છે, જે હકીકતમા કન્યા નથી, પરંતુ કન્યાઓની અછતનો લુટારાઓએ લાભ વીધેલો છે અને કેટલાક ચાલાક છોકરાને કેળવી રાખેલા છે કે જે કન્યાનો વેષ લઈ અમુક જગ્યા જવાને નિમિત્તે અગર હરકોઈ રસ્તે પરણનારથી છુટી જઈ પોતાના મડળમા દાખલ થઈ જવાની તાલીમ મેળવી તૈયાર થયેલા હોય છે, તેવી કન્યાના હસ્તક આ બાળકોને હાલમા સોંપ્યા હતા અને તે કન્યા કે જેને મી. સાવક-સાની મદદથી પકડવામાં આવી છે તેના હસ્તક આપણા દાગીનાનો મહોટો ભાગ અથવા તેનું રૂપાન્તર પણ હોવું જોઈએ એમ હું માનું છું

ધર્મલક્ષ્મી—ભાઈ, હવે એ દાગીનાની તજવીજનું કામ જેના તે, રક્ષણ (પોલીસ) ખાતાના અધિકારીઓનેજ સોંપીશું પણ તમે જે પરોપકારી બાઈનું ગુણગાન કરો છો તેનું નામ—

—નરહરી—એક અકસ્માતને લીધેજ તે જગતમા ખહાર આવવા પામ્યું છે, નહીં તો એની પોતાની ઇચ્છા તો કેવળ નિષ્કામ પરોપકાર કરવાની હતી

મહેન્દ્રપ્રસાદના કોચની પાછળ એક પુરથી ઉપર આવે મયોદાપૂર્વક બેઠેલી નિર્મળાએ મૃદુતાથી કહ્યું—

“નરહરી ભાઈ માટે એવી બાઈના “સેક્રેટરી” તરીકેની યોજના કોઈ દૈવયોગથી થાય તો જગત ઉપર પરોપકાર વધારે થાય ”

કોઈ પ્રત્યુત્તરમાં બોલી શક્યું નહીં એટલે મહેન્દ્રપ્રસાદે કહ્યું—“અવગત થાય ”

નરહરી—પણ એવી પરોપકાર સ પત્ર સ્ત્રીના નોકર થવાની લાયકાત ન હોવા છતાં સેક્રેટરી શી રીતે થવાય ?

અધુ મડળ જાણે હવે નરહરીને ઠગતુ હોય એવું દબ્ય થવા લાગ્યું નિર્મળા ભ્રમળકે ખાળી ન શકવાથી પોતાના વાંચના-લયમાં ગઈ

નરહરિ કાદના મનુષ્યવત્ ખેઠો હતો. પરતુ માન તેનો દેહજ અહીં હતો—મન અનેક પ્રકારના તરંગોમા હોલાયમાન થઈ રહ્યું હતું. મૃત્યુ લોકમા ગુપ્ત રહી દુઃખી મનુષ્યો ઉપર પરોપકારની પરિસિમા ખતાવનાર અંત કરણુ ધારણુ કરવું તે સાક્ષાત્ સ્વગથી પૃથ્વી ઉપર ‘સહજ પર્યાટન માટેજ’ જાણે આવનાર દેવાશી દેહધારીઓ છે એ તેને નિશ્ચયપૂર્વક સમજાયું ! સરયુને માટે પોતાના હસ્તાક્ષરે, શેઠની આજ્ઞાથી લખેલા પ્રમાણ પત્રના પ્રસંગ તરફ સિદ્ધાવલોકન કરતાં તે પ્રસંગમા તેને અદ્ભૂત આનંદ અનુભવવા લાગ્યો ! એ એ પ્રસંગને યાદ લાવવા સ્મરણુ શક્તિને જોરથી એચી, પણ તે પ્રસંગના કૃત્યમા સરયુની મૂર્તિના દર્શન ન થવા પામ્યા—પારિતોષક વખતે કદાચ જોઈ હશે પરતુ વચમા ગયેલા લાખા વખતે તે ચિત્ર જાણે ગૃમ કરી નાખેલું તેણે અનુભવ્યું “મહે કદાચ તે વખતે તેની સામે દષ્ટિપાત નહી કર્યો હોય ! તેમ કરવાનું તે વખતે પ્રયોજન નુ હતું ? અરે ! પણ હું હાલ આ પરતત્રતા માટે અનુભવુ છું ? આમા અવશ્યમેવ કંઈક પ્રારબ્ધે યોજા મુકેલું પ્રયોજન હોવું જોઈએ !” વિગેરે વિગેરે વિચારો તેના મનમા ઘોળાવા લાગ્યા શેઠને અને ધર્મદેવીને સરયુના ઉપકારોથી વાકેફ કરવાની તીવ્ર જાણાસા થઈ. ત્યા ખેઠેલા મનુષ્યોમા શેઠ શેઠાણી કુજવિહારી ને મધુસુદન ઉપરાત જાણે વિષુત તરફલ ચક્ષુ સમેતની એક વિશેષ આકૃતિ, કદાચ ઉપર શેઠાણી સાથેજ ખેઠેલી હતી ! પણ તેના અને નરહરિ વચ્ચે મોટો ઐકપક્ષી અજ્ઞાન હિમાલય આવી રહ્યો હતો ! એક પક્ષ કેમ ? કારણ કે નરહરિજ એકલો તે જાણતો નહતો ! સરયુ તો હેતુ પુર સર “પરોપકાર” કરી રહી હતા ! તે અધુ જાણતી હતી. પરિજન મડળ ચક્રિત દષ્ટિથી આ બેજ સન્નુખ જોયા કરવું હતું, પરતુ સરયુની મુખાકૃતિથી અજ્ઞાત નરહરિને સરયુની સર્વન કરતી દષ્ટિમાં એમ તે શુ સમજાય ?

નરહરિને વિચાર વમળમાં કેટલાક ગોથા ખાયા પછી શરીરે પ્રસ્વેદનાં બુદ્ધ જમવા લાગ્યાં કંઈક નિમિત્તે હવે અહીંથી હાલી સહજ આરામ-મગજને આરામ આપવાની તેને ઇચ્છા થઈ, શરીર નો આરામ તો તે ભાગ્યેજ સમજતો ! સુદૃઢ-સ્વાસ્થ્ય સમેતના બ્રહ્મચર્યાના ઓળસપૂર્ણ તેના દેહને જાણે, જરૂર પડતી નિદ્રા સિવાય, ભાગ્યેજ આરામની જરૂર પડતી !

જે હોલમાં બધાં બેઠા હતા તેની પાસેજ શેઠનું ન્હાનું વાંચનાલય હતું. નરહરિએ એમાં જઈને પોતાનું પોટકું, કપડાં વિગેરે મૂક્યાં. “ આ પોટકું લુટારાઓ લઈને તેમાંથી શું દ્રવ્ય મેળવત ? ! અને આ દાગીના વગર નિ સાગ મુઠક દેહને તે શું કરત ? ! અસ્તુ ! ” એમ વિચાર કરતો કરતો તે વાંચનાલયના કઠેરામાં આંટા મારવા લાગ્યો. કઠેરામાં મૂકેલી પુષ્પલતાઓમાંની કુસુમ ભિન્નિત પરાગે પ્રસ્વેદનાં બુદ્ધ ઓછા કરવા માડયા, અને વિચાર મન્યને તેની સખ્યા વધારવા માડી એ બેઠેલા કેણુ પાછું હઠે ? બેઠે કુદરતના સત્તાનો ! બધા પરિજનો સાથે બે બાળકોને સ્નાનશુદ્ધિમાં મોકલી દેવામાં આવ્યા અને નરહરિને પુસ્તકાલયમાં ગયેલા બેઈ ધર્મદેવીએ શેઠને સહજ ધીમેથી કહ્યું—

“ ભાઈ, સરયુને ઓળખતો હોય એમ નથી જણાતું હો ! ”

મહે દ્રમસાદ—ન ઓળખે તો તેમાં કંઈ નવાઈ નથી ઓળખશે ! ઓળખાવીશું ! દેવી ! સરયુએ આ કામમાં હદ કરી મૂકી છે ! એનાજ પ્રયત્ને આજે આ આનંદની ઘડી ખતાવી છે મહે તે ઉલટી રીતે મહારા પ્રયત્નો એવા ગોઠવ્યા હતા કે આ પણ તેમાંજ કસાઈ પડત અને આ બાલુડાનું શું થાત તે કહી શકાતું નથી

— સરયુ—કંઈ ન હતું થવાનું એમને મળતા કેટલોક સમય જાત ! અને બહુ સમય જાત તો “ વર ” મટી જઈને બેઈ કન્યાઓ થાત !

ધર્મદેવી—હા, બેટા ! એ વિચાર મહારા રોમ ઉભા કરી મૂકે છે ! કન્યાની અછતે આપણા લોકોની આ સ્થિતિ કરી મૂકી છે. હોંડ સમાજ બધીર છે—અંધ છે—એને અંધ શ્રદ્ધાનું દરદ લાગેલું છે તેની સારવાર કરનારા બાહોશ ધનવંતરિઓ જન્મી ચૂક્યા છે, કાળે કરીને સુધરશે. દેવી ! પણ આ સરયુની વાત હવે તમે ભાધને—

એટલામાં તો નરહરિ પાછો આ સ્થળે આવ્યો. સરયુના

વિચારો અને ઉપકારોએ એના અઘાપિ પર્યાન્ત નિર્લપ અતઃ કરણ ઉપર કાણુ મેળવવા માંડયો હતો. મનમાં સ્વામિત્વ ઉપર સંકલ્પના વાદળ છવાયુ લાગતું હતું સરયુની વાત ધર્મદેવી અને મહેદ્રપ્રસાદ સન્મુખ કયા શબ્દોમા ફરી ઠહાડવી તે તક શોધતો હતો.

વિચારમાં શરીર ઉપર પ્રસ્વેદના યુદ્ધ છવાઈ રહ્યા.

ધર્મદેવી—બાપ મહને લાગે છે કે તમે નજીકના મહારા સ્નાનગૃહમાજ જઈ સ્નાન કરી શુદ્ધ થઈ તે દિવસની પેઠે લાખા પ્રાણાયમ કરો એટલે પરિશ્રમ ઓછો લાગશે, નહિ વાર ?

નરહરિ—માતા, હું પણ સ્નાન કરવાના વિચારમાજ સ્નાન ગૃહ તરફ ગયો હતો પણ ત્યાં કોઈ નોકર ન બેયો કારણ કે બધા પરિજનો બાળકોના સ્નાનગૃહમા છે.

ધર્મદેવીએ સરયુ તરફ બેઠું સ્નાનગૃહમા ગરમ પાણી પહોંચાડવા આજ્ઞા કરી. સરયુ તુર્તાજ ઉઠી !

એક મ્હોટો નાશિકની બનાવટનો પીતળનો પલાલો જના નીચે તેને અલાવવા માટે ન્હાના નકુર ચકોની યોજના કરવામા આવી હતી તે બેચી લઈ જઈને સ્નાનગૃહમા યોગ્ય સ્થળે મૂક્યો અને બેડમા બીબેજ તેવો બેચી લાવી મૂક્યો બેડમા જડી શણની જલવાહિની નળી મારફતે પાણીના ઓરડામાથી પાણી દાખલ કર્યું એકમા ગરમ અને બીબમા ઠડુ ભરાઈ બે ન્હાના હોજ સમા પાત્રો છલકાવા વાગ્યા સ્નાનને અગે અલ્પ જ વસ્ત્રાદિ સામગ્રી ત્યાં મૂકી દીધી નરહરિ ત્યાં આવી પહોંચ્યો એને સરયુ તરફ બેવામા શ્વાસ લેવાનું પણ પૂરું બાન ન રહ્યું ! દ્વારિકામાં શ્રી કૃષ્ણે સુદામાને સ્નાન કરાવનારી વિધિમા અને આમા ફેર માત્ર એ રહ્યો કે અહીં સરયુ એકજ હતી અને નરહરિ અતિથિ ન હતો એક ન્હાના પાત્રમાં પાણી ઠહાડતો ઠહાડતો તેમાંજ બાણે ચિત્તવૃત્તિને અને દષ્ટિને સરયુના સતત આલસતા વિચાર પ્રવાહને રોકતો બોલ્યો.—

“ત્યારે .. તમે કોણ ?”

સરયુ—પરિજનોની સંખ્યામા ન્યુનતા થવાને લીધે હમણાં હું રહી છું.

નરહરિ—શા તરીકે ?

સરયુ—પરિજન તરિકે

નરહરિ—પરિજન !!! એટલે ?

સરયુ—એટલે દાસી, ખીજુ શું ?

ચક્રિત થતે બેઠું, નરહરિ બોલ્યું—અને કામ, શું કરવાનું ?

સરયુ—દાસીઓથી જે થાય તે, આવી રીતે કોઈ યોગ્ય અતિથિ આવે તેની સેવા કરવી. આજકાને સંભાળવા, તેમના અલંકારો વસ્ત્રો સાચવવા વગેરે વગેરે

નરહરિ—વાહરે ! પણ, પ-અ-અ-અ-હુ, તમે પરિજન તરિકે અહીં ક્યારે જોડાયા ?

સરયુ—મહે આપને હમણાંજ કહ્યુંને કે મહેને જોડાયાને થોડાકિજ દિવસ—

નરહરિ—હા-હા-હા તમે કહ્યું ખત પ ..અ...હુ હું અહીંથી થોડા દિવસ ઉપરજ ગયો છું—

સરયુ—હા, તે આપના ગયા પછી ખીજીજ રોજથી હું અહીંજ છું.

નરહરિ—આશ્ચર્ય ! !

સરયુ—શેનુ આશ્ચર્ય ! કારણ વગરનું આશ્ચર્ય ? આપે આ અલ્પ ગલેપ ગરમ પાણીમાં બૂલથી નાખી દીધો ! વાર, હવે તો તે પાણી ખાસી કરી ખીજુ ભરવા દો ! અને મદન માટેનો લેપ પણ ખીજે લાવું છું

નરહરિ—અરે પણ મહારે તેમાનું કશું જોઈતું નથી. આ લેપ મિશ્રિત ગરમ પાણીથી મહારે ચાલશે. પણ પ-અ-અ-હુ તમે કહો છો કે, તમે પરિજન છો ...ત્યારે તમે તો શેઠાણી ધર્મ-દેવીની સાથેજ કંઈક બેઠા હતાં ને ?

સરયુ—આપે મહેને જોઈ હતી ? તે હું જ હતી ? આપ બૂલ તો કરતા નથી ? !

નરહરિ સહજ ગભરાયો તેણે જ્ઞાન લાવી પ્રત્યુત્તર આપ્યો—

નરહરિ—મહેને નથી લાગતું કે હું એમાં બૂલ કરું છું. ત્યાં પરિજનો ખાદ્ય કરતાં તમારા સિવાય ખીજુ કોઈ ન હતું—પરિજન-દાસી હોય તે એમ શેઠાણીની સાથેજ એક દાસી ઉપર બેસી શકે કે ?

સરયુ—અરે-મહેનતુ લોકો (Labouriers), મેંધા શ્રમે એટલે તો વળી શેઠને માથે બેસારીને નહીં ફેરવવા પડે ?

નરહરિ—તમને તે બધું ઉચિત લાગતું હશે—

સરયુ—ના, પરિજન પોતપોતાના આસનેજ શોભે અને જેનું કામ જે કરતું હોય તેજ કરશે. નહિ બેથેલી નહિ સાંભળેલી નોકરોની મોંઘવારીને લીધે તેઓ ખડેછી જવા પામે તો તે શેઠ પ્રત્યેની અમર્યાદને લીધે નહિ—જનમાદને લીધેજ નહીં—ખીનતાબેદાશીને લીધે તો નહીંજ—તંજીને લીધે—

નરહરિ—અરે, તમારૂં બહુ થાય ! અને તમે કહો છો કે હું નોકર છું !

સરયુ—હા સ્તો દાસી !

સરયુથી આ વખતે સહસા—અનિવાર્ય સ્થિતિ હાસ્ય થઈ ગયું ! મન ઉપરના તેના કાણુના સિમાડા ઉપર તે જીભી ! નરહરિને હવે કંઈક ઢોઢની સ્થિતિનો દૂરનો આભાસ થવા માડ્યો પણ પોતાને પૂર્વે નહીં બેથાની હકીકત, આ વખતે સરયુને એક પ્રકારનું ઉપયોગી સાધન થઈ પડ્યું, અને આ સાધુ પુરૂષ તો વિના પ્રયોજને ગભરાવા લાગ્યો.

નરહરિ—વાર, ત્યારે કહો, માફ કરજો હોં, હું સહજ જ પૂછું છું તમે પ્રથમ કયા હતા ?

સરયુ—“ પ્રથમ ” એટલે ? એ સમયની કંઈક હદ અઠાવી બેઠાએને ? પ્રથમ તો હું બાળક હતી ! અને—

નરહરિ—નહિ, નહિ અહીં તમે કહો છો કે હું પરિજન તરિકે રહી છું, તે પહેલાંના દીવસોનીજ વાત પૂછું છું.

સરયુ—હું સમજી, હું સમજી, એટલે આપને માફ પૂર્વ વૃતાન્ત બજાવવાની જાણાસા લાગે—

નરહરિ—અરેરેરે ! મ્હે તો સહજજ પૂછ્યું. અતઃ કરજુ દુઃખાતું હોય, કહેવા ઇચ્છા ન હોય, અગવડ હોય તો મ્હને પૂછવાના સાહસ માટે ક્ષમા—

સરયુ—આપને એટલું પૂછવા માટે લાચાર થવાનું કશુંજ પ્રયોજન નથી પરિજનોનું પૂર્વ વૃતાન્ત તો અવશ્ય બજાવુંજ બેઠાએ.

નરહરિ—પણ કેણું ? મ્હારા જેવા રખડતા મુસાફરે તો તેમ કરતા વિચાર કરવો બેઠા હોતો

સરયુ—આ મૃત્યુ લોક બધા રખડતા મુસાફરોથી ભરેલો છે, દેહાન્ત દડની શિક્ષા પામેલા કેલીઓથી ભરેલો મહાન તુરંગ તે આ મૃત્યુલોક, જેમાં ગુરવાઠર્થજુરૂપ તાણુ વાસેલું છે

નરહરિ—અહો ! આવા તત્વજ્ઞાની પરિજ્ઞનોથી પરિવૃત્ત થયેલા માતા ધર્મદેવીનો જય હો !

સરયુ સહજ હસી પડી.

સરયુ—સાંભળો ! મહે શુ કહ્યું—મૃત્યુ લોકમા સૌ મુસાફર છે. એક ગામથી બીજા ગામ જવાની મુસાફરી જેવા સામાન્ય પ્રસંગે પણ બે મનુષ્યોનો મેળાપ, પૂર્વ જન્મના સંબંધ વગર સંભવતો નથી. આપને સ્નાન પ્રસંગે આટલી મદદ કે વાત કરવા જેવા પ્રસંગમા પણ એવું જ કંઈક કારણ રહે છે. માત્ર મનુષ્યોને અને પ્રાણીઓને તો નહિં જ પરંતુ પદાર્થોને પણ એક બીજા સાથે બેઠનારો અદરનો કંઈક પૂર્વનો હેતુ હોય છે, બાકી બહારની “ઉપાધી” ઓ, સજાઓ, સગપણો આદિ તો માત્ર તે બનાવ બનવાના કારણ રૂપે જ રહેલા હોય છે.

એટલે જ ગલમ્મા એક વૃક્ષ નીચે પણ સહજનો મેળાપ બે મનુષ્યોને એક બીજાનું પૂર્વવૃત્તાન્ત બાણવા ઉત્સુક કરે તો તેમા કંઈ આશ્ચર્ય છે ? સરયુબા પાસે રહી ત્યારે આવાજ કંઈ, સહજના પ્રસંગ ઉપરથીજ, મહારા પૂર્વ વૃત્તાંતથી પરિચિત થઈ તેમણે—

નરહરિ—અહો ! આશ્ચર્ય ! શુ શ્રોમતિ સરયુદેવીનાં તમે પરિજન હતા ? એ ક્યાં છે ? હમેશા કેવા કાર્યોમા તેમનો સમય જાય છે ? એમનું વાચનાલય તમે બોલો છો ? એમના હૃદયની સીમા વગરની વિશાળતાથી તમે પરિચિત છો ? તમે કેટલી વખત રહેલા ? હાલ તે ક્યા છે ?

સરયુ—એકી સાથે એટલા બધા પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તર હું શી રીતે આપી શકું ? પરંતુ એટલી બધી ઉત્સુકતાથી એમના સંબંધમા આવી રીતે પ્રશ્નો કરવામા આપને કારણ હોવું બેઠાએ.

નરહરિ—કારણ કેમ નહિ ? એમની પરાંપકાર વૃત્તિને લીધેજ છુટારાઓના હાથમા સપડાયલો આજે અહીં છું. એમના શુભ પ્રયત્નો વડેજ કુંજવિહારી ને મધુસૂદન મળી આવ્યા ! બાકી શેકના પ્રયત્નો તો અવળી દીશાએ વળી ગયા હતા.

૧ વ્યતિવજતિ પદાર્થાન

આંતરઃકોડપિદેતુ

ર્ન સ્વલુપદિક્રિયાધિ

પ્રીતયઃ સંબચન્તે ॥

સરયુ—એમા એમણે શુ વધારે કર્યું તે હું સમજી શકતી નથી પ્રયત્નો અમ સરખા પરિજનોએ કર્યા, સદેશા માઠલ્યા-મનુષ્યો દોડાબ્યાં-ઉજગરા કર્યા

નરહરિ—એ બધુ ખડ, પણ એ યોજનામા બુદ્ધિ કોની ?

સરયુ—બુદ્ધિ એકલી શુ કામ આવે છે ? અમુક કાર્યની સફળતામા પ્રયત્નોના હિસ્સો કહાડી નાખવા જવો હોય છે કે ? બુદ્ધિ અને પ્રયત્નોને કલહ થાય બુદ્ધિ થાય ને બંહે ચણુ કરવાનો પ્રસંગ ઉભો થાય તો પ્રયત્નોનેજ મ્હોટો ફાળો મળે

નરહરિ—એવા કંઈક કલહનાજ પ્રસંગે સરયુદેવી જવાની નોકરી તમે છોડેલી લાગે છે પ્રયત્નો સાથે બુદ્ધિનો ફાળો પણ તમારી પાસે લાગે છે છતાં એમ કેમ બન્યુ હશે ?

સરયુ—મહારા સરયુદેવી સાથે રથાના પૂર્વ વૃતાન્તની આપે સ્વતઃ ઠીક કલ્પના કરી લીધી તેમા કેટલુંક સત્ય પણ છે—

નરહરિ—મહારે પૂર્ણ સત્યની જરૂર છે

સરયુ—તો, ભલે જાણે એમની બુદ્ધિનુ એમને અત્યંત અભિમાન છે

નરહરિ—હૈ ! હૈ ! ! તે મનાયજ કેમ ?

સરયુ—તેમની સાચેના સહવાસવાળા મનુષ્યોએ કરેલા વર્ણનથી તે માની ગયાય

નરહરિ—વાડ, ભલે પછી ? બીજુ શુ દુપણુ છે ? મ્હને વિગતથી કહો, હું તમારો ઉપકાર માનીશ

સરયુ—કહુ ખરી, ભલે પ.. અ...ણુ એમના સબધમા આપનો ઉચ્ચ અભિપ્રાય જણાય છે તેને ખગાડવા માટે વિના પ્રયોજન હું પાપની ભોકતા થાઉં છું

નરહરિ—તમે તેમ નહીજ થાઓ ! હું તે જાણુવા માગુ છું તમારે કુર ન થવું જોઈએ

સરયુ—આપના જેવા વિદ્વાન શાસ્ત્રકારોએજ અમો સ્ત્રી-ઓના સ્વભાવ વર્ણવતા નિર્દયત્વ એ અમાડ સ્વાભાવિક લક્ષણ કહેલું છે

નરહરિ—એ શાસ્ત્રકાર હું જાતે હતા તો તેની માફી માગત ! પછી ?

સરયુ—વાર, જુઓ. અભિમાન ઉપરાત તેમના બીજા વ્યવસાયો કંઈક અશે કંટાળો ઉપજાવનારા છે આનંદ ઉપજાવનારા તો નથીજ તે પોતાનો ઘણો વખત તેમના વાચનાલયમાં ગાળે છે

નરહરિ—મે સાંભળ્યું છે કે તેમનું વાચનાલય એક ઉત્તમ પ્રતિનુ છે—

સરયુ—હા, છે. લાખુ છે-પહોળુ છે-અદર રગ સારા પૂરેલા છે ચિત્રો સારા સારા ટાંગેલા છે-કપાટો મહોટા મહોટા છે-પુસ્તકો અનેક તરેહના-શાસ્ત્રોના ઇતિહાસના સાહિત્યના ઉદ્યોગોના એમા છે...હશે, પણ તેમા એ શું કર્યો કરે છે તે જાણો છે ?

નરહરિ—ના, ના તે જાણુવું છે

સરયુ—સ્નાનશુદ્ધિમાંથી તે આ વાચનાલયમા જાય છે. પ્રાત કાળના સાતેક વાગતે તે પછી નવ વાગતા સુધી તેમા વાળ ઓળવાનું-વાળ સુધારવાનું-અને ‘ટોઇલેટો’ લગાવવાનું-પાઉંગ લગાવવાનું કામ ચાલે છે તે દુનિયાં જાણતીજ નથી—

નરહરિ—પ અ . જુ. એનું કારણ ?

સરયુ—એનું કારણ બીજું કંઈજ નહીં સૌદર્યની ખામી પૂરી પાડવાનું, બીજું શું ? અમે સ્ત્રીઓમા આ અમારો દોષ મૂળથી છે તે અમારે કબુલ કરવો પડે છે

નરહરિ—સૌદર્યની ન્યુનતા હોય તો તો સરયુદેવી તે જાણે નહીં એવી મહારી માન્યતા છે.

સરયુ—આપે એમને જોયા છે ?

નરહરિ—કદીનહીં-કદી નહીં...તેથીજ...

આ વખતે સ્નાનશુદ્ધિની બાહર પગરવ સભળાયો સરયુ ભોળા નરહરિને ઠગી રહી હતી તેથી તેને સહજ ક્ષોભ થયો ! નિર્મળા સ્નાન શુદ્ધ આગળ આવી ઉભી.

નિર્મળા—નરહરિભાઈ, તમારા વાર્તાલાપનો છેવટનો ભાગ સભળાઈ જવાથી મને સ્વાભાવિક આશ્ચર્ય થાય છે તમારે હાથે સરયુએ પ્રમાણપત્રો મેળવેલાં છે મહારી તે સહચરી છે. મહારા વાચનાલયની સેક્રેટરી થઈ છે. મારા સાહિત્યમાં તે મદદનીશ છે એનાં નાણાની વ્યવસ્થાને લગતા કાર્યો માટે તે અહીં વખતો વખત આવે છે. છતાં તમે જાણે એને કદી જોઈજ

ન હોય એમ કેમ અબજુપણનો ઝલ્લો બાણે અખત્યાર કયો લાગે છે, એ સમજાવશો ?

નરહરી—આશ્ચર્ય ! શું ત્યારે હું સરયુદેવી સાથેજ વાર્તાલાપ કરી રહ્યો છું ? ક્ષમા કરજો ! ધર્મ ભગિની નિર્ભાગદેવી ! પુરૂષને માટે, સ્ત્રીઓના સામે જોવાના આવશ્યક પ્રસંગો આવે, ત્યારે મર્યાદિત લક્ષ્યથી જોવાની આર્યનીતિ પૂર્વથી ચાલી આવે છે અન્ય પ્રબળો એ નીતિને કદાચ એક પ્રકારનું કુતુહલ લેજે બલ્લચારી તરિકે જીવન ગળાતું હોય ત્યારે વળી એ મર્યાદા વિશેષ સંકુચિત બને છે પૂર્વે સીતાજીને જ્યારે જગલ્લમાંથી રાવણુ હુપાડી ગયો હતો, ત્યારે સીતાજીની શોધમાં તુર્તજ નીકળેલા શ્રીરામચંદ્રજીને એક પગમાં 'હેરવાનું' નુપુર, એક હાથે 'હેરવાનું' કંડુ, અને કંઠમાં ધારણુ કરવાનો એક હાર પ્રાપ્ત થયો હતો સીતાજીના અલકારો લક્ષ્મણજીના હવાલામાં રહેતા હોવાથી શ્રીરામચંદ્રજીએ તેમને તે સીતાના છે એમ ઓળખવા આજ્ઞા કરી લક્ષ્મણે નુપુર તો તુર્તજ ઓળખી બતાવ્યું પરંતુ બીજા અલકારો બરાબર ઓળખ્યા નહીં સંજોગો બેઠને શ્રી રામચંદ્રજીએ ક્રોધ ધારણુ કરી લક્ષ્મણને આજ્ઞા કરી કે—તમામ અલકારો તમારાજ હવાલામાં રહેતા હોવા છતાં માત્ર એકજ કેમ ઓળખ્યો ? લક્ષ્મણે પ્રત્યુત્તર ન આપ્યાથી શ્રી રામચંદ્રજીએ ફરી ફરીને પૂછ્યું એટલે લક્ષ્મણે કહ્યું કે—સીતાજી વડિલબધુના પત્ની હોવાથી માતા તરિકે ગણી પ્રસંગે સેવા બુદ્ધિથી પાયપ્રક્ષાલનના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થતા બરા, તથાપિ આર્ય નીતિને અનુસરીને વડિલબધુની પત્ની પ્રત્યે પણ પગથી હાથે તેમની તરફ નજર કરવાના પ્રસંગો જીજ આવેલા એટલે એ અલકાર જ્યારે આપવામાં આવે ત્યારે જોયા ન જોયા કરી સ્વાધીન લેવામાં આવતા ” આમ કહેતા શ્રીરામચંદ્રને પણ રડવું આવ્યાનું કહેવાય છે.

પરસ્ત્રીને ધારીને જોવાના પ્રસંગને આર્ય શાસ્ત્રે નીતિ નથી કહેતા ગંગા નદી બહુ પવિત્ર છે, તથાપિ, તેની પાસે શાસ્ત્રકારોએ એમ કહેવડાવેલું છે કે —

પરદાર, પરદ્રવ્ય, પરત્રોદ પરાક્રમુચ્ચ :

ગંગા ક્રુતે કદાગત્ય મામયં પાવયિશ્વતિ ॥*

* પરસ્ત્રી, પરદ્રવ્ય, અને પર ત્રોદથી જે પરાક્રમ છે તેવા પુરૂષ ક્યારે મહારા જગમાં સ્નાન કરી મહાને પાવન કરશે ?

એટલે સરયુદેવી, જેના સાક્ષાત દર્શનનું મહને આજે પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, એ હવે આપના સંબોધી બન્યું, તેમની પરોપકાર વૃત્તિનાજ મહને સાક્ષાત્કાર થયો છે અહીં આગ્યાં હશે ત્યારે આજખી સહુ એ દૃષ્ટિથી નહીં જોયેલાં કદાચ મહારાં નેત્રોનું એકી કીરણ તેમની પ્રત્યે નહીં પડ્યું હોય. પરંતુ આપે તો મહને અપરાધિ બણીને સાશન સુધ્ધા બણે કરી દીધું

નિર્મળા—ત્યારે તો ખરેખર, સરયુ તુજ મહારા ભોળા નરહરીલાઇને ઠગી રહી છે.

નરહરી—ત્યારે અમે જેલ અપરાધિ—

નિર્મળા—હા. હા જેલ અપરાધિ અને હમણાજ જુરી બરાઇને જેલને સરખું શાસન થાય છે-સરયુબહેન, તું કેમ બોલતી નથી? શરમાય છે કેમ? મહોંપર આટલા શેરડા સા? તહે' કંઈ અઘટિત તો નથી કર્યું? અમુક વ્યક્તિના અત કરણની વાસ્તવીક સ્થિતિ જ્યારે આવી રીતે સમજવાનું સુલભ છે તો તારે ક્ષેપ પામવાનું શું કારણ છે?

સરયુ તો હવે સુપ થઇને નિર્મળાની સોડમાં બરાઈ હતી. નરહરી હવે સરયુના વિચારો યથાર્થ સમજી શક્યો અને તે વાર્તાલાપ તરફ સિ હાવલોકન કરતાં રંગેરંગમાં અમૃતપૂર્વ આનંદ અનુભવવા લાગ્યો.

બધા સ્તબ્ધ માટીના પૂતળાંની પેઠે ઉભા થઈ રહ્યાનું દ્રવ્ય આશરે એકાદ મીનિટ ચાલ્યું એટલામા કુંજવિહારી અગ્ન્યો' કુંજ—નલહલીલાઇ તમે અહીં છું કહી રહ્યા છો? જમવા ચાલોને? કેમ વાર લાગી?

નરહરી—છોકલી! મને જાન કરતા વાર લાગી

એમ કહી તેને ઉપાડી લીધા. પણ મોંમાં મોં ઘાલીને તે ઠપકો આપવા લાગ્યો

“તે જાન આટલું લાંબું હોય?”

બધાં જમવાના હોલમાં જોઠવાયા નિર્મલાએ ધર્મલક્ષ્મીને આવે લઇ જઇ તમામ હકીકતથી વાકેફ કરી સામુવકુ જેલ પ્રસન મુખે પાછાં પાટલા ઉપર બેઠાં મહેંદ્રસાહે ધર્મલક્ષ્મી સામે જોયું. એટલે ધર્મલક્ષ્મીએ પતીને તાર વચરના સંદેશમાં બધું સમજાવી દીધું.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—ભલે દેવી, ત્યારે હવે તમે સાંભળો. મહારા આનંદમાં આજ વધારે થયો છે સરયુ અને નરહરીના લગ્નનું સ્થળ મુખ્ય મુકરર કરવું પડશે કારણકે સરયુનું નાણું તેના મહુમ પિતાના મુખ્યના સ્નેહીઓને ત્યાં જમા છે, અને તે સર્વની ઇચ્છા એવી છે કે-સરયુને લાયક પતિ મળે તેની વ્યવસ્થા ગહારે કરવાની અને લગ્નની ખીજ વ્યવસ્થા એમના તરફથી થવાની છે.

મહેન્દ્રપ્રસાદની ઇચ્છાનુસાર મુખ્યમાં સરયુ નરહરીનાં લગ્નની તૈયારીઓ થવા લાગી. નરહરીએ ભોલરામાં તેના પિતાના વૃદ્ધ કાકાએ વચન આપેલું કે-જરૂર પડે ત્યારે મહને સભારજે, તે સ્મૃતિમાં રાખી મૂક્યું હતું આજે તેણે આ વૃદ્ધ યોગીને મુખ્યમાં હાજરી આપવાની પ્રાર્થના સાથે એક ખાસ માણસ મોકલ્યો એવામાંજ એક રોજ ટપાલ આવી તેમાં સરનામાંના અક્ષરો લક્ષ્મીપ્રસાદના જોતાંજ હર્ષદેહી નિર્મળાએ તે વાંચવા માડ્યો—

... કુંજવિહારી અને મધુસુદનને દાગીનાની લાલચે ખાવા ઉપાડી ગયા છે એવી મતલબનો નરહરીનો તાર મને ઓસ્ટનમાં મળ્યો અમેરિકા જવા પૃથ્વી ઉપરના સ્વર્ગમાંથી સેંકડો હુજરો હોંદમાં દાખલ કરવાની મારી યોજનાઓ જે તૈયાર થઈ ચકી ન હતી તો કદાચ આજે તે અધુરી રહેત આટલા દૂરના દેશે અને હોંદ વચ્ચેની “એરોપ્લેન સર્વિસ” નું સુખ ભવિષ્યની પ્રજાના લાગ્યમાં યોજાયલું લાગે છે એટલે હાલ ઉડીને હોંદમાં આવવું અશક્ય છે એ વિચારે હું સતતમ રહું છું ” એ ખાવા કોણ હશે? ખાળકોને કયા લઈ ગયા હશે? તેમનું શું કરશે?” એ વિચારો નિદ્રા આવવા દેતા નથી થોડાક વખત ઉપર કરાચી તરફ-સિંધમાં, ખાળકોને ઉપાડી જવાના દાખલા હોંદના એક વર્તમાનપત્રમાં વાંચ્યા હતા એટલે એવી ટોળીઓ સિંધ તરફ હોવાનું અનુમાન કરું છું. ખનતા વેગે હોંદમાં આવવા હું તરોદત કરી રહ્યો છું. આ જાણ્યા પછી જાત્રો શિથિલ થઈ ગયા છે પ્રભુ મદદ કરે!

“લક્ષ્મીપ્રસાદ”

એક વચ્ચેલા કુટુંબમાં તુર્તજ નિર્મળાએ આ પત્ર મૂક્યો ઘડીભર શાંતિ પ્રસરી લક્ષ્મીપ્રસાદની ચિંતા દૂર કરવા ક્યાં સદેશે મોકલ્યો એના અનુમાન થવા લાગ્યા અને અમુક દિવસ

મની રીતે સુકરર કરવામા આવ્યો કે ખડુ કુટુંબ લક્ષ્મીપ્રસાદનું સ્વાગત કરવા મુખઈ જાય અને પછી લક્ષ્મીપ્રસાદ પણ સરયુ નરહરિના લગ્નમા ભાગ લઈ શકે

આખા કુટુંબને મુખઈ જવાનું હતું તેની ભવિષ્યવાણીને ખબર થતા તે પણ મનહર સાથે લગ્નમા સામેલ થવા આવી ધર્મલક્ષ્મીએ પોતાનાજ પ્રોત્સાહનથી સ્ત્રીઓની ઉત્તરિતે માટે જીવનસમર્થણ કરવા તત્પર થયેલા ત્રણે સ્ત્રીરત્નો પોતાની પાસે હોવાનો અતિ-શય આનંદ અનુભવ્યો

મુખઈ નીકળવાના એક દિવસ અગાઉ નિર્મળાની બહેન ગંગાને હુમસથી કાગળ આવ્યો. સંઘવા સ્થિતિમા ગંગાને એ કે કંઈ પણ સુખ ન હતું તથાપિ વિધવા થયા પછી તેના મનની સ્થિતિ વધારે સતત રહેતી નિર્મળાએ તેને પોતાની પાસે રાખવાના બધા પ્રયત્નો વ્યર્થ ગયા હતા. લક્ષ્મીપ્રસાદ અમેરિકાથી પાછા આવશે ત્યારેજ તે નિર્મળા પાસે રહેશે એવી એક પ્રકારની તે બાધા લઈ બેઠી હતી અશિક્ષિત પણ મોટી બહેન એટલે તેની ઇચ્છાને માન આપવું પડતું ગંગાને હુમસમાં રહેવાથી માનસિક સ્થિતિ સુધરશે એવો દાક્તરે અને વૈદ્યોએ મત આપ્યો હતો. એટલે કેટલીક નસોં એક વિદ્વાન દાકતર અને વિદ્વાન કથા-કારોના મડળ સાથે તેને હુમસમાં રાખવી પડી હતી મૂળથીજ દુખી ગંગાને સાસાગિક ઉત્તરિત કે ઉવોગિક ઉત્તરિતના વિષયોમાં કંઈ રસ પડતો ન હતો.

આજના તેના પત્રમા, હુમસના સહજ લાખા પરિચયથી અણગમો ઉત્પન્ન થયો હતો એટલે તેને સુરતમા હુમસના જોવીજ સગવડવાળો ખગલો લઈ આપી ત્યાં રાખવાની યોજના કરી આપવા મતલબનું લખ્યું હતું.

સરયુને તેના પિતાના એક મિત્રે પોતાના કુટુંબમા મોકલી આપવા અને તેમ થાય તો લગ્નનું અર્થ તેણે આપવા ઇચ્છા ખતાવી હતી પરંતુ મહેન્દ્રપ્રસાદે તેમ કરવા ના પાડી અને મુખઈ ખાતેનો પોતાનો ખગલો ખાલી કરાવી લગ્ન તેમા કરવાની યોજના કરી ધર્મલક્ષ્મી, મહેન્દ્રપ્રસાદ, કુળવિહારી, મધુસુદન, ભવિષ્યવાણી, મનહર, વગેરે સખ્યાખંડ સ્નેહીઓ અને પરિજનો સાથે જવા નીકળ્યા નિર્મળા તેમની સાથે સુરત સુધી ગઈ અને વખતસર મુખઈ આવી પહોંચવાનું કહી, જરૂર પડતા પરિજનો સાથે સુરતથી ગંગાને મળવા માટે છૂટી પડી

પ્રકરણ ૨૪ મું.

ખુઠીવાળો સીંધી અને અપરિચિત દેવી.

લક્ષ્મીપ્રસાદે સંપૂર્ણ કેળવણી પામ્યા છતાં અને ઉત્તમ શિક્ષણ મેળવેલું હોવા છતાં, તેના મનની સ્થિતિ, નરહરીના તારથી ઠળવી મુરકેલ થઇ પડે એવી દુખી થઇ પડી હતી. બોસ્ટનથી તે તુર્તજ ન્યુયોર્ક આવ્યો તો પણ અમેરિકામાં બોસ્ટનથી ન્યુયોર્ક આવવું એટલે અહીં કાશ્મીરથી લઠકા જવા જેવું એટલે ઝડપથી દોડનારી ટ્રેનો પણ એના મનના ઉદ્ભ્રમથી એને મદ માલમ પડી. ખરીદ કરેલા સેકરો સયા હોંદમાં મોકલી આપવા એક આડતીયાને કહ્યું આઠેક દિવસે તે ઇલાસ આવ્યો અને ત્યાં હોંદના વર્તમાનપત્રો વાંચવા અધીરો બન્યો. ગુજરાત તરફના સમાચાર નહીં જેવા મળ્યા તો પણ બાળકો જીપાડી જનારા સીંધ કાઠિયાવાડ મારવાડ અને પાંચ તરફ વિશેષ હોવાની તેને ખબર મળી પણ મુંબઈના બારામાં ઉતરતા કુટુંબનું કોઈ માણસ જેવામાં ન આવ્યું એટલે તેની ભીતિ વધી પડી. તેને લાગ્યું કે કાતો તેણે ઉતાવળે આવવા માટે બેલામાં બેલી મેલ પકડી એટલે સમગ્ર કુટુંબે એક અઠવાડિયાની ભુલ બાધી હોવી બેઠાં અગર બાળકોની ચિંતા વધી પડી હશે આથી તે મુંબઈના પોતાને બગેલે-જયા બાડતો રહેતા હતા-ત્યાં ન જતાં રાત્રે ગુજરાત મેલમાં થઇ લાગલગો કરાંચી ગયો. અરે પણ આશ્ચર્ય ! કરાંચીની એક ગુજરાતી લાયબ્રેરીમાં તેણે મી સાવકસા ની મદદથી બાળકોની ભાળ લાગ્યાની વાત વાંચી. હવે તેણે નિશ્ચિત થાસ લેવા માડ્યો અને લાગલગો ભક્તિપુરા જવા નીકળ્યો. ભક્તિપુરામાં આવતા તેણે પોતાનો બગેલો બધો બેચો ! નોકરોમાંથી એક બગીચામાં પાણી રેડતો હતો અને બીજા ચાર પાંચ ઘાટી નોકરો સ્વદેશી કાપડના પ્રદર્શનમાં મોકલી શકાય તેવું ઉંચી જાતનું કાપડ શાળમાં બનાવી રહ્યા હતા. લક્ષ્મીપ્રસાદેને બેતાંજ “સેટ, આલે, સેટ આલે” એમ બોલતા આ લોકોએ હૃદયથી એનો સત્કાર કર્યો, કારણ કે ગુજરાતી બોલતા તો પુર આવડતું ન હતું. લક્ષ્મીપ્રસાદે કુજવિહારી અને મધુસુદનનું વૃતાંત હજી ઉભે ઉભેજ પૂછ્યું અને છોકરાં મળ્યા છે” એ

અહીં પણ સાંભળ્યું ત્યારેજ એક ઓટલા ઉપર “હાસ” કરીને નિશ્ચિત થઈ બેઠો અને આ ખુશી ખબર આપનાર નોકરોને ધનામ આપ્યું. જે નાતના આગેવાનોના જીલ્લમથી તેને અમેરિકા જાવું છે તે જવું પડ્યું હતું તે મહેન્દ્રપ્રસાદની સહનશીલતા, અડગ ધૈર્ય-પ્રેમ અને પરોપકારથી વૈર ભૂલવા પામ્યા હતા. અને આજે તેના સત્કારમા તેઓ રોકાયા નોકરોથી એણે બહુ કંઈ બદર ઉપર લક્ષ્મીપ્રસાદના સત્કાર માટે તેમ સરયુ અને નરહરીના લગ્નમા ઘરનું તમામ મડળ મુખમ્ મુખ છે. લગ્નના દિવસે પણ તેણે બહુ અને હવે વખત નજીક હોવાથી ખીજેજ દિવસે મુખમ્ રવાના થયો અને મહેન્દ્રપ્રસાદને પોતે આ કારણથી કરાચી ગયો અને ભક્તિપુરા થઈ મુખમ્ આવી પહોંચે છે એવા ખબર તારથી આપી હીધા સાથે સાથે રાખેલા થોડોક સામાન પણ હવે તો ઘેર મૂકી હીધો માત્ર એક જરૂર પડતા સામાનની ‘બેગ’ સાથે રાખી

ખાળકોનો પત્તો લાગ્યો એ વૃતાતથી પ્રકુલ્લ અત કરણે હવે લક્ષ્મીપ્રસાદ મુખમ્ જવા નીકળ્યો જૂદા જૂદા દેશો ફર્યો તથાપિ ‘સુખી મુસાફરી’ અને રમે રમે આનંદ તેણે આજે જ અનુભવ્યો ! નિર્મળાના પત્નેથી, એના સ્ફુટિક્ષમા અત કરણની અને એની પતિભક્તિની પ્રતિતિ મળવાથી તે પોતાને પ્રભુની અનહદ કૃપાનો અધિકારી માની રહ્યો હતો એણીનું બહેરજીવન સ્ત્રીઓમાં દર્શાતમય થયું હતું તે ખનાવ તેને પોતાને બહેરજીવનમા ભાગ લેવા પ્રેરણા કરી રહ્યો હતો. પણ અરે હાંડુ સસાર ! ઘુઘટામા બેસારીને તેને પરણાવેલી, અને તુર્તજ્ઞ જ્ઞાતિના ‘કલ્લે દૂરની મુસાફરી બેઠાવવાના પ્રસંગથી નિર્મળાની પ્રભાવશાળી પ્રતિમાને તે પૂરી બેવા પણ પામ્યો ન હતો. ઉભયને માટે કાલે પ્રાતઃકાળમા એકબીજાને સાક્ષાત્કાર મુખમ્માજ થવા સરખાયેલો હતો સપૂર્ણ પ્રલયચરને પરિણામે અનુકૂળ સ્ત્રી પ્રાપ્ત થવાનો સંભેગ, પ્રારબ્ધમા હોય તો, દેશોદયના મહત્કાર્યમાં જીવન ગાળનારાં સતાને ઉત્પન્ન કરવામા સાધનભૂત થાય છે, એ મહામંત્રનો માલીક અમારા ભારત વર્ષને દરેક સુશિક્ષિત યુવક હવે થવા માડ્યો છે, લક્ષ્મીપ્રસાદને આ મંત્ર-સંભેગ આનંદ જલ્લમા આજે સ્નાન કરાવી રહ્યો હતો ! એ આનંદની વિશાળતાને સમાવવા બોધમતો બહુ માત્ર એક લઘુ પાત્ર હતું ! બેઉ નાનકડા બહુઓની ચિંતા

દૂર થવા પામી હતી. માતૃપિતાના દર્શનની અપેક્ષા બહુ દિવસે પૂરી થવાની હતી અને નરહરી જેવા પૂર્વના સખધી અને કમ યોગી મિત્રનાં લગ્ન અને તે પછી સરયુ સમી સુશિક્ષિતા સાથે થવાનાં તેમા ભાગ લેવા મુખ્ય જવાનું હતું.

મુખ્યધનો મેલ અમદાવાદથી ઉપડતા અમેરિકાના એકાદ ન્હાના શહેરના પ્રવૃત્તિમય જીવનનો કંઈક દૂરનો ખ્યાલ તેને થયો અમદાવાદીઓનું ઉદ્યોગી જીવન સમગ્ર ભારતવર્ષને આનંદ આપનાર અને દષ્ટાત્મક છે, એમા જરૂર પડતો ઉત્તમ આરિયનો ભાગ લખવા પામે તો સ્વદેશાભિમાની પ્રેક્ષકને માટે તે પ્રોત્સાહનનો વિષય બની રહે એ વગેરે વિચારોમા મન રોકાયું હતું અને તેણે સાથે રાખેલા ઔદ્યોગિક-પ્રવૃત્તિના સાધનો ઉપર વિચાર ચલાવી રહ્યો હતો. એક ખાનાવાળા બીજા વર્ગમા એકો હતો તેમા બીજા બે યુવકો આવ્યા. ટ્રેન્યુએટ થયા પછી તેમણે શો ઉદ્યોગ કરવો તે વિષય ઉપર તેઓ આપસ આપસમા અગ્રેજીમા વાત ચલાવી રહ્યા હતા તેમાથી લક્ષ્મીપ્રસાદને બહુ રમુજ મળી. લક્ષ્મીપ્રસાદને તેમણે એક સીધી યુવક સમજી તેની સાથે કંઈ વાતચીતનો વિષય છેડયો નહીં લક્ષ્મીપ્રસાદનો વેષ પણ આ વખતે એવો હતો-કરાચીના એક સ્વદેશી સ્ટોરમાથી ખાદીનો તૈયાર સીધો સુટ લીધો હતો તે બેગમા સમાઈ શકતો ન હોવાથી તેજ પહેરી લીધો હતો! મારવાડથી પળખ તરફ જતા એક ગુરખા ઓફીસરે તેને ઓળખવાથી એક “ જુકી ” તેને ભેટ આપી હતી, તે બેગ પાસે મૂકેલી હોવાથી તે ગુજરાતી હોવાનો દૂરનો પણ કોઈને ખ્યાલ થાય તેમ ન હતું તો પણ આજુદ સ્ટેશન આવતા સુધી તેણે આ યુવકોની વાતો સાંભળ્યા પછી તેને એમ લાગ્યું કે અમેરિકામા જે કંઈ જોયું છે તેનો ખ્યાલ આ સાહસિક યુવકોને આપવો જોઈએ, એથી તેણે તેમની વાતમા ભાગ લેવા માંડ્યો પરંતુ વડોદરા સ્ટેશને એ બે યુવકો લક્ષ્મીપ્રસાદ જેવા વિદ્વાન પાસેથી તે વધારે વાતચીતથી કંઈક વિશેષ માહિતી મેળવી શકત એવા ખ્યાલ સાથે તે ઉતરી પડ્યા.

વડોદરે મેલ આવી તે વખતે રાત્રિના બાર વાગ્યા હતા હવે તે આખા ખાનામાં એકલો પડ્યો. ગાડી ચાલવા માડી એટલે તે આ બારીથી સામી બારી સુધી આટા મારવા લાગ્યો. ‘હવે તો શી રીતે આવે’ ગાડીની હોલચાલથી લથડીયા ખાવાથી પાછો

જેસી ગયો. “અકસ્માત થાય તો શું કરવું?” એ વિચારે તાલુ-
વાની સાંકળ બેઠ તો તૂટેલી બેઠી. પછીના સ્ટેશને તે ઉતર્યો.
ગાર્ડ તેના એક પ્રથમનો ઓળખીતો હતો, અને તેની સાથે, શુ-
કનો તારો જમ અદ્ર ખનવાની ભ્રમેદવારી કરતો હોવાનું હજારો
તરફથી ઘડા વાતો કરે છે તેવીજ રીતે જીવરામ બેશીનો દીકરો
બાધારામ, જેનું કંઈ ઠેકાણું ન પડવાથી સેકન્ડ ગાર્ડ થવાની ભ્રમેદ-
વારી કરતો હતો તે બેવામાં આવ્યો. લક્ષ્મીપ્રસાદે તેને ઓળખ્યો
પણ લક્ષ્મીપ્રસાદને તે ઓળખી શક્યો નહીં એટલે તેણે પોતાની
પાસે બોલાવી બેસાર્યો બાધારામે તુર્તજ પોતાનું પરિચિત વાક્ય
“વિછીયુ ગુલ્લ ક” કહી માફી માગી અને તાલુવાની સાંકળ
આજેજ તૂટી છે એવો ખુલાસો કર્યો બીજા સ્ટેશને ઉતરતો ઉત-
રતો બોલતો ઉતર્યો કે—

છે વ કે હાજર છે, હો. કામ કાજ હોય તો આખું કુંડળ
મુખાઈ નરહરી લાઈ અને સરયુદેવીના લગન ઉપર ગયું છે
હા-હા-હા-હા-પાન ખીંડી લાવું? નિર્મલાદેવી અને ભદ્ર બા-
લાના તો મારા ઉપર ઉપકાર થયા છે, છાહેખ, મારા જીવાને
કન્યા ઠેકાણુ આપે? મને પાતળ લી આશ્રમમાની એક હોઠી-
યાર છોકરી પરણાવી. તેમનું તો ભલુંજ થ છે. વીંછીયુ
ગુલ્લ ક-વીંછીયુ ગુલ્લ ક સર?”

બાધારામની અજબ ભાષાથી લક્ષ્મીપ્રસાદને ઘડી ગમત મળી
નિર્મળાના ઉપકારો આવા ગરીબ ઉપર પણ થયે જાય છે એથી તે
ખુશ થયો. ઉપકારની લાગણીઓ દર્શાવતા બાધારામે નિર્મળાનું
સ્મરણ પાછું તાણું કર્યું. અમેરિકામાં હદ ઉપરાત વધારે રહેવાને
લીધે ઠપકો આપતી નિર્મળાની તેના મને ઉપજાવેલી પ્રતિમા મનમાં
ખડી થઈ. એને વિચાર થયો કે-સ્કાટિક સમા હુદયવાળી આ
સ્ત્રીને મહારી ઇચ્છા એજ ધર્મ છે. એ જાણે મહારા હુદયને
પરણી છે દાપત્ય સ્નેહની વિશુદ્ધ પ્રતિમા સમી, મહે માન
એકાદા ખત્રમાં સહજ ટકોર મારી હતી કે-“દેહ પ્રાણથી નિરાળો
છે દેહનું રૂપ એ આપણું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નથી મહારા હુદ-
યની તસવીર તમારી પાસે છે છતાં દેહની તસવીર કેમ મળાવો
છો?” આ ઉપરથી ફરીથી તેણીએ મહારી છબી સરખી માગી
નથી આ કળિયુગમાં કંઈ સ્ત્રી આવું પતિપરાયણતાનું દક્ષાત
આપી શકશે? પરંતુ મહે એની છબી ન મળાવી લેવામાં

પ્રમાદ કર્યો છે, એ કદાપિ મારી સામે તો દલીલ નજ કરત કે- તમે મોકલતા નથી તો હું કેમ મોકલી આપું ? આજ હોદ્દામાં જઈશું કાલ હોદ્દામાં જઈશું એ વિચારે આશરે બે વર્ષ જેટલો સમય વીતી ગયો. પરંતુ આવી મુખાંધનું પરિણામ એવું પણ કા ન આવે કે સવારમાં ટ્રાન્સરેડ સ્ટેશન ઉપર કદાચ નરહરીના લગ્ન પ્રસંગ હોવાથી વધારે સ્ત્રીઓ આવેલી હોય તો એને ઝાળખવાનું પણ સાધન શું છે ? ”

શેખસહીના વિચારોમાં સુરત સ્ટેશન આવવાનું થયું પાસે કંઈ પુસ્તકો પણ રાખ્યા ન હતા રાખ્યા હતા તો વાંચવાનું સુએ તેમ ન હતું વર્તમાન પત્રો પણ વાંચી ચૂક્યો હતો બેંગ- મા માત્ર એકાદ બેડી કમડા, ટુવાલ, સાબુ, અસ્ત્રો, ચરીસો અને કેટલાક અમેરીકન પ્રાઈસ લીસ્ટો હતા હજી વધારે કલાકો કહાડવાના હતા. એટલે બેંગ લઈને તે નળવાળી ચોરડીમાં હજી મતનો એક લપેટો લઈ લેવા અને તેમ કરી અડધો કલાક ગાળવા પેઠો તુર્તજ ગાડી સુરત સ્ટેશને આવી ઉભી દસેક મીનીટ ઉભી હશે એટલામાં જ ખાનામાં તે બેઠો હતો તેના આગળ કંઈક કોલાહલ થયો તે તેણે અદરથી સાંભળ્યો.

“ આ ખાલી છે હ્યો આમાં કોઈ નથી જ ! જ ! જ ! જ ! આવજો ” વગેરે બોલાયું અને થોડીજ વારે ગાડી ઉપડી લક્ષ્મીપ્રસાદે બહુ ટુંકે કોઈની પાછી સોખત આવી ખરી તેના સામાનમાં તો બેંગ ઉપરાત માત્ર એક સોનાની મૂઠવાળી “ખુકી” જ હતી તે તેણે ઉંચે મૂકી દીધેલી હોવાથી, નવા પેસેન્જરના મનથી તો બહુ ખાનું ખાલીજ લાગે તેમ હતું થોડીવારે તે બહાર આવ્યો, ને જોયું તો એક સ્ત્રી અદર પોતાનો સામાન પેટી, પટારા, નેતરના કડીયા, ગોઠવતી બેંધને ચમક્યો ! તે તો માત્ર સહજ અજાયબીજ પામ્યો પરંતુ આ સ્ત્રીના મનથી તો બહુ આસમાન વૂટી પડે એટલી તે ગભરી બની ! તેને સ્વપ્ને પણ ક્યાથી ખ્યાલ હોય કે અદરના ભાગમાં એક પુરૂષ ભરાઈ પેઠો હશે ? તેને ગભરામણુ એટલી બધી લાગી કે, કદાચ તુર્તજ ગાડીમાંથી તે કુદીજ પડત, પણ ગાડીનો વેગ વધી ચૂક્યો હતો લક્ષ્મીપ્રસાદનો વેશ વિચિત્ર હોવાના સંજોગે આ સ્ત્રીની ભીતિ વધારી મૂકી ! કમનસીબે એજ અરસામાં કેટલાક પઠાણોએ રેલ-વેમાં ખુનો કર્યોના સમાચાર વર્તમાન પત્રોમાં આવ્યા હતા તે

ખનાવ આ સ્ત્રીને યાદ આવતા તે બહાવરી ખની ! લક્ષ્મીપ્રસાદે સોંધી ફરજની ખનાવેલી ખાદીની લે લી, લાખુ ખાદીનું ખમીસ, ખલા ઉપર સ્વયંસેવકો માટેના ખાખી ખાદીના પટાવાળુ, સોનાનાં દેશી મોટાં ખટનો સમેતનુ લાંખું ખમીસ માત્ર ખેંચ્યું હતું માથાના ઝુલફા કાયમ રાખેલાં હોવાથી એક પઠાણના ને તેના દેખાવમા થોડોકજ ફેર હતો ! તે ખાહેર નીકળ્યો કે તુર્તજ આ સ્ત્રી ઉભી રહી સામાન ગોઠવવો રહેવા દીધો એની હીલ-ચાલો ઉપર ગભીર આખથી જોઇ રહી

“ અગ્રેજી જાણતો નહી હોય તો હું કંઇ લાખામા તેની સાથે વાત કરીશ ? કેણુ હશે ? ” એ વિચારે તે એટલી ખધી ગભરાઇ કે મન ઉપરનો કાણુ ગુમાવી ખેઠી, અને તોવ દષ્ટિ-પાતથી ખોલી —

૨ “ હું આર યુ ? યુ થુક ગેટ ડાઉન એટ ધી નેકસ્ટ સ્ટેશન—”

લક્ષ્મીપ્રસાદ તો હોંદમા આવી હોંમતવાન સ્ત્રીઓ પાઠવા માડી છે તે જોઇ હૃદયના ઉડાણમા આનંદ પામી તે આનંદ છૂમાવતો માત્ર જોઇજ રહ્યો ! ઉપરના ખાનામા આ સ્ત્રીની પેટી નીચે પોતાની પ્રુકી આવી ગઇ હતી તે માત્ર તેણે ખેંચી કહાડી પોતાની ખેજ પાસે મૂકી. એટલે તો વળી આ સ્ત્રીના ધૈર્યના છેડો આવી રહ્યો ! એણીએ લાગલગી સાકળ ખેંચવા માડી ! અરે ! પણ તે તૂટેલી જોઇ ! ! આ ખધુ કંઈક કાવતઝ છે એમ હવે તેને લાગવા માંડ્યુ

૨ “ બહાય ! હવે યુ ગેટ ધન ધી લેડીઝ કપાર્ટમેન્ટ ? ”

લક્ષ્મીપ્રસાદ હજુ પણ પલ્લુ સુપજ રહ્યો. કારણ કે આ સ્ત્રીઓ માટેનું ખાનું ન હતું. એને એમ તો લાગ્યુ કે આ સ્ત્રી નાહકે ગભરાય છે, પણ એની સાથે ખોલવામાં તે પાપ સમજ્યો. અને એ ખેઠી હતી તેની સામેની ખારીમાં માથુ ખાહેર કહાડી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે—મૃત્યુલોક ઉપર સપૂર્ણ સુખની ઘડીઓ હોઈ શકતી નથી મહારા આનંદમા આવી કંઈક સુસીખતાની જરૂર હશે

આગળના સ્ટેશને ગાડી ઉભી રહી એટલે લક્ષ્મીપ્રસાદ ખીજે ઠેકાણે જગો હોય તો તે જોવા ઉતર્યો સ્ત્રી ધસે-જર તો

પહેલાથી તેજ ધરાદાથી ઉતરી ગઇ હતી ઉતરતી વખતે લક્ષ્મી-
પ્રસાદે પોતાની બેગ અને ખુફી પાણીવાળી ઓરડીમાં મૂકી દીધા.
સ્રી પેસેન્જર ખાધારામને ઓળખતી હોવાથી તેને બીજે કંઈ
જગા અપાવવા કહ્યું ખાધારામ આખી ટ્રેનમાં ફરી આવ્યો પણ
બીજે જગા ન હતી એટલે આ સ્રી પેસેન્જરે એને થર્ડ ક્લાસમાં
બેસારવા કહ્યું પણ તેની પેટીઓની સખ્યા વધારે હતી એટલે
સહજમાં સામાન ખસેડી શકાય તેમ ન હતું પરંતુ એ બેઠી
હતી તે જગા બેઠ ખાધારામ મનમાં પ્રકુહીત જણાયો અને
“ વીંછીયુ ગુલ્લ ક ” કહી ચાલતો થયો આ સ્રી પેસેન્જરે બેયુ કે
પુરૂષ પેસેન્જર હવે ચાલતો થયો છે એટલે તે નિર્ભય બેઠી ખરી
પરંતુ બીજે જગા ન મળવાથી લક્ષ્મીપ્રસાદને ટ્રેન ચાલતાજ આવીને
પાછા અહીં જ બેસી જવું પડ્યું. હવે પાછી આ સ્રી હદ ઉપરાંત
ગલરાવા લાગી અને “ યુ પાગલ-યુ ખદમાસ તોફાની-તુમ
કેસા પાછા આયા ? તુમકુ પોલીસકે સ્વાધીન હમ કરેગા તુમ
ધસીયોકા ડખમે કેસા બેઠ ગયા ? ” વગેરે વગેરે દુરઘીયાં
કરી બોલવા લાગી લક્ષ્મીપ્રસાદને ખ્યાલ થયો કે આ બહાને
પતવવા તેણે થર્ડ ક્લાસમાં બેસી જવું બેઠતું હતું આ સ્રીના
મનને નાકકનો બેદ ઉપજવવા માટે તેને પણ મનમાં બહુ ક્ષોભ
થયો પણ ચાલતી ટ્રેને હવે કંઈ પણ ઉપાય ન હતો છતાં તે
પાછો ગુપચુપ ટોઇલેટ રૂમમાં ભરાઈ ગયો. આવી રીતે ચારેક
વાગ્યા સુધી ચાલ્યું પ્રાત કાળ પહેલા વલસાડ સ્ટેશન આવ્યું.
એટલે આ સ્રી ઉતરીને તાર ઓફીસમાં ગઇ પણ તાર માસ્તર
મળ્યો નહીં પછી આવતાજ તેણીએ એક પારસી બેઠાને તે
બેઠી હતી તે ખાનામાં બેસતું બેયુ એટલે રાહચત આવી લક્ષ્મી-
પ્રસાદે પણ બેયુ કે પીડા પતી આ વખતે પણ ખાધારામ
“ વીંછીયુ ગુલ્લ ક ” કહી ખારી આગળથી ચાલતો થયો !
પારસી બેઠાને કંઈક તેમના ઘરના કલેશની વાતોમાંજ વખત
જવા લાગ્યો પણ તેમાંનો એકે શબ્દ લક્ષ્મીપ્રસાદે લક્ષમાં ન
લીધા ! ડાખી બાજુની ખારીમાં સામેના હુગરો-ઉગતા સૂર્યથી
ગળીયામણુ લાગતું પ્રભાત તે માત્ર બેવાની ખાતર તેમાંનો
આનંદ મેળવ્યા સિવાય, બેઠજ રહ્યો હતો અને પેલી સ્રી
પેસેન્જર જમણી બાજુની ખારીવાળી જગાએ બેઠી હતી અને
પારસી બેઠાની હાજરીએ આપેલી નિર્ભયતાને લઈને હવે તેમની

વાતોમા ખુબ ધ્યાન આપી રહી હતી. ગ્રાન્ટરોડ સ્ટેશન આવવાની તૈયારી થઇ. સાથે પોતપોતાનાં પોટકા સલાજવા માડયા લક્ષ્મીપ્રસાદે ટોઇલેટ રૂમમાં જઇ પોતાના કપડા ખદલ્યા એટલે સ્ત્રી પેસેજરે જોયું કે આ તો ગુજરાતી છે ને તે નાહક બજારાતી હતી. સ્ટેશન આવતા ગ્રાન્ટરોડ સ્ટેશન ઉપર મહેન્દ્રપ્રસાદ, ધર્મલક્ષ્મી, ભદ્રબાલા, સગ્યુ, મનહર, નરહરિ, કુંજવિહારી, મધુસુદન અને સત્કાર માટે આવેલું મોટું મડળ જોયું. માતાએ તેને ઉતરતાજ માથે હાથ મૂક્યો અને પિતાને લક્ષ્મીપ્રસાદ ભેટયો! અરે! પણ ખીજુ શુ થયું? પેલી સ્ત્રી પેસેજરને સરયુ અને ભદ્રબાલા બેઠે સહર્ષ ભેટયા!! અને મુખારકબાદી આપી વધારે બજારાવી દીધી

ભદ્રબાલા—નિર્મળા બહેન! તમે બેઠે સાથે શી રીતે આગ્યા?

સરયુ—એ તો ખીજને કપડો અપાય કે તમે ભોળા પુરુષને ઠગતા હતા—જોયો એમનો કાર્યક્રમ?

સ્ત્રી પેસેજર-નિર્મળાએ પોતાની ભય કર ભૂલ જોઇ!! સુરતથી તે લક્ષ્મીપ્રસાદની સાથેજ આવી અને આ બધું તોફાન કર્યું તે જોતાં તે પૃથ્વીમા સમાવા જટલી સરમાઇ ગઇ! તેના પશ્ચતાપ તો એથી વધ્યો કે તેના ખુલાસો કોઇ માની શકે તેમ ન હતું ‘શી રીતે આ બે સાથે આવી શક્યા?’ “એમ તેમ કરી તારના સદેશા મોકલ્યા હશે” “વિદ્વાનોની વાતો શી રીતે સમજાય!” વગેરે વગેરે જને ફાવે તેમ બોલવા માડયું. લક્ષ્મીપ્રસાદ તો બેઠે બાળકોને તેડી નિર્મળા સામે જોઇ હવે હસ્યાજ કરતો હતો અને નિર્મળા અત્યંત લજ્જા પ્રાપ્ત થવાથી નીચે જોઇ રહી હતી! “આવું તે થતું હશે?” એમ બોલવા બહુ બહુ વિચાર કર્યો પણ ન બોલાયું

* * * * *

સરયુ અને નરહરીનાં લગ્ન મહેન્દ્રપ્રસાદને બન્ને ઉત્સાહ-પૂર્વક થયાં નરહરીના પિતાના વૃદ્ધ કાકાએ પણ આ લગ્નમાં હાજરી આપી અને તેમની સાથે દેવાલયમાના વૃદ્ધ મહાત્મા પણ જોવામાં આગ્યા અને મનહરે નહીં જોળખનારાને જોળખાગ્યા કે ખીજ કોઇ નહીં પરંતુ મહાત્મા વિશ્નુપ્રસાદ છે!!

* * * * *

વિશ્વપ્રસાદના પુનરપિ દર્શન થવાથી આમ મડળને અલ-
ભ્ય લાભ થયો. ગુપ્ત રહ્યા છતાં મહાપુરૂષો જન્મત ઉપર ઉપકાર
કરવામાં જીવન વ્યતિત કરી રહેલા જોવામાં આવે છે અને
સ સારીઓના અનિષ્ટ ઓછા કરી તેમને બોધ આપી સન્માર્ગે
ચઢાવે છે અને એમ કરી મોક્ષનો માર્ગ સરળ કરે છે એની
વિશેષ ખાતરી થઇ

* * * * *

પાઘારામના બંધવાને આશય હવે નિર્મળાને સમજાયો.
તે બિચારો બેઢેને ઓળખતો હોવાથી બેઢ સાથે મુખમંજ બંધ છે
એ વિચારે નિર્મળાને વારવાર “ વીંછીયું ગુફાંક ” કહી કહીને
આલસતો થતો હતો તે હવે તેના સમજવામાં સંપૂર્ણ રીતેથી આવ્યું.

* * * * *

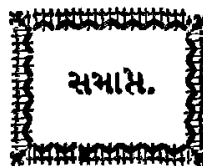
સુમતી—લંબજીવહાની હાજરી આ લગ્નમાં ન જોવામાં આવી.
ઉદ્ધતને તે ઉચ્ચ પ્રકારનું ધાર્મિક શિક્ષણ આપી રહી હતી, અને
તેને વર્ણશ્રમધર્મ પ્રતિપાદન કરવા ઉપદેશ આપનાર તરિકે તૈયાર
કરવાનું તેણીએ પણ લીધું હતું. ધીમતીને સૂવાવડ આવવાની
હોવાથી તે પણ આજે અહીં ન હતી.

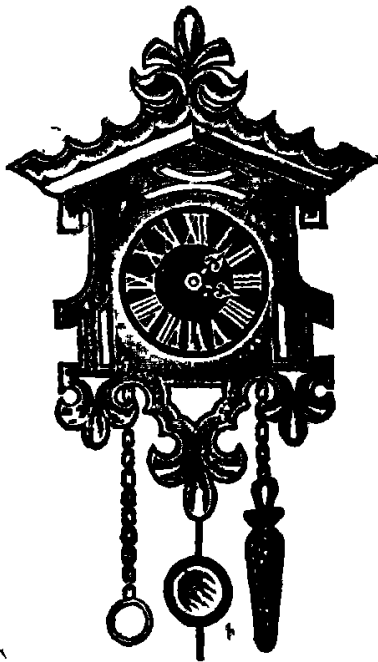
* * * * *

સરયુ અને નરહરીના લગ્ન પછી મહેન્દ્રપ્રસાદ તરફથી બધા
મડળને ભક્તિપુરા લઇ જવામાં આવ્યું, અને ધામધુમનો ખાકીનો
ભાગ અહીં પુરો કરવામાં આવ્યો નિર્મળા લક્ષ્મીપ્રસાદની અનેક
રીતે ક્ષમા માગવામાં રોકાય ત્યારે લક્ષ્મીપ્રસાદ જગતમાં કોઇ
દ પતીને ભાગ્યેજ આવો ખનાવ બન્યો હશે એમ કહી મ્હોટેથી હાસ્ય
કર્યા કરતો ! અને “ યુ પાગલ-બદમાશ-તુમ ઇસીયોકા ડખામે
કેસા બેઠ ગયા ! તુમકું પોલીસકે સ્વાધીન કીયા બચગા ! ”
વગેરે નિર્મળાના શબ્દો ફોનોગ્રાફની પેઠે પાછા રજુ કરતો !

* * * * *

તપસ્વિની ગંગાએ પોતાનું સુરતનું નિવાસ સ્થાન હવે
ખઠલી, નિર્મળા પાસે આવી રહી અને તેની ઉલ્લોખી વૃત્તિઓમાં
મન પરોવવાના પ્રયત્નમાં જીવન ગાળવા માડી

તમને ખાત્રી છે !

૩ ૩ માં આ કલોક મેળવવાની !

હા, અમે આપીએ છીએ,

અમારૂ જગજહેર

‘ટીકટેક.’

(૨૭૨૮૬)

જરમનીના કારખાનામા અનેહું ફક્ત
૩ ૩ ગેરટી સાથે સઘળા લોકો
સંપૂર્ણ સંતોષથી વાપરે છે.

એક વખત અજમાયશ કરો.

ફક્ત રૂ. ૩-૦-૦.

(પત્રવહેવાર અ ગ્રેજમાં કરશો)

લખો:— PETER WATCH Co.

Po Box No 27, Madras.

ત્રિકાળદર્શી આયના??

કાળા માથાનું માનવી શું ન કરે જે ધારે તે કરે તમે એકજવાર અનુ-
ભવ લઈ જુઓ કે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન જાણવું અઘરું છે કે કેમ ?
અનુભવ લેતા સુધી તમેને કલ્પના સરખી પણ આવવી કઠણ છે કે આ જ્ઞાન
કેમ થવું હશે ત્રિકાળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું ઉત્તમ સાધન અમારા આયના જેવું
દુનિયામાં એક પણ સાધન નથી જે વાત સાબીત થઈ ચુકી છે રાજ મહારાજ
અને વિદ્વાનોના હજારો સર્ટિફિકેટ મળી ગયા છે એ વિષે જે મત નથી જ

અજ્ઞાત બાળકો, સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો પોતાના વિચારો અને તેનું ફળ જોઈ શકે
છે અને તે આધારે ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન લોકીકત વત્કણ કહી આવે છે
આ શું ઘોરો ચમત્કાર છે ? એકવાર ખરીદા પછી હમેશા તે કામ લાગે છે
મઠિ આ જાહેર ખબર વાંચી એક મિનીટ પણ ન ખમતા તરત જ એડર
મોકલો. ગામ, પરગામ, દુર દેશાવર અને છેડેના મિત્રો તથા સગા વડાબાની
ખબર તમે સહેલાઈથી મેળવી શકશો અનુક કામ થઈ કે કેમ ? ફક્ત જાણ
તનુ પરિણામ શું આવશે, ત્રેપારમા નફો તેટલો અનુક વસ્તુના લાવની વધઘટ,
પરીક્ષાનું પરિણામ, નોકરી તથા વરસાદ વગેરેથી વરસ કેવું નીવડશે વગેરે
જે જે કાંઈ તમારા મનના ખુલાસા કરવા હશે તે તે સઘળા થઈ શકશે
હીંમત નાં ૧ બિલ્કોરના મજબુત આયનાની રૂ ૧-૧૨-૦ પોસ્ટેજ સાથે.

” નાં ૨

”

૩ ૫-૪-૦

હિંદુસ્તાન ખદ્દારના આહોરોએ હીંમત ઉપરાંત રૂ ૨ વધારે મોકલવા.
આશાવાઈ વામજીભાઈ પટેલ.

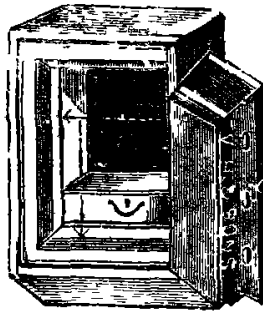
શ્રાં કરમસદ, તાલુકે આણંદ, જિલ્લે એમ-ભાગે પ્રિન્સિપાલ.

વલ્લભરામ એચ. એન્ડ સન

દુકાન નં ૩૦૪૯, પાનકોરનાકા—અમદાવાદ.

હારીકામાં સૌથી

મજબૂત.

કીમતમાં બીજા
કરતાં સરેલી

ફાયરપ્રુફ તીબેરીઓ.

હમારા કારખાનામાં ઉપર જણાવેલી પેટન્ટ અભ્યયન ગુપ્ત ભંડારવાળી ફાયરપ્રુફ અને ચોરથી પણ તુટે નહીં તેવી અભ્યયન ખાનાવાળી તીબેરીઓ તથા કેશબોક્સો અને કળો વિગેરે કામ ઘણું મજબૂત અને ટકાઉ થાય છે

તીબેરી ખરીદતા પહેલાં એકવાર હમારી દુકાનની મુલાકાત લેવા ખાસ લલામણુ છે

બુપતભાઈ પ્રાણુભાઈના

રામખાણુ દવાઓ.

૩. ૧૦૦૧ ના ઇનામવાળી
જવર નાશક ગુટીકા.

આ દવાના સેવનથી તમામ
જાતના તાવ નાબુદ થાય છે
આ દવાથી ચોથીઓ તાવ નથી
જતો એવું સાબીત કરી આપ-
નારને ૩ ૧૦૦૧ ઇનામ આ-
પીશુ ગોળી ૭૨ ની ૩ ૧ ની
કો ૩ ૧

કુરુરાજગુટીકા (સ્ત્રીઓનેમાટે)

સ્ત્રીઓના ઋતુ સંબંધીના દર્દો,
પ્રદર, લોહીવા, ધાતુ સંબંધીના
દર્દો, હીસ્ટીરીયા, ગુદમ, ગર્ભા-
શયના રોગ, અનીયમીન આ-
વતુ દસ્તાન, વારવાર થતા
ગર્ભાશ્રાવ (કસુવાવડ) ગ્રાવ
વિગેરેને મટાડી આપે છે વ
આને પુનવતી બનાવે છે શરી
રના ગુપ્ત ભાગોના દર્દોને દુર
કરી આપે છે

ડોઝ ૧ ની કો ૩ ૫)

૩. ૧૦૦૧ ના ઇનામવાળી
વિચિત્રવર્ધક ગુટીકા.

આ દવા કોઈ પણ રસ્તે
ગુમાવેલી તાકાતને પાછી લાવી
પુર્ણતન બક્ષે છે, વિચિત્રની વૃદ્ધિ
કરી નપુષકપણુ અને ઇન્દ્રીયની
નાકાતીમો શક્તિ આપે છે
નબળા માણસને જીવાન બનાવી
જેરાવર બનાવે છે છતાં કોઈ
પણુ એમ સાબીત કરી આપશે
કે વિચિત્રવર્ધક ગુટીકામા વિચિ
વધારવાનો અને તાકાત લાવ-
વાનો ગુણ નથી તેને ૩ ૧૦૦૧
ઇનામ આપીશુ

ગોળી ૨૦૦ ૩ ૧ ની કો ૩ ૨
અમલકારી તિલ્લા (લેપ).

આ તિલ્લાના માલીશથી ગુદ
ભાગની નસો ખાલી પડી ગએલ
હોય તેને એકદમ તાત્કાલીક
ટટાર બનાવી આપે છે સકોચ
પામેલી ઇન્દ્રીને સતેજ કરી
જીરુસો લાવી આપે છે શીથી
ગોળી ૨૦૦ની ડોઝ ૧ની કો ૩ ૫)

વિશેષ માહિતીને માટે અમાર તદ્દન મફત મળતુ “વ્યાધિ
વિહારણ” નામનુ પુસ્તક એક પોસ્ટ કયાડ લખી મગાવો.

વૈદ્યરાજ બુપતભાઈ પ્રાણુભાઈ

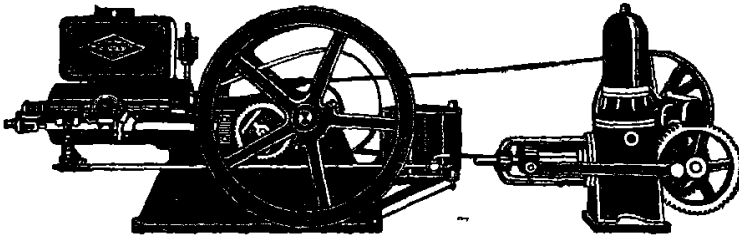
ધોળકા. પ્રાંત ગુજરાત.

(૨૦) માટે એ

તેલ અને વિદ્યુત વેલ ડોક્ટરેની કામ ખાદ
(ગળતી), મુબઈના કાંડા, અતિસાર અને આતરડાના કા
જનક દર્દીને આશીર્વાદ રૂપ થઈ પડેલી ત્રીસ વરસના અનુભવ
માટે રૂબરૂ મલો યા સવાલપત્ર મળાવે પત્રવ્યવહાર નીચેના શિરઃ

માસ્તર કે. જી. પટેલ એન્ડ સન્સ, સ્ટ્રુ સ્પેસીઆલીસ્ટસ-માણસ

મેળાપ—દર રવીવારે, અમદાવાદ-કાળુપુર ડાહીગરાની પોળ, તથા રામ-
રાની ખડકીયા ધર નં ૫૬ અમારું ખાલાનું બંધન્યાઓને રૂબ પુષ્ટ,
આનંદી અને સુદર બનાવે છે કી ૦-૧૨-૦ થી બુદ્ધ

હમારે ત્યા કોઈ પણ જાતના પંપ ત્યા એન્જીનો તૈયાર મલશે

પૂછો જી એ. લતીફ એન્ડ સન્સ. રેવડીબનર-અમદાવાદ

હમારે ત્યા મજબૂત, સુદર અને ચાલવામાં ઘણીજ સારી,
જાણીતા મેકરેની સાધકલોનો તદ્દન નવો સ્ટોક હાલમાં ધંગ્લાડથી
આવી પહોંચ્યો છે ભાવમાં ઘણોજ ઘટારો કરવામાં આવ્યો છે
હમો ડાયરેક્ટ ધંગ્લાડથી માલ મળાવીએ છીએ તેથી બીજા રીટેલ
વહેપારીઓ કરતા સસ્તે ભાવે વેચીએ છીએ એકવાર ખાત્રી કરવા
ભલામણ છે ધી રેપીડ સાધકલ એન્ડ મોટર કંપની.

જેમ્સ સાધકલના સોલ એજન્ટસ.

પાંચકુંવા દરવાજા બહાર, પારસીચાલ, હુ નં ૨૧૯૨ અમદાવાદ

મી. ગુલામરસુલ કાસમભાઈ બરકત.

બુટ, શુઝ એન્ડ હોઝીઅરી મરચન્ટ.

ત્રણ દરવાજા દુકાન નં. ૫૪૧૧-અમદાવાદ.

અમારી દુકાને સર્વે જાતના બુટ શુઝ તથા ઉલન તથા કોટન
ગંજીરાક, મોજ, રમાલ, દુવાલ, મંઠી કેપ તથા સર્વે જાતની
છત્રીએ જથ્થાબધ તથા છુટકે કીશાયત ભાવે મળશે.

૪

સસ્કૃત વૈદ્ય

કરી ધનામ મેળવનાર, લા-

ચંદુલાલ મગનલાલની ખાસ

પ્રતિષ્ઠિત તેમજ પ્રમાણીક, જુનાગઢ

જૈન આયુર્વેદીક ફાર્મસી.

માલીક વૈદ્ય ચંદુલાલ મગનલાલ.

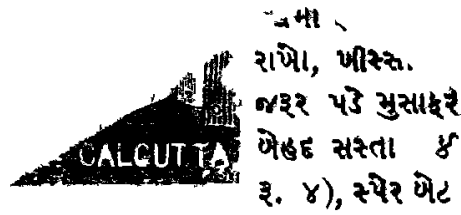
નવું સૂચીપત્ર મફત મંગાવો

ગરખાતું, અમદાવાદ. સ્થાપના સંવત ૧૯૬૪ સને ૧૯૦૮

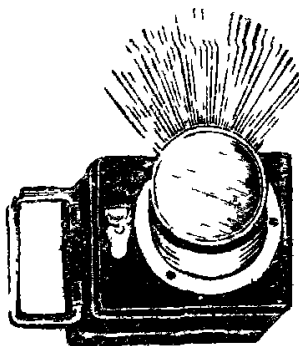
આ ફાર્મસીમા દરેક જાતની શાસ્ત્ર પ્રમાણે બનાવેલી શુદ્ધ
સ્ત્રો, અખરખ ભસ્મ, લોહ ભસ્મ, વસતમાલતી, ચંદ્રોદય, મોતી
સ્મ, સોનાની ભસ્મ, પ્રવાલ ભસ્મ, માણેક ભસ્મ કીરા ભસ્મ,
નાની ભસ્મ, સુવર્ણ માણીક ભસ્મ, રૈખ્ય માણીક ભસ્મ, જીવન
ગેરે અવલેહો, આસવો, છુટક તેમજ જથ્થાબધ વેચાય છે

સંગ્રહણી, સુવારોગ, મમા, ક્ષય, કઠમળ, પક્ષધાત, પાડુરોગ,
મળો, લોહી ખીગાડનાં દરદો, મુંખાઇ વગેરે સ્થળેથી લાગતા
જીવિ વિકારનાં તમામ દરદો, હોઝરીના તમામ દરદો, લીવર,
પેશ, આતરડાની વ્યાધિ વગેરે ગરમીના તમામ દરદો વીસ્કુટકે,
દી, પ્રમેહ વગેરે સ્ત્રીઓના તમામ દરદો, લોહીવા, પ્રદર, ગર્ભ
ય વ્યાધિ, મુત્રરોગ, મુત્રકચ્છ વગેરે દરદોનો કાળજી પુર્વક
પર્યાસ કરી અનુભવ મેળવી સેંકડો નહિ બલકે હજારો દરદો
ને આરામ આપી આશીર્વાદ મેળવેલ છે તેની યોગ્ય ખાતરી માટે
મારા વીસ વરસના વૈદ્યકીય ધંધાના લાખા અનુભવથી અમારા
શિષ્ય ગ્રાહકોને આપસ આપસમા પુછવાથી ખાતરી થશે સુસેસુ
બિહુના.

હોડ ઓફીસ તથા ઘવાખાતું } પ્રા.ચ —
ગિરોડ, ટીકવા ચોક્કી પાસેના ડેલામાં } સી. કે. શાહ એન્ડ કો.
અમદાવાદ. } પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંખાઇ.

કઠ્ઠીક પોકેટ લેમ્પસ રૂ ૧૧ થી ૮ સુધી
 વીજળીના ફુલ રૂ ૨ થી ૪)
 વીજળીની સેફ્ટી પીન રૂ ૨૧, ૩
 વીજળીના ખમીસના બટન. ત્રણ બટનના સેટ ૧ ના રૂ ૬, ૮.
 વીજળીના શીકારી ટોર્ચ લેમ્પ રૂ ૩૧ થી ૨૫ સુધી
 પ્રાઇસ લીસ્ટ માટે લખો—

વીજળીનો

ડાયનેમો લેમ્પ.

બેટરીની બીલકુલ જરૂર નથી,

ફક્ત હાથથી દબાવવાથી

બપકાદાર રોશની આપે છે.

નાનકડા જજવામા રાખી શકાય છે કી મત રૂ ૧૪).

ઠેકાણું—માઇલાલ જી. પટેલ. (P)

૫૫-૪ કેનીંગ સ્ટ્રીટ,

પોસ્ટ બોક્સ નં ૨૧૬૧, —કલકત્તા

૧૨૨ સરનામું—દાસીપદ્મીન

